

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Doel van die SA Akademie

Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns – oorspronklik *De Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst* – is in 1909 gestig. Destyds was die doel om na die ontwikkeling van die Nederlandse (insluitende die Afrikaanse) taal, letterkunde, kuns, geskiedenis en oudheidkunde in Suid-Afrika om te sien en om leiding in hierdie sferes te gee. Vandag is die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns 'n multidissiplinêre organisasie.

Missie en doelstellings van die SA Akademie

Die missie en algemene doelstellings van die Akademie is die bevordering van die wetenskap, die tegnologie en die literatuur in Afrikaans en die kunste, asook die bevordering van die gebruik en gehalte van Afrikaans, primêr binne Suid-Afrika. Voorts behels dit ook die lewering van diens aan die samelewing. Hierdie multidissiplinêre organisasie wat die belange van alle Suid-Afrikaners wil dien, streef na uitnemendheid, billikheid, hoë wetenskaplike, morele en demokratiese waardes.

Aktiwiteite van die SA Akademie

Binne die raamwerk van sy missie en doelstellings ondersoek die Akademie voortdurend aktuele sake van openbare belang, neem standpunt daaroor in, en tree ook meermale adviserend, fasiliterend en meningsvormend in sake van nasionale belang op deur direk by die verloop van gebeure betrokke te raak.

Tydskrif vir Geesteswetenskappe • Jaargang 65 Nummer 3 • September 2025

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

This title is
now indexed
in Scopus

refine your research
SCOPUS

Sedert Maart 2009 geïndekseer in
die Social Sciences Citation Index

VOORBLADFOTO:
Engelenburghuis: Gister en vandag

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns
The South African Academy for Science and Arts

Jaargang 65 | Volume 65
Nummer 3 | Number 3 | **SEPTEMBER 2025**

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen

Zeitschrift für die Geisteswissenschaften

Journal of Humanities

Geakkrediteer/Accredited ISSN 0041-4751

Geakkrediteer/Accredited EISSN 2224-7912

LW Hiemstra Trust

Die publikasie van hierdie tydskrif word moontlik gemaak deur 'n ruim subsidie van die L.W. Hiemstra Trust – Opgerig deur Rikie Hiemstra ter herinnering aan Ludwig Wybren (Louis) Hiemstra

The publication of this journal is made possible by a substantial subsidy from the L.W. Hiemstra Trust – established by Rikie Hiemstra in memory of Ludwig Wybren (Louis) Hiemstra

3

Uitgewer/Publisher

Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns

The South African Academy for Science and Arts

Engelenburghuis/house, Ziervogelstr 574

Privaat sak/Private bag X11

Sunnyside 0132

Suid-Afrika/South Africa

September 2025

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen

Zeitschrift für die Geisteswissenschaften

Journal of Humanities

HOOFREDAKTEUR / EDITOR-IN-CHIEF:

HJ (Nerina) Bosman – Afrikaanse taalkunde/Afrikaans Linguistics (Universiteit van Pretoria, Pretoria)/(University of Pretoria, Pretoria)

REDAKSIEKOMITEE / EDITORIAL COMMITTEE

DP (Danie) Goosen – Godsdienwetenskap/Religious Studies (Akademia, Pretoria)

EPJ (Ewert) Kleynhans – Ekonomie/Economics (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

EF (Ernst) Kotzé – Toegepaste Linguistiek/Applied Linguistics (Nelson Mandela Universiteit, Gqeberha)/(Nelson Mandela University, Gqeberha)

G (Grietjie) Verhoef – Geskiedenis/History (Universiteit van Johannesburg)/(University of Johannesburg)

REDAKSIE – NASIONAAL / EDITORIAL BOARD – NATIONAL

W (Willie) Burger – Afrikaanse Letterkunde/Afrikaans Literature (Universiteit van Pretoria)/(University of Pretoria)

AE (Arend) Carl – Opvoedkunde; Kurrikulumstudie/Education; Curriculum Studies (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

WAM (Wannie) Carstens – Taalkunde/Linguistics (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

JS (Jaco) Dreyer – Praktiese Teologie/Practical Theology (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

P (Petra) Engelbrecht – Opvoedkunde/Education (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

LK (Lambert) Engelbrecht – Maatskaplike Werk/Social Work (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

ME (Eduard) Fourie – Sielkunde/Psychology (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

PJ (Pieter) Fourie – Kommunikasiewetenskap/Communication Science (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

IJ (Izak) Grové – Musiekwetenskap/Musicology (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

JJ (Koos) Malan – Publikereg/Public Law (Universiteit van Pretoria)/(University of Pretoria)

Susan Meyer – Afrikaans, Opvoedingswetenskappe/Afrikaans, Education Sciences (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

FJ (Ferdinand) Potgieter – Filosofie van die Opvoedkunde/Philosophy of Education (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

F (Fransjohan) Pretorius – Geskiedenis; Erfenisstudies/History; Heritage Studies (Universiteit van Pretoria)/(University of Pretoria)

JC (Jean) Sonnekus – Privaatreg/Private Law (Universiteit van Johannesburg)/(University of Johannesburg)

DFM (Danie) Strauss – Filosofie/Philosophy (Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein)/(University of the Free State, Bloemfontein)

JW (Johan) Strydom – Sakebestuur/Business Management (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

HP (Hennie) van Coller – Letterkunde/Literature (Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein)/(University of the Free State, Bloemfontein)

JP (Cilliers) van den Berg – Duits; Algemene Literatuurwetenskap/German; Theory of Literature (Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein)/(University of the Free State, Bloemfontein)

GB (Gerhard) van Huyssteen – Taalwetenskap/Linguistics (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

LJ (Louis) van Niekerk – Onderwysersopleiding/Teacher Education (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

RC (Ina) Wolfaardt-Gräbe – Algemene Literatuurwetenskap/Theory of Literature (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

REDAKSIE – NASIONAAL / EDITORIAL BOARD – NATIONAL (vervolg)

L (Louise) Viljoen – Afrikaanse Letterkunde; Algemene Literatuurwetenskap/Afrikaans Literature/Theory of Literature (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

AJ (Albert) Venter – Politieke Wetenskap/Political Science (Universiteit van Johannesburg)/(University of Johannesburg)

Y (Yusef) Waghid – Opvoedkundige Beleidstudies; Filosofie van Opvoedkunde; Demokratiese Burgerskapsonderwys/Educational Policy Studies; Philosophy of Education; Democratic Citizenship Education (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

MP (Marié) Wissing – Psigologie/Psychology (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

REDAKSIE – INTERNASIONAAL / EDITORIAL BOARD – INTERNATIONAL

Jaap Goedegebuure – Letterkunde/Literature (Leiden Universiteit, Nederland)/(Leiden University, The Netherlands)

E (Ena) Jansen – Letterkunde/Literature (Vrije Universiteit en Universiteit van Amsterdam, Nederland)/(Free University and University of Amsterdam, The Netherlands)

Paul T Roberge – Taalkunde/Linguistics (University of North Carolina, Chapel Hill, USA)

WL (Willie) van der Merwe – Godsdiensfilosofie en -wetenskap/Philosophy of Religion and Religious Studies (Vrije Universiteit, Amsterdam, Nederland)/(Free University, Amsterdam, The Netherlands)

Paul van Tongeren – Filosofie/Philosophy (Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland)/(Radboud University, Nijmegen, The Netherlands)

Georgi Verbeeck – Historiografie/History (Universiteit van Maastricht en Katholieke Universiteit Leuven, België)/(University of Maastricht and Catholic University of Leuven, Belgium)

Ex officio: Annelise de Vries – Hoof- Uitvoerende Beampte/Chief Executive Officer

Tydskrif vir Geesteswetenskappe, gepubliseer deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, verskyn kwartaalliks in Maart, Junie, September en Desember.

Journal of Humanities by the South African Academy for Science and Arts is published quarterly in March, June, September and December.

Intekengeld vir 2025 in Suid-Afrika (BTW en posgeld ingesluit):

Subscription fees for 2025 in South Africa (VAT and postage included):

Tydskrif vir Geesteswetenskappe: R400,00 per jaargang/volume

S.A. Tydskrif vir Natuurwetenskap en Tegnologie: R350,00 per jaargang/volume

Outeurs word versoek om die voorskrifte agter in die tydskrif noukeurig te volg.

Authors are requested to adhere to the guidelines as published in the back of the journal.

Menings deur outeurs is nie noodwendig ook die standpunt van die uitgewer nie.

Opinions expressed in the journal are not necessarily upheld by the publisher.

Rig korrespondensie aan/Correspondence to:

Die Publikasiebeampte/The Publications Officer

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns

Privaat sak/Private bag X11, Sunnyside 0132, Suid-Afrika/South Africa

E-pos: tgw@akademie.co.za

Webwerf: <http://www.tgwsak.co.za>

Tel: 0861 333 786

TYDSKRIF VIR GEESTESWETENSKAPPE

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen

Zeitschrift für die Geisteswissenschaften

Journal of Humanities

Jaargang 65 Nommer 3, September 2025 / Volume 65 Number 3, September 2025

Inhoudsopgawe

NAVORSINGS- EN OORSIGARTIKELS / RESEARCH AND REVIEW ARTICLES (1)

DEREK DU BRUYN

“To make a shape in a tree”: Mondelinge beskrywings van tuine, tuinstyl en tuinmaak in die Bathotownship, Bloemfontein / “To make a shape in a tree”: Oral testimonies about gardens, garden style and gardening in the Batho Township, Bloemfontein 741

GJ (GERRIT) SCHUTTE

Een vergeten deelnemer aan het driehoeksgevecht Nederlands, Afrikaans en Engels, begin twintigste eeu: CJ van Rijn / A forgotten participant in the triangular battle between Dutch, Afrikaans and English, early 20th Century: CJ van Rijn 776

ANNIE BURGER

“It just hits home”: ’n Analise van respondente se ervaring van variëteite van Afrikaans in gewonetaaldokumente / “It just hits home”: An analysis of respondents’ experience of varieties of Afrikaans in plain-language documents 799

ELIZE DU PLESSIS

Die potensiële uitwerking van die generatiewe vooraf afgerigte transformator (ChatGPT) en soortgelyke taalmodelle op aanlyn assessering / The potential impact of the generative pre-trained transformer (ChatGPT) and similar language models on online assessment 822

ANTON A VAN NIEKERK

Wetenskap en etiek: Perspektiewe op waarde- en morele oorwegings in hedendaagse wetenskapsbeoefening / Science and ethics: Perspectives on value and moral considerations in contemporary practice of science 841

RIAAN EKSTEEN

Terugblik op Brexit: Gevolge ná nege jaar / Reflection on Brexit: Repercussions after nine years 852

RIAAN EKSTEEN

’n Nuwe geopolitieke landskap: Die EU en die VK ná Brexit / A new geopolitical landscape: The EU and the UK after Brexit 880

NAVORSINGS- EN OORSIGARTIKELS / RESEARCH AND REVIEW ARTICLES (2): Literêre biografie

INA WOLFAARDT-GRÄBE

Ter inleiding en bekendstelling	909
---------------------------------------	-----

RONÉL JOHL

Oor biografie en kontroversie: Vooraf / <i>On biography and controversy: Preface</i>	910
--	-----

RONÉL JOHL

Biografie in konteks – wat kontroversies ons kan leer: 1) Leon de Kock en <i>André P Brink en die spel van liefde</i> / <i>Biography in context – what we may learn from controversies: 1) Leon de Kock and André P Brink en die spel van liefde</i>	923
--	-----

RONÉL JOHL

Biografie in konteks – wat kontroversies ons kan leer: 2) Philip Roth en sy biograwe / <i>Biography in context – what we may learn from controversies: 2) Philip Roth and his biographers</i>	947
---	-----

ERKENNING

Vir Tom – taaladviseur by uitstek	972
---	-----

VOORSKRIFTE / GUIDELINES	973
--------------------------------	-----

“To make a shape in a tree”: Mondelinge beskrywings van tuine, tuinstyl en tuinmaak in die Batho township, Bloemfontein

“To make a shape in a tree”: Oral testimonies about gardens, garden style and gardening in the Batho Township, Bloemfontein

DEREK DU BRUYN

Departement Geskiedenis

Nasionale Museum

Bloemfontein

Suid-Afrika

*Navorsingsgenoot, Departement Geskiedenis

Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein

E-pos: derek@nasmus.co.za

Derek du Bruyn

DEREK DU BRUYN is 'n museumwetenskaplike, navorser en historikus verbonde aan die Nasionale Museum in Bloemfontein. Sy navorsing fokus veral op mondelinge geskiedenis, gemeenskapsgeskiedenis, township-geskiedenis en die geskiedenis van minderheidsgroepe in Bloemfontein. Onlangs het hy 'n navorsingsprojek oor die geskiedenis van Bloemfontein se Portugese gemeenskap geloods. Hy het aan die Universiteit van die Vrystaat studeer en die grade BA in Geskiedenis (1990), BA (Hons) in Geskiedenis (1991) en MA in Geskiedenis (cum laude) in 1995 verwerf. Hy het 'n Nasionale Hoër Diploma in Argiefwetenskap aan die destydse Technikon Suid-Afrika (tans met Unisa saamgesmelt) in 1997 en 'n PhD (Geskiedenis) aan die Universiteit van die Vrystaat in 2018 verwerf.

DEREK DU BRUYN is a museum scientist, researcher and historian at the National Museum in Bloemfontein. His research focuses mostly on oral history, community history, township history, and the history of minority groups in Bloemfontein. Recently, he launched a research project on the history of the Portuguese community in Bloemfontein. He studied at the University of the Free State and obtained a BA degree in History (1990), a BA (Hons) degree in History (1991) and an MA degree in History (cum laude) in 1995. He obtained a National Higher Diploma in Archival Science from the then Technikon South Africa (now amalgamated with Unisa) in 1997 and he obtained a PhD (History) from the University of the Free State in 2018.

Datums:

Ontvang: 2024-09-04

Goedgekeur: 2025-06-26

Gepubliseer: September 2025

ABSTRACT

“To make a shape in a tree”: Oral testimonies about gardens, garden style and gardening in the Batho Township, Bloemfontein

In 1918, Batho was established as a “model location” to replace Bloemfontein’s old Waaihoek location. Waaihoek’s residents were gradually resettled in Batho. Contrary to most of the Union of South Africa’s haphazardly laid-out locations, Batho was a well-planned location with plots that measured 50 by 75 feet. Bloemfontein’s Town Council, who placed a high premium on aesthetic values, described Batho’s plots as “garden areas” because they were big enough for front gardens and backyards. The predominantly English-speaking council was influenced by the British Garden City Movement that promoted the idea of “garden suburbs”.

Gardening knowledge and a gardening culture that dates to the 1850s were transferred from the Waaihoek to the Batho gardeners. This phenomenon is described as “generational gardening”. Owing to acculturation resulting from interaction between black garden labourers and white garden owners, a European garden style which was characterised by formality, symmetry, geometry, clipped hedges and topiary, was also transferred to Batho. The taste for formality and topiary dates to South Africa’s colonial period when it was colonised by the Dutch and British respectively (1652–1910).

Since Batho’s founding, a variety of factors have influenced gardens, garden style and gardening in the location including climate, water provisioning, the council’s initiatives to encourage gardening in Batho, socio-economic conditions as well as crime and criminality. Special emphasis is placed on crime because the interviewees have stressed its negative effects on gardening and because of its historical dimension. Archival research has shown that Batho had been plagued by crime since it was founded; it even shaped the residents’ perception of big trees as hiding places for criminals. As a result, many trees were drastically pruned back and turned into oversize topiary.

Oral interviews that were conducted with Batho gardeners as part of the National Museum’s Batho Community History Project have shed light on the reasons for these gardeners’ preference for formality and topiary; the presence of a diverse garden vocabulary among Batho’s gardeners that includes Sesotho, Setswana, English and Afrikaans words and phrases; the way in which crime has affected garden style and topiary; the gardeners’ relationship with their gardens; and the reasons why the gardeners kept on gardening despite multiple challenges.

The Batho gardeners’ testimonies were the most important sources of information for this article. Therefore, the objective is to allow them to “speak for themselves” by means of short direct quotes from interviews. All interviews were conducted in English which, in most cases, is the interviewees’ second language. Interviews were affected by this limitation and by other factors such as race, gender and emotions that may negatively influence one-to-one dialogues. Such interviews are intersubjective by nature. A range of archival sources, including records created by the Municipality of Bloemfontein, as well as books, articles and newspapers provide secondary information.

Based on the gardeners’ testimonies and the research conducted, the author offers a few key arguments about the reasons why residents garden and the ways in which they garden. These include the phenomenon of “generational gardening”, which does not only include gardening knowledge, skills and a culture of gardening handed down from one generation of gardeners to the next, but also resources such as garden tools, seeds and cuttings. Furthermore, it is argued that the residents’ way of gardening, particularly the clipping of topiary, is an accessible and affordable way to create an aesthetically pleasing environment. Their way of

gardening has more to do with skill than financial ability. Directly linked to this argument is the claim that topiary gardening provides gardeners opportunities for creative expression, albeit only the ways in which hedges or plants are clipped.

In conclusion, it is argued that Batho gardeners have found a form of cultural identity in their way of gardening, particularly topiary. This identity – a “garden identity” – is substantiated by the residents’ argument that their way of gardening has become a Batho tradition. Although rooted in the classical European gardening tradition, Batho’s gardeners do not perceive their style of gardening as a European tradition that was adopted but as an integral part of their own gardening tradition. Finally, it is argued that the Batho residents’ way of gardening relates directly to the worsening socio-economic conditions in Batho. Gardens enclosed by tall-clipped hedges provide safe spaces in an unsafe township. In addition to providing a sense of safety and security, the gardens also satisfy emotional and spiritual needs.

KEYWORDS: Batho, oral history, oral testimonies, gardeners, gardens, garden style, topiary, gardening, garden history, garden vocabulary, crime, emotions

TREFWOORDE: Batho, mondelinge geskiedenis, mondelinge beskrywings, tuiniers, tuine, tuinstyl, vormsnoeikuns, tuinmaak, tuingeskiedenis, tuinwoorde-skat, misdaad, emosies

OPSOMMING

In 1918 is Batho as ’n “modellokasie” gestig om Bloemfontein se ou Waaihoek-lokasie te vervang. Waaihoek se inwoners is geleidelik in Batho hervestig. Anders as die meerderheid lokasies in die Unie van Suid-Afrika, was Batho se standplase groot genoeg om voortuine te kon uitleë. Daarbenewens is ’n tuinkultuur en -kennis van Waaihoek na die Batho-tuiners van die een geslag na die volgende oorgedra. Dus is ’n verinheemse Europese tuinstyl, gekenmerk deur formaliteit, ’n simmetriese uitleg, geometriese blombeddings en vormsnoeikuns (*topiary*), deur die Batho-tuiniers aangewend om hulle tuine te verfraai.

Sedert Batho se ontstaan het verskeie faktore die maak van tuine en die toepassing van tuinstyle beïnvloed, insluitende klimaatsomstandighede, inisiatiewe om tuinmaak in Batho te bevorder, sosio-ekonomiese omstandighede sowel as misdaad en kriminaliteit. Mondelinge onderhoude wat met Batho-tuiniers gevoer is, het lig gewerp op die redes vir die tuiniers se voorkeur vir formaliteit en vormsnoeikuns; die bestaan van ’n diverse tuinwoordeskat onder Batho-tuiniers; die wyse waarop misdaad en kriminaliteit tuinstyl en vormsnoeikuns beïnvloed; die tuiniers se verhouding met hulle tuine; en waarom hulle ten spyte van uitdagings steeds tuingemaak het.

Die Batho-tuiniers se herinneringe en beskrywings (*testimonies*) is die belangrikste bron van inligting vir hierdie artikel; daarom word daar van direkte aanhalings gebruik gemaak om die tuiniers “namens hulself te laat praat”. Sleutelargumente word gevoer oor waarom die inwoners tuingemaak het en die wyse waarop hulle dit gedoen het. Dit sluit onder andere die verskynsel van “generasie-tuinmaak” in waardeur tuinkennis en vaardighede, hulpmiddele soos tuingereedskap, saad en plantsteggies en ’n tuinkultuur van geslag tot geslag oorgedra word.

Inleiding

Swart mense¹ se tuingeskiedenis en tuinkultuur is 'n afgeskepte navorsingsveld in die Suid-Afrikaanse historiografie. Hierteenoor het die tuingeskiedenis en tuinkultuur van swart mense in die VSA reeds baie aandag van tuinhistorici, aardrykskundiges, sosioloë, argeoloë en landskapargitekte gekry.² Die indruk word gewek dat die geskiedenis van swart mense se tuine nie akademiese ondersoek regverdig nie. Hierdie stand van sake is die gevolg van negatiewe stereotipes en onkunde wat oor 'n lang tydperk onder veral wit mense posgevat het. Die persepsie dat swart mense nie in tuinmaak belangstel nie en dat hulle daarom geen tuinkultuur het nie, is histories diep gewortel. Die Franse ontdekkingsreisiger Auguste René Caillié (1799–1838), wat in die 1820's Wes- en Sentraal-Afrika besoek het, het tot die volgende slotsom gekom: “... the natives [black people] ... do not trouble themselves with any thing [sic] of the kind [gardening]; the Europeans alone have gardens”.³ Meer onlangs het die Suid-Afrikaanse tuinskrywer Sima Eliovson (1919–1990) opgemerk “... the history of the black population of South Africa does not reveal horticultural influences, except in their knowledge of the medicinal, poisonous and edible qualities of wild plants”.⁴

Dit is dus nie verbasend dat slegs enkele akademiese studies oor swart mense se tuine en tuinkultuur in Suid-Afrika gedoen is nie. Boonop het hierdie studies meesal op stadsbeplanning, geografie en argitektuur gefokus en nie op tuingeskiedenis nie.⁵ Een van die redes vir die wanopvatting dat Suid-Afrikaanse swart mense apaties teenoor tuinmaak is, is die feit dat hulle meesal klein en nederige tuine nie vergelykbaar is met die groot en welige tuine wat sedert die tweede helfte van die 1600's deur Europeërs en hul nasate (koloniste) in Suid-Afrika uitgelê is nie. Swart mense het op klein lappies grond of “little spots”⁶ tuingemaak, soos in die geval van swart mense in die Amerikaanse Suide. Gevolglik was hulle tuine net “green garden patch[es]”⁷ soos die tuine van die swart inwoners van Bloemfontein se ou Waaihoek-

¹ In hierdie artikel verwys die term “swart mense” na alle mense van kleur teen wie daar in die verlede wetlik en andersins op grond van ras gediskrimineer is. Vir meer besonderhede, lees Deborah Posel, “What’s in a name? Racial categorisations under apartheid and their afterlife”, *Transformation*, vol. 47, 2001, pp. 50–67.

² Byvoorbeeld Gene Wilhelm, “Dooryard gardens and gardening in the black community of Brushy, Texas”, *Geographical Review*, vol. 65, no. 1, Januarie 1975, pp. 73–92; Richard Westmacott, “The gardens of African-Americans in the rural South” in John D. Hunt en Joachim Wolschke-Bulmahn (reds.), *The vernacular garden* (Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 1993), pp. 77–105; Barbara J. Heath & Amber Bennett, “‘The little spots allow’d them’: The archaeological study of African-American yards”, *Historical Archaeology*, vol. 34, no. 2, 2000, pp. 38–55.

³ Auguste R. Caillié, *Travels through Central Africa and across the great desert, to Morocco performed in the years 1824–1828*, vol. 1 (Frank Cass & Co., Londen, 1968), p. 161.

⁴ Sima Eliovson, *Garden beauty of South Africa* (Macmillan South Africa, Johannesburg, 1979), p. 22.

⁵ Byvoorbeeld Rebecca Ginsburg, “‘Now I stay in a house’: Renovating the matchbox in apartheid-era Soweto”, *African Studies*, vol. 55, no. 2, 1996, pp. 127–39; D.M. Calderwood, *Native housing in South Africa*, gepubliseerde DArch-tesis (Universiteit van die Witwatersrand, Johannesburg, 1953), passim; D.M. Calderwood, “An approach to low cost urban native housing in South Africa”, *The Town Planning Review*, vol. 24, no. 4, Januarie 1954, pp. 312–28.

⁶ Heath en Bennett, p. 41.

⁷ Charles E. Hands, “‘Bobs’ as beneficent victor: His fascinating entry into Bloemfontein”, *The Bloemfontein Post*, 10 Mei 1900, p. 3.

lokasie⁸ in 1900 beskryf is. Ten einde swart mense se tuine en tuinkultuur te begryp en te kontekstualiseer moet dit teen die agtergrond van die koloniserings van die Kaap van Goeie Hoop (hierna Kaap) in die sewentiende en agtiende eeue deur Nederland (1652–1795; 1803–1806) en Brittanje (1795–1803; 1806–1910) gesien word.⁹ Sedertdien is Suid-Afrika se tuinstyl en tuinkultuur sterk deur hierdie twee lande beïnvloed.¹⁰

As gevolg van akkulturasie het swart mense en ander inheemse groepe¹¹ die formele tuinstyl en vormsnoeikuns (*topiary*)¹² by die koloniste oorgeneem, dit verinheems en geleidelik verafrikaniseer. Akkulturasie is kenmerkend van multikulturele samelewings en behels die verandering van ’n individu of groep se kultuur deur kultuureienskappe van ’n ander kultuur te leen of daarby aan te pas. Hierdie verskynsel is ’n direkte gevolg van langdurige kontak en interaksie tussen kultuurgroepe. Tasbare kultuurelemente soos tuinstyle en argitektuur word makliker deur ’n ontvangende kultuurgroep oorgeneem as ontasbare kultuurelemente. In die geval van huise en tuine vereenvoudig die ontvangende kultuurgroep die geleende kultuurelemente en -gebruike na gelang van hulle behoeftes.¹³

Tuine wat gedurende die 1700’s deur koloniste aan die Kaap uitgelê is, is feitlik voor die voet deur ’n simmetriese uitleg en vormsnoeikuns, veral geknipte heinings, gekenmerk. Gesnoeide heinings (*hedges*) en rande (*edges*) word allerweë beskou as “... a simple form of topiary”.¹⁴ Weens die pioniersomstandighede aan die Kaap was die koloniste se tuine vereenvoudigde en afgeskaalde weergawes van die tuine in Nederland en Brittanje. Tydens die Nederlandse bewind het tuinuitlegte basies uit vierkante en/ of ander geometriese vorms met voetpaadjies tussenin bestaan. Die kompartemente – destyds beskryf as “omgeheijningde parken en vacken”¹⁵ – was met geknipte heinings omhein om ’n geordende voorkoms te skep en plante teen windskaad te beskerm. Die meeste van die tuinwerk, veral die snoei- en knipwerk, is deur tuinslawe gedoen. Danksy die beskikbaarheid van handarbeid het arbeidsintensiewe geknipte heinings, rande en vormsnoeikuns wydverspreid in Kaapse tuine voorgekom.¹⁶

⁸ In die historiese Suid-Afrikaanse konteks het die term “lokasie” verwys na ’n oorwegend informele rasgesegregeerde woonarea wat voor die Tweede Wêreldoorlog (1939–1945) vir mense van kleur gereserveer is.

⁹ Vir meer besonderhede, lees Hermann Giliomee e.a., *New history of South Africa* (Tafelberg, Kaapstad, 2022), pp. 69–334; C.W. de Kiewiet, *A history of South Africa: Social & economic* (Clarendon Press, Oxford, 1941), pp. 1–152.

¹⁰ Vir meer besonderhede, lees Derek du Bruyn, “Clipped hedges and topiary in South African gardens, 1652–1939: The Africanization of a European garden art”, *Garden History*, vol. 49, no. 2, Winter 2021, pp. 208–17.

¹¹ Vir die doeleindes van hierdie artikel verwys die term “inheemse groepe” na alle groepe mense wat inheems is aan suidelike Afrika, waaronder die Khoekoe en die Khoesan.

¹² Alhoewel “topiary” direk uit die Engels (*topiary*) afleibaar is, is die term “vormsnoeikuns” verkieslik as vertaalekwivalent van die Engelse term.

¹³ David L. Sam en John W. Berry, “Acculturation: When individuals and groups of different cultural backgrounds meet”, *Perspectives on Psychological Science*, vol. 5, no. 4, Julie 2010, pp. 472–81; C.J. Maritz, “Enkele politieke gevolge en implikasies van die akkulturasieproses vir Suid-Afrika”, *Africanus*, vol. 6, nos 1 en 2, November 1976, pp. 20–5.

¹⁴ Marushka Stipinovich en Jessie Bell, “Constant gardener”, *Elle Decoration South Africa*, vol. 110, Oktober–November 2016, p. 30.

¹⁵ Wes-Kaapse Argief- en Rekorddiens (WKAR), C 2282, Politieke Raad: Plakkaatboek, 7 Desember 1745–24 Desember 1753, p. 312.

¹⁶ M.F. Katzen, “White settlers and the origin of a new society, 1652–1778” in Monica H. Wilson en Leonard M. Thompson (reds), *The Oxford History of South Africa: South Africa to 1870*, I (Oxford University Press, Oxford, 1969), pp. 184, 193, 204–5; James C. Armstrong, “Die slawe, 1652–1795” in Hermann Giliomee en Richard Elphick (reds), *’n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652–1820* (Maskew Miller Longman, Kaapstad, 1982), pp. 81–90, 96–7, 105.

Tydens die tweede Britse besetting van die Kaap, met die draai van die agtiende eeu, is die koloniste se tuine aan 'n verengelsingproses onderwerp. Gedurende die 1800's is tuine in die Kaap, Natal en die Boererepublieke van die Transvaal (ZAR; 1852) en die Oranje-Vrystaat (OVS; 1854) sterk deur die Victoriaanse styl beïnvloed. Alhoewel die streng simmetriese tuine van die Nederlandse tydperk plek gemaak het vir 'n romantiese Engelse kothuisvoorkoms met geregimenteerde blombeddings voor die huis, het die smaak vir geknpte heinings en vormsnoeikuns geensins getaan nie. Die uitheemse en geharde ligusterspesies, veral die breëblaar-liguster (*Ligustrum ovalifolium*, *Ligustrum lucidum* en *Ligustrum vulgare*) en die kleinblaar-liguster (*Ligustrum ibota*),¹⁷ was baie geskik vir vormsnoeikuns en daarom gewild onder Suid-Afrikaanse tuiniers. Die Engelse invloed op Suid-Afrikaanse tuine het tot in die eerste helfte van die twintigste eeu voortgeduur.¹⁸

As gevolg van versnelde verstedeliking in die tweede helfte van die negentiende eeu het groot getalle mense van kleur hulle in rasgesegregeerde lokasies en latere townships¹⁹ naby dorpe en stede gevestig. Gevolglik het derduisende swart en gekleurde (destyds ook genoem “kleurling”) mans as tuiniers in wit tuine gewerk; hulle het goedkoop ongeskoolde arbeid wat die vormsnoeiwerk kon doen, gelewer. Weens akkulturasie wat tydens die interaksie tussen wit tuineienaars en swart tuinwerkers plaasgevind het, het laasgenoemde hulle wit werkgewers se tuinstyl in hul eie tuine nageboots. Die lokasiebewoners se tuine was klein en vereenvoudigde weergawes van die wit mense se tuine; dit was formeel en simmetries op die noord-suid en oos-wes asse uitgelê met 'n tuinpaadjie wat met die huis se voordeur belyn was en 'n reghoekige voortuin geskep het wat uit twee simmetriese komponente bestaan het. Binne-in elke komponent is reghoekige, vierkantige of sirkelvormige blombeddings uitgelê wat met geknpte rande, bakstene of klippe omrand was. Voortuine was dikwels agter geknpte heinings versteek (Figuur 1). Elemente van 'n formele Westerse tuinstyl en tuinkultuur wat gedurende die eerste helfte van die twintigste eeu in lokasies dwarsoor Suid-Afrika sou floreer, is na die lokasiebewoners oorgedra. Hierdie verskynsel was veral waarneembaar in die sogenaamde “modellokasies” waarvan Batho, soos later verduidelik sal word, 'n goeie voorbeeld is.²⁰

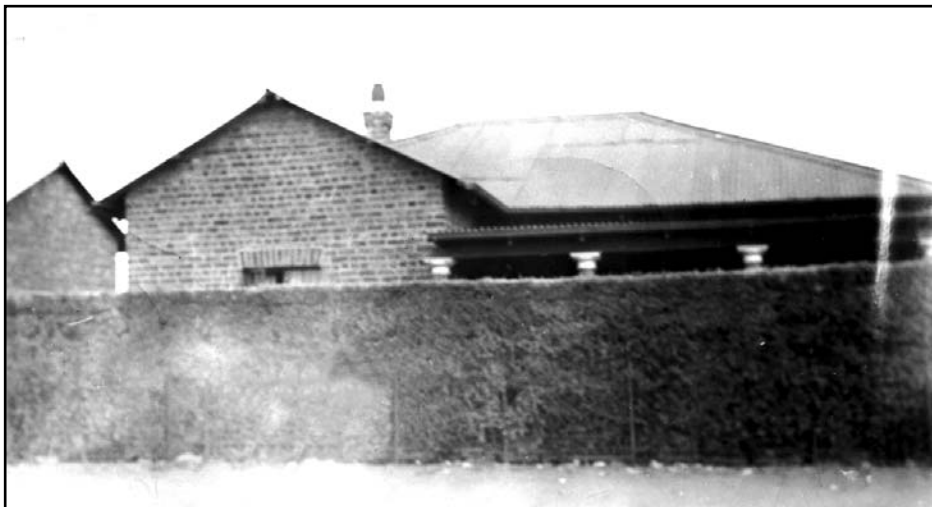
In 2007 het die Nasionale Museum in Bloemfontein die *Batho Community History Project* (Batho-gemeenskapsgeskiedenisprojek; hierna Batho-projek) as 'n navorsingsprojek met 'n

¹⁷ Vir meer besonderhede, lees Kristo Pienaar en Gideon F. Smith, *The Southern African what flower is that? An essential guide to garden plants* (Struik Lifestyle, Kaapstad, 2011), pp. 256-7.

¹⁸ R. Carstens en Pieter W. Grobbelaar, *Voortrekkerlewe: Agter die skerms op die Groot Trek* (Groot Trek-herdenkingsfees, Johannesburg, 1988), pp. 236-7; Leonard Guelke, “Die blanke setlaars, 1652–1780” in Hermann Giliomee en Richard Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652–1820* (Maskew Miller Longman, Kaapstad, 1982), pp. 44-5, 63-72; John Noble, *Descriptive handbook of the Cape Colony: Its condition and resources* (J.C. Juta, Kaapstad, 1875), pp. 38-9; Thomas R. Sim, “South African horticulture” in *Report of the South African Association for the Advancement of Science* (fourth meeting, Kimberley, 1906), pp. 335-6.

¹⁹ In die huidige Suid-Afrikaanse konteks verwys die term “township” na 'n meesal beplande woonarea wat ná die Tweede Wêreldoorlog vir mense van kleur gereserveer is. Glen Mills, “Space and power in South Africa: The township as a mechanism of control”, *Ekistics*, vol. 56, no. 334/335, Januarie/ Februarie–Maart/ April 1989, p. 66.

²⁰ Derek du Bruyn, *Gardens, gardening culture and the development of a semi-vernacular garden style in Batho, Mangaung, 1918–1939: A historical perspective*, ongepubliseerde D.Phil.-proefskrif (Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein, 2018), p. 438; Iziko Social History Institute, Kaapstad (ISHI), Anlén Boshoff, Regency-tuin vir Bertram-huis, manuskrip, pp. 23, 27; Patrick Taylor (red.), *The Oxford companion to the garden* (Oxford University Press, Oxford, 2006), p. 449; Geoffrey Jellicoe e.a. (reds.), *The Oxford companion to gardens* (Oxford University Press, Oxford, 1986), p. 523; Mills, p. 66-8.

Figuur 1: 'n Hoë geknigte sipresheining versteek 'n tuin in Bloemfontein se Bocha-bela-lokasie, ca. 1930's. (Foto: Marumo-familie privaat fotoversameling)

sterk fokus op mondelinge geskiedenis geloods. Die hoofdoelwit van dié projek, wat in Oktober 2023 afgesluit is, was om inligting oor die kulturele, sosiale en politieke geskiedenis van Batho in te samel.²¹ Die Batho-inwoners se huise en tuine was 'n belangrike fokusarea in die ondersoek. Behalwe vir primêre navorsing wat onder andere in die Vrystaatse Argiefbewaarplek in Bloemfontein gedoen is, is die mondelinge geskiedenis-metode gebruik om eerstehandse inligting te versamel. Mondelinge getuienisse is 'n onontbeerlike bron van inligting vir gemeenskapsgeskiedenisprojekte.²² Gedurende die tydperk 2008–2016 het die skrywer van hierdie artikel een-tot-een onderhoude met 57 tuiniers (29 mans en 28 vroue) by hulle huise in Batho gevoer.²³ Die ondervraagdes is na willekeur op grond van, eerstens, die toestand van hulle tuine en, tweedens, hulle gewilligheid om ondervra te word, gekies. Onderhoude is slegs gevoer nadat die tuiniers oor die doelwitte van die Batho-projek ingelig is en hulle toestemming vir onderhoude verleen het.²⁴ 'n Voorafopgestelde standaardvraelys is as riglyn tydens die onderhoude gebruik.²⁵

²¹ Vir meer besonderhede, lees Derek du Bruyn, "Oral testimonies as a source of community history, with special reference to the Batho Project, Bloemfontein", *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, vol. 24, no. 2, November 2010, pp. 6-16.

²² Vir meer besonderhede, lees Stephen Caunce, *Approaches to local history: Oral history and the local historian* (Longman, Londen, 1994), p. 100; Barbara Allen en William L. Montell, *From memory to history: Using oral sources in local historical research* (The American Association for State and Local History, Nashville, 1981), pp. 3, 14-5.

²³ Die onderhoude is onder andere gebruik vir 'n doktorsale studie oor Batho se tuine, tuinstyl en tuinkultuur wat in 2018 voltooi is. Du Bruyn, *Gardens, gardening culture and...*, passim.

²⁴ Die *Code of Ethics for Oral History Practitioners in South Africa* soos voorgeskryf deur die Oral History Association of South Africa (OHASA) is te alle tye eerbiedig. Voordat 'n onderhoud gevoer is, het die onderhoudvoerder en die ondervraagde 'n onderhoudsprotokol naamlik die *Gift and Release Agreement* onderteken. Vir meer besonderhede, lees Philippe Denis en Radikobo Ntsimane (reds), *Oral history in a wounded country: Interactive interviewing in South Africa* (University of KwaZulu-Natal Press, Scottsville, 2008), pp. 171-4 (Bylaes 2 en 3).

²⁵ Vir meer besonderhede, lees Du Bruyn, *Gardens, gardening culture and...*, pp. 478-80.

Behalwe vir die *wie*, *wat* en *waar* van die Batho-township se tuiniers, tuine, tuinstyl en tuinmaak, is die *waarom* belangrik. Terwyl antwoorde op eersgenoemde vrae in primêre bronne soos die rekords van die Munisipaliteit van Bloemfontein (MBL-groep; hierna munisipaliteit) en in sekondêre bronne soos koerante en tydskrifte gevind is, was dit meesal nie die geval met die *waarom* nie. Antwoorde hierop sou net by die tuiniers self gevind kon word. Die volgende vrae word in hierdie artikel gevra: Waarom het die Batho-tuiniers 'n voorkeur vir die formele tuinstyl en vormsnoeikuns ontwikkel? Hoe beskryf die tuiniers hulle tuine, tuinwerk en vormsnoeikuns? Watter sosiale faktore beïnvloed Batho se tuine en tuinstyl? Wat is die tuiniers se verhouding met hulle tuine? Antwoorde op hierdie vrae was opgesluit in die tuiniers se herinneringe en mondelinge getuienis. Laasgenoemde was die belangrikste bron van inligting vir hierdie artikel; daarom is ruim van kort direkte aanhalings uit transkripsies²⁶ van die onderhoude gebruik gemaak.

Die belangrikste doel van hierdie artikel is om die Batho-tuiniers “vir hulself te laat praat”. Deur gebruik te maak van direkte aanhalings word hulle nie net self “aan die woord gestel” nie, maar daar word ook gepoog om soos die Suid-Afrikaanse mondelinge historikus, Sean Field, aanbeveel, hulle “private stemme” (*private voices*) te omskep in “openbare stemme” (*public voices*).²⁷ Batho se tuiniers praat dus as individue namens hulself hoewel nie noodwendig in hulle eerste taal nie. Ten einde die skrywer van hierdie artikel in staat te kon stel om sinvol met die tuiniers te kommunikeer, is die onderhoude meesal in Engels gevoer. In die meerderheid gevalle is Sesotho en Setswana die ondervraagdes se eerste taal terwyl Engels en, in sommige gevalle, Afrikaans hulle tweede taal is. Die beperking wat dialoog in die ondervraagdes se tweede taal op hulle vermoë om hulself te kon uitdruk geplaas het, asook die moontlikheid dat die onderhoude subjektief daardeur beïnvloed is, word hiermee erken.

Ander faktore wat moontlik die onderhoude subjektief kon beïnvloed sluit in ras, geslag, ouderdom, klas, emosies, die mate van vertroue tussen onderhoudvoerder en ondervraagde, die ondervraagde se geheue en die soort vrae wat die onderhoudvoerder gestel het. 'n Mondelinge onderhoud is dus nie net 'n dinamiese en komplekse dialoog nie, maar ook inherent 'n subjektiewe een. Daarom argumenteer Field dat “... oral histories are not recovered, but are co-created through intersubjective dialogues”.²⁸ Feite (en versinsels) word tydens 'n onderhoud deur middel van interaksie tussen onderhoudvoerder en ondervraagde geskep en gekommunikeer.²⁹

Batho: 'n Historiese agtergrond

Batho, Bloemfontein se oudste township, is amptelik in 1918 gestig nadat die Bloemfonteinse Stadsraad (hierna stadsraad) besluit het om die Waaihoek-lokasie te sloop en al die inwoners na Batho te verskuif. Hoewel die inwoners geen keuse gehad het nie, was hierdie verskuiwing

²⁶ Transkripsies van die onderhoude word in die Nasionale Museum se biblioteek gehuisves en is op navraag vir insae beskikbaar.

²⁷ Sean Field, *Oral history, community, and displacement: Imagining memories in post-apartheid South Africa* (Palgrave Macmillan, New York, 2012), p. 150.

²⁸ Field, p. 4.

²⁹ Lynn Abrams, *Oral history theory* (Routledge, New York, 2010), p. 54; Paul Thompson, *The voice of the past: Oral history* (Oxford University Press, Oxford, 2000), pp. 140, 156-7; Field, pp. 157, 160, 171.

geleidelik (1918–1941) in teenstelling met die oorhaastige gedwonge verskuiwings wat elders³⁰ geïmplementeer is.³¹ Daar was verskeie redes vir die uitlê van Batho as ’n beplande en geordende “hygienic Native township”:³² Waaihoek was oorvol en vervalle;³³ Bloemfontein se wit minderheid se meerderwaardige houding teenoor mense van kleur;³⁴ die wit mense se klagte dat Waaihoek te naby aan die wit “Town”³⁵ geleë was;³⁶ die snelle verstedeliking van swart mense wat Bloemfontein se swart bevolking laat groei het;³⁷ en die sterftes as gevolg van die Spaanse Griep epidemie van 1918 wat aan oorbevolking en die krotomstandighede in Waaihoek toegeskryf is.³⁸

Op grond van die “general segregation principles”³⁹ wat destyds vir rasgesegregeerde stadsbeplanning in die Unie van Suid-Afrika (1910–1961; hierna Unie) gegeld het, is Batho oos van die Johannesburg-Kaapstad spoorlyn aangelê. Die spoorlyn moes as buffer tussen die wit stadsgedeelte en Batho dien.⁴⁰ Batho sou egter nie net nog ’n tipiese lokasie wees nie, maar ’n “model location”⁴¹ of “modellokasie” wat volgens “the best town-planning lines”⁴² uitgelê is. Ingevolge die “Bloemfontein System”,⁴³ ’n behuisingskema waarvolgens boumateriaal op “easy purchase terms”⁴⁴ gekoop kon word, moes inwoners hulle huise volgens voorgeskrewe bouplanne bou. Die huise was die inwoners se eiendom en die standplase die munisipaliteit s’n.⁴⁵

³⁰ Vergelyk byvoorbeeld met die gedwonge verskuiwings wat in die 1950’s in Sophiatown, Johannesburg geïmplementeer is. Thula Simpson, *History of South Africa: From 1902 to the present* (Penguin Books, Kaapstad, 2021), pp. 148–9.

³¹ Vrystaatse Provinsiale Argiefbewaarplek (VPA), MBL 1/2/4/1/3, Minutes of ordinary meeting of Native Affairs Committee, 20 Mei 1918, p. 3; *The Friend*, 16 Desember 1921, p. 8; 26 Februarie 1926, p. 6.

³² VPA, MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1919–1920, p. 8.

³³ VPA, MBL 1/2/4/1/3, brief van die waarnemende Superintendent of Locations aan die Town Clerk, 18 November 1918, p. 3.

³⁴ Karel Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van ’n stad, 1846–1946* (Human & Rousseau, Kaapstad, 1980), pp. 35, 83.

³⁵ VPA, MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1926–1927, p. 12.

³⁶ VPA, MBL 1/2/4/1/2, Minutes of public meeting, Waaihoek, 13 Februarie 1918, p. 1; MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1926–1927, p. 12.

³⁷ Paul Rich, “Ministering to the white man’s needs: The development of urban segregation in South Africa, 1913–1923”, *African Studies*, vol. 37, no. 2, 1978, pp. 177–80; *The Friend*, 31 Oktober 1924, p. 8.

³⁸ Jose Burman, *Disaster struck South Africa* (Struik, Kaapstad, 1971), pp. 86–7, 94; *The Friend*, 23 Desember 1918, p. 5; 11 Januarie 1919, p. 5; VPA, MBL 1/2/4/1/3, Minutes of ordinary meeting of Native Affairs Committee, 1 November 1918, pp. 1–2.

³⁹ VPA, MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1926–1927, p. 12.

⁴⁰ D.S. Krige, “Bloemfontein” in Anthony Lemon (red.), *Homes apart: South Africa’s segregated cities* (David Philip, Kaapstad, 1991), pp. 105–7.

⁴¹ *The Friend*, 25 Mei 1922, p. 7; Schoeman, p. 286.

⁴² *The Friend*, 6 Januarie 1919, p. 4.

⁴³ Krige, p. 107; Pauline Morris, *A history of black housing in South Africa* (South Africa Foundation, Johannesburg, 1981), p. 28; *The Friend*, 13 Mei 1920, p. 7.

⁴⁴ VPA, MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1923–1924, p. 6.

⁴⁵ VPA, MBL 1/2/4/1/4, Minutes of meeting of Native Affairs Committee, 1 November 1920 (aanhangel); MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1922–1923, p. 7; *The Friend*, 2 Augustus 1921, p. 4; 13 Mei 1920, p. 7; Krige, p. 107.

Behalwe vir die beter huise het die grootte van die standplase Batho van ander lokasies onderskei. In sy jaarverslag vir 1922–1923 het Burgemeester D. Urquhart⁴⁶ verduidelik dat die stadsraad se oogmerk met die nuwe lokasie was om “... decent surroundings and sanitary homes for our native citizens”⁴⁷ te verskaf. Die “decent surroundings” het verwys na standplase van 50 by 75 voet⁴⁸ wat groot genoeg vir voortuine en agterplase was. Die beskrywing van die standplase as “garden areas”⁴⁹ dui op die premie wat die oorwegend Engelssprekende stadsraad, veral die Superintendent van Lokasies John R. Cooper (1881–1946),⁵⁰ op tuinmaak en “aesthetic values”⁵¹ geplaas het.⁵² Die stadsraad is beïnvloed deur die Britse Garden City-beweging van Ebenezer Howard (1850–1928) wat gedurende die vroeë 1900’s die idee van ’n “garden city”⁵³ met “garden suburb[s]”⁵⁴ bevorder het.

Die voorsiening van “garden areas” met genoeg ruimte vir voor- en agtertuine asook gemeenskaplike krane (hoewel ontoereikend) het vrugte afgewerp. Trouens, Batho-inwoners wie se ouers en grootouers reeds sedert die 1850’s op Waaihoek se 50 by 50 voet⁵⁵ standplase tuingemaak het, het die tuintradisie in Batho voortgesit al was die tuine slegs “patch[es] of green”.⁵⁶ ’n Tuinkultuur, tuinvaardighede en tuinkennis is dus van Waaihoek se tuiniers na Batho se tuiniers oorgedra. ’n Ander tradisie is ook voortgesit, naamlik die uitlê van tuine in ’n vereenvoudigde Engelse styl met ’n simmetriese uitleg, tuinpaadjie in die middel, reghoekige, langwerpige en ronde blombeddings, geregimenteerde aanplanting, geknpte ligusterheinings⁵⁷ en vormsnoeikuns.⁵⁸

Samevattend kan gesê word dat die bou van beter huise, die voorsiening van “garden areas” en die uitlê van tuine daarin, sowel as beter watervoorsiening, baie daartoe bygedra het om van die Batho-lokasie ’n “model one in every respect”⁵⁹ te maak, om Sir Cornelius H. Wessels (1851–1924), administrateur van die Oranje-Vrystaat van 1915 tot 1924, aan te haal. Ten spyte van die feit dat dieselfde diskriminerende rassebeleide⁶⁰ wat in ander lokasies gegeld

⁴⁶ Urquhart was burgemeester van Bloemfontein van April 1923 tot Maart 1924.

⁴⁷ VPA, MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1922–1923, p. 8.

⁴⁸ Ongeveer 16.5 by 25 meter.

⁴⁹ VPA, MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1919–1920, p. 8.

⁵⁰ Cooper was Bloemfontein se Superintendent van Lokasies van 1923 tot 1945.

⁵¹ VPA, MBL 3/1/19, Mayor’s minutes, 1929–1930, p. 14.

⁵² *The Friend*, 2 Augustus 1921, p. 4; 3 Junie 1924, p. 7; 2 September 1924, p. 12 en 30 Julie 1927, p. 11.

⁵³ Ebenezer Howard, *Garden cities of to-morrow* (Attic Books, Eastbourne, 1985), pp. vi–viii.

⁵⁴ Mark Clapson, “The suburban aspiration in England since 1919”, *Contemporary British History*, vol. 14, no. 1, 2000, p. 152.

⁵⁵ Ongeveer 16.5 by 16.5 meter.

⁵⁶ Historical Papers, Universiteit van die Witwatersrand (HP), J. Clements-Frazer, “Scattering the seed”, *Quarterly Paper*, vol. 179, 25 Januarie 1913, p. 17. Amptelik bekend as die *Quarterly Paper of the O.F.S. Mission* (later die *Bloemfontein Mission*).

⁵⁷ *Ligustrum ovalifolium* was die Waaihoek-tuiniers se voorkeur ligusterspesie vir heinings. Kweper (*Cydonia oblonga*), granaat (*Punica granatum spp.*) en vy (*Ficus carica*) is ook algemeen gebruik.

⁵⁸ VPA, A. 3(4/1)(9/2/2), Extracts, South African Races Committee, land tenure, manuskrip, p. 2; MBL 3/1/11, Report on Native Locations 1906, p. 68; MBL 3/1/15, Report of Superintendent of Parks and Forestry 1912, p. 108; MBL 1/2/5/1/1, Report of Superintendent of Parks and Forestry, 18 Desember 1917, p. 4; HP, Miss Donovan, “Half-caste school”, *Quarterly Paper*, vol. 33, Julie 1876, p. 22; Clements-Frazer, p. 17; *The Friend*, 2 Augustus 1921, p. 4.

⁵⁹ *The Friend*, 25 Mei 1922, p. 7.

⁶⁰ Verwys in die verband na die segregasiebeleid (1910–1948) en die apartheidsbeleid (1948–1994).

het, ewe streng in Batho toegepas is,⁶¹ het die inwoners volgens hulle mondelinge getuienisse, wat vervolgens bespreek word, met oorgawe tuingemaak.

Mondelinge beskrywings van of getuienisse oor tuine, tuinstyl en tuinmaak in Batho

“I like the square shape very much”: ’n Voorkeur vir formaliteit en vormsnoeikuns

Batho se reghoekige tuine met hulle oorwegend simmetriese uitleg en vormsnoeikuns is duidelik onderskeibaar van die enkele tuine met ’n informele uitleg. Die tuiniers se begrip van die konsepte “tuin” teenoor “natuur” het nie net hulle verstaan van ’n tuin as mensgemaakte skepping bevestig nie, maar ook hulle voorkeur vir formaliteit en die idee dat ’n tuin noodwendig ’n skepping met ’n formele uitleg is of behoort te wees. Vir Dorah Mvimbi (geb. 1934) is daar ’n groot verskil tussen ’n natuurlike landskap en ’n tuin. As sy moes kies, dan kies sy ’n tuin soos haar eie formele een: “’n Tuin is vir my die mooiste.”⁶² Maria Lekholo (geb. 1958) glo dat ’n tuin en die natuur nie dieselfde is nie omdat hulle verskillend lyk en verskillend ervaar word: “A garden is different – it feels like I am at another place.”⁶³ Indien sy tussen ’n tuin en ’n natuurlike landskap moes kies, dan kies sy eersgenoemde. Die oorgrote meerderheid Batho-tuiniers beskou ’n tuin as ’n formele skepping wat van ’n natuurlike landskap onderskeibaar is. Vir ’n klein minderheid, soos Mohau Phakoe (geb. 1942), is daar geen wesenlike verskil tussen die twee nie: “Ek vat dit [tuin] as natuur, want gras is natuur en bome ook; tuin en natuur is dieselfde ding.”⁶⁴

Die Batho-tuiniers se voorkeur vir die formele tuinstyl vind neerslag in hulle smaak vir reguit lyne, skerp hoeke, simmetrie en geometriese vorme soos vierkante, reghoeke en sirkels. Die meeste tuiniers het sterk opinies oor hulle stylvoorkeure. Met verwysing na haar formele tuin met vormsnoeikuns het Keabecoe Zim (geb. 1962) verklaar: “I like the square shape very much.”⁶⁵ Ramotlanha Moiloa (geb. 1947) het ook sý stylvoorkeur so opgesom: “It must be square.”⁶⁶ Sommige tuiniers kon ook verduidelik waar hulle voorkeur vir formaliteit vandaan kom. Maria Marumo (geb. 1938; Figuur 2) het vertel dat ’n voorliefde vir reguit lyne en vormsnoeikuns reeds vir dekades die Marumo-familie se smaak is: “I like the straight lines – my father’s garden was also straight.”⁶⁷

⁶¹ Vir meer besonderhede, lees Derek du Bruyn, “Memories and testimonies of passbooks, permits and *platkeps* in apartheid-era Batho, Mangaung”, *New Contree*, vol. 91, 2024, pp. 1-19.

⁶² Nasionale Museum Mondelinge Geskiedenis-versameling (NMMGV), onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Dorah M. Mvimbi, Batho, 24 November 2014.

⁶³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Maria Lekholo, Batho, 29 November 2014. “’n Tuin is anders – dit voel asof ek op ’n ander plek is.” (Vrye vertaling)

⁶⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mohau Phakoe, Batho, 25 November 2014.

⁶⁵ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Keabecoe M. Zim, Batho, 28 Oktober 2014. “Ek hou baie van die vierkantige vorm.” (Vrye vertaling)

⁶⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Ramotlanha P. Moiloa, Batho, 30 Maart 2011. “Dit moet vierkantig wees.” (Vrye vertaling)

⁶⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Maria M. Marumo, Batho, 28 Oktober 2014. “Ek hou van die reguit lyne – my pa se tuin was ook reguit.” (Vrye vertaling)

Figuur 2: Maria Marumo besig om 'n liguster in haar tuin in die "stokkielekker"-styl te snoei, Batho, 2010. (Foto: Derek du Bruyn)

'n Ander tuinier wie se pa by haar 'n voorliefde vir vormsnoeikuns ontwikkel het, is Selina Moilola (geb. 1951; Figuur 3). Met verwysing na dr. James J. Moilola (Figuur 4), 'n Sesotho-taalkundige wat in die apartheidsjare bekend was vir sy mooi Batho-tuin met unieke vormsnoeikuns, het Selina haar voorkeur bevestig: "I like that style."⁶⁸ Eugenia Ngatane (geb. 1969) het haar voorliefde vir reguit lyne en geometriese vorms aan haar oorlede man, Joseph Ngatane, toegeskryf. Joseph, 'n ywerige tuinier wat bekend was vir sy netjiese geknipte ligusterheinings, het vir Eugenia die vormsnoeikuns geleer. Ter ere aan Joseph se nagedagtenis knip sy steeds die heinings soos hy dit gedoen het. "I want his spirit to keep living [in the clipped hedges] because he spent most of his time in the garden",⁶⁹ het Eugenia vertel.

Sommige Batho-tuiniers het verduidelik wat hulle voorkeur vir reguit lyne en geometriese vorms simboliseer. Volgens Abednego Loape (geb. 1983) dien sy veelvlakke ligusterheining 'n tweeledige doel, naamlik as 'n funksionele heining voor sy huis en as 'n ornamentele heining

⁶⁸ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Selina S. Moilola, Batho, 18 Mei 2013. "Ek hou van daardie styl." (Vrye vertaling)

⁶⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Eugenia M. Ngatane, Batho, 29 Oktober 2014. "Ek wil hê sy gees moet voortleef [in die geknipte heinings] omdat hy die meeste van sy tyd in die tuin deurgebring het." (Vrye vertaling)

Figuur 3: *Selina Moilola besig om vormsnoeikuns in haar tuin te beoefen, Batho, 2013. Die huis en tuin het oorspronklik aan haar pa, dr. J.J. Moilola, behoort. (Foto: Derek du Bruyn)*

Figuur 4: *Dr. J.J. Moilola staan by 'n gesnoeide boog by die voorhekkie van sy Batho-tuin, 1977. (Foto: Moilola-familie privaat fotoversameling)*

wat sy vaardigheid as kunssnoeier vertoon. Hy het sy heining (Figuur 5) soos volg beskryf: “I like it that way – like a flat table and a step.”⁷⁰ Lorenti Moeketsi (geb. 1961) verkies ook sy vormsnoeikunsstruik “... [to] look like tables”, naamlik, “... flat on top and round”.⁷¹ Ander Batho-tuiniers het vrye teuels aan hulle verbeelding gegee toe hulle op die voorkoms van hul geknipte heinings besluit het. Daniel Mphothane (geb. 1973) het sy liefde vir sokker in sy “stokkielekker”-vormsnoeikuns uitgebeeld. Daniel het verduidelik dat die bolvormige ligusters in sy voortuin sokkerballe voorstel. Sy vaardigheid as kunssnoeier kom oorspronklik van sy oupa wat self ’n sokkerentoesias én kranige tuinier was.⁷²

Terwyl sommige Batho-tuiniers se smaak vir formaliteit uit vorige geslagte na hulle oorgedra is, het ander weer inspirasie uit klassieke Europese tuine geput. Een so ’n tuinier is Herbert Rampana (geb. 1957; Figuur 6) wat verduidelik het dat die inspirasie vir sy tuin gekom het van ’n afdruk van ’n formele Europese tuin wat in sy voorkamer gehang het. Hy het die reguit lyne en ronde vorms van die tuin in die prent in sy eie tuin herhaal waar hy dieselfde voorkoms nastreef: “I cut them [shrubs] so that they must ‘come together’.”⁷³ Herbert se verduideliking dat die struik “bymekaar kom” illustreer die voorkoms wat in Batho se tuine verbeel en nagestreef word ten beste, naamlik ’n netjiese en kompakte voorkoms wat verkry word deur

Figuur 5: *Abednego Loape se veelvlakkige heining voor sy huis, Batho, 2011. (Foto: Derek du Bruyn)*

⁷⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Abednego K. Loape, Batho, 5 April 2011. “Ek hou daarvan so – soos ’n plat tafel en ’n trap.” (Vrye vertaling)

⁷¹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Lorenti M. Moeketsi, Batho, 28 Maart 2013. “... soos tafels [te] lyk”; “... plat aan die bokant en rond”. (Vrye vertaling)

⁷² NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Daniel M. Mphothane, Batho, 28 Maart 2013.

⁷³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Herbert T. Rampana, Batho, 28 Maart 2013. “Ek snoei hulle [struik] sodat hulle ‘bymekaar kom’.” (Vrye vertaling)

Figuur 6: Herbert Rampana poseer met die afdruk van die Europese tuin wat die inspirasie vir sy eie tuin was, Batho, 2013. (Foto: Derek du Bruyn)

digte immergroen struik soos sipresse (*Cupressus spp.*) en ligusters gereeld terug te snoei. Ernstige tuiniers, soos Michael Molelekoa (geb. 1940), sien nie net dat hulle voorliefde vir simmetrie en geometrie in hul eie tuine gestalte kry nie maar ook in ander tuine. Michael bied sy dienste as vormkunssnoeier aan vir diegene wat nie vir die vermoeiende snoeiwerk kans sien nie. So kry hy die geleentheid om ander se struik te knip sodat dit “bymekaar kom”.⁷⁴

Vir die meeste Batho-tuiniers is formaliteit en vormsnoeikuns nou verwant aan mekaar; formaliteit word noodwendig met die snoei en knip van struik geassosieer. Volgens Eugenia Ngatane is die omvorming van plante tot vormsnoeikuns “... a way of pruning so that they [plants] can’t grow bigger than they are supposed to”.⁷⁵ Soos ander Batho-tuiniers, is Eugenia van mening dat sommige plante nie veronderstel is om groot te word nie. Deur die struik terug te snoei verkry hulle “... a better shape”,⁷⁶ aldus Eugenia. Vir haar is daar ook ’n praktiese rede, naamlik dat die beperkte ruimte in Batho se klein tuintjies nie die onbeheerde groei van struik toelaat nie. Dit is vir dieselfde rede dat Mercy Khantwane (geb. 1958) die struik in haar tuin gereeld knip sodat hulle verhoed word om vorm te verloor, “... [to] get out of shape”⁷⁷ soos sy dit gestel het. Simon Ditema (geb. 1960) glo ook dat dit belangrik is om vorm aan ’n formele tuin te gee. Die snoei van struik is volgens hom ’n “... way of shaping your garden”⁷⁸ sodat dit nie vorm verloor nie.

⁷⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Michael R. Molelekoa, Batho, 4 November 2014.

⁷⁵ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Eugenia M. Ngatane, Batho, 29 Oktober 2014. “... ’n manier van snoei sodat hulle [plante] nie groter word as wat hulle veronderstel is om te wees nie”. (Vrye vertaling)

⁷⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Eugenia M. Ngatane, Batho, 29 Oktober 2014. “... ’n beter vorm”. (Vrye vertaling)

⁷⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mercy L. Khantwane, Batho, 21 April 2015. “... [om] vorm te verloor”. (Vrye vertaling)

⁷⁸ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met P.S. Ditema, Batho, 8 Mei 2013. “... manier om vorm aan jou tuin te gee”. (Vrye vertaling)

Terwyl die meeste Batho-tuiniers glo dat die geheelindruk wat hulle tuine skep belangrik is, is daar diegene wat nog verder kyk en die tuin as 'n verlengstuk van die huis beskou. Abednego Loape glo dat 'n huis nie sonder 'n voortuin kan wees nie, veral nie sonder 'n vormsnoeikuns-voortuin nie, want "... it [topiary] give[s] the house shape".⁷⁹ Ernstige tuiniers, waaronder Maria Lekholo, is dit eens dat hulle nederige Batho-huisies 'n netjiese voortuin benodig ten einde die huis se voorkoms te verbeter.⁸⁰ Daarom is ook Stanley Motingoe (geb. 1952) oortuig dat 'n vormsnoeikunstuin met 'n netjiese, geknipte heining die "facing"⁸¹ van 'n huis kan verbeter: "If your house is not beautiful you shelter it by the [sic] hedge; then it looks beautiful."⁸² Sommige tuiniers gaan selfs verder deur die styl van die tuin by die styl van die huis te laat aanpas. Johannes Hlubi (geb. 1965) glo dat die verhouding tussen huis en tuin so belangrik is dat die twee mekaar moet komplementeer: "I see the pattern of the house is like this, so the trees [topiary] is [sic] like the house – the same."⁸³ Die geknipte heining voor Johannes se huis is 'n spieëlbeeld van die huis se trapgewel (Figuur 7).

"To make a shape in a tree": Die Batho-tuiniers se tuinwoordskat

Batho se tuiniers het hulle eie tuinwoordskat ontwikkel met terminologie en frases in Sesotho, Setswana, Engels en Afrikaans wat gebruik word wanneer hulle na vormsnoeikuns of die aksie van snoei en knip van struik en bome verwys. Hierdie tuinwoordskat gee uitdrukking aan 'n basiese stylleksikon, naamlik dié van formaliteit en alles wat in 'n township-konteks met hierdie voorkoms geassosieer word. Die tuiniers het verduidelik dat hulle meesal dieselfde terminologie en frases gebruik wat hulle ouers en voorouers gebruik het. Volgens Batho se veteraantuinier, Sarah Mahabane (geb. 1927), wat op 'n jong ouderdom in die laat 1930's in Batho begin tuinmaak het, word 'n enkele geknipte struik in Sesotho "sefate" en meer as een "difate" genoem.⁸⁴ Die Setswana-terme daarvoor is "setlhare" (enkelvoud) en "ditlhare" (meervoud).⁸⁵

Terwyl bogenoemde terme algemeen in Batho gebruik word om na die vormsnoeikuns te verwys, is dit vanuit 'n taalkundige oogpunt verwarrend aangesien dit in werklikheid verwys na enige boom of struik, gesnoei of ongesnoei. Tog gebruik Batho-tuiniers die terme om vormsnoeikuns of enige gesnoeide struik of boom te beskryf. Die gebruik van hierdie woorde

⁷⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Abednego K. Loape, Batho, 5 April 2011. "... dit [vormsnoeikuns] gee vorm aan die huis". (Vrye vertaling)

⁸⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Maria Lekholo, Batho, 29 November 2014.

⁸¹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met M.S. Motingoe, Batho, 18 April 2016. "aangesig". (Vrye vertaling)

⁸² NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met M.S. Motingoe, Batho, 18 April 2016. "As jou huis nie mooi is nie versteek jy dit agter 'n heining; dan lyk dit mooi." (Vrye vertaling)

⁸³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Johannes T. Hlubi, Batho, 1 Mei 2013. "Ek sien die patroon van die huis is so, dus is die bome [vormsnoeikuns] soos die huis – dieselfde." (Vrye vertaling)

⁸⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Sarah M. Mahabane, Batho, 7 en 20 November 2014. Lees ook Anon., *Pharos South African multilingual dictionary* (NB, Kaapstad, 2015), p. 219; Anon., *Reader's Digest South African multi-language dictionary and phrase book* (The Reader's Digest Association South Africa, Kaapstad, 1991), p. 311.

⁸⁵ Anon., *Pharos South African multilingual ...*, p. 219; Anon., *Reader's Digest South African ...*, p. 361; Pam Wilken, *Understanding everyday Setswana: A vocabulary and reference book* (Maskew Miller Longman, Kaapstad, 1994), p. 27.

Figuur 7: *Johannes Hlubi staan by die geknipte ornamentele heining wat sy huis se trapgewel naboots, Batho, 2013. (Foto: Derek du Bruyn)*

as inklusiewe sambreelterme is waarskynlik gewortel in die feit dat Batho se tuiniers byvoorbeeld die snoei van vrugtebome – ’n kuns wat baie van hulle by wit mense geleer het – en die knip van ornamentele struik tot vormsnoeikuns, as dieselfde konsep beskou. Die verskil tussen “knip” en “snoei” is nie duidelik afgebaken nie, want beide is wesenlik dieselfde handeling ongeag die doel, hetsy funksioneel of ornamenteel.⁸⁶

Volgens Mercy Khantwane is die Setswana-woord “popego” wat, volgens haar, “... to make a shape in a tree”⁸⁷ beteken, die mees gepaste term om die vormsnoeikuns te beskryf. In werklikheid verwys “popego” na die kurwes van ’n menslike liggaam. As gevolg van die ooreenkomste tussen sommige vormsnoeikuns-style en menslike rondinge, word die term gebruik om ook na die vormsnoeikuns te verwys. Terme wat deur Batho se Sesotho-sprekendes gebruik word om na vormsnoeikuns te verwys sluit in “dimela”,⁸⁸ die Sesotho-woord vir plante

⁸⁶ Derek du Bruyn, “‘Township Topiary’: The history of the English-style gardens of Batho, Mangaung (1846–1948)”, *Navorsinge van die Nasionale Museum Bloemfontein*, vol. 27, no. 3, Desember 2011, p. 61.

⁸⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mercy L. Khantwane, Batho, 21 April 2015. “... om ’n vorm in ’n boom te maak”. (Vrye vertaling)

⁸⁸ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met M.S. Motingoe, Batho, 18 April 2016.

(enkelvoud “semela”) en “malomo”,⁸⁹ die Sesotho-woord vir blomme (enkelvoud “lelomo”).⁹⁰ Volgens Simon Ditema differensieer sommige Batho-tuiniers nie wanneer dit kom by die beskrywing van plante, blomme en vormsnoeikuns nie: “We just call them *malomo* – all of them.”⁹¹ Die “all of them” sluit by implikasie alle struik en bome in, hetsy gesnoei of ongesnoei. Volgens Batho se tuiniers het die terme “topiarië” of “vormsnoeikuns” soos wat hulle in hul klassieke Europese konteks verstaan word, nie direkte Sesotho- of Setswana-vertalings nie.⁹²

Behalwe vir die Sesotho- en Setswana-terme, word Engelse terme soos “fencing trees”,⁹³ “fence trees”,⁹⁴ “evergreen trees”⁹⁵ en “green trees”⁹⁶ wat gewoonlik met verwysing na geknippte heinings gebruik word, ook gebruik om na die vormsnoeikuns in die algemeen te verwys. In plaas van enkele terme, gebruik sommige Batho-tuiniers omskrywings wat die snoeiaksie van ’n struik of boom tot vormsnoeikuns beskryf. Veteraan-tuinier Margaret Madito (geb. 1940) het verduidelik dat ’n plant wat reeds deur vormsnoeikuns in haar tuin omvorm is, “setlhare se kutilweng”⁹⁷ in Setswana genoem word. Die gebruik van beskrywende frases in plaas van enkelterme hou verband met die unieke aard van Batho se vormsnoeikuns. Die skep en instandhouding daarvan verg vaardigheid en toegewyde versorging. Volgens die Batho-tuiniers kan ’n vormsnoeikuns wat slegs oor ’n lang tydperk kon ontwikkel moeilik, indien nie onmoontlik nie, met ’n enkele woord beskryf word.⁹⁸

Ander relevante terme wat deel van die Batho-tuiniers se tuinwoordeskat vorm, verwys na die gereedskap wat gebruik word om die vormsnoeikuns te beoefen. Snoeiskêre, tuinskêre, plaatskêre en knippers word algemeen beskryf as “skere”⁹⁹ of “sekere”.¹⁰⁰ Dikwels word ook na sulke gereedskap verwys as “sekere sa difate”¹⁰¹ in Sesotho of, in die geval van Setswana,

⁸⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Lorenti M. Moeketsi, Batho, 28 Maart 2018.

⁹⁰ Motsamai J. Motsapi (red.), *The official English-Sesotho dictionary* (South African National Lexicography Units, s.l., 2015), pp. 132, 253.

⁹¹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met P.S. Ditema, Batho, 8 Mei 2013. “Ons noem hulle net *malomo* – almal van hulle.” (Vrye vertaling)

⁹² NMMGV, onderhoude gevoer deur Derek du Bruyn met J. Modisapudi, Batho, 17 Januarie 2011; J. None, Batho, 17 Januarie 2011; E. Swanepoel, Batho, 17 Januarie 2011 en M. Turner, Batho, 17 Januarie 2011.

⁹³ NMMGV, onderhoude gevoer deur Derek du Bruyn met A.P. Koitheng, Batho, 12 April 2010 en Freddy M. Languza, Batho, 9 Julie 2014. “Omheining-bome”. (Vrye vertaling)

⁹⁴ NMMGV, onderhoude gevoer deur Derek du Bruyn met Abednego K. Loape, Batho, 5 April 2011 en Herbert T. Rampana, Batho, 28 Maart 2013. “Heining-bome”. (Vrye vertaling)

⁹⁵ NMMGV, onderhoude gevoer deur Derek du Bruyn met M.M. Dikane, Batho, 27 Januarie 2012 en H. Lebakeng, Batho, 17 Januarie 2011. “Immergroen bome”. (Vrye vertaling)

⁹⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Johannes T. Hlubi, Batho, 1 Mei 2013. “Groen bome”. (Vrye vertaling)

⁹⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Margaret Madito, Batho, 31 Oktober 2014. “Gesnoeide plante”. (Vrye vertaling)

⁹⁸ NMMGV, onderhoude gevoer deur Derek du Bruyn met J. Modisapudi, Batho, 17 Januarie 2011; J. None, Batho, 17 Januarie 2011; E. Swanepoel, Batho, 17 Januarie 2011 en M. Turner, Batho, 17 Januarie 2011; Du Bruyn, “‘Township Topiary’: The history ...”, p. 61; Lees ook Angela Read Lloyd, *The artist in the garden: The quest for Moses Tladi* (Print Matters, Noordhoek, 2009), pp. 16-9.

⁹⁹ NMMGV, onderhoude gevoer deur Derek du Bruyn met Freddy M. Languza, Batho, 9 Julie 2014 en R.P. Moiloa, Batho, 30 Maart 2011. Die woord “skere” is ’n bedorwenheid van die woord “sekere” wat op sy beurt van die Afrikaanse woord “skêr” afgelei is.

¹⁰⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Abednego K. Loape, Batho, 5 April 2011. Lees ook Anon., *Pharos South African multilingual ...*, p. 183.

¹⁰¹ NMMGV, onderhoude gevoer deur Derek du Bruyn met P.S. Ditema, Batho, 8 Mei 2013 en P. Moholo, Batho, 8 en 13 Mei 2013.

“sekere sa dithare”.¹⁰² Die woord “sekere” is dus ’n sambreelterm vir konvensionele skêre sowel as alle snoeiskêre, tuinskêre en knippers wat vir snoeiwerk gebruik word. Engelse terme wat gebruik word sluit in “scissors”,¹⁰³ “long scissors”¹⁰⁴ en “tree scissors”¹⁰⁵ terwyl die Afrikaanse terme “lang snoeiskêr”¹⁰⁶ en “skaapskêr”¹⁰⁷ algemeen gebruik word om twee tipes tuingereedskap mee te beskryf. In Sesotho word die snoeiaksie “kuta”¹⁰⁸ genoem en in die geval van struik en bome, “ho kuta difate”¹⁰⁹ en “o a kuta difate”.¹¹⁰ Die Sesotho-woord “faola”¹¹¹ wat “snoei” beteken en “fokotsa”,¹¹² wat “om kleiner te maak” beteken, word ook gebruik om na die knip of snoei van plante te verwys.¹¹³

Batho se tuiniers het dus ’n tuinwoordeskat ontwikkel wat nie net geskoei is op terme wat vroeëre geslagte tuiniers gebruik het nie. Hulle het ook hul eie frases ontwikkel wat ’n spesifieke aksie, soos die snoei van ’n struik om dit te omvorm of kleiner te maak beskryf, eerder as ’n kunsvorm of konsep, soos die Afrikaanse woorde “snoeikuns” en “vormsnoeikuns”, asook die Engelse term “topiary”. ’n Goeie voorbeeld hiervan is die frase “to make a shape in a tree”. Toepaslike Engelse en Afrikaanse woorde het algaande ook deel van die Batho-tuiniers se tuinwoordeskat geword; hoofsaaklik as gevolg van swart tuiniers en tuinarbeiders se interaksie met wit tuiniers en werkgewers. Diversiteit eerder as uniformiteit kenmerk dus die Batho-tuiniers se tuinwoordeskat.

“A hiding-place for evil-doers”: Die invloed van misdaad en kriminaliteit op Batho se tuine en snoeikuns

Sedert Batho se ontstaan het verskeie faktore ’n invloed op die township se tuine gehad. Hierdie faktore sluit onder andere die inwoners se sosio-ekonomiese omstandighede in,¹¹⁴ die beskikbaarheid al dan nie van water vir tuine,¹¹⁵ uiterste klimaatstoestande soos langdurige

¹⁰² NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Johannes T. Hlubi, Batho, 1 Mei 2013.

¹⁰³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met T.S. Sebeela, Batho, 14 April 2014. “Skêr”. (Vrye vertaling)

¹⁰⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met M. Lekholo, Batho, 29 November 2014. “Lang skêr”. (Vrye vertaling)

¹⁰⁵ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Herbert T. Rampana, Batho, 28 Maart 2013. “Boomskêr”. (Vrye vertaling)

¹⁰⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Sarah Khetse, Batho, 26 November 2013.

¹⁰⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Ntombi Pongola, Batho, 16 April 2012.

¹⁰⁸ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met A.P. Koitheng, Batho, 12 April 2010. “Om te sny of knip”. (Vrye vertaling)

¹⁰⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Florence K. Segoe, Batho, 4 November 2014. “Om die plante/ bome te knip”. (Vrye vertaling)

¹¹⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met P. Moholo, Batho, 8 en 13 Mei 2013. “Hy/ sy knip die plante/ bome.” (Vrye vertaling)

¹¹¹ Motsapi, *The official English-Sesotho ...*, p. 266.

¹¹² NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Frans M. Liutliuleng, Batho, 14 April 2011.

¹¹³ Motsapi, *The official English-Sesotho ...*, p. 276.

¹¹⁴ Sosio-ekonomiese omstandighede in Batho het veral sedert die einde van die Tweede Wêreldoorlog versleg. Vir meer besonderhede, lees Charl le Roux, “The role of the South African Police and supportive local authorities in crime prevention in Mangaung, Bloemfontein, 1945–1976”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, vol. 28, no. 3, Desember 2003, pp. 198–215.

¹¹⁵ Vir meer besonderhede, lees *The Friend*, 3 Junie 1924, p. 7; 2 September 1924, p. 12; 30 Julie 1927, p. 11; 29 Mei 1931, p. 10; HP, AD 1765, Yearly report on locations, 1925–1926, p. 2; VPA,

droogtes, hittegolwe, ryp en haelbuie;¹¹⁶ asook inisiatiewe van die munisipaliteit en ander individue, waaronder Lokasie-superintendente en raadslede, om tuinmaak in Batho te bevorder. Hierdie inisiatiewe het boomplantveldtogte¹¹⁷ en tuinkompetisies¹¹⁸ ingesluit. 'n Faktor wat gedurende die onderhoude sterk deur die Batho-tuiniers beklemtoon is en vir die doel van hierdie artikel uitgesonder word, is die invloed van misdaad en kriminaliteit op die voorkoms van hulle tuine en vormsnoeikuns. Alhoewel sommige tuiniers beweer dat misdaad eers ná 1994 'n beduidende faktor geword het, het navorsing getoon dat dit lank voor 1994 al 'n belangrike rol in Batho gespeel het.¹¹⁹

Gedurende en ná afloop van die Tweede Wêreldoorlog het misdaad, kriminaliteit en veral bende-verwante jeugmisdaad merkbaar in Batho en sy naburige lokasie, Bochabela (gestig 1925), toegeneem. Dit was veral die *bo-tsotsi*-bendes wat hulle hieraan skuldig gemaak het.¹²⁰ Verstedeliking, oorbevolking en stygende werkloosheid het 'n substratum van behoeftige lokasiebewoners geskep.¹²¹ Tydens die politieke onstuimige 1970's en 1980's het die nuwe-effekte van die genoemde maatskaplike probleme steeds sigbaarder in Bloemfontein se snel-veranderende stedelike landskap geword. Groot getalle arm en hawelose swart mense het, soos vorige geslagte, vanaf plase en dorpe na Bloemfontein migreer op soek na werk en beter lewensomstandighede. Een van die gevolge hiervan was dat oop ruimtes in formele lokasies soos Batho en Bochabela deur aankomelinge beset is omdat geen formele behuising verskaf is nie.¹²²

Derde-geslag tuinier Mogrey Mogaecho (geb. 1969) het vertel dat die oop stuk grond oorkant sy grootouers, dr. James D. en Emily Mogaecho, se huis in Batho oornag deur 'n groep "plakkers" beset is. Hulle het informele hutte opgerig terwyl daar geen watervoorsiening en sanitasiegeriewe was nie. Mogrey het vertel dat dit die begin van sy familie se probleme met misdadigers was. Die Mogaechos se hoë ligusterheining (Figuur 8), wat veronderstel was om

MBL 1/2/3/1/36, Report of City Engineer: Re proposed water tariff for gardening purposes, 10 Mei 1929, p. 5.

¹¹⁶ Vir meer besonderhede, lees Ladislav Mucina en Michael C. Rutherford (reds), *The vegetation of South Africa, Lesotho and Swaziland* (South African National Biodiversity Institute, Pretoria, 2006), p. 381; VPA, MBL 1/2/3/1/20, Annual report of Curator of Parks, 1926, p. 3; MBL 1/2/3/1/44, Report of Curator of Parks, 12 Januarie 1931, pp. 1-2.

¹¹⁷ Vir meer besonderhede, lees VPA, MBL 1/2/4/1/5, brief van G.P. Cook, Superintendent of Locations, aan G. Golds Esq., Acting Town Clerk, 20 September 1921, p. 2; MBL 1/2/4/1/5, Minutes of meeting of Native Affairs Committee, 24 Oktober 1921, p. 3; MBL 1/2/4/1/32, Minutes of ordinary meeting of Native Advisory Board, 8 Mei 1939, p. 2; *The Friend*, 31 Augustus 1936, p. 8.

¹¹⁸ Vir meer besonderhede, lees VPA, MBL 1/2/4/1/9, Report of Superintendent of Locations, Januarie 1926, 2 Februarie 1926, p. 1; MBL 1/2/4/1/28, Minutes of ordinary meeting of Native Advisory Board, 3 Maart 1937, p. 1.

¹¹⁹ Lees byvoorbeeld Le Roux, "The role of the ...", pp. 198-215.

¹²⁰ Le Roux, "The role of the ...", pp. 202-4; Charl le Roux, "The performance of tsotsi gangs and causes leading to their formation in Mangaung, Bloemfontein, 1945-1976", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, vol. 29, no. 2, September 2004, pp. 43-7; *The Friend*, 16 Desember 1918, p. 3; 21 Februarie 1922, p. 2; 26 September 1923, p. 5; *Umteteli wa Bantu*, 17 Julie 1926, p. 2; 9 Januarie 1932, p. 2; *Die Volksblad*, 27 September 1923, p. 4; 14 Junie 1932, p. 8.

¹²¹ VPA, MBL 1/2/4/1/34, brief van F.M. Symes, St Michael's School, Bloemfontein, aan die bestuurder van die Native Administration Department, Bloemfontein, 28 Maart 1940; MBL 1/2/4/1/35, Interdepartmental commission of enquiry concerning economic, health and social conditions of natives in urban areas: Questionnaire and replies, 25 Oktober 1941, passim; MBL 1/2/4/1/36, Minutes of ordinary meeting of Native Advisory Board, 3 Desember 1942, p. 2.

¹²² Krige, pp. 108-9.

Figuur 8: Lede van die Mogaecho-familie staan voor die geknigte ligusterheining wat misdadigers as skuilplek gebruik het, Batho, ca. 1960's. (Foto: Mogaecho-familie privaat fotoversameling)

privaatheid te verseker, het 'n veiligheidsrisiko geword. Die heining het kriminele “gehelp” omdat hulle daaronder of daaragter kon skuil. Volgens Mogrey was sy familie genoodsaak om op te tree want, soos hy dit gestel het, “... we became scared”.¹²³

Die toename in misdaad het nie net die Batho-inwoners se daaglikse lewens beïnvloed nie, maar die gevolge daarvan was ook merkbaar in hulle onmiddellike huishoudelike omgewings, naamlik in voortuine, agterplase en op sypaadjies. In die 1920's en 1930's was daar sterk klem op boomaanplanting in Batho, vandaar die munisipaliteit se boomplantinisiatiewe. In reaksie op kritiek van die destydse Unieregering¹²⁴ se Sentrale Behuisingsraadslede¹²⁵ dat te min bome op Batho se sypaadjies geplant is,¹²⁶ het R.N. Brits, Assistent-bestuurder van die munisipaliteit se Native Administration Department¹²⁷ 'n insiggewende verduideliking namens Cooper, toe Bestuurder van die departement, gegee. Nie net het Brits die kritiek ongegrond gevind nie – gegewe die duisende bome wat tydens Cooper se termyn as Superintendent van Lokasies geplant is – maar hy het ook die lokasiebewoners se groeiende teësin in groot bome verduidelik. Volgens Brits het die deursnee Batho-inwoner groot bome voor hulle huise as “... courting trouble”¹²⁸ en as “... a hiding-place for evil-doers” beskou.¹²⁹

¹²³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mogrey Mogaecho, Batho, 9 April 2013. “... ons het bang geword”. (Vrye vertaling).

¹²⁴ Regering van die Unie van Suid-Afrika (1910–1961).

¹²⁵ Central Housing Board.

¹²⁶ VPA, MBL 1/2/4/1/36, Native housing: Report by Messrs. Jameson and Cleland of the Central Housing Board, 29 Julie 1942, p. 4.

¹²⁷ Voor 1948 is die name van die munisipaliteit se departemente, rade en komitees slegs in Engels aangedui.

¹²⁸ VPA, MBL 1/2/4/1/36, brief van R.N. Brits aan die bestuurder van die Native Administration Department, Bloemfontein, s.a., p. 4.

¹²⁹ VPA, MBL 1/2/4/1/36, brief van R.N. Brits aan die bestuurder van die Native Administration Department, Bloemfontein, s.a., p. 4.

Brits se gebruik van die term “evil-doers” het verwys na misdadigers, destyds ook genoem “tsotsis”,¹³⁰ wat die blaarryke takke van groot bome as wegkruipplekke gebruik het voordat hulle op hul slagoffers toegeslaan het. Gevolglik is aangeplante groot bome óf afgekap óf drasties teruggesnoei om te verhoed dat dit as skuilplek gebruik word.¹³¹ In die proses is die bome onbedoeld tot oorgroot vormsnoeikuns omskep. Hierdie verskynsel verklaar dus waarom talle groot bome in Batho se tuine en op sypaadjies in die verlede tot vormsnoeikuns omvorm is en steeds teruggesnoei word (Figuur 9). Die feit dat bome reeds in die laat 1930’s en vroeë 1940’s op hierdie manier teruggesnoei is, dui daarop dat die invloed van misdaad op Batho se tuine en vormsnoeikuns nie ’n onlangse verskynsel is nie.

Die meerderheid tuiniers is van mening dat misdaad wel in die apartheidsjare ’n probleem in Batho was, maar dat dit ná die politieke omwenteling van 1994 aansienlik vererger het.¹³² Terwyl geringe oortredinge soos straatrowe ’n groeiende probleem is, is ernstige misdade soos aanrandings, inbrake en gewelddadige huisrowe ook aan die toeneem. Batho se tuiniers is ook slagoffers van die misdaadprobleem omdat misdadigers plante uit tuine steel. Gesteelde plante

Figuur 9: Sypaadjiebome soos hierdie karee (*Rhus pendulina*) word dikwels teruggesnoei om te verhoed dat misdadigers daarin skuil, Batho, 2011. (Foto: Derek du Bruyn)

¹³⁰ Die sleng-term “tsotsi” verwys na ’n gewelddadige jong misdadiger wat volgens instink handel. Louis Molamu, *Tsotsi-taal: A dictionary of the language of Sophiatown* (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria, 2003), p. 108.

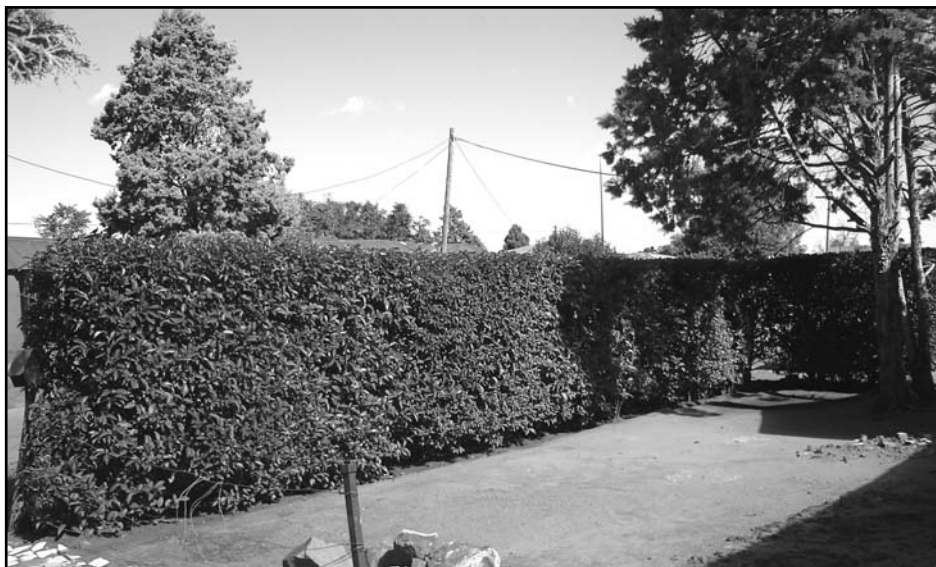
¹³¹ VPA, MBL 1/2/4/1/36, brief van R.N. Brits aan die bestuurder van die Native Administration Department, Bloemfontein, s.a., p. 4.

¹³² Vir ’n bondige bespreking van Suid-Afrika se post-1994 misdaadprobleem, lees Japie Brits, “Suid-Afrika ná apartheid, 1994–2004” in Fransjohan Pretorius (red.), *Geskiedenis van Suid-Afrika: Van voortye tot vandag* (Tafelberg, Kaapstad, 2012), pp. 570–71.

word meesal verkoop, maar ook in die oortreders se tuine geplant. Kelebogile Mahabane (geb. 1963) het vertel dat misdadigers laatnag op haar erf gekom het om plante te steel voordat sy 'n veiligheidsheining laat oprig het.¹³³ Vogens Dorah Mvimbi beperk tuindiewe hulle nie net tot plante nie – ook krane, gieters, wateropvanghouers, tuinslange en tuinmeubels word gereeld uit tuine gesteel.¹³⁴

Die meerderheid ondervraagdes wat deur tuinmisdaad geraak word, het toegegee dat die misdaadsituasie in Batho hulle genoop het om die sekuriteit op hulle standplase te verbeter. In die meeste gevalle het die verhoogde sekuriteit ook hulle benadering tot tuinmaak en selfs die voorkoms van groot bome en struik in hulle tuine en op die sypaadjies voor hulle huise beïnvloed. Gevolglik was die eerste “slagoffers” van Batho se misdaadprobleem die groot bome en struik. Keabecoe Zim het die afwesigheid van groot bome en struik in haar tuin so verduidelik: “I do not want to ‘close’ [sic] the house because we are not safe. It is a location – we are not safe if the trees are high.”¹³⁵

Die invloed van misdaad op Batho se tuine kan ook gesien word in die wyse waarop heinings geknip word. Sedert Batho se eerste tuine uitgelê is, is geknipte liguster- en sipresheinings voor huise geplant om privaatheid te verskaf en grense tussen sypaadjies en standplase enersyds, en tussen aangrensende standplase andersyds, aan te dui.¹³⁶ Terwyl sulke heinings tradisioneel soliede groen “mure” (Figuur 10) was wat privaatheid verseker het en

Figuur 10: 'n Tipiese hoë ligusterheining wat aangeplant is om privaatheid te verseker en probleemdiere uit te hou, Batho, 2011. (Foto: Derek du Bruyn)

¹³³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Kelebogile G. Mahabane, Batho, 7 en 20 November 2014.

¹³⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Dorah M. Mvimbi, Batho, 24 November 2014.

¹³⁵ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Keabecoe M. Zim, Batho, 28 Oktober 2014. “Ek wil nie die huis versteek nie, want ons is nie veilig nie. Dit is 'n lokasie – ons is nie veilig as die bome hoog is nie.” (Vrye vertaling)

¹³⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Peter Motloun, Batho, 14 Maart 2013.

rondloperdiere uitgehou het, het sodanige heinings, soos genoem, wegkruipplek aan misdadigers gebied. Die oplossing was om die onderste gedeelte van die heining van alle loof en fyn takkies te stroop sodat tuineienaars kon sien wanneer 'n verdagte daaragter geskuil het. Nelson Ngo (geb. 1986) was genoodsaak om die onderste gedeelte van sy ma se voortuinheining oop te snoei, want “... in the location [Batho] the criminals are hiding behind the hedge”.¹³⁷ Gevolglik is soliede heinings in oop of deursigtige heinings omskep. Sulke heinings of sogenaamde “fedges”¹³⁸ is gewoonlik 'n kombinasie van 'n grensdraad gemaak van ogiesdraad of 'n metaalpalissade daarvoor en 'n deursigtige geknipte heining daaragter (Figuur 11).

Figuur 11: 'n Kombinasie van ogiesdraad en 'n deursigtige geknipte ligusterheining hou ongewenste elemente uit hierdie Batho-tuin, 2014. (Foto: Derek du Bruyn)

Ander Batho-tuiniers, soos Herbert Rampana, het met 'n alternatiewe oplossing vir sluipdiwe wat agter heinings skuil vorendag gekom, naamlik om seksies van sy digte, geknipte voortuinheining met losser deursigtige struik te vervang. Hy het dit so verduidelik: “The reason why I cut the original solid hedge in pieces is because the *tsotsis* used to hide themselves [sic] there.”¹³⁹ Soliede, ondeursigtige seksies geknipte heining word dus met deursigtige gedeeltes afgewissel. Simon Ditema het vertel dat Batho se misdaadprobleem hom nie net genoop het om die manier waarop hy sy ligusterheining gesnoei het te verander nie, maar ook alleenstaande sipresse te omvorm tot voorbeelde van vormsnoeikuns. Ook in sy geval was die “*tsotsis*” die beweegrede: “When I trim the trees [topiary], under the trees I must clean them,

¹³⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Nelson T. Ngo, Batho, 10 en 24 November 2014. “... in die lokasie [Batho] skuil kriminele agter die heining”. (Vrye vertaling)

¹³⁸ Die term is van die saamgestelde woord “fence-hedge” afgelei.

¹³⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Herbert T. Rampana, Batho, 28 Maart 2013. “Die rede waarom ek die oorspronklike soliede heining in stukke gesny het is omdat die ‘*tsotsis*’ daaragter weggekruip het.” (Vrye vertaling)

so that the *tsotsis* cannot hide there.”¹⁴⁰ Volgens Simon moet ligusterheinings gereeld teruggesnoei word want oorgroeide heinings bied skuiling aan kriminele: “You cannot leave it [privet hedge] to grow, otherwise you ‘call’ the *tsotsis* to make a nest there and they can hide there.”¹⁴¹

Benewens die voorkoms van die geknpte heinings, met ander woorde óf dig en ondeursigtig óf oopgesny en deursigtig, is die ander veiligheidskwessie die heinings se hoogte. Terwyl sommige tuiniers hulle heinings ter wille van privaatheid hoog verkies, snoei ander dit weer laag sodat dit moontlik is om daaroor te kan sien. T.S. Sebeela (geb. 1939) verkies sy heining hoog en dig, want “... nobody can jump over the fence [hedge] and nobody can see me; it’s like a curtain”.¹⁴² Sy heining is juis ’n veiligheidsmaatreël, want dit dien as ’n “cover-up”¹⁴³ vir alles daaragter. Florence Segoe (geb. 1940) het vertel dat die hoogte van die heining voor haar Batho-huis nog altyd ’n teer punt in die verhouding tussen haar en haar man, Jacob Segoe, was. Trouens, botsende standpunte oor die ideale hoogte van die heining het ’n familietwispunt geword. Terwyl Jacob ’n hoë heining verkies sodat voetgangers nie

Figuur 12: Florence Segoe staan by haar tuinhekkie met die ligusterheining laag geknip soos sy dit verkies, Batho, 2014. (Foto: Derek du Bruyn)

¹⁴⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met P.S. Ditema, Batho, 8 Mei 2013. “Wanneer ek die bome [vormsnoeikuns] snoei moet ek onder die bome skoonmaak sodat die ‘tsotsis’ nie daar kan wegkruip nie.” (Vrye vertaling)

¹⁴¹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met P.S. Ditema, Batho, 8 Mei 2013. “Jy kan dit [ligusterheining] nie net laat groei nie, want dan ‘roep’ jy die ‘tsotsis’ om ’n nes daar te maak en hulle kan daar skuil.” (Vrye vertaling)

¹⁴² NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met T.S. Sebeela, Batho, 14 April 2014. “... niemand kan oor die heining spring nie en niemand kan my sien nie; dit is soos ’n gordyn”. (Vrye vertaling)

¹⁴³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met T.S. Sebeela, Batho, 14 April 2014. “bedekking”. (Vrye vertaling)

daaroor kan loer nie, verkies Florence dit laag (Figuur 12). Sy glo dat 'n lae heining beter sekuriteit bied omdat sy dan kan sien wat in die straat aangaan en kriminele ook nie daaragter kan skuil nie.¹⁴⁴

Besluite rakende die presiese hoogte van 'n voortuinheining is dus nie meer net 'n kwessie van persoonlike smaak nie omdat die bedreiging van potensieële betreders 'n belangrike beweegrede geword het. Gevolglik is vele heinings in Batho laer geknip om bo-oor te kan sien. Waar heinings of voorbeelde van vormsnoeikuns nie laer geknip kon word nie, is die onderste gedeelte deursigtig gemaak. In die meeste gevalle is ogiesdraad voor of agter die geknipte heinings aangebring en die heinings is gevolglik omskep in “fedges”: 'n kombinasie van 'n metaal- of draadheining en 'n geknipte heining. Al die genoemde veiligheidsmaatreëls het 'n ingrypende invloed op die voorkoms van Batho se geknipte heinings en, by implikasie, op die voorkoms en styl van die tuine gehad (Figuur 13).

Ander Batho-tuiniers het uit desperaatheid hulle heinings geheel en al verwyder en met metaalveiligheidsheinings of steenmure (Figuur 14) vervang. Die Mogaecho-familie was een van die eerstes wat hierdie drastiese stap geneem het. Mogrey Mogaecho het vertel dat die verwydering van die geknipte heining geen maklike besluit vir sy grootouers was nie want die heining was hulle trots. Gelukkig was die heining 'n “fedge”; daarom kon die ogiesdraadheining wat voor die geknipte heining gestaan het sedertdien as veiligheidsheining dien.¹⁴⁵ Vir Gabriel Thekiso (geb. 1956) was die verwydering van sy geknipte heining ook nie 'n maklike besluit nie, maar dit was noodsaaklik: “I removed it [hedge] because I want to

Figuur 13: 'n Goeie voorbeeld van 'n geknipte heining en vormsnoeikuns wat aangepas is om ook as sekuriteitsheining te dien, Batho, 2011. Die ligusterheining is laer geknip, die stamme van die hoë voorbeelde van vormsnoeikuns is onder skoongemaak en 'n ogiesdraadheining is aangebring. (Foto: Derek du Bruyn)

¹⁴⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Florence K. Segoe, Batho, 4 November 2014.

¹⁴⁵ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mogrey Mogaecho, Batho, 9 April 2013.

Figuur 14: 'n Sementsteenmuur het die oorspronklike ligusterheining by hierdie Batho-huis vervang, 2011. Gesnoeide ligusters en sipresse versag die muur se strakheid. (Foto: Derek du Bruyn)

see the people outside. The people were hiding there, the *tsotsis* were hiding there, waiting to catch and rob the women.” Hy het bygevoeg: “They were also sleeping with the women under the hedge.”¹⁴⁶

Op grond van die voorafgaande word aangevoer dat die Batho-tuiniers ’n dubbele prys vir misdaad betaal. Enersyds betaal hulle ’n prys in terme van die materiële verliese wat hulle weens diefstal ly en andersyds betaal hulle ’n prys vir die veiligheidsmaatreëls. Laasgenoemde ingryping lei tot ’n ander soort verlies, naamlik die drastiese aanpassings wat die tuiniers ter wille van verhoogde sekuriteit in hulle tuine moet maak. Die verandering of die algehele verwydering van geknipte heinings en voorbeelde van vormsnoekuns om plek vir veiligheidsheinings en selfs waghonde te maak, beteken dat dekades oue snoekuns wat ’n integrale deel van Batho se mensgemaakte landskap en tuinkultuur geword het, óf geskend word óf permanent verlore gaan.

¹⁴⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Gabriel M. Thekisoë, Batho, 4 November 2014. “Ek het dit [heining] verwyder, want ek wil die mense buite raaksien. Die mense het daar geskuil, die ‘tsotsis’ het daar geskuil en gewag om die vroue te vang en te beroof”; “Hulle het ook met die vroue onder die heining geslaap.” (Vrye vertaling)

“To garden is to show people how you live and how you feel”: Die Batho-tuiniers se verhouding met hulle tuine en waarom hulle ten spyte van uitdagings steeds tuinmaak

Tydens die onderhoude is die Batho-tuiniers ook uitgevra oor hulle emosionele verhouding met hul tuine, wat hulle tuine vir hul beteken, en die redes vir hulle verknogtheid aan hul tuine. Waarom maak hulle ondanks alles steeds tuin? Vir die oorgrote meerderheid is hulle tuine 'n konstante bron van persoonlike bevrediging, inspirasie en vreugde. Trouens, hulle tuine is 'n lewenslyn te midde van die talle uitdagings wat die lewe in 'n township bied. Keabecoe Zim het haar verhouding met haar tuin soos volg beskryf: “Yes, to sit down to think with my mind, it [garden] keeps me thinking a lot. I feel happy. I like my garden very much. The garden makes me happy.”¹⁴⁷ Keabecoe het ook bely dat haar plante en blomme haar “geselskap” is: “In the morning, I tell the flowers: ‘Good morning my beautiful flowers!’.”¹⁴⁸ Ook Freddy Languza (geb. 1970) put persoonlike vreugde uit sy tuin. Dit is veral sy geknipte heining wat aan hom die meeste bevrediging verskaf: “Sometimes when I finished to cut it [hedge] I go far in the street and I look how nice it is.”¹⁴⁹ Freddy put inspirasie daaruit om te kyk hoe ander Batho-tuiniers hulle heinings en ander vormsnoeikonstruksies snoei. As kind het hy gekyk hoe dr. Moilola die indrukwekkende boog (Figuur 4) in sy tuin in Moilolastraat gesnoei het en toe besluit dat hy ook eendag so 'n boog in sy tuin wou hê.¹⁵⁰

Freddy en ander tuiniers is bewus daarvan dat hulle tuine nie net 'n bron van vreugde vir hulself is nie, maar ook vir ander. Die plesier wat Batho se tuine bied, wissel van besoeke aan ander se tuine; wandelinge in ander se tuine; die put van inspirasie uit ander se tuine tot die ontvang van plantsteggies en saad uit ander se tuine. Freddy het vertel dat sy vriende graag sy tuin besoek en mekaar voor sy imposante, gesnoeide heining afneem (Figuur 15). 'n Ander Batho-tuinier, Mary Goodman (geb. 1961), het vertel dat haar tuin met sy gul rose nie net 'n bron van plesier vir haar vriende is nie, maar ook vir skoolleerlinge wat, sonder om toestemming te vra, rose pluk om as skouerruikers te dra.¹⁵¹ Mercy Khantwane het ook beleef dat verby-gangers blomme uit haar tuin pluk, maar sy het toegegee dat sy nie omgee nie, want dit beteken dat hulle die vrug van haar arbeid waardeer. “They ask many questions and they ask for flowers”,¹⁵² het Mercy gesê.

Vir tuiniers soos Gabriel Thekisoë is ander se bewondering egter van minder belang. Vir hulle gaan tuinmaak oor hulself en die emosionele band wat hulle met hul tuine gevorm het. Wanneer mense Gabriel vra hoe hy dit regkry om so 'n pragtige tuin te kan hê, dan is sy raad eenvoudig: “You must love your garden.”¹⁵³ Hy het egter toegegee dat 'n mooi tuin ook 'n

¹⁴⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Keabecoe M. Zim, Batho, 28 Oktober 2014. “Ja, om te sit en met my verstand te dink, dit [tuin] laat my baie dink. Ek voel gelukkig. Ek hou baie van my tuin. Die tuin maak my gelukkig.” (Vrye vertaling)

¹⁴⁸ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Keabecoe M. Zim, Batho, 28 Oktober 2014. “In die oggend sê ek vir die blomme: ‘Goeie môre my pragtige blomme!’.” (Vrye vertaling)

¹⁴⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Freddy M. Languza, Batho, 9 Julie 2014. “Somtyds as ek dit [heining] klaar geknip het dan tree ek vêr terug in die straat en kyk hoe mooi dit lyk.” (Vrye vertaling)

¹⁵⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Freddy M. Languza, Batho, 9 Julie 2014.

¹⁵¹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mary G. Goodman, Batho, 27 en 29 Oktober 2014.

¹⁵² NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mercy L. Khantwane, Batho, 21 April 2015. “Hulle vra baie vrae en hulle vra vir blomme.” (Vrye vertaling)

¹⁵³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Gabriel M. Thekisoë, Batho, 4 November 2014. “Jy moet lief wees vir jou tuin.” (Vrye vertaling)

Figuur 15: *Freddy Languza se imposante gesnoeide heining met veelvoudige boë, Batho, 2014. (Foto: Derek du Bruyn)*

prys het: “That is why I don’t have friends; I work in the garden every day.”¹⁵⁴ Vir Eugenia Ngatane is die persoonlike bevrediging wat haar tuin bied ook belangriker as die bewondering van ander. Vir haar het die bevrediging wat sy ervaar ook ’n dieper geestelike dimensie. Wanneer sy nie in haar tuin werk nie mediteer sy daar. Dit is ook die plek waar sy haar Bybel lees; smiddae om vyfuur, drie keer per week, sal besoekers haar in die tuin vind waar sy stiltetyd hou.¹⁵⁵

Ten spyte van die uitdagings waarmee Batho se tuiniers op ’n daaglikse basis gekonfronteer word, spesifiek met die misdadadprobleem, laat hulle nie op hul wag om die waarde van tuinmaak te beklemtoon nie. Die redes waarom hulle reeds vir dekades lank tuinmaak, wissel van die blote navolging en nabootsing van ander tot meer deurdagte argumente. Toe die tuiniers gevra is om die vernaamste rede te noem, het baie van hulle aanvanklik gereageer met antwoorde soos “... others in Batho do it”,¹⁵⁶ “... it is a Batho tradition”,¹⁵⁷ “... it looks beautiful and neat”,¹⁵⁸ en “I have a talent for it.”¹⁵⁹ Opvolgonderhoude en ondersoekende vrae het egter ander redes opgelewer. Dit wissel van die argument dat tuinmaak tot omgewingsbewaring bydra en klimaatsverandering teenwerk; dat tuinmaak fisiese gesondheid en emosionele welstand bevorder; dat ’n tuin die eienaar se karakter weerspieël tot die geestelike vervulling wat tuinmaak bied.

¹⁵⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Gabriel M. Thekiso, Batho, 4 November 2014. “Dit is waarom ek geen vriende het nie; ek werk elke dag in die tuin.” (Vrye vertaling)

¹⁵⁵ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Eugenia M. Ngatane, Batho, 29 Oktober 2014.

¹⁵⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met E.G. Madito, Batho, 6 Oktober 2010. “... ander in Batho doen dit”. (Vrye vertaling)

¹⁵⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met R.P. Moilola, Batho, 30 Maart 2011. “... dit is ’n Batho-tradisie”. (Vrye vertaling)

¹⁵⁸ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met J. Modisapudi, Batho, 17 Januarie 2011. “... dit lyk mooi en netjies”. (Vrye vertaling)

¹⁵⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met A.P. Khoiteng, Batho, 12 April 2010. “Ek het ’n talent daarvoor.” (Vrye vertaling)

Betreffende die argument dat tuinmaak omgewingswelstand bevorder het Joy Direko (geb. 1944) en R.P. Moilola die belangrikheid van organiese kostuine beklemtoon en aangevoer dat groentetuine geprioritiseer behoort te word. Terwyl hulle die waarde van ornamentele tuine en veral die vormsnoekuns uitgesonder het as 'n belangrike aspek van Batho se tuintradisie, was hulle van mening dat 'n groter aantal produserende kostuine die kosnood in Batho sal verlig.¹⁶⁰ Johannes Hlubi het die direkte verband tussen tuinmaak en omgewingsbewaring beklemtoon; na sy mening is tuinmaak “... very important for the environment”.¹⁶¹ Op sy beurt het Nelson Ngo benadruk dat die Batho-tuiniers meer omgewingsbewus behoort te wees, want volgens hom weet hulle dat “... plants and trees are making fresh air”.¹⁶²

Vir ander tuiniers bied tuinmaak gesondheidsvoordele omdat dit fisiese en emosionele welstand bevorder. Freddy Languza glo tuinmaak “... gives you good health”,¹⁶³ met verwysing na 'n gesonde liggaam. Kikisi Lekutu (geb. 1950) geniet ook tuinmaak vir die fisiese voordele daarvan. Vir haar is tuinwerk nie harde werk nie, maar eerder plesier “... because I am exercising”.¹⁶⁴ Vir Mavis Melamu (geb. 1953) is tuinmaak nie net heilsaam vir die fisiese nie, maar ook vir die emosionele sy van menswees. Sy beskou tuinmaak as 'n “stress release”,¹⁶⁵ daarom werk sy elke oggend in haar tuin. Ntombi Pongola (geb. 1981) glo weer dat tuinmaak emosionele genesing en vertroosting bring. Met verwysing na haar eie tuin het sy dit soos volg verduidelik: “That garden brings healing to me; sometimes when I am sad I go there.”¹⁶⁶

Vir tuiniers soos Gabriel Thekisoe is 'n tuin 'n weerspieëling van die eienaar se persoonlikheid. Hy glo dit is belangrik vir township-inwoners om tuin te maak, want dit verklap iets van die inwoners: “... people must see that the man who lives there is not a drunk”.¹⁶⁷ Vir Gabriel is die toestand van 'n tuin ook 'n refleksie van die eienaar se karakter. Om dieselfde rede verduur Kelebogile Mahabane nie 'n verwaarloosde standplaas nie: “I hate it when I pass a yard and it does not have a garden.”¹⁶⁸ 'n Tuinlose standplaas is volgens haar 'n teken van 'n swak karakter. Simon Ditema is weer van mening dat die toestand van 'n werf iets van die bewoner se emosionele gevoelens sê: “To do the garden is to show people how you live and

¹⁶⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Joy M. Direko, Batho, 11 November 2014 en R.P. Moilola, Batho, 30 Maart 2011.

¹⁶¹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Johannes T. Hlubi, Batho, 1 Mei 2013. “... baie belangrik vir die omgewing”. (Vrye vertaling)

¹⁶² NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Nelson T. Ngo, Batho, 10 en 24 November 2014. “... plante en bome maak vars lug”. (Vrye vertaling)

¹⁶³ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Freddy M. Languza, Batho, 9 Julie 2014. “... gee jou goeie gesondheid”. (Vrye vertaling)

¹⁶⁴ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Kikisi M. Lekutu, Batho, 27 Oktober 2014. “... want ek oefen”. (Vrye vertaling)

¹⁶⁵ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Mavis G. Melamu, Batho, 24 en 27 Oktober 2014. “stressverligter”. (Vrye vertaling)

¹⁶⁶ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Ntombi Pongola, Batho, 16 April 2012. “Daardie tuin bring vir my genesing; soms wanneer ek hartseer is dan gaan ek soontoe.” (Vrye vertaling)

¹⁶⁷ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Gabriel M. Thekisoe, Batho, 4 November 2014. “... mense moet kan sien die persoon wat daar woon is nie 'n dronkaard nie”. (Vrye vertaling)

¹⁶⁸ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Kelebogile G. Mahabane, Batho, 7 en 20 November 2014. “Ek haat dit wanneer ek verby 'n werf stap en dit het geen tuin nie.” (Vrye vertaling)

how you feel.”¹⁶⁹ Terwyl Gabriel, Kelebogile en Simon glo dat ’n netjiese voortuin ’n sterk karakter weerspieël, is Florence Segoe oortuig dat ’n tuin met netjiese geknipte heinings ’n refleksie van iets nog dieper is: “It shows that the owners, the people who have plants, have living souls.”¹⁷⁰

Gevolgtrekking

Daar is gepoog om teen die agtergrond van die historiese konteks wat geskets is, die Batho-tuiniers se mondelinge beskrywings van of getuienisse oor hul tuine, tuinstyl en tuinmaak te ontleed en sleutelargumente te voer oor waarom hulle tuinmaak en op watter wyse hulle dit doen. Eerstens word geredeneer dat die verlede by die hede aansluiting vind in Batho deur ’n verskynsel wat as “generasie-tuinmaak” beskryf kan word. Dit kom daarop neer dat ’n tuinwoordskat, tuinkennis, tuinvaardighede en ’n kultuur van tuinmaak nie net van die Waaihoek-tuiniers na die Batho-tuiniers oorgedra is nie, maar ook van een geslag Batho-tuiniers na die volgende. Gevolglik strek Batho se tuinkultuur nie slegs terug na vorige geslagte tuiniers wat reeds in die Waaihoek-lokasie tuingemaak het nie, maar dit leef voort onder ’n nuwe geslag tuiniers wat steeds in Batho se tuingedeeltes (*garden areas*)” tuinmaak.

As ontasbare kultuurprodukte word tuinkennis en tuintermnologie deur middel van mondelinge oorleweringe tussen geslagte tuiniers oorgedra. Die sterkste aanduiders van die aanwesigheid van ’n tuinkultuur en -tradisie in Batho is juis die verskynsel van “generasie-tuinmaak”. In baie gevalle het die swart tuiniers wat in wit mense se tuine gewerk het, die Europese tuinstyl en -vaardighede wat hulle daar geleer en by wyse van akkulturasie oorgeneem het, weer na hulle kinders en ander Batho-tuiniers oorgedra. Een van die gevolge van hierdie verskynsel is die ontwikkeling van ondersteuningsnetwerke onder tuiniers, waaronder finansiële ondersteunings- en plantuitruilnetwerke. “Generasie-tuinmaak” behels dus die oordrag van die ontasbare en die tasbare in die vorm van hulpbronne soos plante, saad en tuingereedskap. ’n Belangrike rede waarom Batho se inwoners steeds tuinmaak, is opgesluit in “generasie-tuinmaak” omdat hulle daardeur bemagtig word om dit te doen.

Tweedens word aangevoer dat die manier waarop Batho se tuiniers tuinmaak, veral die beoefening van vormsnoeikuns, ’n toeganklike en bekostigbare manier is om ’n aantreklike omgewing te skep. Omdat vormsnoeikuns meer met vaardighede as finansiële vermoëns te doen het, beteken dit dat die behoeftigste tuiniers met die minimum uitgawes kan tuinmaak. Al wat nodig word, is ’n skaapskêr, snoeiskêr, knipper en verbeelding. Die kostevoordeel is ook ’n belangrike uitvloeisel van die “generasie-tuinmaak”-verskynsel omdat nie net vormsnoeikunsvaardighede nie, maar ook tuingereedskap in die verlede kosteloos oorgedra is en steeds oorgedra word.

’n Derde argument is dat tuinmaak en vormsnoeikuns die geleentheid vir kreatiewe uitdrukking bied, al is dit slegs die manier waarop ’n heining geknip of ’n struik gesnoei word. Gedurende die jare van segregasie (1910–1948) en apartheid (1948–1994) het lokasiebewoners baie min beheer oor hulle eie lewens gehad. Besluite is namens hulle deur wit burokrate, in dié geval munisipale amptenare soos Cooper en Brits, geneem. Daarom word aangevoer dat die Batho-tuiniers ’n mate van persoonlike beheer oor hulle onmiddellike leefruimtes kon

¹⁶⁹ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met P.S. Ditema, Batho, 8 Mei 2013. “Om tuin te maak wys vir mense hoe jy leef en hoe jy voel.” (Vrye vertaling)

¹⁷⁰ NMMGV, onderhoud gevoer deur Derek du Bruyn met Florence K. Segoe, Batho, 4 November 2014. “Dit wys dat die eienaars, die mense wat plante besit, lewende siele het.” (Vrye vertaling)

uitoefen deur die kreatiewe skepping en instandhouding van tuine en snoeikuns, al was dit dan op munisipale grondgebied. Deesdae word persoonlike beheer en kreatiewe uitdrukking gekompromitteer deur die wyse waarop misdaad die inwoners se onmiddellike leefruimtes aantast en laat “inkrimp”. Hierdie verlies sluit direk aan by die genoemde dubbele prys wat tuiniers reeds vir misdaad betaal.

Vierdens word geargumenteer dat die geleentheid wat tuine en vormsnoeikuns vir kreatiewe uitdrukking bied ook daartoe lei dat die tuiniers ’n vorm van kulturele identiteit – ’n tuinidentiteit – daarin vind. Hierdie argument word versterk deur sommige tuiniers se standpunt dat hulle manier van tuinmaak en voorliefde vir vormsnoeikuns reeds tot ’n Batho-tradisie ontwikkel het. Na aanleiding van die Amerikaanse aardrykskundige, James S. Duncan, se argument dat ’n groep se uitdruklike voorkeur vir ’n sekere tuinstyl simbolies van ’n groepsidentiteit kan wees, word geredeneer dat die Batho-tuiniers se voorliefde vir formaliteit en vormsnoeikuns ook hulle tuinidentiteit definieer.¹⁷¹ Vir Batho se tuiniers is formaliteit en vormsnoeikuns lank reeds nie meer ’n Europese tradisie wat oorgeneem is nie, maar ’n integrale deel van hulle eie tuintradisie. Hierdie verskynsel strook met die Franse landskapargitek, Michel Conan, se hipotese dat slagoffers van sistemiese diskriminasie “... tend to stick to traditional gardens”.¹⁷² Hierdie argument geld ook vir Batho se tuiniers en hulle voorkeur vir formaliteit en vormsnoeikuns, onder meer weens die gerusstelling wat die bekende en die tradisionele bied.

Laastens word aangevoer dat die rede waarom Batho se inwoners tuinmaak en die manier waarop hulle dit doen direk verband hou met die verslegtende sosio-ekonomiese omstandighede en gepaardgaande misdaad en kriminaliteit in Batho. Wanneer persoonlike veiligheid bedreig word, bied tuine met geknpte heinings beskerming en skep veilige ruimtes. Die heinings vorm ’n buffer tussen die onveilige “buite” en die relatief veilige “binne”. Tuine as veilige ruimtes moet gesien word in samehang met die Batho-tuiniers se getuienisse dat hulle tuine ook hul emosionele en geestelike behoeftes bevredig. Tuine bied dus fisiese én emosionele veiligheid. Laasgenoemde is dikwels nie die vernaamste rede waarom die tuine in die eerste plek uitgelê is nie, maar ’n belangrike rede waarom dit in stand gehou word.

BIBLIOGRAFIE

- Anoniem. 2015. *Pharos South African multilingual dictionary*. Kaapstad: NB.
- Anoniem. 1991. *Reader's Digest South African multi-language dictionary and phrase book*. Kaapstad: The Reader's Digest Association South Africa.
- A. 3(4/1)(9/2/2), Extracts, South African Races Committee, land tenure, manuskrip.
- AD 1765, Yearly report on locations, 1925–1926.
- Abrams, Lynn. 2010. *Oral history theory*. New York: Routledge.
- Allen, Barbara & Montell, William L. 1981. *From memory to history: Using oral sources in local historical research*. Nashville: The American Association for State and Local History.
- Armstrong, James C. 1982. “Die slawe, 1652–1795”. In Giliomee, H & Elphick, R. (reds.) *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652–1820*. Kaapstad: Maskew Miller Longman, pp. 80–123.
- Boshoff, A. s.a. Regency-tuin vir Bertram-huis, manuskrip.
- Brits, J. 2012. “Suid-Afrika ná apartheid, 1994–2004”. In Pretorius, F. (red.). *Geskiedenis van Suid-Afrika: Van voortye tot vandag*. Kaapstad: Tafelberg, pp. 549–80.

¹⁷¹ Vir meer besonderhede, lees James S. Duncan, “Landscape taste as a symbol of group identity: A Westchester county village”, *Geographical Review*, vol. 63, no. 3, July 1973, pp. 334–55.

¹⁷² Michel Conan, “From vernacular gardens to a social anthropology of gardening” in Michel Conan (red.) *Perspectives on garden histories* (Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington, D.C., 1999), p. 192.

- Burman, J. 1971. *Disaster struck South Africa*. Kaapstad: Struik.
- C 2282, Politieke Raad: Plakkaatboek, 7 Desember 1745–24 Desember 1753.
- Caillié, AR. 1968. *Travels through Central Africa and across the great desert, to Morocco performed in the years 1824–1828*, vol. 1. Londen: Frank Cass & Co.
- Calderwood, DM. 1954. “An approach to low cost urban native housing in South Africa”, *The Town Planning Review*, 24(4):312-28.
- Calderwood, DM. 1953. *Native housing in South Africa*. Gepubliseerde DArch, Universiteit van die Witwatersrand, Johannesburg.
- Carstens, R & Grobbelaar PW. 1988. *Voortrekkerlewe: Agter die skerms op die Groot Trek*. Johannesburg: Groot Trek-herdenkingsfees.
- Counce, S. 1994. *Approaches to local history: Oral history and the local historian*. Londen: Longman.
- Clapson, M. 2000. “The suburban aspiration in England since 1919”, *Contemporary British History*, 14(1):151-74.
- Clements-Frazer, J. 1913. “Scattering the seed”, *Quarterly Paper*, 179:17-9.
- Conan, Michel. 1999. “From vernacular gardens to a social anthropology of gardening”. In Conan, M. (red.). *Perspectives on garden histories*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, pp. 181-204.
- De Kiewiet, C. 1941. *A history of South Africa: Social & economic*. Oxford: Clarendon Press.
- Denis, P & Ntsimane, R. (reds.). 2008. *Oral history in a wounded country: Interactive interviewing in South Africa*. Scottsville: University of KwaZulu-Natal Press.
- Die Volksblad*, 27 September 1923; 25 Maart 1927; 14 Junie 1932.
- Donovan, Miss. 1876. “Half-caste school”, *Quarterly Paper*, 33:21-5.
- Du Bruyn, D. 2010. “Oral testimonies as a source of community history, with special reference to the Batho Project, Bloemfontein”, *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuureskiedenis*, 24(2):1-24.
- Du Bruyn, D. 2011. “‘Township Topiary’: The history of the English-style gardens of Batho, Mangaung (1846–1948)”, *Navorsing van die Nasionale Museum Bloemfontein*, 27(3):37-82.
- Du Bruyn, D. 2018. *Gardens, gardening culture and the development of a semi-vernacular garden style in Batho, Mangaung, 1918–1939: A historical perspective*. D.Phil, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein.
- Du Bruyn, D. 2021. “Clipped hedges and topiary in South African gardens, 1652–1939: The Africanization of a European garden art”, *Garden History*, 49(2):208-30.
- Du Bruyn, D. 2024. “Memories and testimonies of passbooks, permits and *platkeps* in apartheid-era Batho, Mangaung”, *New Contree*, 91:1-19.
- Duncan, JS. 1973. “Landscape taste as a symbol of group identity: A Westchester county village”, *Geographical Review*, 63(3):334-55.
- Eliovson, S. 1979. *Garden beauty of South Africa*. Johannesburg: Macmillan South Africa.
- Field, S. 2012. *Oral history, community, and displacement: Imagining memories in post-apartheid South Africa*. New York: Palgrave Macmillan.
- Giliomee, H & Mbenga, M. 2022. *New history of South Africa*. Kaapstad: Tafelberg.
- Ginsburg, R. 1996. “‘Now I stay in a house’: Renovating the matchbox in apartheid-era Soweto”, *African Studies*, 55(2):127-39.
- Guelke, L. 1982. “Die blanke setlaars, 1652–1780”. In Giliomee, H & Elphick R (reds.). *’n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652–1820*. Kaapstad: Maskew Miller Longman, pp. 44-79.
- Hands, CE. 1900. “‘Bobs’ as beneficent victor: His fascinating entry into Bloemfontein”, *The Bloemfontein Post*, 10 Mei: 3.
- Heath, BJ & Bennett, A. 2000. “‘The little spots allow’d them’: The archaeological study of African-American yards”, *Historical Archaeology*, 34(2):38-55.
- Howard, E. 1985. *Garden cities of to-morrow*. Eastbourne: Attic Books.
- Jellicoe, G. (reds.). 1986. *The Oxford companion to gardens*. Oxford: Oxford University Press.
- Katzen, MF. 1969. “White settlers and the origin of a new society, 1652–1778”. In Wilson, MH & Thompson, LM. (reds.). *The Oxford History of South Africa: South Africa to 1870*, I. Oxford: Oxford University Press, pp. 183-232.
- Krige, DS. 1991. “Bloemfontein”. In Lemon A. (red.), *Homes apart: South Africa’s segregated cities*. Kaapstad: David Philip, pp. 104-19.

- Le Roux, C. 2004. "The performance of tsotsi gangs and causes leading to their formation in Mangaung, Bloemfontein, 1945–1976", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 29(2):43-59.
- Le Roux, C. 2003. "The role of the South African Police and supportive local authorities in crime prevention in Mangaung, Bloemfontein, 1945–1976", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 28(3):198-215.
- Maritz, C.J. 1976. "Enkele politieke gevolge en implikasies van die akkulturasieproses vir Suid-Afrika", *Africanus*, 6(1 & 2):20-40.
- MBL 1/2/3/1/20, Annual report of Curator of Parks, 1926.
- MBL 1/2/3/1/36, Report of City Engineer: Re proposed water tariff for gardening purposes, 10 Mei 1929.
- MBL 1/2/3/1/44, Report of Curator of Parks, 12 Januarie 1931.
- MBL 1/2/4/1/2, Minutes of public meeting, Waaihoek, 13 Februarie 1918.
- MBL 1/2/4/1/3, brief van die waarnemende Superintendent of Locations aan die Town Clerk, 18 November 1918.
- MBL 1/2/4/1/3, Minutes of ordinary meeting of Native Affairs Committee, 20 Mei 1918.
- MBL 1/2/4/1/3, Minutes of ordinary meeting of Native Affairs Committee, 1 November 1918.
- MBL 1/2/4/1/4, Minutes of meeting of Native Affairs Committee, 1 November 1920.
- MBL 1/2/4/1/5, brief van G.P. Cook, Superintendent of Locations, aan G. Golds Esq., Acting Town Clerk, 20 September 1921.
- MBL 1/2/4/1/5, Minutes of meeting of Native Affairs Committee, 24 Oktober 1921.
- MBL 1/2/4/1/9, Report of Superintendent of Locations, Januarie 1926, 2 Februarie 1926.
- MBL 1/2/4/1/28, Minutes of ordinary meeting of Native Advisory Board, 3 Maart 1937.
- MBL 1/2/4/1/32, Minutes of ordinary meeting of Native Advisory Board, 8 Mei 1939.
- MBL 1/2/4/1/34, brief van F.M. Symes, St Michael's School, Bloemfontein, aan die bestuurder van die Native Administration Department, Bloemfontein, 28 Maart 1940.
- MBL 1/2/4/1/35, Interdepartmental commission of enquiry concerning economic, health and social conditions of natives in urban areas: Questionnaire and replies, 25 Oktober 1941.
- MBL 1/2/4/1/36, Minutes of ordinary meeting of Native Advisory Board, 3 Desember 1942.
- MBL 1/2/5/1/1, Report of Superintendent of Parks and Forestry, 18 Desember 1917.
- MBL 3/1/11, Report on Native Locations 1906.
- MBL 3/1/15, Report of Superintendent of Parks and Forestry 1912.
- MBL 3/1/19, Mayor's minutes, 1919–1920; 1922–1923; 1923–1924; 1926–1927; 1929–1930.
- Mills, G. 1989. "Space and power in South Africa: The township as a mechanism of control", *Ekistics*, 56(334/ 335):65-74.
- Molamu, L. 2003. *Tsotsi-taal: A dictionary of the language of Sophiatown*. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Morris, P. 1981. *A history of black housing in South Africa*. Johannesburg: South Africa Foundation.
- Motsapi, M.J. (red.). 2015. *The official English-Sesotho dictionary*. S.I.: South African National Lexicography Units.
- Mucina, L & Rutherford, MC. (reds.). 2006. *The vegetation of South Africa, Lesotho and Swaziland*. Pretoria: South African National Biodiversity Institute.
- Noble, J. 1875. *Descriptive handbook of the Cape Colony: Its condition and resources*. Kaapstad: J.C. Juta.
- Pienaar, K & Smith, GF. 2011. *The Southern African what flower is that? An essential guide to garden plants*. Kaapstad: Struik Lifestyle.
- Posel, D. 2001. "What's in a name? Racial categorisations under apartheid and their afterlife", *Transformation*, 47:50-74.
- Read Lloyd, A. 2009. *The artist in the garden: The quest for Moses Tladi*. Noordhoek: Print Matters.
- Rich, P. 1978. "Ministering to the white man's needs: The development of urban segregation in South Africa, 1913–1923", *African Studies*, 37(2):177-91.
- Sam, DL & Berry, JW. 2010. "Acculturation: When individuals and groups of different cultural backgrounds meet", *Perspectives on Psychological Science*, 5(4):472-81.
- Schoeman, K. 1980. *Bloemfontein: Die ontstaan van 'n stad, 1846–1946*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Sim, TR. 1906. "South African horticulture". In: *Report of the South African Association for the Advancement of Science* (fourth meeting, Kimberley).

- Simpson, T. 2021. *History of South Africa: From 1902 to the present*. Kaapstad: Penguin Books.
- Stipinovich, M & Bell, J. 2016. "Constant gardener", *Elle Decoration South Africa*, 110:27-30.
- Taylor, P. (red.). 2006. *The Oxford companion to the garden*. Oxford: Oxford University Press.
- Thompson, P. 2000. *The voice of the past: Oral history*. Oxford: Oxford University Press.
- The Friend*, 16 Desember 1918; 23 Desember 1918; 6 Januarie 1919; 11 Januarie 1919; 13 Mei 1920; 2 Augustus 1921; 16 Desember 1921; 21 Februarie 1922; 25 Mei 1922; 26 September 1923; 3 Junie 1924; 2 September 1924; 31 Oktober 1924; 26 Februarie 1926; 30 Julie 1927; 29 Mei 1931; 31 Augustus 1936.
- Umteteli wa Bantu*, 17 Julie 1926; 9 Januarie 1932.
- Westmacott, R. 1993. "The gardens of African-Americans in the rural South". In: John D. Hunt en Joachim Wolschke-Bulmahn (reds.). *The vernacular garden*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, pp. 77-105.
- Wilhelm, G. 1975. "Dooryard gardens and gardening in the black community of Brushy, Texas", *Geographical Review*, 65(1):73-92.
- Wilken, P. 1994. *Understanding everyday Setswana: A vocabulary and reference book*. Kaapstad: Maskew Miller Longman.

Nasionale Museum Mondelinge Geskiedenis-versameling

- Dikane, MM. Batho, 27 Januarie 2012; Direko, JM, Batho, 11 November 2014; Ditema, PS, Batho, 8 Mei 2023; Goodman, GM. Batho, 27 en 29 Oktober 2014; Hlubi, J.T., Batho, 1 Mei 2013; Khantwane, M.L., Batho, 21 April 2015; Khetse, S., Batho, 26 November 2013; Koitheng, A.P., Batho, 12 April 2010; Languza, F.M., Batho, 9 Julie 2014; Lebakeng, H., Batho, 17 Januarie 2011; Lekholo, M., Batho, 29 November 2014; Lekutu, K.M., Batho, 27 Oktober 2014; Liutliuleng, F.M., Batho, 14 April 2011; Loape, A.K., Batho, 5 April 2011; Madito, E.G., Batho, 6 Oktober 2010; Madito, M., Batho, 31 Oktober 2014; Mahabane, K.G., Batho, 7 en 20 November 2014; Mahabane, S.M., Batho, 7 en 20 November 2014; Marumo, M.M., Batho, 24 Januarie 2012 en 28 Oktober 2014; Melamu, M.G., Batho, 24 en 27 Oktober 2014; Modisapudi, J., Batho, 17 Januarie 2011; Moeketsi, L.M., Batho, 28 Maart 2013; Mogaecho, M., Batho, 9 April 2013; Moholo, P., Batho, 8 Mei 2013; Moiloa, R.P., Batho, 30 Maart 2011; Moiloa, S.S., Batho, 18 Mei 2013; Molelekoa, M.R., Batho, 4 November 2014; Motingoe, M.S., Batho, 18 April 2016; Motloun, P., Batho, 14 Maart 2013; Mphothane, D.M., Batho, 28 Maart 2013; Mvimbi, D.M., Batho, 24 November 2014; Ngatane, E.M., Batho, 29 Oktober 2014; Ngo, N.T., Batho, 10 en 24 November 2014; None, J., Batho, 17 Januarie 2011; Phakoe, M., Batho, 25 November 2014; Pongola, N., Batho, 16 April 2012; Rampana, H.T., Batho, 28 Maart 2013; Sebeela, T.S., Batho, 14 April 2014; Segoe, F.K., Batho, 4 November 2014; Swanepoel, E., Batho, 17 Januarie 2011; Thekiso, G.M., Batho, 4 November 2014; Turner, M., Batho, 17 Januarie 2011; Zim, K.M., Batho, 28 Oktober 2014.

Een vergeten deelnemer aan het driehoeksgevecht Nederlands, Afrikaans en Engels, begin twintigste eeuw: CJ van Rijn

*A forgotten participant in the triangular battle between Dutch, Afrikaans and English, early
20th Century: CJ van Rijn*

GJ (GERRIT) SCHUTTE

Emeritus hoogleraar Geschiedenis
Vrije Universiteit Amsterdam
Amsterdam
Nederland
E-pos: gj.schutte31@gmail.com

Gerrit Schutte

GJ (GERRIT) SCHUTTE is gespecialiseerd in de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme, de Verenigde Oostindische Compagnie en de betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Recentste publicaties zijn ‘Een missionaire Compagniesdominee: Albertus Struys, 1669-1678’, in *Grondpaaie in Suid-Afrikaanse Kerkgeskiedenis / Gravel Roads in South African Church History. A Tribute to dr. R.M. Britz* (Stellenbosch 2023, 57-76); ‘Hendrik Swellengrebel Sr bepleit het recht op burgerschap van Utrecht. Met een ‘oude’ stamboom als ondersteunend bewijs’, *De Nederlandsche Leeuw* CXLI, 4 (2024) 187-195; *De Emigranten aan de Oostkust van Afrika. Een verslag uit 1842 over de Voortrekkers in Natal* (Hilversum 2025).

GJ (GERRIT) SCHUTTE specializes in the history of Dutch Protestantism, the Dutch East India Company VOC and relations between the Netherlands and South Africa. His recent publications are ‘Een missionaire Compagniesdominee: Albertus Struys, 1669-1678’, in *Grondpaaie in Suid-Afrikaanse Kerkgeskiedenis / Gravel Roads in South African Church History. A Tribute to dr. R.M. Britz* (Stellenbosch 2023, 57-76); “Hendrik Swellengrebel Sr bepleit het recht op burgerschap van Utrecht. Met een ‘oude’ stamboom als ondersteunend bewijs’, *De Nederlandsche Leeuw* CXLI, 4 (2024) 187-195; *De Emigranten aan de Oostkust van Afrika. Een verslag uit 1842 over de Voortrekkers in Natal* (Hilversum 2025).

Datums:

Ontvang: 2024-11-13

Goedgekeur: 2024-07-22

Gepubliseer: September 2025

ABSTRACT

A forgotten participant in the triangular battle between Dutch, Afrikaans and English, in the early 20th century: CJ van Rijn

After 31 May 1902, English was the language of government throughout South Africa. However, large parts of the (white) population spoke and wrote Dutch, and (like among others also the so-called Cape Coloureds) spoke informal Afrikaans. The politically important language issue divided education into proponents and opponents of free and public education, of English, Dutch or Afrikaans as a medium. In that context, CJ van Rijn (1863-1944) – a Dutch teacher, recruited by Dr. Mansvelt for Transvaal education (1898), working in Cape Town from 1901 – fulfilled a not unimportant if controversial role as a teacher, writer and publisher of educational material and as a linguist. He was a propagandist of the Dutch language, after 1905 in simplified spelling, and finally of Afrikaans, which according to him was purely Dutch and not a Malay-Portuguese galley language. Although his work and views may have been forgotten, he is part of a broader history of language formation and political-cultural development and therefore deserves a place in a historiography that has the task of doing justice to the people of that time. This justifies therefore, a study of the correspondence and publications of the forgotten Van Rijn.

Van Rijn was born into a strict Roman Catholic farming family in Bleiswijk, near Rotterdam. His youth was difficult: he stuttered, felt rejected and his marriage was not happy. As a teacher he developed well, obtained certificates for all modern languages and became head of a village school. However, his criticism of the Roman Catholic Church and clergy brought him into conflict with the Church and in 1898 he was dismissed as headmaster. A lawsuit later refuted all false accusations of misconduct. He left the Roman Catholic church, attended catechism classes with the Reformed minister of Arnhem and made a confession of faith. This also meant a break with his wife and children. Through the Study Fund for Dutch Education in South Africa he emigrated to the Transvaal Republic in December 1898, where Superintendent of Education Dr. N Mansvelt attracted Dutch orthodox Protestant teachers.

This background is not just biographically important, but it forms the breeding ground for Van Rijn's intense commitment to the idea of spiritual and cultural freedom. In Transvaal, Van Rijn knew, he would be free to practice his faith and his profession without oppression. He finds peace in Wonderfontein, but the Anglo-Boer War brought him to Cape Town in 1901. The English domination provided Van Rijn with another conflict ground. His work as a teacher was undermined by English and pro-British authorities; he lost his position, his house, even his books – but not his urge to write and teach.

From 1906 Van Rijn started an impressive publishing project. He published reading books, grammar books, dictionaries and exercise books, school and adults, often self-funded or annotated. He was a strong supporter of the simplified Kolloewijn spelling of Dutch and his goal was to make the reading of Dutch (through the sound method) attractive to South African users – this was his response to the rise of English and Afrikaans.

Van Rijn's work was therefore not just linguistic or educational, but a form of cultural resistance. As part of what he regarded as “mother tongue rights” he fought for Dutch education, and against the loss of a cultural language. His view of Dutch as culturally superior and his opposition to English was not just a personal view; the Greater Netherlands vision was embedded in a European cultural-imperialist world view.

*Van Rijn's most typical, but also most controversial argument is expressed in his book *The very close connection between Afrikaans and Dutch* (1914). In this linguistic argument he argued that Afrikaans is not a Creole or a mixed language, but a more simplified continuation*

of Dutch colloquialism. He rejects the influence of Malay-Portuguese or other languages on Afrikaans and interprets grammatical and phonological simplification as a sign of continuity, not degeneracy. The book is polemical in tone, has unorthodox typography, and is full of conviction. This is precisely why it is an important document of its time. Linguists dismissed Van Rijn's theory as unfounded and unscientific. Others, such as the writer, poet and influential editor Herman Robbers, praised the book's basic statement – that Afrikaans is Dutch. Indeed, Van Rijn's book was not an academic work, his view that Afrikaans is a simplified Dutch spoken language (this view formed part of GG Kloeke's research area) was not based on an academic study but was a militant plea with a clear political and cultural agenda.

In his book Van Rijn rejected the view that there were any Asian or non-Western influences on Afrikaans and, as such, cannot be separated from the racial undertones of the time. However, to simply label Van Rijn as an "apartheid thinker" is reductive, historically inaccurate, and disregards both his personal context and the idealism of the era.

Van Rijn never received recognition from academic institutions. His request to be awarded an MA degree on the basis of years of work was rejected. What makes Van Rijn unique is not just his impressive production, but his position as a pivotal figure: he helped Dutch teachers to establish themselves, provided practical advice, and acted as a mediator between Dutch and Afrikaans educational interests.

His influence was far-reaching and his legacy lives on in the students and teachers who learned through his books, even though these eventually became outdated due to socio-cultural developments. He opposed the official recognition of Afrikaans, but ironically his work contributed to the strengthening of Afrikaner self-awareness and ultimately the official recognition of Afrikaans.

Despite his shortcomings, Van Rijn, in a time when language is an area of struggle, identity and power, shows how language, education and ideology are inextricably intertwined.

KEYWORDS: South Africa, identity and mother tongue law, cultural imperialism, language ideology, language continuity Afrikaans-Dutch, language education, simplified spelling of Dutch language, educational materials, historiographic forgetfulness, CJ van Rijn

TREFWOORDEN: Zuid-Afrika, identiteit en moedertaalrecht, cultuurimperialisme, taalideologie, taalcontinuïteit Afrikaans-Nederlands, taalonderwijs, vereenvoudigde spelling van het Nederlands, onderwijsmateriaal, historiografische vergetelheid, CJ van Rijn

SAMENVATTING

Het Engels was na mei 1902 in heel Zuid-Afrika de taal van de overheid. Maar een groot deel van de (blanke) bevolking sprak en schreef Nederlands, en sprak (evenals de zgn. Kaapse Kleurlingen) informeel Afrikaans. De politiek belangrijke taalkwestie verdeelde het onderwijs in voor en tegenstanders van vrij en openbaar onderwijs, van Engels, Nederlands of Afrikaans als medium. In die context vervulde CJ van Rijn (1863-1944) – een Nederlandse onderwijzer, door dr. Mansvelt aangetrokken voor het Transvaalse onderwijs (1898), vanaf 1901 werkzaam in Kaapstad – als onderwijzer, schrijver en uitgever van onderwijsmateriaal en taalkundige een niet onbelangrijke zij omstreden rol. Als propagandist van de Nederlandse taal, na 1905 in vereenvoudigde spelling, en tenslotte van het Afrikaans, dat volgens hem overigens zuiver Nederlands en geen Maleis-Portugees kombuistaal was. Hoe zijn werk en opvattingen ook

vergeten zijn, hij is deel van een bredere geschiedenis van taalvorming en politiek-cultureel ontwikkeling en verdient dus een plaatsje in een geschiedschrijving die zich tot taak heeft recht te doen aan de mensen van toen. En dus bestudering van de briefwisseling en uitgaven van de vergeten Van Rijn.

Van Rijn is geboren in een streng Rooms-katholiek boerengezin op Bleiswijk, bij Rotterdam. Zijn jeugd was moeizaam: hij stotterde, voelde zich afgewezen en zijn huwelijk was niet gelukkig. Als onderwijzer ontwikkelde hij zich goed, haalde akten voor alle moderne talen en werd hoofd van een dorpsschool. Zijn kritiek op de Rooms-katholieke kerk en clerus bracht hem echter ermee in conflict en werd in 1898 ontslagen als schoolhoofd; een rechtzaak weerlegde later alle valse beschuldigingen. Het betekende, dat hij de Rooms-katholieke kerk verliet, catechisatie volgde bij de Hervormde predikant van Arnhem en belijdenis aflegde. Het betekende ook een breuk met zijn vrouw en kinderen. Via het *Studiefonds ten behoeve van het Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika* emigreerde hij in december 1898 naar Transvaal, waar Superintendent van Onderwijs dr. N Mansvelt Nederlandse orthodoxe protestantse onderwijzers aantrok.

Deze achtergrond is niet alleen biografisch belangrijk, maar vormt ook de voedingsbodem voor Van Rijns intense toewijding aan het idee van spirituele en culturele vrijheid. In Transvaal, zo wist Van Rijn, zou hij vrij zijn om zijn geloof en beroep te belijden zonder onderdrukking. In Wonderfontein vond hij rust, maar de Boerenoorlog bracht hem in 1901 naar Kaapstad. De Engelse overheersing bracht Van Rijn opnieuw in conflictgebied. Zijn werk als leraar werd ondermijnd door Engelse en pro-Britse autoriteiten; hij verloor zijn baan, zijn huis, zelfs zijn boeken – maar niet zijn drang om te schrijven en les te geven. Vanaf 1906 begon Van Rijn aan een indrukwekkend uitgeefproject. Hij publiceerde leesboeken, grammatica's, woordenboeken en geschriften, die hun weg vonden naar scholen en volwassenen, vaak zelf gefinancierd of op de markt gebracht. Hij was een groot voorstander van de vereenvoudigde Kolloewijn-spelling en streeft ernaar Nederlands te lezen (via de klankmethode) en aantrekkelijk te maken voor Zuid-Afrikaanse gebruikers – een reactie op de opkomst van zowel het Engels als het Afrikaans. Van Rijns werk was daarom niet alleen taalkundig of educatief, maar ook een vorm van cultureel verzet. Hij streed niet alleen voor het Nederlands onderwijs, maar ook tegen het verlies van een cultuurtaal – en voor wat hij beschouwde als “moedertaalrechten”. Zijn visie op het Nederlands als cultureel superieur en zijn wantrouwen jegens het Engels waren niet slechts een persoonlijke ijver; zijn Groot-Nederlandse visie en werk waren ingebed in een Europees cultureel imperialistisch wereldbeeld.

Van Rijns meest typerende, maar ook meest controversiële betoog is zijn boek *Het zeer nauwe verband tussen het Afrikaans en het Nederlands* (1914). In dit taalkundige betoog betoogt hij dat het Afrikaans geen creoolse of gemengde taal is, maar een puur vereenvoudigde voortzetting van het gesproken Nederlands. Hij verwerpt de invloeden van het Maleis-Portugees of andere talen en interpreteert de grammaticale en fonologische vereenvoudiging als een teken van continuïteit, niet van degeneratie. Het boek is polemisch van toon, typografisch onorthodox en vol overtuiging – en juist daarom een belangrijk document uit zijn tijd. Taalkundigen zoals DC Hesseling verwierpen Van Rijns theorieën als ondoorgrondelijk en onwetenschappelijk. Anderen, zoals de schrijver, dichter en invloedrijke tijdschriftredacteur Herman Robbers, prezen de basisstelling van het boek – dat Afrikaans Nederlands is. Van Rijns boek was inderdaad geen academisch werk; zijn stelling dat Afrikaans een vereenvoudigde Nederlandse spreektaal is (later het onderzoeksgebied van GG Kloeke) was geen academische studie, maar een militant pleidooi – met een duidelijke politieke en culturele agenda. Zijn afwijzing van elke bijdrage van slaven of niet-westerse afkomst aan het Afrikaans weerspiegelt

de tijdsgeest, maar kan niet los worden gezien van de racistische ondertonen van die tijd. Maar een simplistische afrekening met Van Rijn als een “apartheidsdenker” is al te gemakkelijk, onhistorisch en zijn drijfveer komt voort uit persoonlijk verlies en het idealisme van die tijd.

Van Rijn kreeg nooit erkenning van academische instellingen – zijn verzoek om een masterdiploma op basis van levenslang werk werd afgewezen. Wat Van Rijn uniek maakt, is niet alleen zijn indrukwekkende productie, maar ook zijn positie als spilfiguur: hij hielp docenten Nederlands zich te vestigen, gaf praktisch advies en trad op als bemiddelaar tussen de belangen van het Nederlands en het Afrikaans in het onderwijs. Zijn invloed was breed en zijn nalatenschap heeft zich voortgezet in de talloze leerlingen en lezers die zijn boeken lazen en bestudeerden, ook al is die in de loop van de tijd ingehaald zijn door sociaal-culturele ontwikkelingen. Hij was tegen de officiële erkenning van het Afrikaans, maar ironisch genoeg droeg zijn werk bij aan de versterking van het zelfbewustzijn van het Afrikaans en de uiteindelijke standaardisatie van de taal. Met al zijn tekortkomingen, verdiensten, ideeën en tegenstrijdigheden liet Van Rijn zien, hoe in een tijd waarin taal nog steeds een terrein van strijd, identiteit en macht is, taal, onderwijs en ideologie onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

1. Inleiding

CJ van Rijn. Uit zijn boekjes leerden verscheidene later invloedrijke Zuid-Afrikanen hun eerste Nederlands en Afrikaans. Hij was schrijver van 47 schoolboeken, waarvan vele herhaaldelijk herdrukt werden – boekjes voor taalkunde, lezen, stijl oefeningen, en een woordenboek Nederlands-Afrikaans-Engels (1908). Ook was hij de auteur van *Het nauwe verband tussen het Afrikaans en het Nederlands* (1914), ‘uit plesier en veglus’ geschreven. Met die woorden introduceerde de taalkundige prof. dr. MJ Posthumus in het *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, 1968, Cornelis Johannes van Rijn (19 april 1863-18 september 1944¹). Maar wie kent hem nog?

Van Rijn, meldde Posthumus, was geboren in Bleiswijk, opgeleid in Rotterdam en onderwijzer (en kerkorganist) in Rotterdam, Haarlem (-Heemskerk), Amsterdam² en Loo (gemeente Duiven, bij Arnhem). In 1898 ging hij naar Zuid-Afrika. Hij had vier dochters en een zoon uit een eerste huwelijk [naam van partner niet genoemd !], dat ontbonden is, en uit een tweede huwelijk (Kaapstad 21 februari 1907 met Hilke Hartman) nog een zoon.³ Van Rijn deed als onderwijzer, publicist en uitgever waardevol werk in de tijd van de Afrikaanse taalstrijd, al had zijn boek *Het nauw verband* (het Afrikaans is echt Nederlands en geen bastaardtaal) wetenschappelijk niet veel betekenis.

Jaap Steyn noemde Van Rijns bijdrage, heel kort maar positief, in een artikel over *Nederlandstaliges se bydraes tot die behoud en erkenning van Afrikaans*. Voor Camiel Hamans was Van Rijn een apartheidsdenker en dus geen goede taalkundige.⁴ Standaardwerken over de geschiedenis van de posities van Engels/Nederlands/Afrikaans na 1902, als *Tuiste in eie*

¹ Of 1941, zoals PJ Nienaber stelde in SESA 11 (1975) 171-172 en elders.

² In SABW I (Kaapstad 1968) 875 staat onjuist Antwerpen.

³ Pieter Cornelis, geb. Kaapstad 19.12.1914. Op 16.5.1947, gescheiden van Stephanie Kathleen Murphy, trouwde hij te Baarn [Nederland], klerk bij een electriciteits bedrijf in Kaapstad, vader overleden, moeder Hilke Hartman leeft in Kaapstad, met Johanna Huiskes (23) uit Voorst.

⁴ JC Steyn, ‘Nederlandstaliges se bydraes tot die behoud en erkenning van Afrikaans 1870-1920’, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 54, 3 (2014) 435-445; Camiel Hamans, ‘Afrikaans: a language where ideology and linguistics meet’, *Scripta Neophilologica Posnaniensa* 21 (2021) 45.

taal (1980) en *Die Taal is gans die volk* (1992), noemen hem niet.⁵ Een overzichtsartikel over de Nederlands-Afrikaanse lexicografie uit 2016 evenmin.⁶ Christo van Rensburg plaatste de titel van Van Rijns boek in de literatuurlijst van zijn artikel ‘Oor die eerste 50 jaar se maak aan Standaardafrikaans begin 20e eeu’ (2015), maar ging er nergens op in.⁷ Allesweter Karel Schoeman kende Van Rijn, en noemde hem in één adem met de Nederlanders Hubertus Elffers, Omius van Oostrum en de Afrikaner WJ Viljoen onder de verdedigers van het Nederlands (tegen het Afrikaans) door taalvereenvoudiging in de nieuwe spelling.⁸

Dat iemand nu vergeten is, is geen reden om geen aandacht aan zijn persoon en optreden te geven: de taak van de geschiedschrijving is recht doen aan de mensen van toen. Maar het lijkt zinvol Van Rijn – in zijn tijd duidelijk geen alledaagse persoonlijkheid – en zijn strijd voor het Nederlands in Zuid/Afrika, toch nog eens te bestuderen, want zijn lemma in het SABW is al te sober. Wat betekende zijn werk? Welke (taalkundige) bagage bezat deze schoolmeester, journalist, schrijver en uitgever van schoolboeken en welke rol had zijn werk? Waarom ging deze 35-jarige hoofdonderwijzer naar Zuid-Afrika? Een extra reden om nog eens naar Van Rijns leven en werk te kijken is dat nu vele tientallen brieven van hem raadpleegbaar zijn, die in 1968 niet beschikbaar waren.⁹

2. Roomse perikelen

Van Rijn werd geboren in een rooms-katholiek boerengezin te Bleiswijk, een dorp onder de rook van Rotterdam met toen zo’n 300 rooms-katholieke en 1000 protestantse inwoners. Heel gelukkig was zijn jeugd volgens een veel latere uitlating van hemzelf niet: ‘ik ben mijn leven lang *de verstotene* geweest, omdat ik in mijn jeugd zwaar hakkelde en dus van iedereen uitgelachen werd’.¹⁰ Hij trouwde op 9 februari 1888 te Amsterdam met [Maria] Cornelia Kaatee (Haarlem 22 december 1857-9.2.1923 Arnhem, dochter van een timmerman); ook zij was rooms-katholiek en ze woonde en werkte sinds haar zestiende in Amsterdam. De bruid was zwanger, op 25 april 1888 kreeg zij een dochter, die echter enkele maanden na de geboorte overleed. In de jaren 1889-1893 werden nog drie dochters en een zoon geboren.¹¹

De benoeming in Loo (1890) was een bevordering: hoofd van een dorpsschool met een tweede onderwijzer en nog een onderwijzeres. Het was een roomse school, bestuurd door dorpelingen die de pastoor gewoonlijk gehoorzaamden. Het schoolgebouw werd echter in 1891 door de inspectie afgekeurd, en bestuur en parochie hadden geen geld om een nieuwe

⁵ Steyn, *Tuiste in eie taal.*; Zietsman, *Die taal is gans die volk*.

⁶ Gerda Odendaal, ‘Die rol van die US se Departement Afrikaans en Nederlands in die ontwikkeling van die Afrikaanse leksikografie: Die Nederlands-Afrikaans-stryd gedurende die aanvangsjare’, *Ts. vir Geesteswetenskappe* 56, 1 (2016) 257-276.

⁷ Christo van Rensburg, ‘Oor die eerste 50 jaar se maak aan Standaardafrikaans: navorsings en oorsigartikels’, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 55, 3 (2015) 319-342.

⁸ Schoeman, *Merksteen*, 305.

⁹ Die correspondentie is gedeeltelijk in 2016 gedigitaliseerd en in 2024 geïnventariseerd: Zuid-Afrika Huis, Amsterdam, Archief: 018 Fonds voor het Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika (FHO), inv. nrs 411, 577; Archief 03 N Mansvelt, inv. nrs 9-11, 20-21; 023 Archief HJ Emous (ME) inv. nr 327.

¹⁰ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, Kaapstad 19.9.1913.

¹¹ Maria Cornelia Kaatee (Haarlem 22.12.1857-19.2.1923 Arnhem); kinderen: 1. Alida Mathilda (Nw Amstel 25.4.1888-1888); 2. Alida Petronella (Heemskerk 15.7.1889-); 3. Petrus (Heemskerk 14.6.1890-12.3.1963, x22.10.1929 Arnolda Tjebbes, gesch., xx Johanna Reindina Wijers, gesch.; ambtenaar); 4. Maria (Loo 7.2.1892-); 5. Johanna Maria (Loo 19.5.1893-25.7.1952 Arnhem, x Charles Edward van Haastert; onderwijzeres).

te betalen. Daarom bewerkte de pastoor dat het gemeentebestuur een nieuwe school liet bouwen – een openbare (staats-)school dus. Die werd in maart 1892 geopend, en Van Rijn was nu hoofd van een openbare school. Hij had een vaste betrekking, een traktement van f 800 per jaar en vrij wonen en hij werkte naar eigen verklaring ‘genoegelijk en alles volgens nieuwe en gezonde beginselen’. Daarnaast bleef hij studeren en haalde een handvol akten en diploma’s; daaronder wiskunde – zijn belangstelling voor natuurkunde toonde in een actief lidmaatschap van het Arnhemse Natuurkundig Genootschap ‘Physica’.¹² En hij was – het waren zijn eigen woorden uit 1897 – ‘*Roomsch, erg Roomsch, streng opgevoed en opgeleid – maar in de laatste jaren had hij gedacht ... Hij kwam er toe Luther een groot man te vinden in plaats van een duivels ketter ... Tenslotte werd hij in al zijn doen en denken Protestant – godsdienstig in zijn hart. Niemand weet, wat dat voor ellende geeft!*’.¹³

Want zonder gevolgen bleef dat niet. ‘Ik lijd nogal aan schrijflust’, erkende Van Rijn eens.¹⁴ Daarom was hij al sinds een handvol jaren correspondent van allerlei kranten en bladen over regionaal nieuws, bijzonderheden, wetenswaardigheden en reacties over actualiteiten. Hij schreef ook over gebeurtenissen op rooms-katholiek terrein, kritisch nogal eens, maakte kanttekeningen bij het rijke roomse leven.¹⁵ Het bleef niet tot denken en schrijven. Hij liet bijvoorbeeld op vrijdag zijn ziekelijke kinderen vlees eten, wat zijn verhouding met zijn vrouw nog verder verslechterde. ‘Een ongelukkig huwelijk, als het mijne in Holland’, schreef hij vele jaren later, ‘dwingt ’n onderwijzer tot opsluiting en zo kreeg ik Hoofd-akte, [die van] Frans, Duits, Engels, die ik zonder de Xantippe misschien niet gekregen had’.¹⁶ Het betekende ook, dat pastoor en kapelaans hem afschreven, roddels rondgingen en traditionele roomse ouders hun kinderen niet meer naar school stuurden. Gruwelijk vervolgd ben ik door de geestelijkheid (3 pastores, 2 kapelaans) in de gemeente Duiven, schreef hij. Want door hun invloed werd Van Rijn per 1 juli 1898 ontslagen. Er werden bij inspectie en gemeentebestuur allerlei klachten tegen hem opgevoerd – de pastoor liet zelfs zes meisjes zeggen, dat hij ‘onbehoorlijkheden’ had gepleegd.¹⁷ Justitie en Gedeputeerde Staten spraken Van Rijn later daarvan geheel vrij, maar er zat intussen niets anders over dan Loo te verlaten en woonruimte huren in Arnhem. En inderdaad: ‘*Heden, 28 November 1898 had ik, pastoor Huybers, 7 voor 3 het onuitsprekelijke genoegen een grooten booswicht, CJ van Rijn, schoolmeester alhier, te zien vertrekken. Behalve zijn andere ondeugden was het hem te doen het geloof weg te nemen uit de harten van wie hij kon. De Gedeputeerden hadden hem ontslagen. Deo gratias!*’.¹⁸

3. Hervormd naar Transvaal

Al in februari 1896 had Van Rijn contact opgenomen met het Fonds ten behoeve van het Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika, over de mogelijkheid van een emigratie naar Zuid-Afrika.¹⁹ In februari 1897 stuurde hij de gevraagde diploma’s (akten Frans, Engels, Duits,

¹² Akte Wiskunde: brief: FHO 411, Loo, CJ van Rijn aan HJ Emous 25.2.1897; lid van ‘Physica’: FHO 411 J.H. Müller, Aanbeveling 12.3.1897, 13.10.1897.

¹³ Opstel ‘Driven from home’, bijlage bij brief van CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo 20.9.1897 (ME 327).

¹⁴ EM 327, Brief aan HJ Emous, 12.8.1898.

¹⁵ FHO 411, Brief van C.J van Rijn aan FHO, Loo 16.7.1906.

¹⁶ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, Kaapstad 19.9.1913.

¹⁷ ME 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo, 12.9.1896

¹⁸ *Driepas* (Historische kring Duiven-Groessen-Loo) jrg 26, 2 juli 2009, p.17.

¹⁹ Fonds 411, CJ van Rijn, Loo 17.7.1896.

Wiskunde, Tekenende, diploma's Slöyd, Gymnastiek, Muziek (zang); *'speel orgel sinds 11^e jaar in de kerk van Bleiswijk, in Rotterdam 1882-83; en speel piano, groot koper en clarinet'*). Dat was uiteraard meer dan voldoende. Maar het Departement van Onderwijs in Pretoria stelde alleen leden van protestantse kerken aan. *'Ik maak volstrekt geen bezwaar van de Roomsche kerk in gemoede tot de Herv. Kerk over te gaan en die sedert jaren gekoesterd en wensch vervuld zien. Die wensch is zelfs de hoofdrede, dat ik naar Transvaal solliciteer, daar ik, in Nederland overgaande, zeker velerlei plagerijen te verduren zou hebben'*.²⁰ Hij nam ook feitelijke stappen: *'Nog slechts weinige dagen en de groote stap is gedaan en ik kan weg. Ds. [C.] Beets [Hervormd predikant te Arnhem] is Zaterdag jl. met repetitie begonnen'*.²¹ Hij schreef ook: *'De Heilige Schrift is een mooi en heerlijk boek (...) dat begin ik nu eerst goed in te zien. Hadden vele Roomschen haar [in bezit], dan zagen ze in de schone Evangelien en lessen den reinen godsdienst. Die in hun kerke onder bergen ceremonieel begraven is'*.²² Op zondag 13 november 1898 deed hij in de Nederlandse Hervormde Kerk te Arnhem belijdenis.²³

Intussen bleven er allerlei moeiten en beslommeringen. Zijn gezin zou (voorlopig) in Nederland blijven tot er een vaste plaats in Transvaal was, dus moest er een voogd voor de kinderen aangesteld worden. Dan waren er de financiën. Er werden stappen ondernomen om bij de Evangelische Maatschappij f 500 te vragen voor het levensonderhoud gedurende de vijf maanden tussen ontslag en aanstelling in Zuid-Afrika; de Maatschappij vindt dat niet op haar weg,²⁴ maar tenslotte werd (via de rechtbank) het salaris te Loo tot eind van het jaar 1898 betaald.²⁵

Ondanks de politieke samenwerking van de beide emanciperende volksdelen, was er in 1898 nog steeds ongemak als iemand de grens van Rome naar Genève overstapte. Het ongevraagd ontslag van Van Rijn op een openbare school op aandringen van de RK geestelijkheid vanwege zijn overgang naar de Hervormde kerk, riep uiteraard vragen en reacties op, hier en daar rumoer. Het Provinciaal Bestuur onderzocht de zaak en de Bond van Nederlandsche Onderwijzers schreef er uitvoerig over in het orgaan *De Bode*.²⁶

4. Wonderfontein en Kaapstad

Van Rijn vertrok op 3 december 1898 naar Zuid-Afrika, bestemming Wonderfontein, bij Middelburg, Transvaal. Ondanks zijn uitroep, toen die vertrekdatum bepaald werd: dan kom ik aan als het heetst in Transvaal is, *moordend!* *'U weet: ik heb 5 kinderen en een vrouw, die door mijn dood diep ongelukkig zouden worden!'*²⁷ Maar eenmaal op Wonderfontein en aan het werk, viel het mee: *'Alles is wel hier'*, schreef hij op 11 februari 1899. Niet dat hij er helemaal tevreden was. *'Het eenige dat mij met Transvaal vereent is, dat ik hier openlijk de leer van het Evangelie kan belijden, dat ik het gehate juk en officieel bedrog op groote schaal der Roomsche kerk kan wegwerpen. Geen vadsige, loome en luie priesterschaar die een volk allerlei wonderen van Maria wil laten zien (te Loo) die er niet zijn, en die uit al die*

²⁰ Fonds 411, CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo 16.7.1896.

²¹ EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo; 24.5.1898, ook FHO 411, Van Rijn 28.10.1898.

²² EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo 24.5.1898.

²³ EM 317, CJ van Rijn aan HJ Emous, 14.11.1898; FHO 411, 20b Ds. C Beets, Arnhem 14.11.1898.

²⁴ EM 327, De Evangelische Maatschappij, opgericht in 1853 ter bestrijding van ultramontanisme en verspreiding van kennis van de vaderlandse geschiedenis, 20.9.1897.

²⁵ EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo 20.10.1898.

²⁶ FHO 411, CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo.juli 1898.

²⁷ EM 327. CJ van Rijn aan HJ Emous, Loo 14.11.1898.

'genademiddelen' hunner kerk wapens smeden om zoekenden naar waarheid tot wanhoop te brengen, huisgezinnen te verdelen, op doodsbedden als anderszins geld te rooven en het volk te verstompen'.²⁸ Hij wilde die bittere taal graag afgedrukt in het Chr. Schoolblad, als reactie op wat hij onderging: 'Na mijn heengaan heeft de Roomsche pers eerst tegen mij gesproken. ... Ik wordt hier nog vervolgd, mijn familie heeft met mij gebroken: mijn vrouw laat mijn oudste kind dit jaar eerste heilige communie doen en komt niet naar Afrika'.²⁹ Wat maanden later: 'Vrouw en kinderen: ik stuurde in Transvaal 22 brieven aan hen, kreeg 4 antwoorden, en de verzekering dat ze nooit naar Zuid-Afrika komen; de familie heeft me dood verklaard – weet niet eens of mijn vader en moeder (75) nog leven – de geestelijkheid werkt door in Holland tegen den renegaat. Gelukkig, hier zijn de meeste predikanten rein, ook Hollands. Ik heb menig traantje geschreid hier in de Grote Kerk, van aandoening, werkelijk!³⁰

Die laatste brief kwam uit Kaapstad, want na het eind van het schooljaar was Van Rijn naar Kaapstad verhuisd. Al in zijn correspondentie aan het Fonds had hij, verwijzend naar zijn reeks van akten en diploma's, geschreven dat hij een benoeming aan een ULO of Middelbare school prefereerde.³¹ In Kaapstad werd hij 'teacher of modern languages at the South Africa College and SAC School assistant professor' – 'wel een beetje te hoog op het paard getild', schreef hij er zelf bij. Het was er hard werken, hij gaf 19 uur les (15 uur Hollands, 4 uur Frans) en nog 6 uur (3 Hollands, 3 Duits) op het College. 'Een Augiasstal is het hier voor onderwijzer en Professor in 't Hollandsch. Daar zit, zelfs in de hoogste klasse, naast den rauwen³² Engelschman, die geen woord H[ollands] kent, een Afrikaander uit Transvaal of de kolonies die Terwey en Koenen³³ kent en zelfs een goed opstel maakt in 't H. Verengelsing van Hollanders. Frans: alleen geschreven, uitspraak onbekend: vu is vjoe'.³⁴ Intussen begon de oorlog en alles wat Hollands was werd in Kaapstad geminacht en gehaat. Van Rijn vond zijn werk 'zo miserabel, dat ik 1 Okt. 1899 ontslag nam, en gaan vechten wou bij de Boeren liever dan onderwijs te geven in een vak [Engels], waarvoor niets dan verachting en bespotting bestond'.³⁵ Omdat hij zijn salaris nodig had, trok hij gedwongen zijn ontslagbrief in, maar in reactie smokkelde hij brieven met oorlogsnieuws naar overzee, wat volgens hem – betrap – bijna zijn verbanning opleverde.³⁶

Na de vrede van mei 1902 zette hij de strijd tegen de Engelse dominantie voort door 'spreken, luid spreken, protesteren tegen alles, vooral tegen 't vertrappen van onze taal'. Dat had een persoonlijke kant: 'al mijn ellende deed mij spreken'³⁷ en bovendien: 'Ik behoor tot die ongelukkigen van wie de Engelsen in naam van den beschaving alles verbrand hebben in den oorlog, al mijn boeken, kleren, groot huisorgel en rijwiel [in Wonderfontein nagelaten bij zijn reis naar Kaapstad in september 1899]. In Augustus 1900 liet genl. French alles op Wonderfontein verwoesten en verbranden. Mijn verlies was ongeveer 125 Pond'.³⁸ Ook zette

²⁸ EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Wonderfontein 16.4.1899. Emous weigerde het laten afdrukken.

²⁹ Dezelfde brief.

³⁰ EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Cape Town 19.10.1899.

³¹ FHO 411, 20.7.1896.

³² Nieuw uit Engeland gekomen.

³³ Vermoedelijk: zij kenden de boeken van T Terwey en MJ Koenen over de Nederlandse spraakkunst.

³⁴ EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Kaapstad 5.9.1899.

³⁵ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.9.1913.

³⁶ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.9.1913.

³⁷ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.9.1913; stilhouden was verstandiger, zei dr. R. Fruin Jr hem.

³⁸ FHO 411, 29 CJ van Rijn aan N Mansvelt, Parijs 19.6.1912, zie ook 19.9.1913.

hij zich in voor de na 1902 nieuw uitgekomen Hollandse onderwijzers, gaf hen praktische tips en wees op vacatures om op te solliciteren.³⁹ Hij maakte zich naar zijn mening gehaat in Engels Kaapstad, en dus: *'Het einde moest komen en kwam in mijn ontslag, Maart 1906, voor een vergrijp, waarvoor een maand te voren een Engelse man een stille schrob[b]ering had gekregen. Ik moest 't Gerecht komen en werd veroordeeld tot 3 Pond of 3 dagen.'*⁴⁰

5. Een moeilijke tijd

'Het leven was me toen [1906] vrijwel onverschillig', schreef Van Rijn. *'De ellende verpletterde mij, ik studeerde niet, ik droomde en sufte weg'*.⁴¹ Van Rijn was een emotioneel man en er waren ook allerlei redenen voor. De eerste die hij noemde was zijn huwelijk. Hij had in 1905 een bezoek aan Nederland gebracht. Over contact met zijn vrouw rapporteerde hij niet, wel met zijn kinderen; die ervaringen leidden hem tot formeel beëindigen van het huwelijk. Toen hij bijvoorbeeld de Overste van Insula Dei te Arnhem vroeg naar de vorderingen van zijn dochters op school, kreeg hij als antwoord dat hij zelf *'het vaderschap had vervallen verklaard'* (door te vertrekken).⁴² Na de scheiding droeg hij overigens wel geldelijk bij aan hun opvoeding en tussentijd werd de verhouding met de kinderen beter.

Terug in Kaapstad, kwam de veroordeling en kreeg hij ontslag als docent aan het South African College. Dat betekende dat hij geen vast inkomen had.⁴³ Bovendien verloor hij het spaargeld uit de jaren 1899-1904, geïnvesteerd in speculatieve bouw van huizen en in de Hollands Afrikaanse Importeurs Maatschappij (Directeur V. Dusseau).⁴⁴ Hij kon geen uitgever voor zijn werk vinden. 1906 was een jaar van armoede, schreef Van Rijn dan ook.⁴⁵ En juist toen hij hoop kreeg, werd het een dure mislukking. Hij werd namelijk benoemd tot 'Editeur' van *De Afrikaner*, te Pietermaritzburg: *'Ik verkocht mijn boeltje en was 1 Januari 1907 op mijn nieuwe post, doch vond dat ik misleid was, dat de krant 450 lezers telde en elk ogenblik gestaakt kon worden; een kantoor was er niet, ook geen hele stoel. Ik bleef 1 dag en keerde terug naar Kaapstad'*.⁴⁶ Kostte ook weer eens zo'n 40 Pond.

Een maand later, in februari 1907, trouwde Van Rijn met Hilke Hartman, een Nederlandse, wees van haar vijfde, goed Protestant, en 'even vurig in haar haat tegen al 't Engels als ik'.⁴⁷ Bij hun trouwen ondergingen zij die Engelse hoogmoed ook. Op een zaterdag verschenen zij voor die plechtigheid voor de Magistraat, maar die weigerde het huwelijk te bevestigen, want de bruid kende volgens hem niet genoeg Engels en ze had geen tolk bij zich – op maandag konden ze, met tolk, weer komen! Goed en wel getrouwd, liet Van Rijn een andere kant van zijn persoonlijkheid zien: *'Ik heb niet nagelaten, in alle bladen, ook de jingo [pro-Engelse]*

³⁹ 'Volgens het bestuur van het Fonds voor het Hollands Onderwijs in Zuid-Afrika was Van Rijn om Kaapstad 'zeer gezien' (Fonds, *Staat van Onderwijzers* 15.6.1902 No. 3 (Amsterdam 1902) 15.

⁴⁰ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.9.1913. Onduidelijk is waarvan hij werd veroordeeld. Dezelfde brief.

⁴² FHO 411, 32 CJ van Rijn aan HJ Emous, 19.9.1913.

⁴³ Over het verlies van die vaste baan ook een brief FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt 19.5.1912.

⁴⁴ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt 19.5.1912 en 19.9.1913.

⁴⁵ EM 327, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 22.7.1908.

⁴⁶ FHO 411, CJ van Rijn aan HJ Emous, 19.9.1913.

⁴⁷ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.9.1913. Hilke Hartman, geboren 15.7.1883 Nieuw Beerta, vader arbeider, moeder dagloonerse. Hilke leefde nog toen hun zoon in 1947 hertrouwde.

Cape Times, die *Gestr. Edel Achtb. dik op zijn boterham te geven*'. Die magistraat is ontslagen, schreef hij begin 1908, duidelijk tevreden.⁴⁸

Het huwelijk 'met een frisse Nederlandse' deed Van Rijn opleven, ook al woonden ze in 1907 'op één kamertje dat keuken, slaap-, zit- en leskamer' was, voor 2 Pond per maand; ze leefden van 5 shillings per dag.⁴⁹ Hoeveel ellende 1906 ook bracht, niks doen kon Van Rijn niet. Hij was, sinds 1 februari 1901, beëdigd vertaler in het Nederlands, Engels, Frans en Duits, hij bleef publiceren,⁵⁰ schreef ingezonden brieven en artikelen in allerlei kranten en bladen. Zijn schrijfpapier gaf naast zijn naam, kwalificaties en functies ook: 'Geeft les per brief door heel Zuid-Afrika' en 'geeft gratis informatie over Hollandse boeken op alle gebied voor school, huis en bibliotheek'. In juli 1908 schreef hij ook weer eens aan Emous: 't Gaat goed, geef nu onderwijs op de St. George's Cathedral Government School en ook privaat onderwijs 'aan eenige hoofden van departementen en twee parlamentsleden' en heb plezier aan allerlei taal-'hobbies' en aan de populaire avonddienst in de Moederkerk in het Hollands.⁵¹

Ontslag, geen inkomen, geen uitgever, tegenslagen, armoede, studeerde niet, sufte weg, de mensen die zich ergerden aan zijn verloving: dat was het jaar 1906, schreef hij. Er is echter iets vreemds aan deze jeremiade: hij schreef die in een brief van 1912 (!), tijdens een bezoek aan Europa.⁵² Kort nadat zijn broer en zusters hem niet hadden willen ontvangen (omdat hij was gescheiden, protestant geworden, weer getrouwd), en had gehoord dat het Fonds voor het Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika terugbetaling eiste van een lening (ad f 300) uit 1898, wat hij oneerlijk vond: anderen behoefden niet te betalen omdat ze in 1900 het land uitgezet waren of in kampen vastgezet – hij had warempel ook genoeg ellende doorstaan!⁵³ Kleurde dat de jammerklacht over 1906 zo zwart?

6. De nieuwe leesles

Nog in 1905 (waarschijnlijk onder invloed van zijn recente ervaringen in Nederland) stelde Van Rijn een nieuwe onderwijsmethode op, want het Voorwoord van *Het eerste boekje voor het lees- en schrijfonderwijs in school en huis in Zuid-Afrika* was gedateerd januari 1906.⁵⁴ Hij verwerkte in dat leesboekje drie vernieuwingen uit het onderwijs in Nederland: lesjes rondom een tekeningetje, de klankmethode en de nieuwe spelling. De klankmethode werd op de eerste bladzijden 'aan Onderwijzers en Ouders' uitgelegd:

In dit Eerste Boekje worden geleerd de: o, s, p, ee, n, e, t, au. r. o, oo, g. i, m, k, ei, f, a, uu en oe.

Merkt overal, hoe o, e en oe worden geleerd: o, vorm van de mond, en kreet van de jongen, e geluid van 't schaap, oe van de koe.

Al de andere worden van woorden op 't gehoor geleerd.

⁴⁸ EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Kaapstad 22.7.1908.

⁴⁹ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.9.1913.

⁵⁰ Er werd zelfs een ingezonden berichtje van hem opgenomen in het Britse medische tijdschrift *The Lancet* vol. 168 1906-08 (4328) p.398 'Medical Practice in South Africa and its complications'.

⁵¹ EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous 22.1908.

⁵² FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt 19.6.1912.

⁵³ Dr. N Mansvelt stelde het Fonds-bestuur voor, ook Van Rijn die schuld geheel of gedeelte te schenken: kanttekening d.d. 19.11.12 op de brief van Van Rijn aan N Mansvelt, FHO 411, 19.6.1912.

⁵⁴ *Het eerste (tweede, derde) boekje (met plaatjes) voor het lees- en schrijfonderwijs in school en huis in Zuid-Afrika* (Kaapstad: T. Maskew Miller, 1906; iv +48p./48p/56p.). Geill.

Zo is een klankmethode.

U prate eerst een beetje over het prentje, b.v. van de os. Zeg dan langzaam os, dan hoort het kind wel de twee deeltjes o en s.

Enzovoort.

Die klankmethode was in Nederland, bekend door de befaamde Aap-noot-mies-leesplank van 1905, veel gebruikt. In Zuid-Afrika was ze nieuw en niet iedere onderwijzer(es) nam, ondanks de boekjes van Van Rijn, de klankmethode over. De afdeling Kaapland van de Zuid-Afrikaanse Onderwijzers Unie vroeg daarom in 1912 het Kaapse Departement van Onderwijs een vakantiecursus te organiseren om te leren ‘*de eerste beginselen van de hollandse taal te onderwijzen met de klankmethode*’. Na enige tijd maakte het Departement bekend, dat Mej. Schröder van de Opleidings-College Grahamstad die cursus zal gaan geven (mej. A.E. Schröder was een te Amsterdam geboren en opgeleide en al jaren aan de Kaap woonachtige onderwijzeres).⁵⁵

Van Rijns leesboekje was het begin van een hele reeks: *Gemakkelijk* [soms *Nieuw*] *leesboek* voor Standaard I (‘*Het eerste in Zuid-Afrika, dat van de huistaal – de spreektaal uitgaat*’); II, III, IV en V, VI – de laatste delen onder de naam van *Het zoele zuiden*. Later kwam er een *Kleine spraakkunst voor St. IV, V of VI*.⁵⁶ Dat was trouwens een Nederlandstalige uitgave van de eerder verschenen *A new Dutch course. Elementary grammar for Sts IV and V*; idem *V and VI*⁵⁷ en *Advanced Dutch Grammar*.⁵⁸ Hoe sterk hij ook tegen de dominantie van het Engels was, Van Rijn erkende dat de Afrikaanse kinderen Engels moesten leren. Zijn boekjes gingen uit van de gelijkwaardigheid van beide talen en bood ook de mogelijkheid om Engels sprekenden goed Nederlands te leren. Vandaar de omschrijving van de *Advanced Dutch Grammar*: ‘*alleen de regels zijn in ’t engels, de toepassing niet*’. Hij volgde de behoeften van het onderwijs en liet steeds weer nieuwe leerboekjes verschijnen, ook voor volwassenen die ambtenaarsexamen wilden doen of universitaire studies volgen, en die beiden landstalen moesten beheersen.⁵⁹

7. De nieuwe spelling

Dat Van Rijn uit het dal kwam en zelfs financieel onafhankelijk werd, dankte hij vooral aan de Nieuwe Spelling én de lagere drukkosten in Nederland: ‘*ik stuurde de spaarpenningen, die ik nog had naar Nederland en liet mijn Advanced Dutch Grammar*⁶⁰ *drukken – ik ging vooruit*’.⁶¹ Die lagere drukkosten had hij ontdekt toen hij in 1905 Nederland bezocht, ‘*Aanvankelijk gaf*

⁵⁵ *Neerlandia* 16 (1912) 36 ‘Hollandsche hulp ter voorbereiding voor onderwijs’; p.207 ‘De Klankmethode bij het onderrecht van het Hollandsch’.

⁵⁶ Kaapstad: T Maskew Miller 1911, 103 p.

⁵⁷ Cape Town: T Maskew Miller 1906, 1921¹³.

⁵⁸ Cape Town; T Maskew Miller 1906.

⁵⁹ *Praktiese Hollandse spraakkunst voor de universiteits-, Taalbond-, onderwijzers- en civiele dienst examens* (Kaapstad T Maskew Miller 1906); *Officieel Hollands van de civiele dienst eksamens, en van die voor beëdigd vertaler; eksamenopgaven met aantekeningen enz, en verder prakties Hollands van de militaire eksamens, die van de Bankiersvereniging en van de Londense Kamer van Koophandel* (Pretoria, T Maskew Miller 1911).

⁶⁰ *Advanced Dutch Grammar, voor St. VII en hogere, door CJ van Rijn. Alleen de regels zijn in ’t Engels, de toepassing niet. Nieuwe spelling.*

⁶¹ FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt 19.9.1913.

*ik niets om winst. Om geld. Ik werkte alleen uit haat tegen de Engelsen, voor de opleving van 't Hollands'.*⁶² Nu dwongen de omstandigheden hem commercieel te worden.

Van Rijn was lid van de Zuid-Afrikaanse Taalbond, die sinds 1890 het gebruik van de Nederlandse taal stimuleerde, onder meer door een examen en premies voor leerlingen. In de praktijk van zijn onderwijs had hij al snel begrepen, dat de spelling, de naamvallen en andere archaïsche taalkundige elementen van het Nederlands belemmeringen waren, zodat Zuid-Afrikaanse kinderen liever Engels dan Nederlands kozen. Hij nam daarom deel aan het congres dat de Taalbond in december 1904 in Kaapstad belegde en de Vereenvoudigde Spelling-Kollewijn invoerde.⁶³ Direct begon hij enthousiast met de uitgave van een reeks taal- en leesboekjes in de nieuwe spelling – begin 1906 verscheen, naast het boekje voor het leesonderwijs, ook *Het Nieuwe Taalboek met 158 oefeningen en 2000 uitdrukkingen!*⁶⁴ Ook was hij bezig met de samenstelling van een *Dutch-English and English-Dutch Dictionary for South Africa and Europe in the Simplified (Kollewijn) Dutch Spelling*.⁶⁵ Tijdens zijn bezoek aan Nederland in 1905 had hij afspraken gemaakt met uitgeverij G.B. van Goor en Zoon te Gouda over het gebruik van Van Goors *Kramers Woordenboek*.⁶⁶ G.B. van Goor Sons werd dus ook de uitgever van die *Dictionary*, samen met T Maskew Miller in Kaapstad. Bijzonder was de *Dictionary* niet alleen door de *Simplified (Kollewijn) Dutch Spelling* en in de *Second part the pronunciation*, maar vooral ook door de opgave van *the Common Cape Dutch Words*. Van Rijn was geen voorstander van de vervanging van het Nederlands door het Afrikaans, maar hij erkende dat men in Zuid-Afrika allerlei (Afrikaanse) woorden gebruikte, en die Kaapse woorden waren volgens hem ook gewoon Nederlands. Hun opname in de *Dictionary* was desondanks een feitelijke erkenning van het Afrikaans.

Karel Schoeman gaf in *Merksteen* een mooi beeld van ‘die wêreld van die Nederlanders 1905-1945’ in Zuid-Afrika, vol onderwijzers, schrijvers en uitgevers, en die op het congres van de Taalbond in 1904 een ‘*desperate poging om Nederlands aan te pas en aanvaarbaar te maak*’, maar ‘*in werklikheid 'n erkenning van die feit dat dit geen lewensvatbaarheid meer besit het nie*’.⁶⁷ Zij zagen de oplossing in taalvereenvoudiging en nieuwe spelling en schrijvers en uitgevers (onder de eersten noemde Schoeman Van Rijn) leverden een golf van correcte schoolboeken voor enthousiaste onderwijzers. En ‘*ook 'n klein literêre opbloei plaasgevind waarin daar ywerig skeppende werk in Nederlands voortgebring is*’.⁶⁸ Schoeman had gelijk, de Afrikaners kozen voor het Afrikaans en veel betrokken Taalbonders erkenden dat vroeger of later ook zelf onvergingen tot het Afrikaans. Maar het is niet onbelangrijk te beseffen, dat

⁶² Dezelfde brief.

⁶³ Zietsman, *Die taal is gans die volk*, 84-110; JC Steyn, ‘Die laaste projek van die ‘Hollandse taalbeweging in Suid-Afrika’: Die Vereenvoudigde Hollandse Spelling’, *Ts vir Geesteswetenskappe* 57, 2 (2017) 233-248; Steyn vermeldde het werk van Elffers en Viljoen, niet dat van Van Rijn.

⁶⁴ *Het Nieuwe Taalboek met 158 oefeningen en 2000 uitdrukkingen*; daarin opgave van andere boeken: *Advanced Dutch Grammar* en dito *Hollandse spraakkunst*; *Een Honderdtal grammer exercises en een leesboek met platen Het Zoele Zuiden* (de laatste twee samen met de J.P.J. Roux, docent in Somerset Oost); *Een Vertaalboek: de examen opgaven van de Civiele Dienst* met talrijke aantekeningen, vragen en verwijzingen; samen met P.J. du Plessis *A new Dutch Course*, deel I *Grammar*, deel II *Reader and Exercises*; *Eerste/Tweede en Derde Leesboekje*.

⁶⁵ W. Gericke, ‘Vroeë woordelyste en woordeboeke in verband met Afrikaans’, *Lexicos* 1, 1 (1991) 105-112.

⁶⁶ Van Rijn stuurde HJ Emous een ansichtkaart van de ouderlijke boerderij te Bleiswijk (EM 327, 22.6.1905).

⁶⁷ Schoeman, *Merksteen*, 304.

⁶⁸ Schoeman, *Merksteen*, 305.

de vijand in 1904 het machtige Engels was en dat tegenstanders meenden dat alleen de gevestigde Nederlandse cultuurtaal sterk genoeg was om de strijd met succes aan te gaan. Het Afrikaans was zwak en nog onvolwassen, bezat geen officiële status (Engels en Hollands waren de wettelijke onderwijstalen tot 1918/25); ook veel Afrikaners kozen voor het Nederlands. Zoals Van Rijn in 1914 schreef: *‘Hier in de Kaapprovincie is een vrij sterke afkeer om het Afrikaans officieel te maken, natuurlik het sterkst in die plaatsen, waar eens zuiver Nederlands werd gesproken: Stellenbosch, Parel, Wellington’*.⁶⁹

Van Rijns *Dutch-English and English-Dutch Dictionary / Hollands-Engels en Engels-Hollands woordenboek voor Zuid-Afrika en Europa* verschenen in 1908.⁷⁰ In datzelfde jaar verschenen (bij JC Juta in Kaapstad) een *Beknopt Nederlands woordenboek voor Zuid-Afrika* en een *English-Dutch and Dutch-English Dictionary (Simplified Spelling)*, beide verzorgd door Hubertus Elffers en WJ Viljoen. Volgens HJMM van der Merwe (in de biografische schets van Elffers) heeft dat laatste *‘n hele geslag lank groot invloed uitgeoefen en naas die vertalende woordenboek van CJ van Rijn op die skole alleenheerskappy’* had, terwijl M.J. Posthumus in zijn biografische schets van Van Rijn stelde dat diens woordenboek *‘jare lank ‘n aanvraag wat slegs dié vir die woordenboek van Elffers en Viljoen naasteby haal’*. Hij ging voort met: *‘Soos Elffers, doen ook Van Rijn mee aan die uitgee van Nederlandse boeke wat vir die openbare eksamens voorgeskryf is, met inleidinge en verklarende aantekeninge’*.⁷¹ Van der Merwe aan zijn kant: *‘Elffers gee benewens sy eie skoolboeke, ook ‘n hele aantal Nederlandse voorgeskrewe boeke uit (onder meer van PJ Andriessen, De Génestet, Beets, Justus van Maurik en Hendrik Conscience) met verklarende aantekeninge en inleidings vir gebruik in Suid-Afrikaanse skole’*. Twee opmerkelijke parallelle teksten, die echter heel wat vragen oproepen. De eerste is: waarom werkten Van Rijn en Elffers/Viljoen niet samen? De heren Van Rijn, Viljoen en Elffers kenden elkaar, Viljoen was te gast bij Van Rijn (1907). Spraken ze over hun werk? Wilden zij afspraken maken of waarom lukte dat niet?⁷² De tekst van Van der Merwe geeft duidelijk de indruk dat Elffers voorop liep en Van Rijn onder zijn schaduw stond. Inderdaad, Elffers schreef al schoolboekjes, toen Van Rijn nog lang niet in Zuid-Afrika was en hij geldt ook in de historiografie *‘de man die Zuid-Afrika Nederlands leerde’*.⁷³ En WJ Viljoen was de grote man achter de Taalbond, die op een congres in december 1904 de vereenvoudigde spelling invoerde en dat Viljoen opdracht gaf een bijgepast woordenboek samen te stellen.⁷⁴ Inderdaad, Van Rijn en Elffers/Viljoen publiceerden dezelfde soorten boeken, Van Rijns meestal enkele weken eerder dan die van Elffers/Viljoen, en beiden vonden een goed marktaandeel.⁷⁵ Volgens Van der Merwe begon Elffers met de uitgave, met aantekeningen, van voorgeschreven Nederlandse literatuur. De door mij geraadpleegde universitaire catalogi laten zien dat Van Rijn in 1909

⁶⁹ FHO 411, 46b CJ van Rijn aan N Mansvelt 26.9.1914.

⁷⁰ W Gericke, ‘Vroeë woordelyste en woordenboeke in verband met Afrikaans’, *Lexikos* 1 (1991) 105-112 noemde Van Rijn en zijn woordenboek, maar geeft er geen aandacht aan, zelfs geen bibliografische verwijzing.

⁷¹ HJMM van der Merwe, ‘Hubertus Elffers’, SABW I 287 en Posthumus, ‘Van Rijn’, SABW I, 875.

⁷² FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.9.1913.

⁷³ MJ van der Wal, ‘Nederlands leren in Zuid-Afrika: de aanpak van schoolmeester Hubertus Elffers (1858-1921)’, in Van Driel, 2008 *Ontheven aan de tijd*, 223-232; PD Smit, ‘Die kultuurhistoriese bydrae van Hubertus Elffers’, *Historia* (1966) 236-244.

⁷⁴ JC Steyn, ‘Die laaste projek van die ‘Hollandse taalbeweging in Suid-Afrika’: Die vereenvoudigde Hollandse spelling’, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 57, 2-1 (2017) 237-248.

⁷⁵ Op het briefpapier waarop Van Rijn op 7.11.1918 (FHO 557, 9) een brief schreef, noemde hij 45 beschikbare van door hem uitgegeven titels.

begon met uitgave van die werke, met aantekeninge, inleidinge en verklaringe, soms selfs met opdrachte. Elffers gaf vanaf 1911 (tot 1921?) die selfde titels uit. Vermoedelik met die aantekeninge van Van Rijn, soos van enkele duidelik is. Het lijkt ook, dat zij soms hetzelfde boek uitgaven maar elk onder eigen naam. Hoe hun samenwerking verliep, is mij onbekend, maar het betrof enkele tientallen titels.⁷⁶

8. Afrikaans en Nederlands

Het Afrikaans was in wezen goed Nederlands, wist Van Rijn. In januari 1906 gaf hij een ‘*Hollandsche cursus. ... Er werd les gegeven in Kaapsch-Hollandsch ... er volgden 35 volwasschen Engelschen. ... Het was hem [Van Rijn] om verbreiding van het Hollandsch te doen*’.⁷⁷ In 1907 schreef hij in *Ons Land* (Kaapstad) een artikeltje over het repertoire van het Slamse muziekcorps op het Kaapse carnaval: echte, oeroude Hollandse liedjes.⁷⁸ Als ‘Een bevoegd beoordelaar schrijft ons uit Kaapstad’ publiceerde *De Volkstem* (juli 1908) een artikeltje van hem over ‘Kaaplands Onderwijs anti-Hollands’: een heldere beschrijving van zijn visie op de relatie en betekenis van Hollands en Afrikaans:

*’t Is een onloochenbaar feit, dat de noordelike Staten met hun hollandse atmosfeer – dankzij een halve eeuw – ’n sterke invloed op ’t hollands in onze tamelik verengste [sic] Kaapkolonie uitoefenen. De oorlog verbrak de grenzen – en reeds gedurende de rampzalige kamp gevoelden we hier een verkwikkende wind over ’t hollands waaien. Bladen als “De Goede Hoop” en “De Unie” werden een behoefte; kollege-tijdschriften zgn. “Quarterlies” kregen hollandse kolommen. Tal van onderwijzers kwamen in de K.K. werkzaam uit ’t Noorden, die hun omgeving verbaasden, doordat zij een breed hollands vokabulair hadden en over allerlei wetenschappelijke zaken konden redeneren en diskussiëren in ’t hollands, zonder telkens gaten te stoppen met engelse lappen. Dat waren Kaaplandse mannen, die in Transvaal hun hollands hadden gelouter en uitgebreid.*⁷⁹

⁷⁶ PJ Andriessen, *De tocht naar Rusland* (vR 1912; Elffers 1921), *Koning en Veldheer. Frederik de Grote* (vR 1915, 1919; Elffers 1915, 1919, 1921); Hendrik Conscience, *Baas Gansendonck* (vR 1913; Elffers 1918, 1919, 1921), *Siskia van Rosemael* (vR 1913; Elffers 1913); N Beets, *Gerrit Witse* (uit *Camera Obscura*) (vR 1910; Elffers en R Fruin jr 1916), *De familie Kegge* (vR 1910; Elffers 1919 met aant vR), *Een onaangenaam mens in de Haarlemmerhout* (vR 1915?); *Stastok* (Elffers, 1919); PA de Genestet (Het Haantje van de Toren (Elffers 1919) CE van Koetsveld, *Schetsen uit de pastorie van Maasland* (1912; Elffers 1919); Jacob van Lennep, *Vijf verhalen* (1911; Elffers 1911, 1917); Justus van Maurik, *Jan Smees* (1909, 1914; Elffers 1914, 1918; K Bonsma en WJ Viljoen, New York 1909), *Een menseleven* (bewerkt door J Dijksterhuis [onderwijzer Zeepunt] (1910, 1914; Elffers 1914), *Een mensenleven*, bewerkt door CJ van Rijn (1914), *Herr Hagenbachs erfenis* (1915?), *Krates, een levensbeeld* (1915, Elffers, 1915, 1918); *Uit een pen* (Elffers 1916, 1917), JF Oltmans, *Het Slot Loevestein* (aant. vR, uitgave Elffers 1914); HJ Schimmel, *Napoleon Bonaparte* (1911?, 1913; Elffers 1913), *Joan Woutersz: drama in vijf bedrijven* (1911; Elffers 1911, 1918), *Krates, een levensbeeld* (1915), *Zege na strijd* (1916, 1918).

⁷⁷ *De Tijd*, dagblad 12.4.1907.

⁷⁸ Vergelijk CJ van Rijn, ‘De Maleiers en het Hollandsche lied’, *Neerlandia* 38 (1934) – een artikel van Van Rijn over de carnavals muziek in *Ons Land*, overgenomen in *Neerlandia* 15 (1911) ‘Nederl. Lieder in ZA’.

⁷⁹ FHO 411, juli 1908 Brief van FV Engelenburg aan CJ van Rijn, Pretoria, juli 1908, met knipsel uit *De Volkstem*, Nd.

In een brief aan HJ Emous van 7 december 1910⁸⁰ meldde Van Rijn dat hij de Universiteit van Kaapstad had gevraagd om het MA-examen te mogen afleggen, op grond van zijn hoofdakke en andere diploma's en een leven van studie en onderwijs, terwijl zijn *Praktiese Hollandse Spraakkunst*⁸¹ een werk van zelfstandig onderzoek was over tal van taalverschijnselen. Zijn verzoek werd afgewezen, hij moest eerst BA-behalen, en daar vóór Latijn leren en *matriculation* examens afleggen. Hij was duidelijk geërgerd: een Engelse onderwijzer die alleen een onderwijzers akte had, was in 1903 de doctorsgraad gegeven 'omdat hij in zijn vrije tijd de sterren en het weer bestudeerd had en er over geschreven had'!

Ik heb natuurlik geen plan om nu nog voor universiteits ex[amens] te gaan werken. Liever zal ik nu eens een boekje gaan opstellen in de geest van de dissertaties van Dr. Hoogenhout (Straatsburg), Dr. Viljoen (id.), Dr. le Roux (A'dam), Dr. du Toit (Gent),⁸² van 't Kaaps, maar dan niet de verschillen behandelen tussen 't Kaaps en 't Nederlands, maar de treffende overeenkomst met de Nederlandse volkstaal; 't is een aanlokkelijk werk, ik heb hoopen stof verzameld. Zo nu en dan gaf ik iets aan de koeranten en mocht dan altijd van de Afrikaners horen: Is dat waar? Als wy perd zeggen voor paard, en furk voor vork, enz. is dat nog Hollands? En dat wij nooit zich gebruiken, of men of zij (3^e pers. mvt nv), is dat omdat de nederl. volksklasse die woorden ook gewoonlik niet gebruiken? En honderd meer. Zo'n boekje zal de Afrikaner een nieuw ander licht laat [op]steken. Hij gelooft, dat zijn taal, zo verschillend van de Bijbel, verkafferd, verslamaaiert is!'

Die laatste woorden was een plat volkse verwijzing naar de theorie, dat het Nederlands Afrikaans was geworden door creolisering en de Maleis-Portugese slaventaal.⁸³

Ruim een jaar later, in maart en april 1912, gaf Van Rijn in de Grote kerk te Kaapstad en in Observatory een lezing over 'het Nauwe Verband tussen het Afrikaans en het Hollands'. Daarna bezocht hij Europa.⁸⁴ Die lezing, 'tot in kleine Biezonderheden uitgewerkt, Voor onderwijzers, Predikanten en alle Belangstellenden' liet hij in 1913 drukken: *Het zeer nauwe verband tussen het Afrikaans en het Nederlands, vooral voor onderwijzers*, verkrijgbaar bij alle Boekhandelaren in Zuid-Afrika en anders bij CJ van Rijn, Universiteitstr. 4, Kaapstad.⁸⁵

9. Het zeer nauwe verband

Op 19 september 1913 schreef hij over 'mijn boekje over 't Afrikaans, dat nu wel van de pers zal zijn'. Het was een boek van zo'n 125 bladzijden geworden, en het moest de lezers overtuigen,

⁸⁰ FHO 411, 23c-25a, Kaapstad 7.12.1910.

⁸¹ *Praktische Hollandse Spraakkunst*. (Kaapstad: T Maskew Miller 1911, 8ste druk 1914).

⁸² Hoogenhout, *Untersuchingen*. – dacht Van Rijn dat H. promoveerde op *Praktisches Lehrbuch der Kap-holländische Sprache*, 1904?; Viljoen, *Beiträge*; le Roux, *Beschrijvende klankleer*; du Toit, *Afrikaansche studies*..

⁸³ Hesselings, *Het Afrikaansch*. Een nuancering van Hesselings stelling schreef Bosman, *Afrikaans en Maleis-Portugees*.

⁸⁴ FHO 411, CJ van Rijn aan HJ Emous, 29.5.1912.

⁸⁵ De verschijningsdatum is ingewikkeld, bibliotheken geven verschillende beschrijvingen: A. Maskew Miller, Kaapstad 1912 [?] (Bibliotheek UFS, Bloemfontein); B. Kaapstad: Van Rijn 1913; C. Kaapstad: CJ van Rijn, pref. 1914 (Mendelssohn, *Bibliography* (1925), 639, 13 vindplaatsen); D. Kaapstad, T Maskew Miller, Kaapstad, J.H. de Bussy, Pretoria, Gebr. Deale, Bloemfontein en Johannesburg. 1914; E. Amsterdam, Ellerman, Harms & Co 1914 (UFS, Bloemfontein); F. Kaapstad, Maskew Miller, 1914 (UB Leiden, UvA Amsterdam)

‘dat het **Afrikaans** een geheel **Hollands** product is, dat *nergens ook maar de geringste* invloed ondervonden heeft van ‘t **Maleis-Portugees**, noch van ‘t **Frans**, noch van een **slavetaal**’.⁸⁶

Van Rijns boek had dus een boodschap, was polemisch, soms scherp en steeds uitdagend. Want het Afrikaans is volgens Van Rijn goed Hollands – zeventiende-eeuws gesproken plattelands Hollands, lang in isolatie ontwikkeld volgens de lijnen van de Hollandse taal. Geen Hollander sprak noch spreekt *mensen* maar *mense*, noemt een paard *perd*, etc. De isolatie waarin de Boeren lang verbleven betekende ook dat de *courant* niet *krant* maar *ko[e]rant* bleef. De slaven kwamen in een nieuwe omgeving, en zij moesten, net als jonggeboren kinderen, de taal van de omgeving leren en spraken een arm, krom taaltje – Hollands, maar niet een mengeltaal. Natuurlijk, het Afrikaans van 1914 kent veel leenwoorden, want het heeft de betrokken zaak via het Engels leren kennen. Of uit het Hoog-Hollands van nu. Het Afrikaans van veel mensen moet nu bij de tijd gebracht worden (zoals zijn krantenartikeltje uit 1908 reeds aangaf). Maar wees trots op het Afrikaans, echt Hollands!⁸⁷

De reacties op *Het zeer nauw verband* waren uiteenlopend. Diverse Nederlandse kranten en bladen maakten in oktober 1913 melding van de verschijning ervan. Het dagblad *Het Vaderland* gaf zelfs, op 9 en 10 oktober 1913, beide keren twee, drie kolommen lange samenvattingen van ‘het voortreffelijke boekje’. De letterkundige Herman Robbers schreef in *Elseviers Maandschrift* (1914): ‘het is bijna niet te lezen. Er zijn (bladzijden) die doen denken aan futuristische schilderijen! Aan een ganzenbord – zóo moet men bij lectuur van boven naar onder springen, en vice versa! Typografisch is het een monstrum horrendum! Al dat verschil in klemtoon, grote en kleine lettertypes, grafische tussendoortjes en verwijzingen, al die noten: was Van Rijn misschien bang dat zijn boekje er anders niet genoeg geleerd zou uitzien?’ Maar, erkende Robbers: ‘En toch vind ik het een aardig en heel nuttig boekje’ omdat Van Rijn aantoonde dat het Afrikaans ‘hollands is en dat nederlandse karakter zuiver heeft bewaard, misschien nog wél zoo zuiver als ons europeesche nederlandsch zelf’.⁸⁸

Op 6 december 1913 schreef Van Rijn aan Mansvelt: ‘t boek gaat uitstekend. De Hoog Eerw. Heer Prof. Dr Marais (St.) en Dr. Malan (Graaff R.) hebben me reeds met een bezoek vereerd en gecompimenteerd. Recensies zijn er nog niet, behalve van Vader Stucki in De Unie, die heel handig zegt wat ik wenste. Volkstem, Brandwag, O. Land vroegen me één maand (of tijd) om het “rijke boek” goed door te gaan. Wat de C. Times zeggen zal? Gif en gal zeker. Ik wenste wel, dat U of Uw Vereeniging [Fonds voor Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika] wenken gaf hoe ik de tweede druk kan verbeteren. U ziet mijn streven is in het boek zeker zeer duidelijk: (1) Engelsman, hou je handen thuis! (2) Afrikaner, heb je Afrikaans lief! Leer Nederlands, neem het natuurrecht voor je kinderen (moedertaal onderwijs).⁸⁹

En op 9 mei 1914: ‘Mijn boek over het Afrikaans is warm ontvangen. Ik moet in Oct. een 2^e druk klaarmaken. Daar zullen vele grote veranderingen in komen. ... Mijn boek heeft mij geleid tot veel nalezen. Hoe meer ik echter lees, hoe meer ik moet lezen, zo kan ik nergens vinden: ‘Den gewaenden weuwenaar met het bedrogen kermiskind’. Naam van schrijver wordt

⁸⁶ Van Rijn, *Het zeer nauwe verband*, binnenblad van de titelzijde, II. Ik raadpleegde het exemplaar UB Leiden, digitaal. via Delpher.

⁸⁷ Van Rijn, *Het zeer nauwe verband*, 8ev, 75-85.

⁸⁸ *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* 24 (1914) 151-152.

⁸⁹ FHO 411, 36b-37a CJ van Rijn aan N Mansvelt, 6.12.1913 en EM 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, Kaapstad 9.9.1914, met de recensie in *De Unie* 12.12.1913. J.J. Marais, hoogleraar theologie Stellenbosch; dr. DF Malan, hulprediker te Graaff Reinet; M.J. Stucki, onderwijzer, schrijver van *Hollandsche spraakkunst voor Zuid-Afrika* (1877), mede-oprichter en voorzitter van de Suid-Afrikaanse Onderwijzersunie (1905) en redacteur van het blad ervan, *De Unie*. 219.

niet genoemd. Het stuk speelt te Utrecht. Het wordt genoemd in Dr. P.J. du Toit, *Afrikaanse Studies*, voorin (Dr. Paul Frederique vertelde Du Toit dat in dit stuk het 2de nie voorkomt). Misschien zou ik het uit de *Amsterdamsche Universiteits Bibliotheek* kunnen krijgen. U zeker als ik 't mocht hebben was 't in 6 weken heen en terug'.⁹⁰ Mansvelt legde Van Rijns vraag voor aan twee Neerlandici met kennis van dat geschrift (een schotschrift uit 1711 tegen professor Burman te Utrecht), dr. J. van Ginneken en prof. J. te Winkel. Van Ginneken bevestigde dat die dubbele ontkenning twee keer staat in het pamflet, dat het in een noordwest-Veluws dialect geschreven was, en het Afrikaanse *sjoon* in plaats van *schoon* wel Duitse invloed kon zijn.⁹¹ Te Winkel bevestigde dat de dubbele ontkenning in de Nederlandse dialecten voorkwam, maar sporadisch; hij wees vooral op de rol van het Hollands in Zuid-Holland voor het Afrikaans.⁹²

Van Rijn kreeg telkens nieuwe gegevens voor correctie of versterking van de tekst van zijn boek. Enthousiast krabbelde hij op 11 september 1914 op een briefkaart aan Mansvelt: 'PS Ik heb [in april] in de Library een boekje [geschreven door de Lima] ontdekt over de Hollandse Taal te Kaapstad in 1844, hoog interessant; ik heb er [einde Juli] al een lezing over gehouden in de Chr. J. Vereen alhier. Die uitvoerige lezing komt in 2 bladen, Die Brandwag en 't Geref. Maandblad. In 1844 spraken de burgers te Kaapstad nog zuiver Nederlands, net als ik in mijn boek over 't Afrikaans op vele gronden aangewezen heb'.⁹³

Toen Van Rijn dat schreef, was de Grote Oorlog tussen Duitsland en Engeland net begonnen. Zal Nederland onafhankelijk blijven? Hoe zeker zal het postverkeer blijven? Van Rijn zag geen mogelijkheid om veilig een herziene uitgave in Nederland te laten drukken (Kaapse drukkers konden het niet, wist Van Rijn). Dus pas tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog, op 12 februari 1918, schreef hij er weer over aan Mansvelt: *Mijn 1000 eks. Afrikaans zijn zo goed als uitverkocht. De 2^e druk wordt een grote arbeid door de nieuwe stof, die uitgekomen is (Lees slechts de beoordelingen en opinies). Ik heb van geen boek meer plezier gehad. De 2^e druk kan slechts komen na de oorlog, daar ik van zoveel werk geen duplicaat kan maken*'.⁹⁴ Een half jaar later: *Ja, het boekje over Afrikaans heeft veel licht gebracht, de Afrikaners vertrouwen gegeven en de C. Times c.s. er toe gebracht niet meer met onze taal te spotten. Als ik nu maar tijd kan vinden om de massa stof voor de 2^e druk te verwerken! Doch (helaas) de vrede schijnt ver af en zo 'n boek kan niet hier gedrukt worden. Natuurlijk zal ik in de 2^e dr. alle scherpe punten afvijen*'.⁹⁵ Er kwam vrede, maar met nieuwe problemen. Er is geen tweede druk verschenen.

Het zal duidelijk zijn, dat de hiervoor genoemde positieve kranten en geïnteresseerden betrokken pro-Boeren en Afrikaner nationalisten waren, geen taalgeleerden. Dr. G. Besselaar was voorzichtig: Van Rijn 'draagt stof genoeg aan voor dieper studie van deze kant van dit belangrijk onderwerp'.⁹⁶ Het blad van de Vereniging voor Vereenvoudiging (van de spelling),

⁹⁰ FHO 557, 47bc CJ van Rijn aan N Mansvelt, Kaapstad 9.5.1914.

⁹¹ FHO 557, 44-46 juni 1914 brieven van Van Ginneken en te Winkel.

⁹² FHO 557, 44-45, Mansvelt aan Van Rijn 12.6.1914. Klooke, *Herkomst*, 10 wijst ook op Zuid-Holland als oorsprong van een reeks Afrikaanse taaleigenaardigheden; hij was kennelijk niet bewust dat Van Rijn schreef tegen de opkomende rol van Engels en Afrikaans.

⁹³ FHO 411, 47, CJ van Rijn aan N Mansvelt 11.9.1914. De uitbreidingen tussen haken zijn ontleend aan brief van CJ van Rijn aan N Mansvelt, 16.9.1914 (FHO 411, 46b.c.). Van Rijn was zich kennelijk niet bewust dat het geschrift van Suasso de Lima, *De taal der Kapenaren*, een polemisch geschrift was.

⁹⁴ FHO 557, 15c, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 12.2.1918.

⁹⁵ FHO 557, 11a, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 3.9.1918.

⁹⁶ Besselaar, *Zuid-Afrika in de letterkunde*, 201.

waarin de hoogleraar taalkunde C.G.N de Vooy een grote rol speelde, gaf in februari 1914 een korte aankondiging: *De auteur van Het zeer nauwe verband tussen het Afrikaans en het Nederlands stelt dat het Afrikaans geen mengeltaal of bastaardtaal maar Hollands in hart en nieren is. De invloed van het Maleis-Portugees, door D.C. Hesseling aangetoond, wordt door hem [van Rijn] verworpen.*⁹⁷ Kan men iets dat aangetoond is, verwerpen? De redacteur van de *Vereenvoudiging* wist waarschijnlijk, dat de *Nieuwe Taalgids* kort erna een recensie van de hand van D.C. Hesseling zou publiceren. Hesseling wees ‘de nieuwe theorie over ‘t ontstaan van het Afrikaans van Van Rijn (‘de vereenvoudiging van het Hollands tot Afrikaans in isolement’) af: ze is in strijd met wat de geschiedenis leert. En de slaven spraken zelfs in 1778 nog overwegend maleis-portugees, en ook creolisering had een rol, naast andere taalverschijnselen. Van Rijn drijft door, door zijn eigen meningen in absolute vorm te geven en die van anderen geheel af te wijzen.⁹⁸ Hesseling schreef wel, dat Van Rijn ‘heeft te recht zich veel moeite gegeven om aan te tonen dat de woordenschat van het Afrikaans voor het allergrootste deel van Hollandse oorsprong is; Engelsen en Afrikaners worden misleid door de taal die wij schrijven, en weten niet hoe veel woorden die men in Afrika voor inheems houdt bij ons heel gewoon zijn’.⁹⁹ C.G.N de Vooy kon, verwijzend naar wat Hesseling had geschreven, het kort houden: Van Rijns *Het nauwe verband* was dilettantisch en onjuist.¹⁰⁰

Tegen de achtergrond van het *dédain* van de Engelsen van het ‘kombuistaaltje’ Afrikaans, heeft de inzet van een rijk en zuiver Hollands door Van Rijn, Viljoen en anderen bijdragen tot het aanvaarden van het Afrikaans, stelde Jaap Steyn later: ‘Verskeie van [Van Rijns taal-boeken], ook in Engels, het baie bygedra tot die verspreiding van hollands en ‘n beter begrip van Afrikaans’.¹⁰¹

In een recent artikel stelde Hamans: *Afrikaans: a language where ideology and linguistics meet*. Volgens hem was Van Rijn een racist, gezien zijn protest tegen de erkenning van de bijdrage van de slaven en Khoikhoi aan het Afrikaans.¹⁰² Ideologie en taal hebben te maken met elkaar, zeker inzake het Afrikaans, maar mag Van Rijns boek zo simpel afgeschreven worden? Van Rijn geloofde in de superioriteit van de cultuur en taal van het Westen. Zoals alle Europeanen van zijn tijd, en zeker ook de Engelsen, die bovendien ook nog geloofden, dat de Engelse taal superieur boven alle andere was. Van Rijn was een Nederlander, die de Engelse superioriteit ontkende – zijn Nederland en Nederlands waren minstens eigenwaardig. En hij was een Nederlandse schoolmeester, die de kinderen Algemeen Beschaafd Nederlands moest leren, de taal van de Nederlandse natie en cultuur, wat voor dialect of streektaal – of Afrikaans Hollands – zij ook thuis spraken.¹⁰³

⁹⁷ *Vereeniging, maandblad van de Vereniging tot Vereenvoudiging* 16.2.1914

⁹⁸ D.C. Hesseling, ‘Een nieuwe theorie over ‘t ontstaan van het Afrikaans’, *De Nieuwe taalgids* 8 (1914) 43-48.

⁹⁹ Hesseling, ‘Een nieuwe theorie’, 48.

¹⁰⁰ De Vooy, 1908 (herhaaldelijk herdrukt), *Geschiedenis*.

¹⁰¹ Steyn, ‘Nederlandstaliges se bydrae’, 443; zie ook Van Eden, *Afrikaans hoort bij Nederlands*; Ena Jansen, *Afrikaans is ook Nederlands*.

¹⁰² Hamans, ‘Afrikaans’, 45.

¹⁰³ In 1912 verspreide Van Rijn, *Leerregels voor studerenden*: Praat, spreek en schrijf zoveel mogelijk Hollands; ga zondags naar een Hollandse dienst; wordt lid van een Hollandse debatvereniging; bemin je moedertaal enthousiast; laat de kinderen in de moedertaal onderwijzen, het is een mensenrecht (bijv. FHO 411, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 19.6.1912).

10. Trouw aan het Nederlands

Van Rijn correspondeerde na 1905 regelmatig met dr. N Mansvelt, die behalve bestuurslid was van het ‘Fonds ten behoeve van het Hollandsch Onderwijs in Zuid-Afrika’ en secretaris van de Zuid-Afrikaanse Voorschotkas, die voorschotten en leningen gaf aan mensen die naar Zuid-Afrika emigreerden, onder wie ook onderwijzers en onderwijzeressen. Velen meldden zich na aankomst in Kaapstad bij Van Rijn, die hen wees op logiesadressen, reisgelegenheid of mogelijkheden tot een sollicitatie op scholen in wijde omgeving. Met als gevolg dat ‘*Tal van Nederlanders zijn door mij in de Kaap-Kolonie aan 't werk gekomen. De Nederlandse onderwijzers, die uitkomen, (komen) allemaal bij mij of (S.J. van Beest) Van Andel, de vertegenwoordiger van de NZAV*’¹⁰⁴ en na Van Andels overlijden bij consul J. Loopuyt (van wie Van Rijn geen hoge dunk had).¹⁰⁵ Van Rijns brieven gingen dikwijls over die onderwijsmensen, soms in heel wat jaren van hun loopbaan. Van Rijn had ook contact met veel andere Hollanders aan de Kaap en hij was niet bang in zijn brieven zijn visie op hun persoonlijkheden en gedragingen door te geven.

Intussen was en bleef Van Rijn bovenal schrijver-uitgever van onderwijsmateriaal, herhaaldelijk ook samen met ervaren onderwijzers, zoals J.P.J. Roux,¹⁰⁶ G.J. du Plessis,¹⁰⁷ of F.C. Dominicus.¹⁰⁸ Na en voor 1909 verscheen veel van zijn werk bij Maskew Miller, ook wel eens bij Darter, later ook bij J.C. Juta – wel een Hollandse uitgever, maar niet erg pro-Hollands en ook financieel aanvankelijk niet erg stabiel, schreef hij over die laatste.¹⁰⁹ Hij hield de reclame en verkoop overigens grotendeels in eigen hand. Veel werk werd, al dan niet aangepast, herdrukt (de *Praktische Hollandse spraakkunst ter voorbereiding voor de universiteits-, Taalbond-, onderwijzers- en civiele-dienseksamen* 1911, kende bijvoorbeeld al in 1914 een 8ste druk!). En nog voordat het Afrikaans officieel aanvaard was (1925), liet Van Rijn (met medewerking van J.J. Botes) in 1921 *Styl- en taal oefeninge in Afrikaans vir hoër skole* verschijnen. Al erkende hij de plaats van het Afrikaans, hij bleef de noodzaak van goede kennis van het Nederlands beklemtonen. Toen uitgever Juta in 1926 (dus na de officiële erkenning van het Afrikaans) voor 10.000 Pond Sterling Hollandse (school)boeken vernietigde, klom Van Rijn boos in de pen en schreef een ingezonden in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.¹¹⁰ Intussen werd hij een erkend en geslaagd uitgever. In 1939 was hij betrokken bij een tentoonstelling van Nederlandse literatuur in Stellenbosch, bestaande uit zijn eigen uitgaven.¹¹¹

¹⁰⁴ Dezelfde brief.

¹⁰⁵ FHO 557, 6 CJ van Rijn aan N Mansvelt 1916; 9-10, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 15.11.1917, 13.8.1920

¹⁰⁶ Roux J.P.J. en CJ van Rijn, *Het zoele zuiden*, nieuw leesboek met platen voor St.V (soms IV) en hoger; leesstof over Z.A., nieuwe spelling. (Kaapstad 1906, tweede druk ?); *Een Honderdtal Grammar Exercises*, nieuwe spelling (Kaapstad, 1905, 2^e druk 190?)

¹⁰⁷ Rijn, CJ van, Plessis, G.J. du, 1903: *A New Dutch Course, I Grammar*, 44 blz., II *Reader and Exercises*, 74 blz.; Cape Town: I. Maskew Miller.

¹⁰⁸ Dominicus, F.C. en CJ van Rijn, 1916. *Taal oefeningen, Taalbond eksamens voor 't Hollands-A van 't Matrikulatie-eksamen* (1917) F.C. Dominicus (Wemeldinge 1884-1976 Den Haag), 1903 onderwijzers, 1913 naar Zuid-Afrika, docent St. Andrew's College, Grahamstown, publiceerde 1919 *Het huiselijk en huiselijk leven van de Zuid-Afrikaner*. Hij ging in 1920 terug naar Nederland, werd docent, promotie Leiden 1928 *Het ontslag van Wilhem Adriaen van der Stel* en schreef onderwijsmateriaal en reisgidsen.

¹⁰⁹ FHO 411 41b CJ van Rijn aan HJ Emous, 11.7.1914.

¹¹⁰ *Zuid-Afrika* 3 (1926) 83.

¹¹¹ NA 2.05.125.121 Archief Ned. Consulaat-Generaal Kaapstad. Stukken betr. tentoonstelling in 1939 van Ned. Boeken Stellenbosch en boeken van het fonds uitgaver CJ van Rijn 1939-40.

Om de zoveel jaren reisde Van Rijn naar Europa.¹¹² ‘*Weer ben ik hier in ’t oude vaderland*’, schreef Van Rijn eind mei 1912 aan Mansvelt.¹¹³ De verhouding met zijn kinderen werden beter, meldde hij,¹¹⁴ maar zijn broer en zusters wilden hem niet ontvangen.¹¹⁵ Tussen alles door legde hij bij een bezoek aan Nederland met succes het examen MO-A Engels af en correspondeerde met het Haagse ministerie van onderwijs over zijn erkenning als vertaler in Zuid-Afrika (1912).¹¹⁶ In juli 1914, denkend aan zijn bezoeken aan Nederland, noteerde hij ‘1915 DV weer’, en schreef zelfs over een mogelijke permanente terugkeer na zijn 65ste.¹¹⁷ ‘*Bleiswijk is als een kerkhof voor mij! Wat een zuur genoeg moet het zijn ons op m’n oude dag weer in ’t Vaderland te gaan wonen! Ik denk er wel eens over. Voor mij zou het dubbel onaangenaam zijn, daar ik niets meer met de Roomse kerk gemeen heb en al mijn kennissen (en familie!) Rooms zijn. Vrouw en ik gaan elke Zondag naar de “Moederkerk” alhier, doch alleen omdat de dienst (kwart voor 7 uur ’s avonds) 30 jaar Engels geweest is (1 JaN ’13 Holl. werd). Geloven kan ik niet, ik zou zeggen niets. Ik mag dat u zeggen, er zijn zeer weinigen die het weten. Het Opperwezen, in de Grote Bouwmeester (als de Vrijmetselaars zeggen) is me een raadsel, het Helaal [Heelal], ons Bestaan, alles is één raadsel. De Predikanten bezoeken mij geregeld: – ’t zijn lieve mensen, wat schuw, – ze schijnen zelf niet wat te geloven. Er komen hier weinig Nederlanders in de kerk. Een Nederlandse dame gaat naar de Unitarian Church, gesticht door D.P. Faure 1865 (lees zijn “My Life and Time”), doch wat is ’t verschil met onze kerk? Mijn vrouw gaat liever naar de Christian Science; “daar is warmte en vriendelijkheid”, zegt ze. Ik houd haar niet tegen, doch naar onze 6.45 dienst gaat ze ook. ’t Is heerlijk voor ’t gemoed – te geloven, doch de koude werkelijkheid weersprekt alles. Vandaan zoveel kiekjes hier: spiritisten, adventisten, teosofen, enz. Allemaal één pot nat, dus – leve onze oude Hollandse kerk! Van hier werk ik, maak ik propaganda.*

Drie maanden later woedde de Eerste Wereldoorlog. ‘De meeste Afrikaners ten noorden van de Oranjerivier gunnen Engeland een goede kastijdingoorlog’, schreef Van Rijn. Hier aan de Kaap is het *Delenda est Germania!* Wat zal er dan in West-Europa gebeuren? Barbarendom uit het Oosten? ‘*O, gave de godsdienst in deze tijd licht of steun!*’¹¹⁸ De briefwisseling, zij wat gehinderd door de censuur, ging door. Tegen de wisseling 1916-17 schreef Van Rijn: ‘*voor 1917 Pax humanibus, schitterend gezongen in R.k. kerken, vóór de Paus de strenge Palestijnse muziek verbodt*’.¹¹⁹

Meer dan veertig jaren leefde en werkte Van Rijn in Zuid-Afrika. Hij zette zich in voor de Hollands Afrikaanse taal en cultuur, als onderwijzer en uitgever, maar ook als actief lid van tal van organisaties, van het Koninginnefeest in Kaapstad 1905 tot lid van het Hoofdbestuur van de Suid-Afrikaanse Onderwijzers Unie, meer dan twintig jaren later. Als contactpersoon

¹¹² FHO 411, 29 CJ van Rijn aan HJ Emous, 29.5.1912, Parijs 19.6.1912.

¹¹³ FHO 411, 33c CJ van Rijn aan N Mansvelt, Amsterdam 29.5.1912.

¹¹⁴ FHO 411, brief van dochter J.M. van Rijn, Arnhem 29.7.1913; FHO 557, 17c Van Rijn aan N Mansvelt 27.8.17 heb passage betaald voor m’n dochter die Indië aan hierheen te komen. ‘k Ben benieuwd; FHO 557, 23 Van Rijn aan N Mansvelt 17.7.1917: ‘*Mijn jongste dochter is nu 3 jaar onderwijzeres in Indië en wil wel naar Zuid-Afrika. Ze kent wat gewoon Engels doch ik durf haar niet in de K.P. aan ’t werk helpen, alle Nederlandse dames die hier zijn, worden op de laan gedaan*’.

¹¹⁵ FHO 411, 32c CJ van Rijn aan N Mansvelt, Kaapstad 13.3.13.

¹¹⁶ FHO 411, 36b CJ van Rijn aan Mansvelt 6.12.1913; Den Haag, NA 2.04.20 Archief Binnenl. Zaken, afd. Onderwijs, inv. nr 64. Later behaalde hij ook MO-B.

¹¹⁷ FHO 411, 38b CJ van Rijn aan N Mansvelt, 4.7.1914.

¹¹⁸ ME 327, CJ van Rijn aan HJ Emous, 9.9.1914.

¹¹⁹ FHO 557, CJ van Rijn aan N Mansvelt, 26.11.1916.

van het Fonds voor Hollands Onderwijs in Zuid-Afrika en de Zuid-Afrikaanse Voorschotkas gaf hij informatie en steun aan vele Nederlandse immigranten. Inderdaad, Van Rijn bleef veelszins een Hollander, het toenmalig Nederlands cultureel imperialisme was hem niet vreemd, inclusief een duidelijk anti-Engelse houding en visie op het (van creolisering vrije) Afrikaans als Nederlands, bolwerk tegen anglicering van Zuid-Afrika. Als onderwijzer en uitgever volgde hij de groei van het Afrikaans en droeg stap voor stap bij aan de wording van volwassenheid en emancipatie van vele mensen.

Van Rijns energie en trouw aan de Hollands-Afrikaanse taal werden mettertijd erkend. Ook zijn inventiviteit: toen hij in 1909 een reis op een Engelse boot naar Europa maakte, ontdekte hij dat de scheepsbibliotheek 2000 Engelse boeken telde, een tiental Duitstalige en 25 Franse boeken – maar geen enkele Nederlandstalige. Hij wees de rederij op dat gemis, en kreeg verzoek om een lijst van geschikte boeken voor alle schepen van de maatschappij op te stellen.¹²⁰ In 1915 was Van Rijn betrokken bij de oprichting van *Die Burger* als adviseur en bleef krant en redactie volgen.¹²¹ In *Sonop in die suide*, de geschiedenis van *Die Burger*, haalde C.F.J. Muller een brief van Van Rijn aan, dat op 5 oktober 1929 in *Ons Land* gepubliceerd was en daarin precies de stand van moeizame zaken aangaf, waarmee *Die Burger* te maken had.¹²²

In die tijd werd Van Rijn aanvaard, zelfs gerespecteerd. Het *Algemeen Dagblad* meldde op 20 april 1927 dat onder de in Nederland aangekomen buitenlandse gasten CJ van Rijn was, High School teacher, uitgever van een groot aantal schoolboeken, examinerator van het Departement van Onderwijs te Kaapstad, lid van het Hoofdbestuur van de Zuid-Afrikaanse onderwijzers-Unie en secretaris van de Afrikaanse Wetenskaplike Vereniging.

In zijn testament bepaalde Van Rijn dat 500 Pond uitbetaald zal worden aan de eerste Zuid-Afrikaanse middelbare school of universiteit waar Nederlands als volledig vak zou zijn ingevoerd. Het werd in 1946 uitgekeerd aan de school in Zeerust (Transvaal), waar in 1942 Nederlands ingevoerd was.¹²³

BIBLIOGRAFIE

- Besselaar, Gerrit. 1914. *Zuid-Afrika in de letterkunde*. Amsterdam.
- Bosman, DB. 1916. *Afrikaans en Maleis-Portugees*. Groningen.
- Dominicus, FC. 1919. *Het huiselik en maatschappelik leven van de Zuid-Afrikaner in de eerste helft der 18^e eeuw*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Dominicus, C. 1928. *Het ontslag van Wilhem Adriaen van der Stel*. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar's Uitgevers-Maatschappij.
- Driel, L van. 2008. *Ontheven aan de tijd. Linguistisch-historiografische iedeeën. Voor Jan Noordegraaf bij zijn zestigste verjaardag*. Amsterdam-Münster.
- Hesseling, DC. 1899. *Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika*. Leiden.
- Hoogenhout, NM. 1902. *Untersuchungen zu Lodewijk van Velthem's Spiegel Historiael*. Straatsburg.
- Jansen, Ena. 2001. *Afrikaans is ook Nederlands*. Amsterdam, UvA.
- Kloke, GG. 1950. *Herkomst en groei van het Afrikaans*. Leiden.
- Lima de Suasso, J. 1844. *De taal der Kapenaren*. Kaapstad
- Muller, CFJ. 1990. *Sonop van die suide*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

¹²⁰ *De Tijd*, godsdienstig-staatkundig dagblad, 24.5.1909.

¹²¹ FHO 557, 9 CJ van Rijn aan N Mansvelt 7.12.1918 over aanstellingen en ontslagen bij *De Burger*.

¹²² Muller. *Sonop*, 407.

¹²³ *Amigo di Curacao*, weekblad voor de Curacaosche eilanden, 8.8.1946.

- Roux, TH le. 1910. *Beschrijvende klankleer van het Afrikaans*. Leiden.
- Schoeman, Karel. 1998. *Merksteen, 'n Dubbelbiografie*. Kaapstad.
- Steyn, JC. 1980. *Tuiste in eie taal. Die behoud en bestaan van Afrikaans*. Kaapstad.
- Toit, PJ. du. 1905. *Afrikaansche studies*. Gent.
- Van Eden, P. 1995. *Afrikaans hoort bij Nederlands*. Tervuren.
- Viljoen, WJ. 1896. *Beiträge zur Geschichte der Cap-Hollandsche Sprache*. Straatsburg.
- Vooy, CGN de. 1908. *(Schets van de) Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Utrecht.
- Zietsman, PH. 1992. *Die taal is gans die volk*. Pretoria.

“It just hits home”: ’n Analise van respondente se ervaring van variëteite van Afrikaans in gewone-taaldokumente

“It just hits home”: An analysis of respondents’ experience of varieties of Afrikaans in plain-language documents

ANNIE BURGER

Nadoktorale Navorsingsgenoot
Departement Afrikaans en Nederlands
Universiteit Stellenbosch
Stellenbosch, Suid-Afrika
E-pos: anniebürger@sun.ac.za

Annie Burger

ANNIE BURGER het in 2014 haar BA-graad aan Stellenbosch Universiteit ontvang en behaal agtereenvolgens daarna ook die volgende kwalifikasies aan dieselfde universiteit: Na-graadse Diploma in Dokumentanalise en -ontwerp (2016), MA in Dokumentanalise en -ontwerp (2018) en PhD in Afrikaans en Nederlands in 2023. Tans is sy ’n nadoktorale navorsingsgenoot in die Departement Afrikaans en Nederlands aan Stellenbosch Universiteit. Dr. Burger fokus in haar navorsing op sosiale en kontekstuele faktore wat gewone taal beïnvloed. Sy het ook ondervinding in leer- en inligtings-ontwerp.	ANNIE BURGER was awarded a BA degree at Stellenbosch University in 2014. Thereafter, she consecutively obtained the following degrees and qualifications at the same university: Post-graduate Diploma in Document Analysis and Design (2016), MA in Document Analysis and Design (2018) and, finally, a PhD in Afrikaans and Dutch in 2023. Currently she is a postdoctoral research fellow in the Department of Afrikaans and Dutch at Stellenbosch University. Dr Burger focuses in her research on the social and contextual factors that influence plain language. She also has experience in learning and information design.
--	---

Datums: Ontvang: 2025-07-10	Goedgekeur: 2025-08-15	Gepubliseer: September 2025
---	-------------------------------	------------------------------------

ABSTRACT

“It just hits home”: An analysis of respondents’ experience of varieties of Afrikaans in plain-language documents

This study examines how the use of language varieties influences the experiences of individuals with plain-language documents. Since plain-language documents are written in the general variety of Afrikaans, it can be assumed that speakers of varieties of Afrikaans that are similar to standard or general Afrikaans¹ have better experiences with plain-language documents than those of other varieties. This raised the question of whether home language speakers of other varieties of Afrikaans would have more negative experiences with plain-language documents and whether incorporating multiple varieties into plain-language documents could lead to more positive experiences.

Sociolinguistic studies indicate that language varieties influence interpretation and reception of written documents (Pienaar, 2002:15). This study investigated whether adapting plain-language documents to include multiple Afrikaans varieties would result in a more positive user experience.

Qualitative interviews were conducted with ten respondents. Respondents were selected through convenience sampling, with a specific focus on the representation of diverse Afrikaans varieties. Six participants spoke Kaapse Afrikaans, two spoke Namakwalandse Afrikaans, and two had transitioned from Namakwalandse Afrikaans to Kaapse Afrikaans. Respondents reviewed three versions of a few paragraphs from an informative document explaining how to support a new mother; “Ondersteuning vir moeders [sic] ondersteuning vir jou”. One version was written in standard Afrikaans, one in Kaapse Afrikaans, and one in Namakwalandse Afrikaans. Expert writers intralingually translated these versions in the respective varieties. Respondents were interviewed about their experiences with the texts. Interviews were recorded and transcribed, and the data were analysed manually to identify positive, negative and neutral responses.

The results of the study produced several key findings regarding the impact of different Afrikaans varieties on the experience of plain-language documents. Overall, respondents had positive experiences with the standard Afrikaans plain-language version, largely because they were familiar with this variety in written form. This also enhanced understandability. However, some respondents were neutral, as they were accustomed to this variety and did not find it unusual. Despite the use of plain language in the text, some complex words, such as “geboortemetgeselle” (birth companions), were regarded as challenging to understand.

Regarding the Kaapse Afrikaans version, home language speakers of Kaapse Afrikaans generally responded positively, as they felt the version aligned with their personal circumstances and flowed more naturally. However, some had concerns about spelling and word choices, reflecting the lack of standardisation in Kaapse Afrikaans. Additionally, some respondents who used Namakwalandse Afrikaans viewed Kaapse Afrikaans as inappropriate or carrying negative connotations. Others, especially those unfamiliar with it, found the use of Kaapse Afrikaans confusing and more difficult to understand.

Most respondents with home language Kaapse Afrikaans had a positive experience with the Namakwalandse Afrikaans text. They recognised elements of the language due to their

¹ Although there is currently debate about the acceptability of a term such as *standard Afrikaans*, it is still used in this study, since it corresponds with the findings in previous studies regarding respondents’ experiences of different varieties. The argument for and against the (continued) use of *standard Afrikaans* will be discussed in future studies.

interactions with Namakwalandse Afrikaans home language speakers. They particularly enjoyed the pronunciation and metaphors, which enriched their reading experience. However, some Kaapse Afrikaans respondents struggled to understand the text due to unfamiliar words and phrases, which required more effort to read. Other respondents found the language too complex as it contained advanced or uncommon words. Respondents struggled with the Namakwalandse Afrikaans version because they were not frequently exposed to it. Even home language Namakwalandse Afrikaans respondents noted that some words were becoming obsolete, and while the language could seem amusing, it was not suitable for written communication.

These findings highlight the complexities of incorporating language varieties into plain-language documents. While there are clear benefits to using different varieties, challenges, such as reduced understanding and unfamiliarity, must be carefully managed. Plain-language writers must work closely with speakers of these varieties and clearly define the variety of the target audience. Standardising these varieties could also facilitate their use in written formats.

KEYWORDS: plain language, varieties, standard Afrikaans, Kaapse Afrikaans, Namakwalandse Afrikaans, experience, positive experience, negative experience

TREFWOORDE: gewone taal, variëteite, Standaardafrikaans, Kaapse Afrikaans, Namakwalandse Afrikaans, ervaring, positiewe ervaring, negatiewe ervaring

OPSOMMING

Gewonetaaldokumente poog om toeganklik vir alle lesers te wees. Tóg reken Burger (2023) dat daar verskeie faktore rakende lesers se taalgebruik is wat hul ervaring van gewonetaaldokumente beïnvloed. Hierdie studie ondersoek die invloed wat die gebruik van verskillende variëteite van Afrikaans in gewonetaaldokumente op lesers se ervaring van daardie dokumente het. Onderhoude is met tien huistaalsprekers van Kaapse en/of Namakwalandse Afrikaans gevoer waartydens respondente gevra is om drie weergawes van 'n gewonetaaltekst te lees: een in Standaardafrikaans, een in Kaapse Afrikaans en een in Namakwalandse Afrikaans. Daarna is hul ervarings met die dokumente deur middel van verskeie vrae ondersoek. Die resultate dui aan dat respondente oor die algemeen meer positiewe ervarings met die weergawe in Standaardafrikaans gehad het, veral as hulle gereeld daarmee in geskrewe vorm of in hul omgewing in aanraking kom. Nietemin het sommige respondente hierdie weergawe as minder verstaanbaar ervaar, wat tot 'n negatiewe leeservaring gelei het. Huistaalsprekers van Kaapse of Namakwalandse Afrikaans het oorwegend positiewe ervarings gehad met die dokumente wat in hul variëteite geskryf is. Die studie toon verder dat daar 'n noue verband is tussen 'n positiewe leeservaring en verstaanbaarheid. Nietemin het sommige respondente gevoel dat die gebruik van variëteite in geskrewe formaat nie altyd gepas is nie. Respondente wat nie 'n spesifieke variëteit magtig is nie, het ook gesukkel om die teks in daardie variëteit te verstaan. Hierdie studie toon dus dat die gebruik van variëteite in gewonetaaldokumente beide voordele en nadele inhou.

1. Inleiding

Volgens die International Plain Language Federation (2025) vind kommunikasie in gewone taal plaas wanneer die teikengehoor die inligting wat hulle nodig het, maklik kan kry, verstaan en gebruik. Vindbaarheid, verstaanbaarheid en bruikbaarheid is dus belangrike eienskappe van gewone taal. Burger (2024:309) bevind egter dat ervaring net so 'n belangrike eienskap van gewone taal is en dat daar 'n positiewe verhouding is tussen verstaanbaarheid en ervaring

– hoewel die korrelatiewe verhouding tussen hierdie twee veranderlikes nie bepaal is nie. Positiewe ervaring is dus belangrik om verstaanbaarheid van gewonetaaltekste te bevorder, en verstaanbaarheid is belangrik om positiewe ervaring te bevorder.

In hierdie studie word daar ondersoek ingestel na die invloed van die variëteit van Afrikaans wat in 'n gewonetaaldokument gebruik word op die ervaring van die dokument. Aangesien gewonetaaldokumente in Standaardafrikaans² geskryf word, kan afgelei word dat huistaalgebruikers van variëteite wat baie ooreenstem met Standaardafrikaans, dit as meer toeganklik ervaar. Daarteenoor kan verwag word dat sprekers van variëteite wat minder ooreenstem met Standaardafrikaans, moontlik negatiewer ervarings met sulke dokumente sal hê.

Volgens Spolsky (1998:3) moet die sosiale faktore wat met taal verband hou, bestudeer word om die interaksie tussen kommunikerende partye en hul magsverhoudings te verstaan. In sosiolinguistiese studies word daar byvoorbeeld dikwels op die verskillende variëteite van 'n taal gefokus. Navorsing (byvoorbeeld Pienaar, 2002) toon dat taalvariëteite 'n invloed het op die interpretasie daarvan. Pienaar se studie ondersoek spesifiek die uitwerking van Engels se variëteite in Suid-Afrikaanse politieke toesprake. Die spesifieke variëteit wat in 'n toespraak gebruik word, bepaal of die ontvanger dit suksesvol interpreteer en die ooredingsdoel van die toespraak begryp (Pienaar, 2002:15).

'n Sleutelvraag in die hedendaagse debat oor taalvariëteite is die verhouding tussen die standaardvariëteit en ander variëteite. So word daar oor die algemeen aanvaar dat verskillende variëteite van 'n taal gelykstaande is aan die standaardvariëteit, ook in Afrikaans. Tóg word Standaardafrikaans steeds hoofsaaklik in akademiese tekste, regstaal en onderrigmateriaal gebruik (Le Cordeur, 2011:763). Hierdie neiging om die standaardvariëteit van 'n taal in meer formele en wye kommunikasiekontekste te gebruik, is nie uniek aan Afrikaans nie (Holmes, 2001:79). Tog stel Gouws (2019) voor dat ander variëteite van Afrikaans gebruik behoort te word in domeine waar Standaardafrikaans tans die norm is om sodoende die status van hierdie ander variëteite te verhoog. In studies uitgevoer deur Saal en Blignaut (2011) en Saal (2012) word daar geëksperimenteer met die gebruik van tienertaal in gedrukte advertensies en MIV-voorkomingsboodskappe. Die resultate van hierdie studies dui aan dat daar 'n gunstige persepsie is oor die gebruik van hierdie variëteit in ooredingsboodskappe (Saal & Blignaut, 2011), maar dat dit ook as onvanpas in geskrewe formaat gesien kan word (Saal, 2012:91). In die huidige studie word daar bepaal of gewonetaaldokumente, waar Standaardafrikaans hoofsaaklik gebruik word, 'n domein is waar verskillende variëteite geïnkorporeer kan word.

2. Probleemstelling

Die navorsingsvraag wat in hierdie studie gevra word, is: Hoe ervaar respondente met verskillende variëteite van Afrikaans as huistaal, gewonetaaldokumente wat in verskillende variëteite van Afrikaans geskryf is?

Die ondersoeker vra dus of die gebruik van verskillende variëteite van Afrikaans in 'n domein waar tradisioneel Standaardafrikaans gebruik word – naamlik gewonetaaldokumente – moontlik en nodig is.

Hierdie navorsing volg op navorsing wat deur Burger (2024) onderneem is. In daardie

² Alhoewel daar tans gedebatteer word oor die aanvaarbaarheid, al dan nie van 'n term soos *Standaardafrikaans*, word dit steeds in hierdie studie gebruik, aangesien dit aansluit by die bevindinge van respondente oor hul ervarings van verskillende variëteite in vorige studies. Die argumente pro en kontra die (voortgesette) gebruik van Standaardafrikaans sal in volgende studies beredeneer word.

studie is kwantitatiewe data ingesamel oor die verhouding tussen eienskappe van respondente en hulle omgang met gewonetaaltekste. Die studie het aangetoon dat daar nie 'n statisties beduidende verhouding bestaan tussen respondente se ervaring van gewonetaaldokumente en hulle huistaalvariëteit nie. Tog is daar bevind dat respondente met Standaardafrikaans as huistaalvariëteit gewonetaaltekste beter verstaan het as respondente met ander huistaalvariëteite (Burger, 2024:310). Soos reeds genoem, is daar ook bevind dat daar 'n positiewe verhouding bestaan tussen verstaanbaarheid en ervaring van gewonetaaldokumente (Burger, 2024:309). Die verhouding tussen gewonetaaltekste en variëteite van Afrikaans is dus nie eenvoudig nie. Kwalitatiewe data word benodig om die verhouding in meer diepte te ondersoek.

3. Navorsingsontwerp

Om hierdie navorsingsvraag te beantwoord, is kwalitatiewe onderhoude gevoer om data in te samel. Terwyl Burger (2024) se kwantitatiewe data dui op 'n verband tussen die huistaalvariëteite van Afrikaans van respondente en hul interaksie met gewonetaaldokumente, bied die huidige data verdere insig in hierdie verhouding.

3.1 Respondente

Onderhoude is met tien respondente gevoer. Hennink en Kaiser (2022:1) meen dat tien onderhoude binne die perke van dataversadiging val vir kwalitatiewe studies soos die huidige een. Om te bepaal hoe die gebruik van verskillende variëteite van Afrikaans in gewonetaaldokumente mense met uiteenlopende taalagtergronde beïnvloed, moes die respondente in hierdie studie verskillende huistaalvariëteite van Afrikaans hê. Dit het insig verskaf in hoe die taalvariasies wat in gewonetaaldokumente voorkom, mense met dieselfde, sowel as ander, huistaal-Afrikaansvariëteite raak. Respondente is deur middel van 'n gerieflikheidsproefneming geïdentifiseer.

In die onderhoude is respondente se huistaalvariëteit van Afrikaans geïdentifiseer. Eerstens is hulle gevra of hulle weet wat hulle huistaalvariëteit van Afrikaans is. Indien hulle onseker was, moes hulle verskeie bykomende vrae beantwoord om die variëteit te help bepaal. Hierdie vrae het gefokus op waar respondente skoolgegaan en grootgeword het, hoe hulle taalgebruik verskil of ooreenstem met die taalgebruik van hulle gemeenskap en familie, en of hulle verskillende variëteite in verskillende situasies aanwend. Volgens Monka, Quist en Skovse (2020:173) word mense se taalvariëteite sterk beïnvloed deur hulle geografiese en sosiale omgewing. Hierdie vrae het dus gehelp om respondente se huistaalvariëteite van Afrikaans te identifiseer.

Volgens Otto (2017) bestaan daar drie hoofvariëteite van Afrikaans, naamlik Wes-Kaapse Afrikaans, Oranjerivierafrikaans, en Afrikaans van Gauteng en omliggende provinsies. Hierdie hoofvariëteite het ook verskeie subvariëteite. Meyer, Saal en Norton (2020) beskryf die verhouding tussen hoofvariëteite en subvariëteite van Afrikaans soos volg: "... Oranjerivierafrikaans (deesdae na verwys as Gariepafrikaans) [sluit] onder andere die subvariëteite Griekwa-Afrikaans, Richterveldse Afrikaans en Namakwalandse Afrikaans in. Dieselfde geld Kaapse Afrikaans met subvariëteite soos Kaapse Moesliemafrikaans, Swartlandse Afrikaans, Bolandse Afrikaans en Weskusafrikaans (om maar 'n paar te noem)."

In die huidige studie het twee respondente aangedui dat hulle huistaal Bolandse Afrikaans is. Aangesien Bolandse Afrikaans 'n subvariëteit van Kaapse Afrikaans is (Meyer *et al.*, 2020), is hierdie twee respondente in die Kaapse Afrikaans-groep, Groep 1, geplaas, wat uit ses respondente bestaan het. Twee respondente het aangedui dat hulle huistaal Namakwalandse

Afrikaans, 'n subvariëteit van Gariepafrikaans (Groep 2), is, terwyl nog twee aangedui het dat hulle huistaal vroeër Namakwalandse Afrikaans was, maar dat dit tans Kaapse Afrikaans is (Groep 3).

Nadat die respondente se huistaalvariëteite vasgestel is, is verskillende weergawes van dieselfde teks aan elkeen gewys.

3.2 Dokumente

Wat gewonetaaltoepassing en variëteite betref, is dieselfde teks in verskillende variëteite van Afrikaans geskryf. Die eerste weergawe is in gewone taal in Standaardafrikaans geskryf, die tweede weergawe is in gewone taal in Kaapse Afrikaans geskryf, en die derde weergawe is in gewone taal in Namakwalandse Afrikaans geskryf.

Die teks wat geïdentifiseer is, kom uit die “Ondersteuning vir moeders [sic] ondersteuning vir jou”-inligtingstuk van die Wes-Kaapse Regering. Hierdie dokument is een van die tekste wat deur Burger (2023; 2024) vir gewone taal getoets is. Daar kan dus bevestig word dat hierdie dokument in gewone taal geskryf is (Burger, 2023:140)

3. Geboortemetgeselle

ONDERSTEUN DIE MA TYDENS EN NÁ KRAAM

Lewensmaats, mans, moeders, vriende

As jy gevra is om 'n ma te vergesel tydens haar geboorte, dan is hierdie inligting vir jou!

Jy kan 'n belangrike en baie spesiale rol speel. Ma's wat geboortemetgeselle het, het makliker en minder stresvolle geboortes. Oor die algemeen het hulle ook minder komplikasies. Jy kan 'n ma help om 'n gesonde en gelukkige geboorte-ervaring te hê. Jy is gekies om in 'n baie spesiale gebeurtenis in die ma se lewe te deel.

Wees bewus van die ma se regte

Die ma mag tydens kraam nie altyd in staat wees om oor haar behoeftes te praat nie. Probeer bewus wees van haar regte en neem aksie as dit nie gerespekteer word nie.

Byvoorbeeld:

- Het sy genoeg privaatheid? Is daar 'n skerm of gordyne tussen die beddens?
- Het sy pynverligting nodig?
- Word sy rof of onvriendelik deur 'n gesondheidswerker behandel? Indien wel, praat met die gesondheidswerker op 'n kalm, ferm manier om enige mishandelende gedrag te stop. Meld enige mishandelende gedrag by die fasiliteitskampioen of owerhede aan.
- Soms word prosedures gedoen wat onnodig is (bv. om die ma se skaamhare te skeer of 'n enema toe te dien).
- Indien jy, of die ma, onseker is oor die prosedure wat gedoen word, vra die rede daarvoor.
- Het die ma enige kulturele of tradisionele roetines wat sy tydens die geboorte gedoen wil hê? Indien so, verduidelik aan die gesondheidswerker wat hierdie is sodat sy bewus kan wees hiervan en jou kan ondersteun om die ma se wense te respekteer.

Is jy of die ma onseker oor enige iets? Dit is in die haak om vrae te vra. Soms kan vrae soos “Waarvoor is dit?” of “Is die baba gesond?” die ma gerusstel.

Figuur 1: *Standaardafrikaanse weergawe*

Hierdie dokument is spesifiek gekies omdat dit 'n wye gehoor het, aangesien dit gemik is op moeders, sowel as hulle ondersteuners. Die paragraaf wat geïdentifiseer is, handel oor die ma se regte en die ondersteuner van die ma word daarin aangespreek.

Kaapse Afrikaans en Namakwalandse Afrikaans is as variëteite vir hierdie navorsing gekies omdat dit in geskrewe formaat voorkom (Le Cordeur, 2020; Van Heerden & Boezak, 2017), alhoewel nie naastenby sêl soos Standaardafrikaans nie. Hoewel die variëteite genoeg van mekaar verskil, is hulle steeds in so 'n mate herkenbaar in geskrewe formaat dat die respondente die verskillende variëteite kon uitken. Die Kaapse Afrikaans-weergawe van die teks is geskryf deur Gaireyah Fredericks, 'n bekende skrywer wat in Kaapse Afrikaans skryf, asook tekste in Kaapse Afrikaans vertaal (Gaireyah Fredericks, 2024). Die Kaapse Afrikaans-weergawe van die teks is in Figuur 2 aangedui

Die Namakwalandse Afrikaans-teks is geskryf deur Sisca Julius, 'n skrywer van die Noord-Kaap wat ook in Namakwalandse Afrikaans skryf (Sisca Julius, 2021). Die Namakwalandse Afrikaans-weergawe is in Figuur 3 aangedui

3. Birthing-partners

ONNESTEUNIE MA TYDENS EN NÁ KRAAM

Liewensmaats, mans, ma's, vrinne

As djiy gevra is omme ma te vergesel tydens haa kraam, dan is dié inligting vir jou!

Djiy kanne belangrike en baie special rol speel. Ma's wat birthing-partners het, het 'n mee maklike en minne stresvolle kraam. Oorie algemeen het hulle oek minne komplikasies. Djiy kanne ma help om 'n mee gesóne en gelukkige kraam te ervaar. Djiy's gekies om inne baie special happening innie ma se liewe in mee te deel.

Wies bewus vannie ma se regte

Die ma mag tydens kraam nie altyd in staat wies om oo haa behoeftes te praatie. Probee bewus wies van haa regte en demand aksie as dit nie gerespekteer wódtie.

Byvoobeeld:

- Het sy genoeg privacy? Is daa 'n skerm of godyne tussenie kooie?
- Het sy pynvelgting norag?
- Wód sy rof of onvriendelik deere gesondheidswéke behandel? Indien wel, praat mettie gesondheidswéke oppe kalm, ma firm way om ienage abusive behaviour te stop. Meld ienage abusive behaviour byrie 'fasiliteitskampioen' offie authorities aan.
- Soms wód prosedures gedoen wat onnorag is (bv. ommie ma se skaamhare te skee offe enema te administer).
- Indien djiy, offie ma, onsieker is oo dai procedure wat gedoen moet wód, varrie riede virrit.
- Hettie ma ienage cultural of traditional routines wat sy tydens die geboote gedoen wil hé? Indien soe, veduidelik aanie gesondheidswéke warrit is, soedat sy daavan bewus kan wies en jou kan onnesteen ommie ma se wense te respektiee.

Is djiy offie ma onsieker oo ienage iets? Dit is perfectly fine om vrae te vra. Soms kan vrae soes "Waafoo is dít?" of "Issie baba gesond?" die ma gerusstel.

Figuur 2: Kaapse Afrikaans-weergawe

3. Kjeentkry-saamlopers

SAPPOR DIE MA AS DIÉ LOOP KJEENT KRY EN AGTERNA

Lewensmaters, manne, vrouens en tjommies en al die tien en twintigs

As jy gevra is vir 'n saamloper vir 'n ma wat moet loop kjeent kry, weet so: Jy kan geheel 'n !xhamthoe rol speel.

'n Mamme wat met 'n saamloper loop kjeent kry het 'n rustigheid in hom en kry die kjeent somer so soos 'n kjeent wat suiker steel. Hulle had ook minder moeilikheid as hulle die kjeent voortbring in die weë. Jy kan die mamme van help wees om nie in die moeilikheid te wees wanneer dié moet kjeent kry nie. Jy is 'n uitverkorene om die wonderlike gebeurtenis met die mamme saam te maak. Om die proses te seepglad is daar dinge wat jy as saamloper kan doen.

Weet die mamme het sy regte

As die mamme in die kjeent-kry proses is, is sy nie by magte om oor haar gebruike en tekorte woordsamig te wees nie. Wees daarvan bewus en wees jy die avokaat laat sy die nodige agting kry.

Byvoorbeeld (sê nou maar)

- Beskerm hulle haar eer? Is die toemaakgoed rondom die katels togetrek?
- Kry sy pyngoed?
- Is die nurse rou of /en mishandel die kooivrou? Indien wel moet jy as avokaat die onmanierlike nurse aanpraat op 'n mooi manier as jy sien die kooivrou word gemors.
- As jy sien die nurse is ongereken teenoor die kooivrou kan jy haar loop aankla by Pontius Pilates.
- As hulle miskien die kooivrou se eer-hare wil skeer of die castorolie-pil by die stert op druk het jy as die saamloper die reg om die hoekoms en waaroms te n ate speur.
- As jy die saamloper is en die kooivrou moet volgens kultuur kraam, byvoorbeeld "squad", sê die nurse op hulle se hoor-ore wat nou moet gebeur en laat hulle verstaan hulle mag nie daaroor tande tel nie. Die kultuur en die tradisie is 'n sekrute ding.

Jy mag jou vraens vra as jy nie kop by kloutjie kan bring oor wat gebeur nie. Vra "wat vir 'n ding is dié da nou" of "waarvoor da nou dit?" Jy kan ook vra is die papnek gepantser vir die lewe. Hulle moet sterk wees en baie water drink en al jou vraens as saamloper bevredig om die ma te paai.

Figuur 3: Namakwalandse Afrikaans-weergawe

Aangesien beide tekste vertalings is van die gewonetaalweergawe van die teks, kan daar gestel word dat die twee vertaalde tekste ook in gewone taal geskryf is. Beide tekste maak gebruik van die volgende gewonetaaltegnieke, soos bespreek in Burger (2023:144-147): 1) gebruik voorbeelde om moeilike inligting eenvoudiger te maak; 2) vermy sinne met meer as 40 woorde; 3) verdeel inhoud in kort afdelings; 4) gebruik duidelike opskrifte; en 5) gebruik kolpunte of genommerde lysste om komplekse inligting in hanteerbare gedeeltes te verdeel.

3.3 Onderhoudsvrae

Respondente is gevra om deur al drie tekste te lees. Daarna moes hulle verskeie vrae beantwoord sodat die navorser hulle ervaring van die drie tekste kon bepaal. Die vrae is die volgende:

1. Hoe voel jy oor die algemeen oor hierdie drie tekste?
2. Plaas asseblief die drie tekste in volgorde van die een waarvan jy die meeste hou tot die een waarvan jy die minste hou.
3. Brei asseblief uit op die volgorde waarin jy die tekste geplaas het.
4. Waarvan hou jy die meeste van teks 1? Brei uit.
5. Waarvan hou jy die minste van teks 1? Brei uit.
6. Waarvan hou jy die meeste van teks 2? Brei uit.
7. Waarvan hou jy die minste van teks 2? Brei uit.
8. Waarvan hou jy die meeste van teks 3? Brei uit.
9. Waarvan hou jy die minste van teks 3? Brei uit.
10. Sou jy hierdie inligting eerder in geskrewe of gesproke formaat wou hê? Brei uit.

Agt van die tien onderhoude is gevoer waar die navorser en die respondente saam was, terwyl twee op Teams gevoer is. Al die onderhoude is opgeneem en getranskribeer, waarna hulle geanaliseer is.

3.4 Etiese oorwegings

Aangesien die navorsing van respondente gebruik moes maak, is sekere etiese oorwegings in ag geneem. Gevolglik is die navorsing deur die Universiteit Stellenbosch se Sosiale, Gedrags- en Opvoedkunde Navorsingsetiëkomitee (NEK: SGO) (projektnommer 29720) op die 21ste Mei 2024 goedgekeur. Tydens die navorsing is respondente ingelig oor die navorsing en gevra om 'n toestemmingsvorm te voltooi voordat hulle aan die navorsing kon deelneem. Respondente is geanonimiseer en hulle terugvoer is slegs deur middel van nommers geassosieer.

4. Data-analise

Data is geanaliseer deur middel van handgedrewe sentiment-analise. Sentiment-analise is die proses waartydens sentiment wat in 'n teks uitgedruk word, geïdentifiseer word (Hacking, Verbeek, Hamers & Aarts, 2023:4). Volgens Hacking *et al.* (2023:4) kan “It’s a good day” as positief, en “It’s a bad day” as negatief geïdentifiseer word. Terwyl Hacking *et al.* (2023:4) sinne soos “Today I went for a walk” as neutraal identifiseer omdat dit 'n feit weerspieël, is Heath (2023) van mening dat woorde soos “ok”, “alright” en “fine” eerder as neutrale sentiment geklassifiseer kan word.

In die huidige studie is positiewe ervarings geïdentifiseer met positiewe bewoording soos “ek hou van ...”, “dit is lekker”, ensovoorts. Negatiewe ervarings is herken met bewoording soos “ek hou nie van ...”, “dit is sleg”, ensovoorts. Neutraliteit is geïdentifiseer in bewoording wat nie positiwiteit of negatiwiteit aandui nie, byvoorbeeld “dit is normaal”, “dit is gewoon”, ensovoorts. Hoewel baie studies algoritmes gebruik om sentiment te identifiseer, is Becker en Sasse (2016:4) van mening dat handgedrewe annotasies die mees suksesvolle manier is om sentiment te identifiseer. Om moontlike vooroordeel te verminder, word daar voorgestel dat annotasies deur 'n tweede persoon nagegaan moet word. In die huidige studie is die annotasies deur die navorser uitgevoer en deur 'n tweede persoon oorsigtelik nagegaan. Verder bevat die bespreking van die resultate die aanhalings waaruit die sentiment onttrek is om deursigtigheid te bevorder en vooroordeel te verminder.

5. Navorsingsbevindings en bespreking

In hierdie afdeling word die bevindings van die navorsing uiteengesit. Die afdeling is gestruktureer rondom die drie variëteitsgroepe, naamlik Groep 1, Groep 2 en Groep 3. Elkeen van die drie groepe is ten opsigte van hulle ervaring van die drie weergawes van die tekste geanaliseer, naamlik die Standaardafrikaans-weergawe, die Kaapse Afrikaans-weergawe en die Namakwalandse Afrikaans-weergawe.

5.1 Groep 1

Eerstens word respondente in Groep 1, dit wil sê respondente wat aangedui het dat hulle huistaal Kaapse Afrikaans is, se ervaring van die drie tekste bespreek.

5.1.1 Ervaring van die Standaardafrikaans-weergawe

Meer positiewe ervaring

Die respondente in Groep 1 was oor die algemeen positief oor die Standaardafrikaans-weergawe van die teks. Respondente het genoem dat hulle Standaardafrikaans in sekere situasies moet gebruik en dat hulle dus gewoon geraak het daaraan: “[E]k vind dit soms moeilik om te transition van werk Afrikaans na huis Afrikaans toe. Soos somtyds bring ek my werk Afrikaans huis toe ... So ek neig meer na the so-called Standaardafrikaans toe” (Onderhoud 10, paragraaf 26). Hoofsaaklik is hierdie verskuiwing van variëteite om verstaanbaarheid te bevorder:

Dit was vir hulle moeilik om te verstaan wat ek sê soms. In graad 10 en graad 11 het ek aangeleer hoe om Standaardafrikaans te lees, te skryf, en te interpreteer. So in graad 12, of toe ek in graad 12 kom toe praat ek al soos, soos hulle gesê het, ek praat soos ’n boer. Dit is maar net iets wat ek aangeleer het laat dit makliker vir mense is om my te verstaan (Onderhoud 5, paragraaf 22).

Verder het respondente aangedui dat hulle van die Standaardafrikaanse weergawe gehou het omdat hulle dit herken het uit hulle omgang met geskrewe tekste: “Maar die eerste teks vir my was nog die maklikste om te lees want dis gewone Afrikaans soos wat ons gelees het in meeste van die boeke, meeste artikels” (Onderhoud 9, paragraaf 26). Spesifiek het respondente in Groep 1 aangedui dat hulle die inligting wat in gewone Standaardafrikaans geskryf is, kon vertrou: “En dis soos iets wat ek, okay, die manier wat dit geskryf is, ek kan dit vertrou. Dis inligting wat soortvan waardevol is” (Onderhoud 10, paragraaf 22).

Respondente in Groep 1 het ook aangedui dat hulle geneig is om Afrikaans soos die Standaardafrikaanse weergawe te skryf:

Ek dink dis net die sinkonstruksie en hoe dit lees. Ek hou net daarvan want ek is ’n persoon wat ek wil daarby uitkom. Ek wil daai sinkonstruksie, dit moet vir my so gemaklik as moontlik kan kom. So ek hou bietjie meer van daai, so hoe meer ek daai kan sien hoe beter vir my weer (Onderhoud 10, paragraaf 32).

Van hierdie respondente het ook aangedui dat die Standaardafrikaanse weergawe die “korrekte” manier was om te skryf: “Ek dink die woorde is baie meer reg gespel. Die spelling van die woorde is lekker” (Onderhoud 2, paragraaf 27).

Sommige respondente het aangedui dat hulle dit maklik gevind het om die Standaardafrikaanse weergawe van die teks te verstaan as gevolg van die eenvoudige woordkeuses en uiteensetting:

[E]k hou van hoe dit mooi uiteengesit is. Soos daar is spasies vir enige, soos by die voorbeelde, is alles mooi netjies vir die metgesel om nou te vra soos vrae as hy enige vrae het. Dan is dit nou mooi uiteengesit. Ek het daarvan gehou. En ek het gehou van die, dit maak gebruik van eenvoudige woorde. Dis nie ingewikkelde woorde nie. So dis maklik vir 'n persoon om te volg of te verstaan die instruksies (Onderhoud 9, paragraaf 32).

In hierdie geval is dit duidelik dat die respondente die eienskappe van gewone taal raakgesien en waardeur het.

Neutrale ervaring

Alhoewel sommige respondente in Groep 1 meer positiewe ervarings van die Standaardafrikaanse weergawe gehad het, was daar verskeie respondente wat neutraal daarvoor gevoel het: “Ek sou nie sê dit laat my voel op 'n spesifieke manier nie” (Onderhoud 2, paragraaf 17).

Respondente het aangedui dat hulle gewoon is aan hierdie tipe tekste, wat dit dus nie laat uitstaan op enige manier nie:

Ek sal nie sê daar is iets wat vir my uitstaan nie, want dis soos heeltemal normaal. Ek sien net heeltyd, there's nothing special to it. Daar is nie ander woorde in of wat nie, dis maar wat ons ken. So ek sal nie sê daar is iets spesiaal van dit nie, of iets wat uitstaan nie (Onderhoud 8, paragraaf 42).

Meer negatiewe ervaring

Daar was egter ook respondente wat die Standaardafrikaanse weergawe negatief ervaar het. Ten spyte daarvan dat sekere respondente juis die gewonetaaltegnieke wat in die dokument gebruik is, uitgewys het as 'n positiewe aspek van die dokument, het nie al die respondente in Groep 1 die Standaardafrikaanse weergawe as eenvoudig beskou nie. Respondente het aangedui dat “die groot woorde” (Onderhoud 7, paragraaf 50), met spesifieke verwysing na “geboortemetgeselle” (Onderhoud 10, paragraaf 22), vir hulle 'n negatiewe ervaring bewerkstellig het.

Hoewel dit 'n eienskap van gewone taal is om korter sinne eerder as langer sinne te gebruik, het sommige respondente in Groep 1 juis nie van die korter sinne gehou nie: “En dis weird van sommige van die sinne lees ook baie staccato. Soos ek voel daar moet nog iets bykom of iets” (Onderhoud 10, paragraaf 34). Dus, ten spyte daarvan dat hierdie teks in gewone taal geskryf is, dui hierdie besprekingspunte aan dat die teks nie noodwendig verstaanbaar is omdat dit van gewone taal gebruik maak nie. 'n Respondent het spesifiek uitgelig dat as lesers nie gewoon is aan die Standaardafrikaanse weergawe se tipe taal nie, dit moeilik gaan wees om te verstaan: “Ek dink die language barrier, as jy nie blootgestel is aan dit as jy jonger is op een of ander manier nie, dan gaan dit moeiliker wees om dit te lees in my opinie” (Onderhoud 2, paragraaf 55).

5.1.2 Ervaring van die Kaapse Afrikaans-weergawe

Meer positiewe ervaring

Wat die Kaapse Afrikaans-tekste betref, was respondente in Groep 1 se reaksie oorweldigend positief. Respondente het veral positief gevoel oor die Kaapse Afrikaans-weergawe as gevolg van die herkenbaarheid daarvan in hulle persoonlike omstandighede:

Die tweede een het my bietjie laat lag want somtyds in my agterkop was dit soos, ah, die mense by die huis praat so. ... ek sal meer sê seker die gevoel van huis. Soos ek daar gesê het, soos wat ek gelees het, was ek soos, oh, ek kan my mense hoor by die huis so praat. Of ek kan sekere mense, net as jy dit lees, dit lees net soos, okay, jy weet watter variëteit dit is sonder om eers dit daar bo te skryf, jy weet wat dit is (Onderhoud 10, paragraaf 40).

Ander respondente het aangedui dat hulle self so praat: “Daai is weer die taal wat ek praat met my mense, wat ek gemaklik is. [...] En dis ook die taal waarin ek gemaklik is en die beste vir my express” (Onderhoud 5, paragraaf 24).

Wat die Kaapse Afrikaans-weergawe betref, het respondente spesifiek aangedui dat hulle van die gebruik van Engelse woorde in die Afrikaanse teks gehou het:

Al waarvan ek hou is die Engels gemeng met die Afrikaans. Dit vat my baie terug huis toe. Dis hoe almal praat by die huis. [...] Somtyds raak die Engelse bundle op en 'n mens kan nie meer Engels praat nie. Of mens kan nie meer Engels translate Afrikaans toe nie. So, dan ek gooi maar net die Engelse woorde in. So ek hou baie daarvan, dat die Engelse woorde saam met die Afrikaanse woorde in 'n sense gekoppel is en 'n woord gemaak is (Onderhoud 5, paragraaf 38; 40).

Respondente in Groep 1 het ook van die spelling in die Kaapse Afrikaans-weergawe gehou:

Wat ek nog van hou is hoe plat die woorde is. Soos dit is soms moeilik vir iemand wat in die Kaapse Vlakte grootgeraak het om te onthou ek moet die 'r' rol. Somtyds, die 'r' kom net nie in nie. So dit is vir my baie nice om te sien daar is nie, byvoorbeeld 'mee'. Dis nie 'meer' nie, dis 'mee'. [...] Soos ek gesê het, dit vloei as ek dit lees, dan vloei dit. Dit vat my terug na hoe ek by die huis praat. Ek hou baie daarvan (Onderhoud 5, paragraaf 40).

'n Ander respondent het aangedui dat hulle van die samesmelting van woorde hou: “Ek het gehou van toe ek nou sien hoe dit loop, ek het gehou van die 'nie' weghaal. Of hulle haal die letter weg en dan maak hulle dit een woord. 'Virrie' of ...” (Onderhoud 9, paragraaf 38).

Hoewel respondente nie eksplisiet gevra is oor hoe verstaanbaar hulle die tekste gevind het nie, het verskillende respondente in Groep 1 aangedui dat daar 'n noue verband tussen ervaring en verstaanbaarheid is:

Ek hou eintlik van die hele teks, want dit lees baie maklik. En ek hou van die title onmiddellik. Dit het my onmiddellik gesê waaroor die teks gaan. 'Birthing partners'. Toe verstaan ek onmiddellik. Dis wat die hele teks gemaklik gemaak het om te lees in Afrikaans, want toe onmiddellik weet ek, okay 'birthing partners' (Onderhoud 7, paragraaf 54).

Neutrale ervaring

Anders as by die Standaardafrikaanse weergawe van die teks, het geen van die respondente in Groep 1 aangedui dat hulle 'n neutrale ervaring met die Kaapse Afrikaans-weergawe gehad het nie.

Meer negatiewe ervaring

Ten spyte van die positiewe kommentaar wat respondente in Groep 1 oor die Kaapse Afrikaans-weergawe van die teks gelewer het, was daar ook kommentaar wat op 'n negatiewe ervaring gedui het.

Aangesien Kaapse Afrikaans nie gestandaardiseer is nie, is die spelling van woorde ook nie gestandaardiseer nie. In die vyfde kolpunt in die Kaapse Afrikaans-weergawe word die sinsnede “vra die rede daarvoor” gebruik, wat “vra die rede daarvoor” sou wees in Standaardafrikaans. Respondente was onseker oor die betekenis van hierdie sinsnede: “‘Vra die rede virrit’”. Daai was vir my ’n bietjie die eerste keer wat ek dit gelees het, gedink okay wat is die nou maar ‘Vra die rede hiervoor’ of so iets, ja. Daai was vir my so bietjie van, ek was ’n bietjie deurmekaar met daai” (Onderhoud 9, paragraaf 42).

Nog ’n aspek wat toegeskryf kan word daaraan dat Kaapse Afrikaans nie gestandaardiseer is nie, is dat respondente aangedui het dat sekere woorde nie ooreenstem met wat hulle as Kaapse Afrikaans beskou nie:

... [D]aar is sommige woorde wat ek voel is nie soos Kaapse mense sal praat nie. Daar is nog steeds ’n paar woorde wat ek voel dit is te standaard vir iemand wat Kaapse Afrikaans praat. As ek ’n voorbeeld kan maak. Byvoorbeeld ‘pynverligting’. Ek dink dis baie weinig dat iemand wat Kaapse Afrikaans sal hoor ‘pynverligting’. Het mens pynpille nodig? Daai sal meer die woorde wees wat hulle gebruik. So ek dink daar is sekere woorde wat, dis baie weinig dat ’n mens sal hoor en wat Kaapse Afrikaans praat (Onderhoud 5, paragraaf 42).

Soos genoem, bestaan daar verskillende subvariëteite van Kaapse Afrikaans. Een respondent het uitgewys dat die vorm van Kaapse Afrikaans in die voorbeeldteks nie ooreenstem met Bolandse Afrikaans, ’n subvariëteit van Kaapse Afrikaans, nie:

Ek het ook nie baie gehou van die Engels wat ingesit is nie. Want dit word wel gebruik, baie Engels, maar ek voel hulle kan in die teks die Afrikaanse woorde gebruik. Daar word baie Engels in Kaaps gebruik en so, maar ek is seker van die Bolandse Afrikaans maar ons gebruik nie so baie Engels nie. Plek-plek as ons nou nie ’n woord verstaan of so dan sal ons Engels, maar nie so gereeld soos wat in die teks voorkom nie, sal ek sê (Onderhoud 9, paragraaf 46).

Verder het respondente aangedui dat die gebruik van Kaapse Afrikaans in geskrewe formaat vir hulle onprofessioneel voorgekom het:

Is nie baie professioneel geskryf nie, en dis maar al. En ek dink ek is in die middel van hoe professioneel is dit nou eintlik as jy nou so iets sal submit. Want ek is gewoon aan ons skryf nie so nie. Ons praat so, maar ons skryf nie so nie. Daars ’n manier hoe jy moet skryf en hoe jy praat (Onderhoud 2, paragraaf 37).

Ander respondente het aangedui dat dit ongemanierd voorkom: “Ek praat met daai mense Kaapse Afrikaans en soms selfs as ek nou net praat en sê ‘djy’, dit klink aggressief en dit klink ongeskik” (Onderhoud 5, paragraaf 22).

Respondente het verder gevoel dat die Kaapse Afrikaans-weergawe te informeel en kinderlik voorgekom het:

Maar, hoe kan ek sê, wat ek nie van teks 2 van hou nie is like, dit voel net soos informal. Dit voel soos ’n kind dit geskryf het. ’n Kind wat op graad ses of sewe is wat dit net vinnig geskryf het. Want daars baie meer Engelse woorde hier gebruik (Onderhoud 7, paragraaf 62).

Laastens het van die respondente in Groep 1 aangedui dat hulle gesukkel het om die Kaapse Afrikaans-tekste te lees omdat hulle nie gewoon daaraan is om dit in geskrewe formaat te sien

nie: “[Dis] net soos super weird om dit so te sien. Want gewoonlik skryf jy nie so nie. Jy is nie veronderstel om so te skryf nie. Maar dis okay om so te praat” (Onderhoud 10, paragraaf 44). Een van die respondente het aangedui dat dit moeiliker is om geskrewe Kaapse Afrikaans te verstaan weens ’n tekort aan formele skoolopleiding in Kaapse Afrikaans: “Soos ek altyd sê, Kaaps is vir my baie moeiliker as algemene Afrikaans om dit te kan lees veral. En om dit te kan spel. En om dit te kan skryf. Want ek dink ons is nie ... in skole was ons nie geleer om in dit te doen in Kaaps of so [nie]” (Onderhoud 8, paragraaf 34).

5.1.3 Ervaring van die Namakwalandse Afrikaans-weergawe

Meer positiewe ervaring

Die respondente in Groep 1 het verskeie opmerkings gemaak wat dui op ’n positiewe ervaring met die Namakwalandse Afrikaans-weergawe. Eerstens het een respondent aangedui dat hulle die tipe taalgebruik herken het as gevolg van hulle aanraking met mense wat die Namakwalandse Afrikaans-variëteit gebruik: “Dis baie meer verskillend, maar wat dit, soos ek sê, wat dit gemaklik gemaak het is, I recognised it from somewhere” (Onderhoud 7, paragraaf 66).

Verskeie respondente in Groep 1 het ook aangedui dat hulle die uitspraak van die teks kon verbeel uit die manier waarop dit geskryf is:

Waarvan ek hou is ek kon die aksent, terwyl ek dit lees kon ek die aksent hoor en sekere maniere hoe hulle die woorde skryf is hoe ek dit uitspreek en dan sien ek sommer die aksent hoe dit gesê word. Wat ek ook van hou, is die plat van dit (Onderhoud 5, paragraaf 46).

Respondente het veral gehou van die manier waarop “kjeent” geskryf is: “Veral soos ‘kjeent’, you know. So die spelwyse, definitief, van Namakwalands oor die algemeen staan altyd vir my uit as ek daaraan dink” (Onderhoud 8, paragraaf 50).

Respondente in Groep 1 het ook aangedui dat hulle van die vergelykings en metafore in die Namakwalandse Afrikaans-weergawe hou: “En dan die woorde en hoe hulle baie metafores praat. Daai het vir my uitgestaan” (Onderhoud 10, paragraaf 48). Al hierdie faktore het bygedra tot ’n positiewe ervaring: “[D]it lees baie lekker en ek het baie gelag en geglimlag terwyl ek dit gelees het. So dit was ’n nice een om ook te lees en te sien hoe hulle sal praat of hoe hulle praat” (Onderhoud 10, paragraaf 22).

Neutrale ervaring

Geen van die respondente in Groep 1 het neutrale opmerkings oor die Namakwalandse Afrikaans-weergawe gemaak nie.

Meer negatiewe ervaring

Ten spyte daarvan dat van die respondente in Groep 1 positiewe kommentaar oor die Namakwalandse Afrikaans-weergawe gelever het, het hulle ook verskeie negatiewe opmerkings gemaak.

Die meeste negatiewe opmerkings is gemaak weens ’n tekort aan verstaanbaarheid: “Die feit dat soos ek gesê het, daar woorde is wat ek nie verstaan nie. En as ek nie verstaan nie, gaan ek mos nie weet wat dit eintlik beteken nie in die konteks van die sinne of die situasie

nie” (Onderhoud 2, paragraaf 43). ’n Tekort aan verstaanbaarheid het ook veroorsaak dat respondente langer geneem het om die Namakwalandse Afrikaans-weergawe te lees: “En as dit kom by die taalgebruik, obviously die Namakwaland was vir my die moeilikste om te lees. Ek het die langste tyd spandeer om dit te lees” (Onderhoud 8, paragraaf 32).

Respondente het verskeie redes gegee waarom hulle met die Namakwalandse Afrikaans-weergawe gesukkel het. Twee respondente het aangedui dat die eerste woord in die teks reeds vir hulle onverstaanbaar was: “Sommer met die ‘kjeentkry-saamloper’ is ek soos, okay, ek weet nie wat daai is nie” (Onderhoud 10, paragraaf 22).

Verder het respondente aangedui dat die Namakwalandse Afrikaans-weergawe verskeie frases inbring het wat dit moeilik gemaak het om die teks te verstaan:

Dit loop nie soos wat die gestandaardiseerde Afrikaans loop nie. Dit sit ’n paar woorde vooraan of idees agteraan. Of hulle voeg by uitdrukkings wat hulle byvoeg. Dit maak vir my bietjie, daai het vir my bietjie deurmekaar gemaak. Dit voel of hulle maak dit langer die teks. Hulle kom nie tot by die punt van wat gesê word nie (Onderhoud 9, paragraaf 50).

Ander respondente het verwys na die tipe woorde wat in die teks gebruik word:

Daar is sekere woorde wat ek voel, okay, dis baie hoog. Maar die mense van Namakwaland, hulle gebruik die woorde. Dis soos, hier was ’n woord wat ek gelees het wat ek nie verstaan het wat dit beteken nie. ‘Gordyne toemaak’, waar is daai een nou? Ag man. ‘Katels’. Ek weet nie wat ’n katel is nie (Onderhoud 5, paragraaf 48).

Van die respondente het gesukkel met die woord “!xhamthoe”: “Ja, plek-plek was dit vir my ’n bietjie soos, wat is !xhamthoe. Ek weet nie is dit !xhamthoe nie. Ek dink dit is. En dan wat beteken !xhamthoe rol? Toe het ek al weer vergeet want dis ’n hele ander variëteit” (Onderhoud 8, paragraaf 40).

Die respondente in Groep 1 het hoofsaaklik aangedui dat hulle met die Namakwalandse Afrikaans-weergawe gesukkel het omdat hulle te min kontak met hierdie variëteit het: “Die bewoording van die Namakwalands het my bietjie uitgegooi. Ek dink omdat ek nie gewoon is dit sien nie” (Onderhoud 8, paragraaf 40).

5.2 Groep 2

In hierdie afdeling word na die ervaring van die drie tekste gekyk van respondente in Groep 2, dit wil sê respondente met Namakwalandse Afrikaans as huistaal.

5.2.1 Ervaring van die Standaardafrikaanse weergawe

Meer positiewe ervaring

Respondente in Groep 2 het aangedui dat hulle ’n positiewe ervaring met die Standaardafrikaanse weergawe gehad het as gevolg van die teks se herkenbaarheid in hulle omgang met geskrewe tekste: “Hierdie een [teks 1] is meer vir my soos iets wat ek gaan lees. Teks 1 is meer iets wat ek nou gaan lees in ’n boek of ’n ding” (Onderhoud 6, paragraaf 44). Hierdie respondente het voorts aangedui dat die Standaardafrikaanse weergawe “slim” (Onderhoud 6, paragraaf 40) en “beskaafd” (Onderhoud 3, paragraaf 40) klink. Hulle het verder aangedui dat die Standaardafrikaanse weergawe klink soos wat hulle in sekere omstandighede praat:

“Dit voel soos hierdie enetjie sal ek praat met die Universiteit, die eerste een” (Onderhoud 6, paragraaf 32).

Neutrale ervaring

Soos die geval is met die respondente met Kaapse Afrikaans as huistaal, was die respondente in Groep 2 ook neutraal wat die Standaardafrikaanse weergawe betref: “Ek het genuinely nie ’n probleem nie, shame” (Onderhoud 6, paragraaf 58).

Meer negatiewe ervaring

Daar was slegs een negatiewe kommentaar van hierdie respondente af wat die Standaardafrikaanse weergawe betref: “Die woord ‘geboortemetgesel’, dis vir my net nogal ’n lang woord en dis nie vir my so beskrywend soos, sê maar ’n ‘vroedvrou’ sal wees nie” (Onderhoud 3, paragraaf 42).

5.2.2 Ervaring van die Kaapse Afrikaans-weergawe

Meer positiewe ervaring

Wat die Kaapse Afrikaans-weergawe betref, het respondente in Groep 2 aangedui dat hulle die persoonlikheid in die Kaapse Afrikaans-weergawe raakgelees het: “Ek dink ek kan hierdie persoon se persoonlikheid sien. Deur dit, deur dit skyn hy [...]. Jy voel nie so formeel soos met die eerste enetjie nie. Hierdie een voel net soos iemand het net ’n conversation met my” (Onderhoud 6, paragraaf 44).

Neutrale ervaring

Anders as by die respondente in Groep 1, het een respondent in Groep 2 aangedui hulle voel neutraal oor die Kaapse Afrikaans-weergawe: “Either way is okay, I guess” (Onderhoud 6, paragraaf 58).

Meer negatiewe ervaring

Slegs een van hierdie respondente het ’n negatiewe ervaring met die Kaapse Afrikaans-weergawe van die teks ervaar. Die respondent het aangedui dat die Kaapse Afrikaans-weergawe nie van pas was nie:

Kyk, ons meng mos maar, iewers op ’n kol gooi ons maar ’n Engelse woord in. Maar ek hou nie ... Hoe sal ek sê, daars ’n konnotasie aan hierdie tipe taal. Verstaan jy? ’n Negatiewe konnotasie sal ek sê. Want jy verbind dit altyd met skollies sal ek maar sê (Onderhoud 3, paragraaf 46).

Volgens hierdie respondent het die Kaapse Afrikaans-weergawe ook tot minder verstaanbaarheid gelei: “[Dit is] verskriklik verwarrend as jy nie gewoond is aan so praat nie. Dan help dit nie eens jy lees dit nie” (Onderhoud 3, paragraaf 60).

5.2.3 *Ervaring van die Namakwalandse Afrikaans-weergawe*

Meer positiewe ervaring

Wat die Namakwalandse Afrikaans-weergawe betref, het van die respondente in Groep 2 aangedui dat hulle die tipe taal herken in hulle persoonlike omstandighede, wat tot 'n positiewe ervaring gelei het:

Dis hoe ons by die huis praat. Ek het so snaaks gekry van, wat is die gedeelte nou? Wat van 'n ding is dit dan nou? Because dis genuinely, dit voel as ek huis toe gaan, dit is letterlik hoe ons praat. So ek like dit van teks 3. Dit, it just hits home [...] Familiar, yes. Soos ek voel ek praat met 'n antie wat nou in die straat loop of 'n ding. Ja (Onderhoud 6, paragraaf 54).

Neutrale ervaring

Tog was daar ook 'n vorm van neutraliteit wat die Namakwalandse Afrikaans-weergawe betref: "Either way is okay, I guess" (Onderhoud 6, paragraaf 58).

Meer negatiewe ervaring

Een van hierdie respondente het aangedui dat hulle nie van die Namakwalandse Afrikaans-weergawe hou nie omdat dit nie die realiteit weerspieël nie. Volgens hulle bevat die teks woorde wat nie meer algemeen in gebruik is nie:

Laat ek net hier sien. Nee. Kyk, daai 'kjeent', dit is mos nou tipies die Namakwalands, maar dit is ook vir my ... eintlik is dit aan die uitsterf, dink ek. Dis rêrig net die ouer mense wat nog rêrig so praat [...] Maar ek dink nie die mense gebruik meer woorde soos 'katels' en 'kooi' nie (Onderhoud 3, paragraaf 50).

Die respondent het ook gevoel dat hoewel die Namakwalandse Afrikaans-bewoording as "snaaks" kan voorkom, dit nie van pas is in geskrewe formaat nie: "Dis nou vir hulle snaaks. Maar dis glad nie vir my snaaks nie. Want wat wil jy bereik met Afrikaans?" (Onderhoud 3, paragraaf 62).

5.3 *Groep 3*

Twee respondente het aangedui dat hulle grootgeword het met Namakwalandse Afrikaans, maar dat hulle in hulle kinderdae Kaap toe getrek het en nou Kaapse Afrikaans as hulle huistaal identifiseer. Die bevindings uit hulle onderhoude word hier bespreek.

5.3.1 *Ervaring van die Standaardafrikaanse weergawe*

Meer positiewe ervaring

Een van die respondente het aangedui dat hulle van die Standaardafrikaanse weergawe gehou het omdat dit die maklikste was om te lees: "[Ek verkies] maar net partykeer miskien as ek nou iets gaan lees waarop ek moet fokus, die gewone taal, algemene taal. Dis hoekom dit vir my lekker was om die teks te lees" (Onderhoud 1, paragraaf 42). Die ander respondent het

aangedui dat hulle van die gewone weergawe gehou het omdat daar geen persoonlikheid daaraan gekoppel was nie. Dit het hulle toegelaat om die teks te interpreteer soos wat hulle wou:

Obviously sal 'n mens despite dit so geskryf is, sommige van ons sal dit different lees want ons, kan ek sê, ons aksente in Afrikaans byvoorbeeld verskillende, ja, net die weergawes wat ons praat. So dis amper soos die original ding, maar mense kan jou eie daarvan af uitmaak. Dis wat ek hou van die normale, soos die algemene weergawe. Want ek kan nog steeds dit in jou eie aksente of so lees (Onderhoud 4, paragraaf 47).

Neutrale ervaring

Soos die geval is met die res van die respondente, het hierdie respondente ook aangedui dat hulle neutraal oor die Standaardafrikaanse weergawe gevoel het: "Dit het maar net gevoel soos 'n gewone teks, soos wat ons op skool nou gaan doen" (Onderhoud 4, paragraaf 42).

Meer negatiewe ervaring

Hierdie respondente het egter ook kommentaar gelewer wat op 'n negatiewe ervaring van die Standaardafrikaanse weergawe dui. Beide het spesifiek genoem dat die bewoording nie altyd duidelik was nie:

Soos byvoorbeeld, soos hoe kan ek nou sê? Kom ons kyk. Ek het dit ook genote toe ek lees. Soos 'birthing partner', daai woord. Die eerste keer toe ek lees 'geboortemetgeselle' toes ek 'Wat is dit?'. Toe lees ek nou 'Ondersteun die ma na kraam', toes ek soos okay dit het iets te doen met kraam en die ma. Toe ek verder lees, toe kom kry ek 'n bietjie van 'n clue [...] Maar by die een ek het nie so gou 'n clue gehad nie. Want dis nie woorde wat ek elke dag gebruik nie. Ek meen, 'geboortemetgeselle' en ja, dis nie woorde wat ek altyd gebruik nie. Hiers nog twee of drie ander woorde. Soos, ja, dis van die woordjies wat ek nie in my eie woordeskat gebruik nie (Onderhoud 4, paragraaf 51).

5.3.2 Ervaring van die Kaapse Afrikaans-weergawe

Meer positiewe ervaring

Wat die Kaapse Afrikaans-weergawe betref, het beide respondente kommentaar gelewer wat op 'n positiewe ervaring dui. Een van die respondente het aangedui dat hoewel hulle Kaapse Afrikaans elke dag hoor, dit 'n goeie ervaring was om die teks te lees: "Dit was interessant gewees om dit so te kan lees, want okay, ons kan enige tyd Kaaps êrens kry om te lees, maar dit was vir my lekker om die Kaaps ook vir 'n slag weer te kan lees" (Onderhoud 1, paragraaf 30). Hulle het ook aangedui dat alhoewel Kaapse Afrikaans gereeld in Afrikaanse letterkunde verskyn, dit nie gereeld in ander vorme van geskrewe teks gesien word nie:

Ek dink net omdat die Kaaps ene was omdat ek nie so oor letterkunde is nie is ek nooit in kontak, as ek dit so kan sê, met Kaapse Afrikaans geskrewe nie. Want ek doen nie letterkunde nie en ek het ook 'n Honneurs het ek net een module letterkunde gedoen en ons het nie Kaaps gedoen daar nie. So dit was lekker om nou weer die Kaaps te kan lees en nie net so te hoor elke dag nie (Onderhoud 1, paragraaf 34).

Beide respondente het ook aangedui dat hulle van die Kaapse Afrikaans-weergawe gehou het omdat dit hulle aan hul persoonlike omstandighede herinner het:

Die Kaapse een het ek, ek het opgelet dat as ek lees, ek lees dit meer vloeiend. Dis die manier hoe ek oor die algemeen praat. Dis die tipe weergawe van Afrikaans wat ek praat. Dit voel vir my asof die persoon wat dit geskryf het praat met my. So ek like dat dit vloei as ek dit lees [...] Dit lees, ja, lees baie makliker, ja. Alles maak net meer sin. Soos die Engels ... dit maak ook dinge, dit verstaan meer. Ek dink ook omdat ek ... ek weet nie, ja, maar dit maak net die ... seker omdat ek so praat maak dit dit meer verstaanbaar. Dit lees net makliker. Dit is 'n vloeiende lees, ja (Onderhoud 4, paragraaf 43).

Hierdie terugvoer asook kommentaar wat die respondent later in dieselfde onderhoud gemaak het, dui daarop dat die Kaapse Afrikaans-weergawe meer verstaanbaar vir die respondent was: "Ek weet nie, ja, maar dit maak net die ... seker omdat ek so praat maak dit dit meer verstaanbaar" (Onderhoud 4, paragraaf 43).

Neutrale ervaring

Nie een van die twee respondente het enige kommentaar wat dui op neutraliteit oor die Kaapse Afrikaans-weergawe gelever nie.

Meer negatiewe ervaring

Daar was wel eienskappe van die Kaapse Afrikaans-weergawe waarvan die respondente nie gehou het nie. Een respondent het spesifiek aangedui dat die spelling nie noodwendig was soos wat hulle dit sou geskryf het nie: "Hier by die laaste gedeelte, die 'ienage iets', daai gedeelte van 'Is dji offie ma onseker oo ienage iets'. Ek weet net nie, ek weet nie hoe dit geskryf word in die Kaaps nie, maar miskien sou ek dit anders geskryf het" (Onderhoud 1, paragraaf 48). Hierdie terugvoer beklemtoon die probleme wat ondervind word weens Kaapse Afrikaans wat nie gestandaardiseer is nie. Die ander respondent het aangedui dat die spelling soos spelfoute gelyk het: "En ek dink omdat ek nie gewoon is dat dit so geskryf is nie is dit amper soos soms het ek gedink, ai man, dies 'n spelfout. Maar dans dit okay, maar nee, daai is nie 'n spelfout nie. So tipe ding like het ek hier gesien, ja" (Onderhoud 4, paragraaf 55).

5.3.3 Ervaring van die Namakwalandse Afrikaans-weergawe

Meer positiewe ervaring

Aangesien die spesifieke respondente met Namakwalandse Afrikaans grootgeword het, het hulle positiewe opmerkings ten opsigte van die teks te make met hul persoonlike ervaring van hierdie variëteit:

Vir my was dit meer interessant want soos ek mos nou gesê het, ek het groot geraak in dié Afrikaans, so dis hoekom ek weet dis 'kjeent' [...] So ek weet nie rêrig wat ek hiervan hou nie, despite daai dat dit bring vir my terug, ek het so gepraat of ek ken mense wat so praat (Onderhoud 4, paragraaf 57).

Hierdie respondente het ook spesifiek aangedui dat hulle van die gebruik van humor in die teks hou:

Die was nogals funny vir my, want kyk, die eerste, die gewone een sê 'lewensmaats, mans, moeders en vriende'. Die Kaapse een sê 'lewensmaats, mans, ma's, vrinne'. En

dan sê hierdie een 'lebensmatters, manne, vrouens en tjommies en al tien en twintigs'. So daai was vir my bietjie snaaks gewees. So hulle het ook 'n manier wat ek kan sien hoe hulle nou sal praat, byvoorbeeld wat vir my is, okay, dis 'n bietjie snaaks nogals (Onderhoud 4, paragraaf 58).

Neutrale ervaring

Soos die geval is met die ander groepe respondente, het ook hierdie respondente nie kommentaar gelewer wat op 'n neutrale ervaring van die Namakwalandse Afrikaans-weergawe dui nie.

Meer negatiewe ervaring

Hoewel die respondente met Namakwalandse Afrikaans grootgeword het, het hulle steeds gesukkel met die verstaanbaarheid van die teks:

Maar die Namakwalandse Afrikaans, ek het gedink ek sal dit beter kan verstaan, maar dit was nogals moeilik vir my gewees. 'n Bietjie moeilik, effens moeilik gewees om sommige woorde te verstaan. Dan moet ek die sin lees om die konteks te kry of so iets (Onderhoud 1, paragraaf 30).

Een respondent het spesifiek gesukkel om die woord "xhamthoe" – 'n woord eie aan die Springbok-area wat "lekker" beteken – te verstaan: "Ek weet nie wat is daai woord nie. Wat se rol speel ... ek ken nie daai woord nie" (Onderhoud 1, paragraaf 54).

Voorts het die respondente ook met die sinsnedes gesukkel:

Like ek het baie hier vasgesit. Van die sinne het ek twee keer gelees. Van die woorde is byvoorbeeld goed wat ek nie rêrig gewoond is aan nie. Soos hulle sê byvoorbeeld 'Is die ma dee loop kjeent kry' en wat, soos hulle sal sê. Maar die sin maak nie vir my rêrig sin nie. Soos 'dee loop kjeent kry' in plaas van as die ma like ... So soms het dit nie sin gemaak nie, dan moes ek dit twee keer gelees het. En so. En die het nie meer gevloei nie. Dit was 'n meer hakkerig, dan was ek soos okay, ek het nou iets gelees maar wat sê dit eintlik? Dan lees ek die sin weer oor en weer oor. En soms wanneer dit net glad nie sin gemaak half nie, maar ja (Onderhoud 4, paragraaf 41).

Beide respondente het aangedui dat hulle Namakwalandse Afrikaans eerder sou wou hoor as om dit in geskrewe formaat te kry:

Nie te lees nie, om dit te hoor, want soos ek nou gesê het, ek het nou gelees soos byvoorbeeld die Namakwalands. Ek het dit nou gelees en daar is 'n paar woorde wat ek nie verstaan het nie. Maar ek voel as iemand aan my die storie so gaan vertel, dan gaan ek dit verstaan. Ek gaan nog altyd nie 'n woord ken nie, maar ek gaan dit verstaan want dit word deur iemand anders gelees in die konteks of gesê. Maar as ek dit nou self moet lees, dan is dit bietjie moeilik om sommige van die woorde te verstaan (Onderhoud 1, paragraaf 58).

6. Gevolgtrekkings

Oor die algemeen het al die respondente positiewe ervarings met die Standaardafrikaanse weergawe van die teks gehad as gevolg van hulle ervaring met hierdie tipe taal in geskrewe formaat. Hul ervaring met die teks het ook tot beter verstaanbaarheid gelei. Daar was egter

verskeie respondente wat aangedui het dat hulle neutraal oor die Standaardafrikaanse weergawe gevoel het – hoofsaaklik omdat hulle daaraan gewoon was om hierdie variëteit in geskrewe formaat te sien; dit was dus nie ongewoon nie. Ten spyte daarvan dat hierdie weergawe in gewone taal geskryf is, was daar tog aspekte van die dokument wat verstaanbaarheid belemmer het, byvoorbeeld die woord “geboortemetgeselle”.

Wat die Kaapse Afrikaans-weergawe betref, het veral respondente in Groep 1 positief oor hierdie weergawe gevoel. Hulle het daarvan gehou omdat hulle die Kaapse Afrikaans-weergawe van die teks met hulle persoonlike omstandighede kon vereenselwig. Hierdie respondente het ook gevoel dat die Kaapse Afrikaans-weergawe beter vloei. Negatiewe aspekte wat sommige respondente in Groep 1 geopper het, was dat hulle sekere woorde anders sou spel of ander woorde sou gebruik, terwyl sommige kommentaar gelewer het oor watter variëteit van Kaapse Afrikaans dit is, aangesien daar verskeie subvariëteite van Kaapse Afrikaans is. Hierdie resultate spreek tot die feit dat Kaapse Afrikaans nie gestandaardiseer is nie, en dat spelling dus nie “korrek” of “verkeerd” is nie. Een van die respondente in Groep 2 het aangedui dat die Kaapse Afrikaans-weergawe onvanpas is en dat daar ’n negatiewe konnotasie daarmee geassosieer is. Verder het een van die respondente opgemerk dat die taalgebruik verwarrend kan wees vir mense wat nie gewoon daaraan is nie en dit kan die verstaanbaarheid van die teks belemmer.

Wat die Namakwalandse Afrikaans-weergawe van die teks betref, het die respondente in Groep 1 meestal positief gereageer. Die respondente in Groep 1 het die taalgebruik herken as gevolg van hul interaksies met mense wat die Namakwalandse Afrikaans-variëteit gebruik. So ook het hulle die manier waarop dit geskryf is as gemaklik ervaar. Respondente het veral die uitspraak van die teks geniet, asook die gebruik van metafore en vergelykings, wat die leeservaring versterk het. Van die respondente in Groep 1 het die teks egter ook negatief ervaar, veral as gevolg van ’n gebrek aan verstaanbaarheid, wat daartoe gelei het dat hulle langer geneem het om die teks te lees. Verskeie respondente het gesukkel met onbekende woorde en frases wat die teks se verstaanbaarheid bemoeilik het. Ander het die taalgebruik as te kompleks beskou, met sekere woorde wat te ingewikkeld of onbekend was. Die meeste respondente het aangedui dat hulle met die Namakwalandse Afrikaans-weergawe gesukkel het omdat hulle nie gereeld met hierdie Afrikaanse variëteit in aanraking was nie. Van die respondente in Groep 2 het verder aangedui dat sekere woorde in die teks nie meer algemeen gebruik word nie en besig is om uit te sterf. Hulle het ook aangedui dat hoewel die taal humoristies kan voorkom, dit nie noodwendig gepas is in ’n geskrewe formaat nie.

Soos bespreek aan die begin van hierdie artikel, is verstaanbaarheid ’n belangrike eienskap van gewonetaaldokumente. Burger (2024) dui aan dat daar ’n positiewe verhouding is tussen verstaanbaarheid en ervaring; dit wil sê, hoe meer positief respondente voel oor ’n gewonetaaldokument, hoe meer verstaanbaar vind hulle dit. Dit is dus belangrik vir ’n leser van ’n gewonetaaldokument om ’n positiewe ervaring met die dokument te hê om dit ook verstaanbaar te vind. Burger (2024:309-310) bevind ook dat daar ’n komplekse verhouding bestaan tussen verstaanbaarheid en ervaring van gewonetaaldokumente en respondente se huistaalvariëteit van Afrikaans.

In hierdie studie is ondersoek ingestel of die gebruik van variëteite van Afrikaans in gewonetaaldokumente, ervaring beïnvloed. Die resultate dui op die kompleksiteit wat gepaardgaan met variëteite van Afrikaans wat in gewonetaaldokumente geïnkorporeer word. Hoewel daar positiewe resultate is wat daarop dui dat variëteite wel in gewonetaaldokumente gebruik kan word, is daar ook verskeie negatiewe resultate om in ag te neem. Ervaring en verstaanbaarheid van ’n teks kan belemmer word as variëteite nie reg gebruik word nie. Indien gewonetaalskrywers taalvariëteite wil inkorporeer in tekste, sal hulle met sprekers van daardie

variëteite moet saamwerk aan die hand van duidelike riglyne van die tipe variëteite wat die lesers gebruik. Standaardisering van variëteite sal ook help met die gebruik van variëteite in geskrewe formaat.

Hoewel die twee vertalers wat die tekste in Kaapse Afrikaans en Namakwalandse Afrikaans vertaal het beide kenners van die onderskeie variëteite is, is 'n tekortkoming van die huidige studie dat slegs hierdie twee vertalers aan die twee tekste gewerk het. Indien meer as een vertaler aan 'n teks gewerk het, sou daar moontlik meer konsensus wees oor die spelling van sekere woorde, die gebruik van sekere frases, ensovoorts, wat die feit dat die variëteite nie gestandaardiseer is nie, moontlik kon teenstaan.

BIBLIOGRAFIE

- Becker, I & Sasse, A. 2016. Combining qualitative coding and sentiment analysis: Deconstructing perceptions of usable security in organisations. *4th Learning from Authoritative Security Experiment Results (LASER) Workshop*, 4:1-11.
- Burger, JM. 2023. Die verband tussen kontekstuele en buitetekstuele faktore en die doeltreffende aanwending van gewone taal. Ongepubliseerde PhD-tesis. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Burger, JM. 2024. Verstaanbaar en bruikbaar, maar ook aangenaam? 'n Evaluering van verbruikers se ervaring met gewonetaal tegnieke. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 64(2):281-314.
- Gaireyah Fredericks. 2024. [Intyds]. Beskikbaar: <https://otwpoetry.wixsite.com/off-the-wall/post/gaireyah-fredericks-3#:~:text=Her%20translation%20to%20Kaaps%20of%20Russell%20Kaschula's%20Knife's> [2025, Maart 2].
- Gouws, A. 2019. Herstandaardisering van Afrikaans: die tameletjie en uitdaging van opsies en besluite. *LitNet*. [Intyds]. Beskikbaar: <https://www.litnet.co.za/herstandaardisering-van-afrikaans-die-tameletjie-en-uitdaging-van-opsies-en-besluite/> [2023, Augustus 10].
- Hacking, C, Verbeek, H, Hamers, JPH & Aarts, S. 2023. Comparing text mining and manual coding methods: Analysing interview data on quality of care in long-term care for older adults. *PLOS ONE*, 18(11):1-13.
- Heath, C. 2023. Sentiment analysis: Find out what users think about your brand & product. [Intyds]. Beskikbaar: <https://dovetail.com/customer-research/what-is-sentiment-analysis/> [2025, Augustus 22].
- Hennink, M & Kaiser, BN. 2022. Sample sizes for saturation in qualitative research: A systematic review of empirical tests. *Social Science & Medicine*, 292:1-10.
- Holmes, J. 2001. *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Routledge.
- International Plain Language Federation. 2025. Plain language definitions. [Intyds]. Beskikbaar: <https://www.iplfederation.org/plain-language-definitions/> [2025, Junie 30].
- Le Cordeur, M. 2011. 'n Strategie vir die insluiting van Kaapse Afrikaans by die formele skoolkurrikulum. *LitNet*. [Intyds]. Beskikbaar: <https://www.litnet.co.za/n-strategie-vir-die-insluiting-van-kaapse-afrikaans-by-die-formele-skoolkurrikulum/> [2025, Maart 2].
- Meyer, N, Saal, E & Norton, C. 2020. Afrikaanse dialekte in die klaskamer: Kô lat ôs praat – 'n onderhoud met Elvis Saal. *LitNet*. [Intyds]. Beskikbaar: <https://www.litnet.co.za/afrikaanse-dialekte-in-die-klaskamer-ko-lat-os-praat-n-onderhoud-met-elvis-saal/> [2025, Maart 2].
- Monka, M, Quist, P & Skovse, AR. 2020. Place attachment and linguistic variation: A quantitative analysis of language and local attachment in a rural village and an urban social housing area. *Language in Society*, 49(2):173-205.
- Otto, A. 2017. *Sosiolinguistiek. Kontemporêre Afrikaanse Taalkunde 2*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers. [Intyds]. Beskikbaar: <https://research-ebsco-com.ez.sun.ac.za/c/2kr3y4/ebook-viewer/epub/thxiqem6j/section/navPoint-267> [2025, Augustus 24].
- Pienaar, M. 2002. The use of plain language – not that simple. *Journal of Language Teaching*, 36(1&2):146-151.
- Saal, E & Blignaut, J. 2011. "Moetie rai gammattaal gebrykie": Die gebruik en waarde van 'n Tienerkaaps in gedrukte advertensies. *Litnet*. [Intyds]. Beskikbaar: <https://www.litnet.co.za/moetie-rai-gammattaal-gebrykie-die-gebruik-en-waarde-van-n-tienerkaaps-in-gedrukte/> [2025, Julie 1].

- Saal, E. 2012. To use or not to use teenage Afrikaans in HIV prevention messages directed at Afrikaans teenagers in Pretoria. *Stellenbosch Papers in Linguistics*, 41:91-105.
- Sisca Julius. 2021. [Intyds]. Beskikbaar: https://en.everybodywiki.com/Sisca_Julius#:~:text=Sisca%20Julius%20won%20the%20inaugural%202019%20K%20and [2025, Maart 2].
- Spolsky, B. 1998. *Sociolinguistics*. New York: Oxford University Press.
- Van Heerden, M & Kulsen, A. 2017. Oranjerivierafrikaans is nxa!: 'n onderhoud met Anzil Kulsen. *LitNet*. [Intyds]. Beskikbaar: <https://www.litnet.co.za/oranjerivierafrikaans-nxa-n-onderhoud-met-anzil-kulsen/> [2025, Maart 2].

Die potensiele uitwerking van die generatiewe vooraf afgerigte transformator (ChatGPT) en soortgelyke taalmodelle op aanlyn assessering

The potential impact of the generative pre-trained transformer (ChatGPT) and similar language models on online assessment

ELIZE DU PLESSIS

Kurrikulum en Onderrigstudies
Fakulteit Opvoedkunde
Universiteit van Suid-Afrika (Unisa)
Pretoria
Suid-Afrika
E-pos: dplessec@unisa.ac.za
ORCID: 0000-0003-4299-4632

Elize du Plessis

ELIZE DU PLESSIS het 'n doktorsgraad in Opvoedkunde (DEd) en beskik oor 36 jaar afstandsonderrigervaring. Sy is 'n volle professor in die Departement Kurrikulum- en Onderrigstudies aan die Universiteit van Suid-Afrika (Unisa) en het 'n NNS-gradering van C2. Elize se primêre veld van kundigheid is onderwyseropleiding met 'n spesifieke fokus op die hantering van uitdagings wat met onderwyseropleidingspedagogiek en assesseringspraktyke in oop en afstandse-e-leer (OAeL) verband hou. Haar huidige navorsing sluit ook kunsmatige intelligensie (KI) soos ChatGPT in.

Elize dien tans as die programkoördineerder vir die Nagraadse Sertifikaat in Opvoedkunde wat spesifiek die Senior Fase en Verdere Onderrig en Opleiding insluit. Sy blink uit op die gebied van ontwikkeling van kursusmateriaal vir onderwysstudente en het bydraes tot talryke boeke gelewer sowel as 'n wye reeks artikels in vaktydskrifte gepubliseer. Sy het voorts ook navorsingsreferate by beide nasionale en internasionale konferensies gelewer.

Bykomend tot al hierdie verpligtinge, dra Elize ook by tot die akademie deurdat sy as nasionale sowel as internasionale kritiese leser vir

ELIZE DU PLESSIS holds a Doctor of Education (DEd) degree and has 36 years of experience in distance teaching. She holds a position of full professor in the Department of Curriculum and Instructional Studies at the University of South Africa (Unisa) and has a C2 NRF rating. Her primary area of expertise is teacher training, specifically addressing the challenges associated with Open Distance e-learning (ODEL) teacher education pedagogy and assessment practices. Her current research extends to Artificial Intelligence (AI), such as ChatGPT.

In her present role, Elize is the program coordinator for the Post Graduate Certificate in Education program, which explicitly encompasses the Senior Phase and Further Education and Training. She excels in developing course materials for student teachers and has contributed to numerous books and a wide range of journal articles. Furthermore, she has presented research papers at both national and international conferences.

Additionally, Elize actively contributes to academia by serving as a national and international reviewer for multiple academic journals. Furthermore, she is a consultant who evaluates

Datums:

Ontvang: 2024-04-10

Goedgekeur: 2025-08-07

Gepubliseer: September 2025

veelvuldige akademiese vaktydskrifte dien. Verder is sy 'n konsultant wat onderwyseropleidingsprogramme by verskeie instellings evalueer. Sy vertolk ook 'n sleutelrol as studieleier en eksterne eksaminator vir MEd en DEd/PhD-studente.

teacher training programmes at various institutions. She also plays a key role as supervisor and external examiner for MEd and DEd/PhD students.

ABSTRACT

The potential impact of the generative pre-trained transformer (ChatGPT) and similar language models on online assessment

The rapid pace at which natural language processing (NLP) and artificial intelligence (AI) are developing provides educators with new and creative tools. The Generative Pre-Trained Transformer (ChatGPT), a language model that simulates human speech and conducts interactive dialogues, is one of them. As online assessment becomes more common, ChatGPT and related language models present not only exciting opportunities but also significant challenges. Online assessment is about to undergo a revolution owing to the integration of artificial intelligence (AI) and language models such as ChatGPT. Applications driven by AI make efficiency improvements possible, including personalised feedback and automatic grading. However, the use of AI-powered technologies, such as ChatGPT, in online learning raises questions about the validity, fairness and originality of the assessed information, especially in higher education. For example, ChatGPT is based on the OpenAI Chat-3 model, which can autofill photos, translate, build computer programmes and create narratives. GPT-4 is even more intelligent than GPT-3. It is not only capable of handling longer prompts and conversations but also less prone to factual errors. Nevertheless, GPT-3 responds quicker and is, unlike GPT-4, not constrained by hourly prompts.

Since COVID-19, online assessment techniques have grown in popularity because they are a quick and easy way to evaluate students' knowledge, skills and competences. For this reason, online assessment could undergo a substantial revolution with the introduction of sophisticated language models such as OpenAI's ChatGPT. Despite constant debate about ChatGPT, real-world examples of its application in online tests are scant. Clarifying the evaluation process is essential since many students prioritise passing tests over embracing the year-long learning process, which creates a gap between the process and its result.

This paper examines the potential of integrating ChatGPT into online assessments, its potential benefits for educators and educational institutions, as well as its potential drawbacks and provides practical examples to use. The purpose of this study necessitated document analysis as a research methodology. The possible effects of generative technology, such as ChatGPT, on teacher education were examined by means of an exploratory research methodology. The intention was to suggest teacher preparation programmes to improve assessment procedures by using internet resources. Furthermore, an interpretative paradigm emphasising the understanding of human perspectives was adopted in this research. To ensure the validity and legitimacy of the information, the researcher collected official data from ChatGPT's website and published research papers. The transferability of the study depends on the extent to which the conclusions can be applied to other groups or environments.

Although she was fully aware of the possibility of transferability and the subjective and contextual aspects of reality, the researcher did not claim that the same findings would be achieved under all circumstances. Ethical clearance was obtained from the institution. This

research suggests ways to overcome online obstacles using ChatGPT. It is feasible to turn the learning process into something more significant than merely rating student performance by utilising ChatGPT. ChatGPT has the potential to enhance the learning process immensely. Opportunities to create creative and inclusive teaching, learning, and evaluation are among the strategies of online assessments. Use your past knowledge and abilities to take on new tasks and encourage group learning. These advanced language models can improve assessment experiences for both educators and students and transform adaptive examinations into automated evaluations and feedback. Practical suggestions for the use of ChatGPT in online assessment, addressing gaps in the literature, include the following: Use ChatGPT to provide immediate, formative feedback on students' writing, coding, or problem-solving. Integrate ChatGPT as a tutor for academic writing tasks – idea generation, planning, and refinement – which is ideal for students with language barriers or limited access to writing support. Students can compare their answers with those generated by ChatGPT and critically evaluate them. However, prejudice, dependability, security, and privacy need to be addressed with great care.

By working together, academics, educators, and legislators can maximise the advantages of language models while maintaining moral principles and guaranteeing the validity and fairness of online tests. ChatGPT has given higher education another chance to offer and assess inclusive, creative teaching and learning. In fact, it is universally recommended that educators, scholars and academic institutions use generative AI technology. They ought to investigate it, learn about its drawbacks, think about its possible applications in their fields of study or instruction, and discuss it with their students, who are probably already using it.

KEYWORDS: Natural Language Processing (NLP); Artificial intelligence (AI); the Generative Pre-Trained Transformer; ChatGPT; online assessment; personalised feedback; automatic grading; validity; fairness; learning process

TREFWOORDE: natuurlike taalverwerking (NTV); kunsmatige intelligensie (KI); die generatiewe vooraf afgerigte transformator; ChatGPT; aanlyn assessering; gepersonaliseerde terugvoer; outomatiese gradering; geldigheid; regverdigheid; leerproses

OPSOMMING

Opvoeders kan baat vind by die snelle vooruitgang wat in natuurlike taalverwerking (NTV) en kunsmatige intelligensie (KI) gemaak word. Die generatiewe vooraf afgerigte transformator of ChatGPT, 'n taalmodel wat spraak naboots en gespekke kan voer, is een van hierdie nuwe, kreatiewe hulpmiddels. Namate aanlyn assessering meer algemeen raak, bring ChatGPT en soortgelyke taalmodelle opwindende moontlikhede maar ook aansienlike probleme mee, veral in hoër onderwys. Aanlyn assessering in hoër onderwys word toenemend gekompliseer deur die opkoms van KI-kletsprogramme soos ChatGPT, wat dit moeilik maak om te bepaal of studente se werk werklik deur hulle self geskryf is. Dit ondermyn die geloofwaardigheid van grade en diplomas, aangesien plagiaat maklik kan voorkom as gevolg van KI-gegenereerde inhoud. Verder skep dit ongelykheid tussen studente met en sonder toegang tot sulke tegnologie, wat tot onbillike assessering lei. Omdat KI-antwoorde nie noodwendig die student se eie insig weerspieël nie, word dit al moeiliker om akademiese prestasie akkuraat te evalueer. In hierdie artikel word ondersoek ingestel na die moontlike integrasie van ChatGPT in aanlyn assessering en die voordele sowel as nadele wat dit vir opvoeders en opvoedkundige instellings kan inhou.

Voorstelle om die leemtes daarin aan te vul, word ook gedoen deur praktiese voorbeelde vir die gebruik van ChatGPT te gee. Veel meer kan van die leerproses gemaak word as bloot die nasien van studente se werk met behulp van ChatGPT. Aangesien kreatiewe onderrig, leer en evaluering die oogmerk van aanlyn assessering is, moet 'n mens jou kennis en vermoëns inspan om nuwe take aan te pak en groepsleer aan te moedig.

1. Inleiding

Sedert laat 2022 was daar 'n vinnige toename in die aantal en verskeidenheid Generatiewe kunsmatige intelligensie- (Generatiewe KI-) modelle wat beskikbaar is. Generatiewe KI, soos ChatGPT, is 'n term wat gebruik word om 'n gevorderde tegnologie te beskryf wat diep-leermodelle integreer, afgerig met uitgebreide datastelle wat uit verskeie bronne versamel is, en wat insette (dit wil sê opdragte) verwerk om uitsette te genereer wat ooreenstem met inhoud wat deur mense geskep is (Heil *et al.*, 2025). In die praktyk neem hierdie uitsette dikwels die vorm aan van teks en beelde.

Tegnologie stel opvoeders in staat om meer buigsame, skaalbare en uiteenlopende vorme van assessering aan te bied. ChatGPT illustreer hoe aanlyn assessering verder kan strek as tradisionele eksamens (Heil *et al.*, 2025). As gevolg van die integrasie van kunsmatige intelligensie (KI) en taalmodelle soos ChatGPT3.5, het aanlyn assessering 'n omwenteling ondergaan. Danksy KI-toepassings kan meer akkurate punttoekenning toegeken en persoonlike terugvoering doeltreffender gegee word (Celi *et al.*, 2022). Die aanwending of integrasie van KI-tegnologie, soos ChatGPT3.5 of 4.0, in aanlyn leer lei egter tot twyfel oor die geldigheid, billikheid en oorspronklikheid van geassesseerde inligting (Hoyos, 2023). ChatGPT3.5 en 4.0, wat op die tegnologiese maatskappy OpenAI se Chat-3 model berus, kan byvoorbeeld foto's outomaties in webvelde invoeg, tekste vertaal, en selfs rekenaarprogramme en verhale skryf (Rudolph *et al.*, 2023). GPT-4.0 is selfs nog intelligenter en kan nie alleen langer aanporboodskappe hanteer en langer gesprekke voer nie, maar dit begaan ook minder feitlike flaters as GPT-3. Desnieteenstaande reageer GPT-3 vinniger en dit hoef nie soos GPT-4 elke uur met 'n boodskap aangepor te word nie (Butler, 2023).

Aangesien studente se kennis, vaardighede en vermoëns maklik en vinnig met aanlyn assesseringstegnieke beoordeel kan word, het dergelike tegnieke sedert COVID-19 baie gewild geraak. Met gevorderde taalmodelle soos OpenAI se ChatGPT kan, en het, aanlyn assessering 'n transformasie ondergaan. Ondanks 'n lewendige debat oor ChatGPT, bestaan daar min voorbeelde van die praktiese toepassing daarvan in aanlyn toetse (Foung *et al.*, 2024). Helderheid oor die evalueringsproses is noodsaaklik omdat dit vir baie studente belangriker is om toetse te slaag as wat die jaarlange leerproses is en omdat hierdie toedrag van sake 'n gaping skep tussen die proses en die resultaat (MacGregor, 2023).

Hierdie artikel verken die voordele, nadele en voorgestelde toepassings van ChatGPT sowel as die invloed van tegnologie op aanlyn assessering in hoër onderwys. Die doel van hierdie artikel is om opvoedkundige instellings en opvoeders te help om probleme wat moontlik met die gebruik van ChatGPT kan opduik, te verminder en om praktiese voorstelle vir die gebruik van ChatGPT in aanlyn assessering te gee.

2. Navorsingsmetodologie

Navorsingsmetodologie veronderstel 'n metodiese strategie om data te kies, te bestuur en te evalueer ten einde 'n navorsingsvraag te kan beantwoord. Volgens Patel en Patel (2019) behels

navorsingsmetodologie 'n georganiseerde benadering waarvolgens navorsers navorsingsprobleme takel deur verskillende prosesse rasioneel te volg om die resultaat van hulle wetenskaplike ondersoek te begryp en insig in die onderliggende proses daarvan te verkry.

Die doel van hierdie studie het 'n dokumentontleding as navorsingsmetodologie regverdig. Die moontlike effek van generatiewe tegnologie soos ChatGPT op opvoeders se onderrig is aan die hand van verkennende navorsing as metodologie ondersoek. Voorgestelde onderwyseropleidingsprogramme om assesseringsprosedures met behulp van internetbronne te verbeter, was die oogmerk van hierdie studie.

Voorts is 'n vertolkende paradigma gevolg om mense se sienings te begryp. Volgens Kivunja en Kuyini (2017) bestaan 'n paradigma uit wêreldbeskouings of opvattinge wat navorsers rig in hulle navorsing. Hierdie kwalitatiewe navorsing was op interpretatiewe fenomenologiese navorsing gemik. Die dokumentontledingsmetode wat vir hierdie studie gekies is, en deur Lin (2020) omskryf word, verleen 'n stem aan spesifieke assesseringsvrae. Die outeur van hierdie artikel het toegesien dat die data betroubaar, geloofwaardig en oordraagbaar is. Betroubaarheid, geloofwaardigheid, oordraagbaarheid en bevestiging van die ontleding van die kwalitatiewe inhoud is die vier standaarde wat Collin en Hussey (2021) voorstel. Etiese klaring is vooraf by die instelling verkry (2024/08/12/000000128/03/RB).

Ten einde die geldigheid en legitimititeit van die inligting te verseker, het hierdie navorser amptelike data op ChatGPT se webtuiste, asook gepubliseerde artikels geraadpleeg. Die publikasies wat deel was van die dataversameling is gekies om empiriese studies oor KI in te sluit wat vanaf 1 Januarie 2022 tot 31 Maart 2024 gepubliseer is, met behulp van die volgende sleutelwoorde: natuurlike taalverwerking (NLP); kunsmatige intelligensie (KI); die generatiewe vooraf afgerigte transformator; ChatGPT en aanlyn assessering.

Die seleksie van artikels het publikasies ingesluit wat die navorser kon vind in akademiese joernale, plaaslik en internasionaal, in die volgende elektroniese databasisse: EBSCOhost, e-joernale, Scopus, Web of Science en Google Scholar.

Die gekose dokumente is verskeie kere gelees om die inhoud goed te verstaan. Die dokumente is handmatig gekodeer deur sleutelwoorde te soek wat relevant was tot hierdie navorsing, naamlik natuurlike taalverwerking (NTV); kunsmatige intelligensie (KI); die generatiewe vooraf afgerigte transformator; ChatGPT en aanlyn assessering.

Die oordraagbaarheid van 'n studie hang af van die mate waarin die gevolgtrekkings daarvan op ander groepe of omgewings toegepas kan word. Aangesien hierdie navorser deeglik bewus was van moontlike oordraagbaarheid en die subjektiewe en kontekstuele aspekte van die werklikheid, word daar nie in hierdie artikel aanspraak daarop gemaak dat dieselfde uitslag onder alle omstandighede verkry sal word nie.

Die stabiliteit van data oor tyd heen is 'n aanduiding van die betroubaarheid daarvan. Omrede hierdie navorser erken dat die werklikheid subjektief en aan 'n konteks gebonde is, het sy haar toegespits op die samehang en stabiliteit van die data in plaas daarvan om tot dieselfde gevolgtrekkings te kom. Hierdie bevestiging impliseer nie net dat die inligting onbevooroordeeld is nie, maar ook dat verskeie onafhanklike en onpartydige persone dit eens is oor die akkuraatheid, betekenisvolheid en vertolking daarvan. Die navorser het gesorg vir openheid en deursigtigheid, oortuigende argumente vir die vertolking en gevolgtrekking aangevoer, en seker gemaak dat die gevolgtrekkings geverifieer kon word. Om die betroubaarheid van die kwalitatiewe data te verbeter, is deurgaans met hierdie vier vereistes rekening gehou.

TABEL 1: Bronne gebruik in die studie

Outeur(s)	Jaar	Geïndekseer in
1. Ahmad, U.	2023	Google Scholar
2. AlZu'bi, S. <i>et al.</i>	2023	Google Scholar
3. Barile, N.A.	2023	Google Scholar
4. Bayat, M. <i>et al.</i>	2022	Scopus, Web of Science, EBSCO
5. Biswas, S.	2023	Scopus, EBSCO
6. Cascella, M. <i>et al.</i>	2023	Scopus, Web of Science, EBSCO
7. Celi, I. <i>et al.</i>	2022	Scopus, Web of Science, EBSCO
8. Chowdhury & Rahman	2023	Google Scholar
9. Cotton, D. <i>et al.</i>	2023	Google Scholar, Scopus
10. Cyrus, W.	2023	Google Scholar
11. Dheda, G.	2023	Google Scholar
12. Farrokhnia, M. <i>et al.</i>	2023	Scopus, Web of Science
13. Fount, D. <i>et al.</i>	2024	Scopus, EBSCO
14. Gewirtz, D.	2023	Google Scholar
15. Hapsari, I.P. & Wu, T.T.	2022	Scopus, Web of Science
16. Hoyos, A.	2023	Google Scholar
17. Jia, F. <i>et al.</i>	2022	Scopus, Web of Science, EBSCO
18. Karthikeyan, C.	2023	Google Scholar
19. Lin, F. <i>et al.</i>	2023	Scopus, Web of Science
20. Lin, X. <i>et al.</i>	2024	EBSCO, Web of Science
21. MacGregor, K. & Saunders, S.	2023	Google Scholar
22. Marr, B.	2023	Google Scholar
23. Messer, M.	2022	Scopus, Web of Science
24. Mishra, A.	2023	Google Scholar
25. Mizumoto & Eguchi	2023	Google Scholar
26. Qadir, J.	2022	Google Scholar
27. Rudolph, J. <i>et al.</i>	2023	EBSCO, Scopus
28. Sümer, O.	2023	Google Scholar
29. Viljoen, J.	2023	Google Scholar
30. Zhang, P.	2024	Scopus, EBSCO

3. Bevindinge uit geselekteerde publikasies en oorsig oor geraadpleegde literatuur

Tabel 1 verteenwoordig 'n opsomming van die klassifikasietabel van bronne wat gebruik is in die data-insameling. Hierdie artikels word ook volledig in die bronnelys aangedui.

Altesaam 30 bronne is ingesluit in die literatuurondersoek wat deel uitgemaak het van die data-ontleding. Sewentien (17) bronne is geïndekseer in Google Scholar, waarvan een in Google Scholar en Scopus is. Vier bronne is geïndekseer in Scopus, Web of Science en EBSCO. Vier bronne is beskikbaar via Scopus en Web of Science. Verder is vier bronne beskikbaar via Scopus en EBSCOhost-databasisse, wat wyd gebruik word in opvoedkundige navorsing. Hierdie publikasies is geëvalueerde, formele publikasies met DOI's, wat uitgegee is deur gerespekteerde akademiese uitgewers soos Springer, Elsevier, MDPI en Wiley. Die literatuur word voorts bespreek.

3.1 ChatGPT en aanlyn assessering

Dheda (2023) definieer GPT as “generative pre-trained transformers”. Hierdie taalmodel word aangewend in ChatGPT en ander toepassings wat natuurlike taal verwerk. GPT vervul 'n belangrike rol in ChatGPT omdat dit KI-kletsprogramme, oftewel “chatbots”, in staat stel om menslike taal na te boots en op gebruikers se vrae te antwoord. OpenAI het Generation Pre-Trained Transformer 3 (GPT-3/GPT-4) en 'n kunsmatige taalmodel genaamd ChatGPT geskep (Cotton *et al.*, 2023). Sedert die bekendstelling daarvan in 2022, het ChatGPT die belangstelling van die tegnologie- en mediasektor gaande gemaak. GPT-3 berus op 'n omvormer-argitektuur en word algemeen vir die verwerking van natuurlike taal ingespan (Cotton *et al.*, 2023). Dit spog met 175 miljard parameters en is een van die grootste taalmodelle in die mark. GPT-3 is bekend vir sy aanpasbaarheid in die uitvoering van verskillende taaltake, soos om met min of geen spesiale opleiding tekste te genereer, vrae te beantwoord, opsommings te maak en teks te vertaal (Osmanovic-Thunström & Steingrimsson, 2022; Sümer, 2023).

GPT-4 is tot veel meer in staat as GPT-3. Dit is betroubaarder en skeppender, gee groter samewerking en kan ingewikkelde opdragte beter verwerk as GPT-3. In die uitvoering van moeilike opdragte begaan GPT-4 nie dieselfde logika- en beredeneringsfoute as GPT-3 nie. Met (na bewering) 1 triljoen parameters, oortref dit GPT-3 in grootte. Kortom, GPT-4 is aansienlik beter as sy voorganger (Butler, 2023).

GPT-3 is al onder andere vir die skepping van inhoud, taalmodellering en vertaling gebruik. Veral wat betref vertaling en die samestelling van omvattende, logiese en opvoedkundige dokumente is dit baie akkuraat (Mishra, 2023). Omdat die kletsprogramme van GPT-3 menslike taal kan verstaan en verwerk, kan hulle gebruikers se vrae beantwoord en selfs gesprekke voer. Hierdie besondere vermoëns het mense laat wonder oor die uitwerking wat kunsmatige intelligensie op taalverwerking kan hê (Cotton *et al.*, 2023). GPT-3 kan egter uitgediend raak namate GPT-4 se verwerkingsvermoë groter en doeltreffender raak en goedkoper word (Butler, 2023).

Om die moontlike effek van ChatGPT-3 en GPT-4 op aanlyn assessering te kan bepaal, moet deeglik met tekortkomings rekening gehou word. In hierdie afdeling sal 'n oorsig gegee word van ChatGPT en sy vermoë om toepaslike antwoorde te genereer en gesprekke te voer. Dit hou ook gevolge in vir aanlyn evaluering wat as gevolg van die skaal en eenvoud daarvan opmerklik in gewildheid toeneem. ChatGPT dui immers op die behoefte aan effektiewe en aanpasbare evalueringstegnologieë.

3.2 *Die voordele van ChatGPT in aanlyn assessering*

Die aanwending van 'n taalmodel soos ChatGPT in aanlyn assessering hou talle voordele in. Een daarvan is die outomatiese, vinnige assessering van studente se antwoorde. Omdat die terugvoering oombliklik is, sal ChatGPT onderwysers se werkklas aansielik verlig (Cyrus, 2023). Daarby kan ChatGPT volgens elke leerder of student se behoeftes aangepas word. Evaluering geskied hiervolgens met inagneming van verskeie leervoorkeure en vaardigheidsvlakke (Ahmad, 2023). Opvoedkundige instellings durf nie die tyd- en kostebesparings wat outomatiese klassifisering kan meebring, verontagsaam nie. Kortom, die prosedure van aanlyn assessering kan alleen baat vind by die spoedige terugvoering, verpersoonlikte assessering en doeltreffende nasien van leerders se werk.

Taalmodelle wat op kunsmatige intelligensie berus, strek tot voordeel van asinchroniese kommunikasie. Aangesien studente in die afwesigheid van hulle dosente antwoorde op hulle vrae kan kry en hul leerinhoud kan bespreek, verbeter hierdie taalmodelle hulle deelname en samewerking (Lin *et al.*, 2024). In aanlyn leergroepe kan ChatAPI ('n derdeparty-diens wat 'n API vir WhatsApp-boodskappe verskaf) studente se bydrae tot take en projekte en hulle samerking verbeter (Lewis, 2022). Studente vind baat by spanwerk. ChatAPI vergemaklik boonop afstandslere, veral as studente siek is of om welke rede ook al nie 'n byeenkoms kan bywoon nie (Lin *et al.*, 2024). In 'n opvoedkundige omgewing kan ChatAPI's, alles in ag genome, studente se toegang, deelname en spanwerk ingrypend verbeter.

3.3 *Die gebreke van ChatGPT en soortgelyke taalmodelle*

Aangesien die akkuraatheid en billikheid van assessering gewaarborg moet word, moet die leemtes in ChatGPT en soortgelyke taalmodelle eers aangevul word. Die antwoorde wat hierdie taalmodelle gee, kan partydig wees omdat hulle met behulp van enorme hoeveelhede data waarin vooroordeel wel kan voorkom, leer (Cotton *et al.*, 2023). Vooroordeel kompromitteer die billikheid en onpartydigheid van assessering met behulp van KI-tegnologieë. 'n Ander probleem is dat taalmodelle soos ChatGPT hoegenaamd geen aanvoeling vir konteks het nie (Sorrel, 2024). Hoewel hulle net soos mense tekste kan genereer, kan hulle antwoorde soms ontoepaslik wees omdat hulle nie in staat is om die nuanses van die assesseringskonteks in ag te neem nie (Hoyos, 2023). Hierdie gebrek aan kontekstualisering plaas die geldigheid van toetse wat 'n deeglike begrip van 'n ingewikkelde onderwerp vereis, onder verdenking.

Verder kan dit onmoontlik wees om hoë kognitiewe vermoëns, soos kritiese en kreatiewe denke, met KI te evalueer. Hiervoor het dit 'n komplekse kombinasie van inligting en rasionalisering nodig (Cotton *et al.*, 2023). Evaluasieprosedures in ooreenstemming met die verwagte resultate sal hiervoor ontwikkel moet word. Hierdie struikelblokke sal uit die weg geruim moet word om die akkuraatheid en doeltreffendheid van KI-assessering te kan waarborg. Menslike toesig, modeloptimalisering en deurlopende verbetering van opleidingsdata kan ChatGPT se partydigheid verminder en sy beoordeling van die konteks verbeter. ChatGPT en soortgelyke taalmodelle se vermoëns sal gevolglik met ander metodes aangevul moet word om hoërordedenke te assesser.

Volgens Marr (2023), Chowdhury en Rahman (2023) en Karthikeyan (2023) ly ChatGPT aan etlike ernstige gebreke. Al kan dit vinnig antwoorde verstrek en al het dit toegang tot 'n ontsaglike hoeveelheid inligting, beskik dit nie oor menslike voorkennis en gesonde verstand nie. Daarom kan van die antwoorde soms absurd en verkeerd wees. Die tweede tekortkoming is 'n gebrek aan emosionele intelligensie ondanks die oënskynlik simpatieke antwoorde.

ChatGPT is nie in staat om subtiele emosionele wenke te registreer of toepaslik op hoogs emosionele situasies te reageer nie.

'n Derde gebrek is onkunde oor konteks, veral wat humor of sarkasme betref. Ofskoon ChatGPT tale goed verstaan, beskik dit nie oor die vermoë om die subtiliteite in menslike kommunikasie te snap nie. 'n Verkeerde vertolking van humoristiese of grappige boodskappe het dikwels onakkurate of on gepaste antwoorde tot gevolg.

'n Vierde gebrek is 'n onvermoë om lang, omvangryke en geordende inhoud te skep. Hoewel ChatGPT grammatikaal korrekte en sinvolle sinne kan produseer, sukkel dit om lang verhare of breedvoerige inligting volgens 'n bepaalde formaat te produseer. Dit vaar veel beter met bondige verduidelikings, kolpuntlyste en samevattinge. Die verskeidenheid take wat ChatGPT kan verrig, is beperk. Dit kan ook nie verskeie opdragte wat tegelykertyd gegee word, prioritiseer nie. ChatGPT is op sy doeltreffendste as dit een opdrag op 'n slag moet uitvoer.

Bevooroordeelde antwoorde is 'n sesde tekortkoming van ChatGPT. Die ontsaglike hoeveelheid data wat dit leer, kan bevooroordeelde wees en resultate kan onbedoeld partydig of diskriminerend wees.

ChatGPT se beperkte kennis is 'n sewende tekortkoming. Die feit dat dit toegang tot 'n enorme hoeveelheid data het, beteken nie dat dit tot alle menslike kennis toegang het nie. Gevolglik kan dit nie op vrae oor hoogs gespesialiseerde onderwerpe of nisgebiede antwoord nie. Dit is ook nie noodwendig op die hoogte van die nuutste ontwikkelinge op 'n bepaalde studieterrein nie.

ChatGPT verbeter ook nie sy eie spel- en taalfoute nie. Ten slotte kan dit teoreties korrekte, maar kontekstueel onakkurate antwoorde verstrek. Veral as dit unieke of komplekse data akkuraat moet verwerk, is hierdie tekortkoming opvallend. Daarom word aanbeveel dat data wat met ChatGPT gegenereer is, altyd met ander bronne vergelyk word. Die bogenoemde beperkings moet dus in gedagte gehou word as die geldigheid van inligting wat deur ChatGPT voortgebring is, vasgestel word.

Ondanks ChatGPT se gevorderde vermoëns, moet rekening gehou word met die aansienlike tekortkomings daarvan. Wat die opvoedkunde betref, voer Alzhu'bi *et al.* (2023) aan dat onbetroubaarheid en onakkuraatheid van ChatGPT se grootste tekortkomings is. Dit is beslis nie volmaak nie. Omdat die inligting wat dit produseer, partymaal onakkuraat of misleidend is, moet studente gemaan word om dit altyd krities te beoordeel en met gesaghebbende bronne te vergelyk.

Alzhu'bi *et al.* (2023) beklemtoon verskeie gebreke wat in ag geneem moet word wanneer taalmodelle soos ChatGPT in die onderwys gebruik word. Eerstens kan sulke modelle, weens vooroordele in die opleidingsdata, onbewustelik bestaande stereotipes versterk. Dit hou implikasies vir studente in wat toenemend op hierdie tegnologie staatmaak, aangesien hulle kritiese denkvermoë, probleemoplossingsvaardighede en aktiewe deelname aan leer moontlik nie voldoende ontwikkel nie.

Tweedens kan die oormatige gebruik van ChatGPT tot 'n afname in studente se kreatiwiteit lei. Wanneer hulle voortdurend hul werkopdragte of aanbiedingsmateriaal met behulp van die model opstel, mis hulle geleenthede om oorspronklik te dink en hul unieke talente te ontwikkel.

Daarbenewens plaas die gebruik van sulke KI-tegnologieë ook studente se privaatheid en datasekureit in gevaar. Omdat sensitiewe inligting moontlik gestoor of gedeel kan word, is dit noodsaaklik dat toepaslike beskermingsmaatreëls in plek gestel word om data-oortredings te voorkom.

Akademiese integriteit is ook in die gedrang. Studente kan maklik modelantwoorde oorneem en as hulle eie aanbied, wat plagiaat bevorder en eerlike evaluering ondermyn. Ten laaste is daar ook steeds tegniese uitdagings, soos swak internetverbinding of sagteware-onversoenbaarheid, wat die doeltreffende gebruik van ChatGPT in die leeromgewing kan belemmer. Wanneer hierdie tegnologieë vir aanlyn assessering oorweeg word, moet instellings verseker dat stelsels betroubaar, veilig en eties verantwoordbaar is, met voorsorgmaatreëls teen ongemagtigde toegang en bedrog.

3.4 *Die professionele ontwikkeling en opleiding van onderwysers met die oog op aanlyn assessering*

Onderwysers moet met die oog op aanlyn assessering opgelei word in die gebruik van ChatGPT en verwante taalmodelle. In hierdie afdeling sal ondersoek word hoe onderwysers toegerus kan word met kennis om KI-assesseringstechnologie aan te wend. Opleidingsprogramme moet gemik wees op onder meer KI-vaardighede, die ontwerp van assessering, die beperkings van hierdie taalmodelle en etiese gedrag in aanlyn toetse. Die opleiding van onderwysers moet die volgende behels:

1. Beter vraag-en-antwoordvermoëns: Omdat ChatGPT en soortgelyke taalmodelle vroe uitstekend kan beantwoord, kan hulle aanwending in aanlyn assessering 'n interaktiewe en dinamiese vraagformaat tot gevolg hê. ChatGPT en ander taalmodelle se onmiddellike, verpersoonlike terugvoering sal studente se beleving van assessering verbeter en leer bevorder (Lin *et al.*, 2022).
2. Verpersoonlike evaluering: ChatGPT kan die moeilikheidsgraad en inhoud van vroe volgens die vermoëns en leerbehoefes van elke student aanpas om evaluering te verpersoonlik (Sümer, 2023). Dit kan ook op grond van studente se antwoorde opvolgvrae genereer en hulle vaardighede en kennis akkuraat assesser. Verpersoonlike evaluering gee 'n akkurate aanduiding van studente se vermoëns en gefokusde onderrig kan hulle vakkennis verbeter.
3. Verpersoonlike assessering: Deur die moeilikheidsgraad en inhoud van vroe volgens elke student se vermoëns en leervereistes aan te pas, kan taalmodelle soos ChatGPT assessering verpersoonlik (Sümer, 2023). Nadat hulle studente se antwoorde ontleed het, kan hulle geskikte opvolgvrae genereer vir 'n presieser assessering van elke student se kennis en vermoëns. Verpersoonlike assessering gee 'n presieser raming van elke student se kennis en vermoëns en verbeter dit met behulp van geteikende intervensies.
4. Outomatiese assessering en terugvoering: Hulle geoutomatiseerde assessering en terugvoering nadat toetse aanlyn afgelê is, is een van die belangrikste voordele van hierdie taalmodelle. Studente se antwoorde word ontleed, neigings word bespeur, en kommentaar word in 'n kits op die antwoorde van objektiewe en subjektiewe vroe gelewer. Danksy geoutomatiseerde evaluering kan onderwysers op ander onderrig-areas konsentreer terwyl studente spoedig terugvoering en versnelde leerherhalings ontvang (Messer, 2022).
5. Minder subjektiwiteit en partydigheid in assessering: Taalmodelle wat 'n eenvormige en onpartydige evalueringstandaard handhaaf, kan moontlike subjektiwiteit en partydigheid in aanlyn assessering uitskakel. Deur hierdie taalmodelle in bepaalde datastelle en in die nakoming van etiese standaarde af te rig, kan assessering billik

wees en partydigheid daarin tot die verlede behoort. Natuurlik sal voorsorg teen vooroordeel in die afrigtingsdata getref moet word (Cotton *et al.*, 2023).

Dit is duidelik dat die professionele ontwikkeling en opleiding van onderwysers in die gebruik van ChatGPT en soortgelyke taalmodelle noodsaaklik is om die potensiaal van aanlyn assessering ten volle te benut; só kan onderwysers toegerus word met die nodige tegniese, pedagogiese en etiese kennis om geloofwaardige, billike en leerbevorderende aanlyn assesseringspraktyke te ontwerp en implementeer.

3.5 *Opvoedkundige geleenthede en implikasies*

Volgens Farrokhnia, Banihashem, Noroozi en Wals (2023) bied ChatGPT sowel dosente as studente die volgende opvoedkundige geleenthede.

3.6 *Groter toegang tot inligting*

ChatGPT is doeltreffender as konvensionele soekenjins want dit gee 'n geskrewe antwoord in plaas van 'n lys bronverwysings. Dit kan volgens Cascella *et al.* (2023) die gepaste materiaal opspoor en opsom, en oombliklik toegang tot gedetailleerde inligting bied. Uit 'n opvoedkundige oogpunt kan ChatGPT studente se soektogte na inligting aanmerklik verkort sodat hulle meer tyd het om krities oor die studiemateriaal na te dink. Onderwysers kan daarmee geskikte onderrigbronne vind en skeep, en dit gebruik in assessering.

3.7 *Fasilitering van komplekse leertake en kritiese denke*

Studies toon dat KI-nutsprogramme moeilike leertake, soos taalverwerwing (Jia *et al.*, 2022) en kritiese denke (Hapsari & Wu, 2022), kan ontwikkel. ChatGPT is 'n intelligente onderrigstelsel wat verpersoonlikte onderrig en terugvoering kan gee in iets moeiliks soos rekenaarprogrammering (Biswas, 2023) en akademiese skryfvaardighede (Zhai, 2022). Dit kan ook kritiese denke by studente aanwakker deur verpersoonlikte vrae volgens elkeen se vaardigheidsvlak te stel (Cotton *et al.*, 2023). Daarby is ChatGPT 'n intelligente gespreksgenoot waarmee leerders kan oefen om hulle redeneringsvermoë te verbeter. Hulle kan hulle siening van 'n saak stel en ChatGPT versoek om die teenoorgestelde siening te huldig sodat 'n debat tussen hulle ontstaan (Bayat, Banihashem & Noroozi, 2022). Soos enige ander afgerigte taalmodel, kan ChatGPT leerders help om hulle eweknieë se werk te beoordeel en sodoende hulle vermoë om terugvoering te gee, verbeter.

Deur studente aan te moedig om inligting te integreer, krities te beoordeel en oorspronklike idees te ontwikkel, beklemtoon opvoeders die belangrikheid daarvan om verskeie bronne te raadpleeg en kennis toe te pas op werklike probleme. Opvoeders behoort duidelike assesseringskriteria en rubrieke te verskaf wat kritiese denkvaardighede soos analise, evaluasie en probleemoplossing beklemtoon, asook kreatiwiteit in probleemoplossing en innovasie, om te verseker dat hierdie vaardighede uitdruklik geëvalueer word.

3.8 *Vermindering van opvoeders se werklas*

ChatGPT kan onderwysers se werklas aansienlik verminder. Deur middel van byvoorbeeld terugvoering kan dit waardevolle leiding gee vir die afhandeling van projekte, opstelle en werkopdragte (Qadir, 2022). Onderwysers kan ChatGPT versoek om vraestelle in verskillende

formate op te stel, soos meerkeusevraestelle of oop langvrae, en selfs rubrieke vir die nasien van werkopdragte te genereer (Zhai, 2022). In teksgebaseerde kursusse kan ChatGPT werkopdragte geoutomatiseer nasien (Cotton *et al.*, 2023). Onderwysers kan ook vinnig en doeltreffend kommentaar op hulle leerders se opstelle lewer (Mizumoto & Eguchi, 2023).

As 'n voorbeeld om vinnig meervoudige keusevrae (MKV's) met antwoorde, gebaseer op 'n spesifieke teksgedeelte te verkry het hierdie navorser ChatGPT versoek om drie MKV's met antwoorde, gebaseer op 'n teksgedeelte op te stel. Binne 'n paar sekondes was die vrae met antwoorde gereed. Die feite moet natuurlik altyd nagegaan word.

Teks:

Alhoewel Lambert en Lines (2000) 'n formatiewe rol, 'n summatiwewerke rol en 'n sertifiseringsrol van assessering identifiseer, stel hulle duidelik dat, waarvoor assessering ook al gebruik word, dit korrekte inligting oor die leerder moet verskaf. Hulle verwys hierna as “vertroue in die resultate”; dus geldigheid en betroubaarheid van assessering en die resultate daarvan. Geldigheid en betroubaarheid is twee aparte konsepte in assessering, maar is terselfdertyd tegelykertyd onlosmaaklik verbind. Die bespreking wat volg, handel dus oor al twee beide konsepte.

Ten einde leerders billik te assesser, moet vrae gevra word oor die vermoëns waarvoor die leerder moet beskik om in staat te wees om die kennis en vaardighede vir spesifieke leeruitkomst of leerdoelwitte te demonstreer. Bykomend kan gestel word dat geldigheid net bereik kan word as die leerder as 'n individu in 'n eiesoortige sosiale omgewing en spesifieke konteks gesien word. Volgens Killen (2007) sal so 'n individuele assesseringspraktik die onderwyser in staat stel om meer ingeligte besluite te neem oor wat om te onderrig en hoe om onregverdigte behandeling tydens die assesseringsproses te voorkom.

Geldigheid verwys nie slegs na hoe die resultate van assessering gebruik gaan word nie, maar ook die mate waarin die assessering beplan word om te meet wat dit veronderstel is om te meet. Hierdie beplanning hou erkenning van die leerder, wat uitkomst en doelwitte binne 'n bepaalde konteks moet bereik, in. Die onderwyser moet seker maak dat assesseringstake nie net die inhoud wat onderrig is, reflekteer, nie, maar ook korrek is vir die vlak waarop die inhoud aangebied is.

Hier is drie meervoudige keusevrae (MKV's) met antwoorde, gebaseer op die teksgedeelte: Vraag 1:

Watter drie rolle van assessering word deur Lambert en Lines (2000) geïdentifiseer?

- A. Diagnostiese, reflektiewe en ontwikkelende rolle*
- B. Formatiewe, summatiwewerke en sertifiseringsrolle*
- C. Onderwys-, leer- en administratiewe rolle*
- D. Kognitiewe, affektiewe en psigometriese rolle*

Regte antwoord: B

Formatiewe, summatiwewerke en sertifiseringsrolle word spesifiek in die teks genoem.

Vraag 2:

Wat beteken “vertroue in die resultate” volgens Lambert en Lines?

- A. Die leerder moet altyd die hoogste punt behaal*
- B. Die assessering moet maklik wees om te voltooi*
- C. Die assessering moet betroubare en geldige inligting oor die leerder verskaf*
- D. Die leerder moet self besluit hoe hy/sy geassesseer wil word*

Regte antwoord: C

Die frase “vertroue in die resultate” verwys na geldigheid en betroubaarheid van assessering.

Vraag 3:

Wat stel Killen (2007) voor om onregverdigte behandeling in assessering te voorkom?

A. Die gebruik van streng en standaardiseerbare vraestelle

B. Om alle leerders op dieselfde manier te assesseer, ongeag konteks

C. 'n Individuele assesseringspraktik wat die leerder se unieke konteks in ag neem

D. Die uitsluiting van enige leerder se agtergrondinligting uit die assessering

Regte antwoord: C

Killen beklemtoon die waarde van individuele assesseringspraktike vir billikheid.

3.9 Probleme met aanlyn assessering in hoër onderwys

Die koms van ChatGPT en soortgelyke KI-kletsprogramme, oftewel “chatbots”, vereis ’n herbesinning van die doel van hoër onderwys. As die doel is om studente leerstof te laat opsom en memoriseer en dan hulle kennis daarvan te toets, bedreig ChatGPT die voortbestaan van hoër onderwys. As universiteite nie kan waarborg dat die tekste wat dosente evalueer, inderdaad deur hulle studente geskryf is nie, is hulle grade nikswerd.

Ofskoon ChatGPT en soortgelyke taalmodelle wat op (KI) berus, evaluering in hoër onderwys wesenlik kan verbeter, moet hulle ernstige gebreke eers aangevul word voordat hulle in gebruik geneem kan word. As hulle vir evaluering in hoër onderwys aangewend word, kan plagiaat ’n probleem wees. Studente kan maklik in werkopdragte kul omdat enige KI-stelsel, met die regte porboodskap of spesifikasies, ’n hele opstel namens hulle kan skryf. Dit sal nie net die doel van hoër onderwys (die opleiding en uitdaging van studente) ondermyn nie, maar ook grade en diplomas waardeloos maak. Hierbenewens kan ChatGPT sommige studente ten koste van ander bevoordeel. Studente wat toegang tot ChatGPT het en dit gebruik om skitterende werkopdragte namens hulle te skryf, sal beter punte behaal as hulle medestudente wat nie toegang daartoe het nie. Bowendien kan ChatGPT tot onbillike assessering lei.

Dit kan onmoontlik wees om te onderskei tussen ’n student se eie werk en werk wat deur ’n KI-kletsprogram gegenereer is. Die antwoorde wat studente in toetse en werkopdragte by KI-kletsprogramme kry, sal nie ’n ware weerspieëling van hulle eie kennis en insig wees nie en moeilik wees om te beoordeel (Cotton *et al.*, 2023).

4. ’n Bespreking van en voorstelle vir die gebruik van ChatGPT in aanlyn assessering

Assesserings waarmee die vordering van studente bepaal word, is ’n belangrike aspek van hoër onderrig. Eksamens, werkopdragte, projekte en voorleggings is maar enkele vorme van assessering waarmee die volle bestek van leeruitkomst, wat insluit standpunte, kennis en vermoëns, geëvalueer word. ChatGPT word in hoër onderwys ingespan om toetse op te stel op grond van standarde of die vaardigheidsvlak van studente (Lin *et al.*, 2022). In sekere kursusse word ChatGPT gebruik om vrae op te stel waarmee nie alleen studente se kennis nie, maar ook hulle taalvaardighede en vermoë om krities te dink getoets word (Rudolph *et al.*, 2023).

In die hoër onderwys kan ChatGPT ook gebruik word om interaktiewe, spelgebaseerde toetse op te stel. ’n Mens kan “chatbots” of virtuele assistente bou om studente se vermoë om

probleme op te los deur natuurlike taal te assesseer. Afgesien daarvan dat dit leerders of studente kan help om belangrike kommunikasie- en probleemoplossingsvaardighede aan te leer, kan dit ook 'n prettige manier wees om hulle kennis en vaardighede ten toon te stel. "Chatbot"-toepassings gee oombliklike terugvoering en doeltreffende antwoorde op vrae. KI kan enige leerervaring aanpas deur sekere webtuistes en boeke volgens leerders se behoeftes en belangstellings voor te stel. Hulle kan ook studiemateriaal, soos studiegids en lesingaan-tekeninge, genereer (Cotton *et al.*, 2023).

Hierbenewens kan ChatGPT werkopdragte evalueer en in reële tyd terugvoering gee (Cotton *et al.*, 2023). Aangesien dit opstelle of enige geskrewe werk kan nasien, kan onderwysers aan belangriker take aandag gee, soos om terugvoering te gee en hulp te verleen. Volgens Cotton *et al.* (2023) is ChatGPT in staat om vraestelle vinnig en akkuraat na te sien en dadelik terugvoering te gee. Akademiese personeel kan die probleme van werkopdragte wat met ChatGPT gegenereer is, op verskeie maniere oplos. Eerstens kan hulle presiese instruksies gee oor hoe take georganiseer moet word (Barile, 2023). Sulke instruksies moet egter in duidelike en akkurate taal gegee word, aanwysings moet herhaal word, en die oogmerke moet uiteengesit word sodat werkopdragte goed georden en logies is. Tweedens kan 'n kontrolelys of rubriek gebruik word om studente se werk na te sien. Die nasienkriteria in 'n rubriek moet 'n groot verskeidenheid take, aanbiedings, aktiwiteite en dergelike bevat. Die kriteria, perstasievlakke en beskrywings behoort die drie belangrikste afdelings van 'n rubriek uit te maak (Leadership workshop, 2012). Rubrieke sal sorg dat studente se werk en begrip van die vakinhoud billik geëvalueer word. Derdens kan dosente sowel handmatige as outomatiese assesseringsmetodes volg (Cotton *et al.*, 2023). Hierdie oplossings behoort te verseker dat studente se begrip korrek geassesseer word.

'n Mens moet op die uitkyk wees vir patrone of onreëlmatighede in die taalgebruik van leerders. Omdat die taalgebruik van KI-kletsprogramme nie op standaard is nie, genereer hulle onnatuurlike taal. Hulle herhaal dikwels woorde of frases en die taalgebruik kan eienaardig of vol teenstrydighede wees. Kyk dus fyn na die taalgebruik om vas te stel of skryfwerk deur 'n KI-kletsprogram gegenereer is (Sümer, 2023).

Nog 'n manier om te bepaal of skryfwerk deur 'n KI-kletsprogram gegenereer is, is om die verwysings en aanhalings daarin na te gaan. Omdat hierdie kletsprogramme nie nuwe idees kan uitdink of navorsing kan doen nie, sal akkurate aanhalings of bronverwysings nie daarin voorkom nie (Gewirtz, 2023).

Mens kan ook nagaan of die skryfwerk oorspronklik is. Aangesien KI-kletsprogramme nie unieke inhoud kan skep nie, sal hulle skryfwerk grootliks met reeds gepubliseerde werk ooreenstem. Skryfwerk kan deurgelees word of plagiaatoopspooringsagteware kan gebruik word om die oorspronklikheid daarvan te bepaal (Gewirtz, 2023). 'n Teks kan ook vir feitefoute gefynkam word. Hoewel die meeste KI-taalmodelle grammatikaal korrekte skryfwerk kan lewer, is dit nie altyd so nie. Mens kan vasstel of 'n teks deur 'n masjien geskryf is deur fyn te let op teenstrydighede en feitefoute (Cotton *et al.*, 2023).

Gaan spelling en taalgebruik na. In teenstelling met die spel- en taalfoute wat mense maak, is die werk van KI soms taamlik foutvry. Hoe foutvry skryfwerk is, hang af van die gehalte en afrigtingsdata van elke KI-taalmodel (Sümer, 2023).

Gebruik nutsprogramme wat taalgebruik ontleed. Die GPT-2 Output Detector Demo, byvoorbeeld, evalueer skryfwerk en kan patrone en onreëlmatighede in die werk van 'n KI-taalmodel aantoon (Cotton *et al.*, 2023; Sümer, 2023).

Volgens Saunders (2023) kan ChatGPT akademiese hulp om scenario's vir assessering deur gevallestudies te skep. Ook studente kan dit gebruik om 'n scenario te skep wat in hulle

assessering gebruik word. Omdat die assessering doelgemaak en deur 'n student geskep is, is dit geldig en word plagiaat en ander skendings van akademiese integriteit verhoed.

Die gebruik van ChatGPT kan geminimaliseer of voorkom word deur toetse op sekere maniere op te stel. Om studente se kritiese denke en kommunikasie- en probleemoplossingsvaardighede te toets, is een manier. In plaas daarvan om studente 'n opstel oor 'n bepaalde onderwerp te laat skryf, kan hulle versoek word om aan groepsbesprekings, voorleggings en ander interaktiewe aktiwiteite deel te neem. Dit sal voorkom dat studente ChatGPT of ander taalmodelle gebruik en sal selfstandige leer en kritiese denke by leerders aanmoedig.

Akkurate aanhalings, verwysings en verwysingsbronne verseker die geldigheid en geloofwaardigheid van navorsing in akademiese skryfwerk. Omdat taalmodelle soos ChatGPT nie verskeie bronne kan raadpleeg nie en nie akkuraat kan aanhaal nie, kan dit ook nie bronverwysings vermeld nie. Oop assesserings wat kreatiwiteit en oorspronklikheid vereis, is nog 'n manier om studente te toets. Studente kan byvoorbeeld gevra word om hulle navorsingstema te formuleer of argumente op te stel.

Omdat ChatGPT vereis dat studente krities moet dink en met nuwe idees vorendag moet kom, stel projekte hoë eise aan studente. Om te verhoed dat studente KI-taalmodelle tydens evaluering gebruik, kan studente in reële tyd of onder tegnologiese toesig eksamen skryf (Cotton *et al.*, 2023).

In die akademiese wêreld kan ChatGPT verskeie interessante voordele en moontlike toepassings hê. Enkele hiervan word vervolgens bespreek.

Outomatiese assessering en terugvoering: ChatGPT kan opstelle, werkopdragte en antwoorde nasien en terugvoering gee. Omdat ChatGPT studente se vrae oor hulle leerinhoud een-twee-drie kan beantwoord, hoef dosente dit nie te doen nie. Dit bespaar hulle heelwat tyd.

Skryf- en taalopleiding: ChatGPT se skryf-, taal- en woordeskatadvies help leerders om hulle taal- en skryfvaardighede te slyp.

Studiehulp: ChatGPT se akkurate, blitssnelle antwoorde en verduidelikings help leerders/ studente om leerinhoud te verstaan en te onthou.

Groepprojekthulp: ChatGPT help studente om hulle groepprojekte te beplan, navorsing te doen en dinkskrums daarvoor te hou.

Voorleggingshulp: ChatGPT kan skyfies vir voorleggings en ander materiaal maak sodat studente hulle gedagtes duidelik kan uitdruk.

Virtuele tutoriale: ChatGPT kan virtuele tutoriale vir afstands- of aanlyn studente gee (Hoyos, 2023). Dit kan gesprekke met hulle voer en as hulle opvoedkundige eweknie optree. Hierdie navorser voer aan dat leer danksy ChatGPT asinchronies kan geskied omdat studente nie almal op dieselfde tyd en plek vir onderrig hoef te wees nie.

Opvoeders kan ChatGPT dus op verskeie maniere gebruik om studente krities te leer dink. In die eerste plek is 'n vraag soos “Hoe sal jy hierdie probleem aanpak met die kennis en vaardighede wat jy reeds opgedoen het?” 'n goeie begin. 'n Vraag soos “Watter strategie sal jy volg om die hindernisse te oorbrug?” daag studente uit om krities te dink en probleme op te los. In die tweede plek kan dosente ChatGPT gereeld gebruik om vraestelle op te stel om studente se begrip van vakinhoud te toets. Derdens kan ChatGPT werkopdragte volgens elke student se vereistes en vaardighede opstel en boonop progressief moeiliker werkopdragte opstel om hulle uit te daag. Hierbenewens kan ChatGPT met uitmuntende modelantwoorde vir take en werkopdragte vorendag kom (Viljoen, 2023).

In die hoër onderwys moet studente selfstudie doen om hulle studiemateriaal te verstaan. Hulle moet dit op grond van hulle eie belewenisse en standpunte ontleed, dit met hulle persoonlike en beroepsdoelwitte in verband bring, en nuwe konsepte en kennis sintetiseer.

Hierdie aktiwiteite behels dat hulle met begrip kan skryf, visuele hulpmiddels kan skep, hulle leerinhoud kan saamvat, hulle nuut verworwe kennis kan toepas, en hulle leermateriaal met medestudente kan bespreek. Blootstelling aan uiteenlopende sienings en standpunte sal hulle begrip verbeter en hulle denke verruim. Tradisionele onderrig- en leerbenaderings sal as gevolg van kunsmatige intelligensie plek moet maak vir studentgerigte onderrigbenaderings en ondervindingsleer. Met projekteer, byvoorbeeld, word studente aangemoedig om die regte wêreld se probleme op te los deur hulle kennis en vaardighede daarop toe te pas. Projekteer skets die konteks en verduidelik hoe studente hulle vaardighede moet toepas. Groepwerk is nog 'n strategie om leer deur samewerking te bevorder.

Samewerking met medestudente lei tot 'n dinamiese en ondersteunende atmosfeer waarin studente hulle kennis kan toepas en van mekaar kan leer. Werkgeïntegreerde of ondervindingsleer help studente om hulle kennis in die regte wêreld toe te pas deur praktiese ervaring soos velduitstappies, leerlingskappe en nabootsings.

Ten slotte kan aangevoer word dat tegnologie leer en probleemoplossing kan bevorder. Met tegnologieë soos opvoedkundige spel, KI, en virtuele en uitgebreide realiteit, kan heelwat met die opvoedkundige proses tot stand gebring word (Viljoen, 2023).

5. Aanbevelings

Om studente se kennis en vaardighede akkuraat te bepaal, moet assesseringskriteria duidelik wees en om vooroordeel te voorkom, moet afrigtingsdata onpartydig wees en monitering deurlopend gedoen word.

Opvoeders en opvoedkundige instellings moet met kreatiewe oplossings vorendag kom om die gebreke van KI en taalmodelle soos ChatGPT die hoof te bied. Dit behels onder meer beter afrigtingsdata, 'n verskeidenheid sienswyses en alternatiewe assesseringstegnieke. Opvoeders en opvoedkundige instellings moet 'n metode ontwikkel om die gebreke van KI aan te vul. Dit sluit in bykomende sekuriteitsmaatreëls, veilige toegang tot die taalmodelle, en eksamens wat kritiese denke en 'n grondige begrip eerder as blote memorisering van leerstof toets.

6. Slotsom

'n Gevorderde taalmodel soos ChatGPT het 'n omwenteling meegebring in die manier waarop studente se kennis en vermoëns aanlyn geëvalueer word. Vir sowel opvoeders as studente kan dit assessering aansienlik verbeter en aanpassingseksamens in geoutomatiseerde evaluasies en terugvoering verander. Daar sal egter werk gemaak moet word van die vooroordeel, onbetroubaarheid, onveiligheid en gebrek aan privaatheid daarvan. Deur saam te werk, kan akademici, opvoeders en wetgewers munt slaan uit die voordele van hierdie taalmodelle sonder om die etiese beginsels en die geldigheid en billikheid van aanlyn assessering prys te gee. ChatGPT bied hoër onderwys die geleentheid om inklusiewe, kreatiewe onderrig te gee en leer te assesser. Praktiese voorstelle vir die gebruik van ChatGPT in aanlyn assessering, wat die leemte in die literatuur vul, sluit die volgende in. Gebruik ChatGPT om onmiddellike, formatiewe terugvoer te gee op studente se skryfwerk, kodering of probleemoplossing. Integreer ChatGPT as 'n tutor vir akademiese skryfopdragte: ideevorming, beplanning en verfyning wat

ideaal is vir studente met taalhindernisse of beperkte toegang tot skryfondersteuning. Studente kan hul antwoorde vergelyk met dié wat deur ChatGPT gegenereer is en dit krities evalueer. Opvoeders, geleerdes en akademiese instellings word trouens aangemoedig om generatiewe KI-tegnologie te gebruik. Hulle moet dit ondersoek, kennis neem van die talle gebreke daarin, dink aan die moontlike toepassing daarvan in hulle vakgebied of onderrig, en dit bespreek met hulle studente – wat dit heel waarskynlik reeds gebruik.

BIBLIOGRAFIE

- Ahmad, U. 2023. The Potential of ChatGPT for Personalized Learning and Adaptive Tutoring Systems. <https://www.linkedin.com/pulse/potential-ChatGPT-personalized-learning-adaptive-tutoring-usman-ahmad/> [6 June 2023].
- AlZu'bi, S, Mughaid, A, Quiam, F & Samar, H. 2023. Exploring the Capabilities and Limitations of ChatGPT and Alternative Big Language Models 10.47852/bonviewAIA3202820. https://www.researchgate.net/publication/370581741_Exploring_the_Capabilities_and_Limitations_of_ChatGPT_and_Alternative_Big_Language_Models [6 June 2023].
- Barile, NA. 2023. Guide to giving clear instructions to students (that they will actually follow). <https://www.wgu.edu/heyteach/article/guide-giving-clear-instructions-students-that-they-will-actually-follow2001.html#:~:text=After%20giving%20them%20directions%2C%20ask%20your%20students%20to,can%20help%20them%20comprehend%20and%20complete%20the%20task> [17 Junie 2023].
- Bayat, M, Banihashem, SK & Noroozi, O. 2022. The effects of collaborative reasoning strategies on improving primary school students' argumentative decision-making skills. *The Journal of Educational Research*, 115(6):349–358. <https://doi.org/10.1080/00220671.2022.2155602> [7 June 2023].
- Biswas, S. 2023. Role of ChatGPT in computer programming. *Mesopotamian Journal of Computer Science*, 2023, 8-16. <https://doi.org/10.58496/MJCSC/2023/002> [9 June 2023].
- Bommasani, R, Hudson, DA, Adeli, E, Altman, R, Arora, S, von Arx, S, Bernstein, MS, Bohg, J, Bosselut, A, Brunskill, E, Brynjolfsson, E, Buch, S, Card, D, Castellon, R, Chatterji, N, Chen, A, Creel, K, Davis, JQ, Demszky, D & Liang, P. 2021. On the opportunities and risks of foundation models. *arXiv preprint arXiv:2108.07258* [7 June 2024].
- Brown, TB, Mann, B, Ryder, N, Subbiah, M, Kaplan, J, Dhariwal, P, Neelakantan, A, Shyam, P, Sastry, G, Askell, A, Agarwal, S, Herbert-Voss, A, Krueger, G, Henighan, T, Child, R, Ramesh, A, Ziegler, DM, Wu, J, Winter, C & Amodei, D. 2020. Language models are few-shot learners. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 33:1877-1901. <https://proceedings.neurips.cc/paper/2020> [6 June 2023].
- Butler, S. 2023. GPT 3.5 vs. GPT 4: What's the Difference? <https://www.howtogeek.com/882274/gpt-3-5-vs-gpt-4/> [19 April 2024].
- Cascella, M, Montomoli, J, Bellini, V & Bignami, E. 2023. Evaluating the feasibility of ChatGPT in healthcare: An analysis of multiple clinical and research scenarios. *Journal of Medical Systems*, 47(1):1–5. <https://doi.org/10.1007/s10916-023-01925-4> [7 Junie 2023].
- Celi, I, Dindar, M, Muukkonen, H & Järvelä, S. 2022. The Promises and Challenges of Artificial Intelligence for Teachers: a Systematic Review of Research. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11528-022-00715-y> [5 June 2023].
- Chowdhury, NA & Rahman, S. 2023. A brief review of ChatGPT: Limitations, Challenges and Ethical-Social Implications. https://www.researchgate.net/publication/368397881_A_brief_review_of_ChatGPT_Limitations_Challenges_and_Ethical-Social_Implications [6 June 2023].
- Collins, J & Hussey, R. 2021. *Business research: A practical guide for students*. 5th ed. London: Bloomsbury Publishing.
- Cotton, DRE, Cotton, PA & Shipway, JR. 2023. Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14703297.2023.2190148> [26 May 2023].

- Cyrus, W. 2023. Automatic Grading with Azure OpenAI Services ChatGPT Virtual Assistant. <https://techcommunity.microsoft.com/t5/educator-developer-blog/automatic-grading-with-azure-openai-services-ChatGPT-virtual/ba-p/3811231> [6 June 2023].
- Dheda, G. 2023. What Does GPT Stand for in Chat GPT: Everything You Need to Know. <https://openaimaster.com/what-does-gpt-stand-for-in-chat-gpt/> [6 June 2023].
- Farrokhnia, M, Banihashem, SK, Noroozi, O & Wals, A. 2023. A SWOT analysis of ChatGPT: Implications for educational practice and research. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14703297.2023.2195846> [7 June 2023].
- Foung, D, Lin, L & Chen, L. 2024. Reinventing assessments with ChatGPT and other online tools: Opportunities for GenAI-empowered assessment practices. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666920X24000535> [11 June 2025].
- Gewirtz, D. 2023. How to make ChatGPT provide sources and citations. <https://www.zdnet.com/article/how-to-make-ChatGPT-provide-sources-and-citations/> [8 June 2023].
- Hapsari, IP & Wu, TT. 2022. AI Chatbots learning model in English speaking skill: Alleviating speaking anxiety, boosting enjoyment, and fostering critical thinking. International Conference on Innovative Technologies and Learning, Porto, Portugal, 444-453. https://doi.org/10.1007/978-3-031-15273-3_49 [9 June 2023].
- Heil, J, Ifenthaler, D, Cooper, M, Mascia, ML, Conti, R & Penna, MP. 2025. Students' perceived impact of GenAI tools on learning and assessment in higher education: the role of individual AI competence. *Smart Learning Environments*, 12 (37):1-18. <https://doi.org/10.1186/s40561-025-00395-0> [11 June 2025].
- Hoyos, A. 2023. Unpacking ChatGPT: The Pros and Cons of AI's Hottest Language Model. <https://www.ie.edu/insights/articles/unpacking-ChatGPT-the-pros-and-cons-of-ais-hottest-language-model/> [24 May 2023].
- Jia, F, Sun, D, Ma, Q & Looi, CK. 2022. Developing an AI-Based learning system for L2 learners' authentic and ubiquitous learning in English language. *Sustainability*, 14(23):15527. <https://doi.org/10.3390/su142315527> [7 June 2023].
- Karthikeyan, C. 2023. Literature Review on Pros and Cons of ChatGPT Implications in Education. https://www.researchgate.net/publication/369125368_Literature_Review_on_Pros_and_Cons_of_ChatGPT_Implications_in_Education [23 May 2023].
- Kivunja, C & Kuyini, AB. 2017. Understanding and applying research paradigms in educational contexts. *International Journal of Higher Education*. 6(5):26-41.
- Leadership workshop. 2012. Faculty Evaluation Rubrics. University of Washington Center for Instructional Change. <https://advance.washington.edu/sites/advance/files/1a.%20Faculty%20Evaluation%20Rubrics.pdf#:~:text=Rubrics%20are%20often%20used%20in%20teaching%20to%20assess,useful%20for%20evaluating%20faculty%20candidates%20and%20faculty%20performance> [7 June 2023].
- Lewis, A. 2022. Multimodal large language models for inclusive collaboration learning tasks. Proceedings of the 2022 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies: Student Research Workshop, Washington, 202–210.
- Li, C & Xing, W. 2021. Natural language generation using deep learning to support MOOC learners. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 31(2):186-214. <https://doi.org/10.1007/s40593-020-00235-x> [16 June 2023].
- Lin, F, Cao, W, Zhang, W, Chen, L, Hong, Y, Xu, T & Tan, C. 2023. Knowledge-Enhanced Retrieval: A Scheme for Question Answering. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-0713-5_12 [9 May 2024].
- Lin, X, Luterbach, K, Gregory, KH & Sconyers, SE. 2024. A case study investigating the utilization of ChatGPT in online discussions. *Online Learning*, (28)2:1-23. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1428200.pdf?utm_source=ChatGPT.com. DOI:10.24059/olj.v28i2.4407 [10 June 2025].
- MacGregor, K. 2023. ChatGPT – Calm your inner Luddite, keep your inner sceptic. *University World News*. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20230302062634124> [2 March 2024].
- Marr, B. 2023. The Top 10 Limitations Of ChatGPT. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2023/03/03/the-top-10-limitations-of-ChatGPT/> [6 June 2023].

- Messer, M. 2022. Grading Programming Assignments with an Automated Grading and Feedback Assistant. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-11647-6_6 [27 June 2023].
- Mishra, A. 2023. The Power of Language Models: How GPT-3 is Changing the Way We Interact with Text. <https://medium.com/@abhishekmishra13k/the-power-of-language-models-how-gpt-3-is-changing-the-way-we-interact-with-text-7a1c9b71e676> [24 March 2024].
- Mizumoto, A & Eguchi, M. 2023. Exploring the potential of using an AI language model for automated essay scoring. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4373111> [9 June 2023].
- Noroozi, O, Weinberger, A, Biemans, HJ, Mulder, M & Chizari, M. 2012. Argumentation-based computer supported collaborative learning (ABCSCCL): A synthesis of 15 years of research. *Educational Research Review*, 7(2):79-106. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2011.11.006> [7 June 2023].
- Osmanovic-Thunström, A & Steingrímsson, S. 2022. Can GPT-3 write an academic paper on itself, with minimal human input? <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-03701250/document> [12 June 2025].
- Patel, M & Patel, N. 2019. Exploring research methodology. *International Journal of Research and Review*, 6(3):4855.
- Qadir, J. 2022. Engineering education in the era of ChatGPT: Promise and pitfalls of generative AI for education. *TechRxiv*. <https://doi.org/10.36227/techrxiv.21789434.v1> [7 June 2023].
- Rudolph, J, Tan, S & Tan, S. 2023. ChatGPT: Bullshit spewer or the end of traditional assessments in higher education? *Journal of Applied Learning & Teaching* 6(1):342-362. <https://journals.sfu.ca/jalt/index.php/jalt/article/view/689/539> [9 May 2024].
- Saunders, S. 2023. Rather than ban generative AI, universities must learn from the past. *University World News*. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20230302062634124> [6 March 2024].
- Sorrel, C. 2024. Can These New AI Models Answer Questions Better? Not Really. https://www.lifewire.com/ai-models-dont-answer-questions-well-8654403?utm_source=ChatGPT.com [11 June 2025].
- Sümer, O. 2023. Artificial intelligence chatbots, how do they work? For which purposes can they be used? What are the benefits and potential pitfalls? <https://www.omersumer.com/personal-writings/2023-03-21-ChatGPT-and-LLMs/index.html> [27 June 2023].
- Viljoen, J. 2023. AI in higher education – A tool for better learning? *University World News*. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20230302062634124> [2 March 2024].
- Zhai, X. 2022. ChatGPT user experience: Implications for education. Available at SSRN 4312418. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4312418 [7 June 2023].

Wetenskap en etiek: Perspektiewe op waarde- en morele oorwegings in hedendaagse wetenskapsbeoefening

Science and ethics: Perspectives on value and moral considerations in contemporary practice of science

ANTON A VAN NIEKERK

Departement Filosofie

Fakulteit Lettere en Sosiale Wetenskappe

Universiteit Stellenbosch

Stellenbosch

Suid-Afrika

E-pos: aavn@sun.ac.za

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3362-3434>

Anton van Niekerk

ANTON VAN NIEKERK (DPhil, MA, BTh, Lisensiaat in Teologie, MASAF) is emeritus Professor in Filosofie en stigter en emeritus Direkteur van die Sentrum vir Toegepaste Etiek aan die Universiteit Stellenbosch. Hy was vroeër vir 19 jaar voorsitter van die Filosofiedepartement op Stellenbosch. Hy spesialiseer in etiek en bio-etiek, godsdiensfilosofie en die filosofie van die menswetenskappe. Hy is die outeur en mede-outeur van 22 boeke, 58 boekhoofstukke en 107 artikels in geakkrediteerde vaktydskrifte. Hy skryf ook 32 boekbesprekings en 342 populêre artikels. Hy behartig 'n tweeweklikse rubriek in *Die Burger* en *Netwerk 24*. 'n Versameling van hierdie rubrieke sedert 2019 word eersdaags deur Naledi-uitgewers gepubliseer. Onder Van Niekerk se bekendste boeke tel *Rasionaliteit en relativisme* (1992), *Geloof sonder sekerhede* (2005 en 2014) en *Ethics and AIDS in Africa: The challenge to our thinking* (2016). Hy is die eerste persoon aan die US wat die Kanseliersmedalje vir die beste student aan die US (1980) sowel as die Kanslierstoeckenning vir uitnemendheid oor 'n hele loopbaan (2016) ontvang het. Hy ontvang die Stalsprys vir Filosofie van die SA Akademie vir Wetenskap en Kuns in 1995. In 2014 word hy

ANTON VAN NIEKERK (DPhil, MA, BTh, Licenciante in Theology, MASAF) is Professor emeritus of Philosophy and Founder and Director emeritus of the Centre for Applied Ethics at Stellenbosch University (SU). Before his retirement, he was Chair of the Department of Philosophy at SU for 19 years. He specialises in ethics and bioethics, philosophy of religion and the philosophy of the human sciences. He is the author and co-author of 22 books, 68 book chapters and 107 articles in accredited scientific journals. In addition, he has written 33 book reviews and 342 popular articles. He is responsible for a fortnightly column in *Die Burger* and *Netwerk 24*. A volume of these assembled columns (since 2019) is to be published by Naledi Press. Amongst Van Niekerk's best known books are *Rasionaliteit en Relativisme* (*Rationality and Relativism*, 1992), *Geloof sonder sekerhede* (*Faith without certainties*, 2005 & 2014) and *Ethics and AIDS in Africa: the challenge to our thinking* (2016). He is the first person to have received both the Chancellor's Medal for the best student on campus (1980) and the Chancellor's Award for excellence awarded for his entire career (2016). In 1995, he received the Stals Prize

Datums:

Ontvang: 2025-01-20

Goedgekeur: 2025-07-09

Gepubliseer: September 2025

een van die eerste professore aan die US wat as uitgelese professor aangestel word. Hy tree oor sy loopbaan op as promotor van 29 afgestudeerde PhD-studente sowel as 85 MA- en Mphil-studente. Hy word uitgenooi na en tree op by 90 internasionale vakkongresse oor die hele wêreld, dikwels as hoofreferent. Hy is 'n voormalige direkteur van die International Association of Bioethics, voorsitter van die Philosophical Society of Southern Africa en stigterslid en voorsitter van die Raad van Direkteure van EthicSA. Hy was ook vir ses jaar 'n senaatsverteenvoerder in die Raad van die Universiteit Stellenbosch. Hy is 'n gelegitimeerde NG-predikant en 'n bekende openbare intellektueel.	for Philosophy from the SA Academy of Science and Arts. In 2016, he was one of the first SU professors to be appointed as distinguished professor. During his career, he has supervised 29 PhD and 85 MA and MPhil students. He was invited to and has delivered papers at 90 conferences across the globe, often as keynote speaker. He is a former director of the International Association of Bioethics, chair of the Philosophical Society of Southern Africa and founding member and chair of EthicSA. He served as senate representative in the Council of SU for six years. He is an ordained minister of the Dutch Reformed Church and a well-known public intellectual.
---	--

ABSTRACT

Science and ethics: Perspectives on value and moral considerations in contemporary practice of science

There used to be a long-held conviction, undergirded and promoted particularly by Kantian epistemology, that facts and values had to be separated for the sake of attaining truth. Many claim that this insight grounds modern science. This conviction has been markedly challenged by developments in the 20th century, particularly in the ranks of post-empiricist philosophers of science. This paper explores the conviction that opposed modernist philosophy of science – the conviction, namely, that values, morality and ethics have become intellectual orientations without which the valid practice of science is no longer possible. The author analyses key concepts in this regard, particularly “science” and the shifts that this notion has undergone in post-empiricist philosophy of science, as well as the notions of “value”, “morality” and “ethics”. Attention is paid to the way in which the application of values to science implies that science no longer is the domain of individuals, but, instead, that it increasingly requires to be practised by groups of researchers. Examples, such as the Eddington test of general relativity and the discovery of the Higgs boson particle, are discussed. The acknowledgement of the necessity of values in science also gives rise to the phenomenon of “hyper-authorship”. The author concludes with a critical assessment of the notion of “local moralities”, as it comes to the fore in highly controversial cases such as the Nevirapine research in the development of HIV/Aids vaccines in Africa, as well as Peter Singer’s insistence on ethics’ claim to universality.

In the world in which we nowadays live, it is increasingly being recognised that the demand of obligation (Afrikaans: “behoorensis”) needs to be legitimately addressed to just about all forms of human behaviour. The success of the modern sciences has, in the past, often been accredited to the alleged conviction that true science simply reflects reality “as it is”, without the “interference” of values, as was assumed necessary in the image of pre-modern knowledge acquisition.

This conviction was markedly challenged by developments in the 20th century, particularly in the ranks of post-empiricist philosophers of science (of which Thomas Kuhn is the best example). This paper explores the conviction that opposed modernist philosophy of science

– the conviction, namely, that values, morality and ethics have become intellectual orientations without which the valid practice of science is no longer possible.

The author analyses key concepts in this regard, particularly “science” and the conceptual shifts that this notion has undergone in post-empiricist philosophy of science, as well as the notions of “value”, “morality” and “ethics”. It is claimed that science is best understood as a tradition of systematic knowledge transfer that originated in the fifth century BCE in ancient Greece, but that is nowadays understood as being markedly different from that day and age.

Science, then, as it is nowadays understood, is the outcome of a striving for a body of universally valid insights. The post-empiricist Thomas Kuhn denies that this is ever attainable. The history of science shows, according to the early Kuhn, that science only functions according to incommensurable “paradigms”, drawing on “key exemplars” that guide scientific research. Hence, “progress” is, according to Kuhn and other post-empiricists, not really an appropriate depiction of what has been transpiring in the history of science.

The abovementioned striving also applies to the notion of rational accountability, the meaning of which remains controversial. In this regard, the author distinguishes between the classical (groundability), critical (i.e. the testability of claims) and judgement models of rationality. In addition, the striving of science is systematic; the components of scientific theories must “hang together” and are not loose and unrelated but rather indisputable “facts”. Science requires that segments of reality be distinguished in terms of separately identifiable “disciplines”.

As far as values are concerned, the author draws on a definition by JJ Degenaar: “...[A] differential, regulative principle of organisation that indicates desirability or undesirability, and that functions normatively in the reflections, judgements, decision-making processes, actions or actual practices of people” (1986:103-104).

Morality, for the author, refers to the universal phenomenon that people subject their actions to the demands of obligation, as has been claimed. In that sense, morality is an observable phenomenon in human society. Ethics, on the other hand, is much more of a philosophical activity in which critical reflection on the nature of value, norms, morality and ethical theories, or approaches to moral argumentation, occurs.

An argument as to why moral concerns are essential for practising science is developed. Four supporting arguments are put forward. Firstly, science, as infused by moral persuasions, is less dangerous (it can of course also be highly beneficial!) to society. In sync with this realisation it is generally being accepted that science is nowadays much more, and much better practised, no longer by individuals, but by groups (or “teams”) of researchers. Examples, such as the Eddington test of general relativity and the discovery of the Higgs boson particle, are discussed.

Secondly, the acknowledgement of the necessity of values in science also gives rise to the phenomenon of “hyper-authorship”, that is, groups of research participants who, under the leadership of a “principal investigator” accepts joint responsibility (in fortune or misfortune!) for the eventual publication and dissemination of the research.

Thirdly, the author provides a critical assessment of the notion of “local moralities”, as it comes to pass in highly controversial cases such as the Nevirapine research in the development of HIV/Aids vaccines in Africa, as well as Peter Singer’s insistence on ethics’ claim to universality.

In the Nevirapine case, researchers such as Dr. David Ho (Taiwan) insisted that it was indeed ethical to test Nevirapine as an ARV for HIV positive pregnant women in many African

countries. This meant a dosage significantly shorter and cheaper than the standard of care, which at that stage was high and prolonged dosages of AZT. Ho's argument was that, for most African women eligible for the trial, the general standard of care in their home countries was nonexistent.

This position was vehemently opposed by Marcia Angell, the then editor of the New England Journal of Medicine; arguably the most highly acclaimed medical research journal in the world. Angell eventually retired from the editorship because of irreconcilable differences arising from the dispute. Said dispute in this case, clearly referring to the outcome of differences of opinion about the possibility of "local moralities" – that is, a notion that argues that morality essentially functions and attains meaning within the confines of the value systems of different countries and societies.

Fourthly, the universal intent of moral theorising flies in the face of the idea of "local moralities". This is fiercely claimed by Peter Singer, arguably the best known but also among the most controversial bioethicists in the world. He writes: "Theory agrees that an ethical principle cannot be justified in relation to any partial or sectional group. Ethics takes a universal point of view." (See more complete quote in the text).

KEYWORDS: morality, ethics, knowledge, science, values, local moralities, hyper-authorship, principal investigator, universality

TREFWOORDE: moraliteit, etiek, kennis, wetenskap, waardes, lokale moraliteite, hiper-outeurskap, hoofondersoeker, universaliteit

OPSOMMING

Hierdie artikel handel oor die rol van waarde-oorwegings in wetenskapsbeoefening. Dit behels 'n verdere ontwikkeling van die grootliks gevestigde problematisering van die waarde-dichotomie van kennis (wetenskap). Hierdie dichotomie, wat herlei kan word na Francis Bacon (16de eeu) en voorts aanmerklike stukrag verwerf het in die denke van Immanuel Kant (18de eeu), is eers na behore bevraagteken in die loop van die twintigste eeu, veral as gevolg van die werk van die post-empiristiese insigte van denkers soos Karl Popper, Thomas Kuhn, Imre Lakatos, Stephen Toulmin en Paul Feyerabend. Die skrywer analiseer waarde-oriëntasie in wetenskapsbeoefening wat voortspruit uit die erkenning van die spanningskeppende faktore in die praktyk van wetenskapsbeoefening – faktore soos verlies aan vertroue, gesagserkenning of -ontkenning, professionele aspirasies, ambisie, en dergelike meer.

Die kernbegrippe waaroor die artikel handel (wetenskap, waardes, moraliteit en etiek) word indringend geanaliseer. 'n Aantal gevallestudies wat wys op die verweeftheid van waardes en kennisverwerwing word uitvoerig aan die orde gestel. Hieronder tel die Eddington-eksperiment vir die toetsing van die Algemene Relatiwiteitsteorie in 1919, sowel as (in die negentigerjare van die vorige eeu) die dispuut oor die wenslikheid van drasties verkorte protokolle van antiretrovirale middels vir swanger vroue wat MIV-positief toets in arm lande soos in Afrika. Die outeur sluit af deur die konsep van "lokale moraliteite" te verduidelik en te kritiseer, veral vir soverre laasgenoemde konsep die strewe na die universele geldigheid van etiese teorieë (sterk gepropageer deur Peter Singer) in die gedrang bring.

Inleiding: Van 'n "neat" na 'n "gaudy" wetenskapsbeeld

Daar steek 'n enorme stuk ironie in die verskynsel dat moraliteit en etiek soveel prominensie in ons huidige wêreld verower het. Dit beteken eenvoudig dat die behoortlikheidseis – die eis

van die etiek, die eis dat ons die “behoort-vraag” vra – sigself met dringendheid ten opsigte van alle vorme van menslike of menslik-geïnspireerde gedrag aanmeld.

Ek behandel nie hier die mate waarin hierdie verskynsel wêreldwyd voorkom nie, hoewel dit opvallend is dat, sover ek kon vasstel, daar weinig, indien enige, getuienis is van samelewings of kulture wat die behoorlikheidseis ten opsigte van menslike gedrag – die eis dat gevra word wat die verskil tussen regte/verkeerde of goeie/slegte menslike handeling is – nie in hul sosialisering (laat) vra nie. Waarmee ek my hier bemoei, is ’n ander fokus, naamlik die ontwikkeling van enkele perspektiewe op die verskynsel dat wetenskap, moraliteit en etiek intellektuele oriëntasies geword het waarsonder geloofwaardige *wetenskapsbeoefening* nouliks meer moontlik is.

Een van die tegelyk opvallende en kontroversiële kenmerke van intellektuele ontwikkelings in die loop van die 20ste eeu was die oorgang vanaf ’n sogenaamde “neat image of science” na ’n sogenaamde “gaudy image of science” (Arne Naes, 1972). Daarmee is opgemerk dat dit nie meer vir ons moontlik is om te praat van universeel geldige norme in terme waarvan klinkklaar of finaal uitgemaak kan word wat wetenskap is of nie, of in terme waarvan onomwonde bepaal kan word of ’n beweerde wetenskaplike teorie geldig (laat staan nog “waar”!) is nie. Die praktyk van wetenskaplike kennisverwerwing is daarom nie so maklik formaliseerbaar soos dit voorgestel word in die werk van vooraanstaande, vroeg 20ste eeuse wetenskapsfilosowe soos die positivis Carl Hempel (1959) of die kritiese rasionalis Karl Popper (1959; 1963 en 1972) nie.

As ons volgens ’n post-empiristiese denker soos Thomas Kuhn onself vergewis van wat eintlik in die geskiedenis van die wetenskap gebeur het, meld ’n ander verhaal as dié van Hempel en Popper sigself aan. Uit hierdie alternatiewe verhaal blyk dat die norme vir die bepaling van die wetenskaplike status van kennisaansprake konteksafhanklik is. Hulle word medebepaal deur historiese, sosiale en, les bes, etiese faktore wat ’n rol speel in die alledaagse lewe van gewone mense wat die praktyk van die wetenskap beoefen. Wat hier veral opval, is die wyse waarop natuurwetenskappe in hierdie opsig ooreenstem met die menswetenskappe.¹

Wat veral in die lig van insigte wat ontwikkel is in die loop van die 20ste eeu na vore getree het, is die bestek van die (beduidend) méér faktore wat, náás die toepassing van ’n vermeende duidelik omskrewe wetenskaplike metode, die aard en gang van wetenskapsbeoefening beïnvloed.

Dit was veral invloedryke post-empiristiese wetenskapsfilosowe wat daarop gewys het dat, soos Stephen Toulmin dit treffend geformuleer het, “Science is not an intellectual computing machine; it’s a slice of life” (Toulmin, 1961). As sodanig deel die wetenskap in die wisselvallighede en onsekerhede van die historiese menslike bestaan – veral ook dáárdie onsekerhede en wisselvallighede wat spruit uit die ontginning van die normatiewe dimensie van ons bestaan; daardie dimensie wat veral te make het met waardes, norme, moraliteit en etiek (Vgl. Rossouw, 1980).

Die wetenskap vertoon daarom ook die tipiese verskynsels wat voorkom in die historiese, sosiale en morele bestaan van die mens. As ons die denke van die mees prominente post-empiristiese wetenskapsfilosoof, Thomas Kuhn, ernstig opneem, moet ons nie daaroor verbaas wees dat verskynsels soos gesag en tradisie, die verbintenis tot ’n paradigma, verlies aan vertroue, gemeenskaplike navorsing, groepslojaliteite, vertroue, konsensus wat op oorreding berus, en dergelike meer ’n onontkenbare rol speel in wetenskapsbeoefening nie.

¹ Vgl. Van Niekirk (1992:171-238) vir ’n meer omvattende en volledige beredenering van hierdie aanspraak.

Die wetenskap is daarby nie vry te stel van die *spanningskeppende* faktore van mense se historiese, sosiale bestaan nie – faktore soos verlies aan vertroue, gemeenskapskrisisse (vgl. oorloë wat tot in ons tyd voortgaan), pandemies (soos Covid vyf jaar gelede), polarisasie, kommunikasiegapings, professionele aspirasies, jaloesie, ambisie, magsuitoefening, vrees en morele krisisse wat part en deel uitmaak van die spektrum van faktore, gevare en geleenthede waarmee wetenskapsbeoefening in ons tyd moet huishou nie.

Post-empiristiese wetenskapsfilosofie: Die akkommodasie van spanningskeppende faktore in die hedendaagse wetenskapsbeeld

Wat Kuhn beklemtoon, soos reeds vermeld, is dat die *spanningskeppende* verskynsels van die konkrete, sosiale en morele lewe van mense op geen manier volledig geïgnoreer kan word in die moreel-praktiese beoefening van die wetenskap as 'n “slice of life” nie. Wetenskapsbeoefenaars is immers nie mense wat in 'n sosiaal-historiese lugleege leef nie, maar is in hul wetenskapsbeoefening verwickel in sosiale en politieke kontekste wat inspeel op die inhoud, metodes en resultate van hul werk.

Verskeie post-empiristiese wetenskapsfilosowe wys treffend op hoe die “vordering” van die wetenskap ('n formulering wat Kuhn en sy volgelinge liefs nie gebruik nie) gestempel is deur die kontingensie van, byvoorbeeld, persoonlike ambisie en die patronaatskap wat gepaard gaan met navorsingsgeleenthede en professionele aanstellings.

Kuhn wys daarop dat die soort wetenskapsbeeld wat hy ontwikkel, nie praat oor die begrip “wetenskap” as iets wat geformaliseerd vir alle ondersoekterreine geld nie. Anders gestel: Kuhn is nie geïnteresseerd in *wat* die wetenskap behoort te wees (soos Popper) nie, dog eerder in *hoe* wetenskaplike navorsing *de facto* in die geskiedenis ontwikkel het (Kuhn, 1970:1-65). So nie, word strooipoppe van die wetenskap opgestel waaraan min, indien enige, navorsingswerk na behore voldoen.

Daarby is daar steeds nie konsensus oor die onbetwyfelbare stel kriteria wat geld vir die proses van wetenskaplike teorievorming nie. Laasgenoemde het veral te make met die feit dat waardevorming 'n belangrike rol in hierdie proses speel. Kriteria vir geldigheid in wetenskaplike navorsing is deurspek met waarde-oorwegings.

Wetenskap: 'n Konseptuele analise

Wát, egter, verstaan ons onder die begrip “wetenskap”? “Wetenskap” verwys, wat my betref, en in aansluiting by idees van HW Rossouw (1993:94-97), na die tradisie van sistematiese kennisverwerwing en -oordrag wat rondom die vyfde eeu voor Christus in Griekeland ontstaan het en wat sedertdien 'n integrerende onderdeel van die Europese beskawing en sy verspreiding na ander wêrelddele geword het.

Wetenskapsbeoefening spruit uit 'n bepaalde *strewe*, naamlik die *strewe na universeel geldige insigte*. (Die feit dat dit 'n strewe is, beteken nie dat dit oral en altyd verwesenlik word nie.) Die strewe word gekenmerk deur die ideaal van die *prinsipiële verwisselbaarheid of vervangbaarheid van die subjek van kennis*; daarin is geleë die vermeende “objektiwiteit” van wetenskaplike kennis aansprake (Rossouw, 1993:95).

In aansluiting by Rossouw (1993:96) sou tweedens ook melding gemaak kon word van die strewe na *rasionale verantwoordbaarheid* van wetenskaplike kennisverwerwing. Oor wat rasionaliteit egter inderwaarheid is, is daar allermins konsensus. Verskillende modelle van

rasionaliteit is reeds in die moderne tradisie van wetenskapsbeoefening ontwikkel en die gesprek hieroor gaan steeds voort.²

'n Derde kenmerk van die strewe na wetenskaplike kennis is die *sistematiese* karakter daarvan. Wetenskap is geen ordelose byeenraap van losse, verbandlose aansprake en insigte nie. Wetenskapsbeoefening is sowel in aanleg as in resultaat steeds uit op die aanlê van verbande en op die integrasie van kennisitems deur vergelyking, klassifikasie, subsumering en veralgemening.

Al die fasette van die wetenskaplike strewe vereis, vierdens, dat die kennisproses *gedissiplineerd* uitgevoer sal word. Wetenskap is immers na sy wese onderwerp aan die tug van 'n *dissipline*; vandaar die gebruik van die begrip "wetenskaplike dissipline(s)". Dit impliseer die afbakening van wetenskaplike ondersoek in duidelik onderskeie probleemareas, d.i. velde van ondersoek wat veral tot uitdrukking kom in die *metodiese aard van navorsing*. Hierdie aspek van wetenskapsbeoefening bly steeds algemeen geldend, al het die hedendaagse beklemtoning van die waarde van interdisiplinêre navorsing meegebring dat hierdie kenmerk van die wetenskap meer genuanseerd verstaan behoort te word.

Waardes, moraliteit en etiek

Ek het aan die begin verwys na die wyse waarop waardes, moraliteit en etiek in die loop van die 20ste eeu die terrein van menslike kultuurvorming in die algemeen, en wetenskapsbeoefening in die besonder, geïnfiltreer en beïnvloed het. Vervolgens slegs 'n kort woord oor wat met elk van hierdie begrippe bedoel word. "Waardes", wat my betref, verwys na gedragsrigtende oorwegings wat bepalend is vir die belang wat 'n mens heg aan verskynsels en praktyke. Johan Degenaar omskryf die begrip "waarde" as volg: "By 'value' I mean a differential, regulative principle of organisation that indicates desirability or undesirability, and that functions normatively in the reflections, judgements, decision-making processes, actions or actual practices of people" (Degenaar, 1986:103-104).

Moraliteit, daarenteen, verwys na die (soms naspoorbare) feit dat mense positief of negatief reageer op die behoorlikheidseis wat universeel aan menslike gedrag gestel word, byvoorbeeld die algemeen verkose en wetlik afdwingbare praktyk dat mense nie moet drink en bestuur nie. Vir soverre laasgenoemde praktyk bestaan, vorm dit deel van "moraliteit" as 'n verskynsel "daar buite" in die wêreld.

Etiek is, hierteenoor, 'n begrip met 'n duidelik meer wysgerige strekking. Etiek is 'n *filosofiese dissipline* wat die uitkoms is van 'n sistematiese en rationally regverdigbare proses van *refleksie* of *besinning* oor die verskil tussen reg en verkeerd, of goed en kwaad. Kortom, terwyl moraliteit primêr verwys na wat mense *de facto* doen soos gestuur deur (die afwesigheid van) waardes en norme, verwys etiek na wat mense *dink hulle behoort te doen* en hoe laasgenoemde reflektief en sistematies gemotiveer word. In dié sin is etiek 'n vorm van filosofie of *na-denke*, dit is "denke oor denke", refleksie oor die denkmiddele (intellektuele begrippe en singewende idees) wat ons gebruik om ons ervaringsveld mee te identifiseer, klassifiseer of interpreteer.

In die bespreking van die afgelope twee paragrawe, word die indruk geskep dat die eiesoortigheid van sowel moraliteit as etiek ten diepste bepaal word deur die krag van die

² Die tradisie van moderne wetenskapsbeoefening onderskei veral drie modelle van rasionaliteit, naamlik rasionaliteit as *begrondbaarheid*, as *kritiese toetsbaarheid* en as verantwoordbare *oordeel of beoordeling* (Brown, 1988; Van Niekerk, 1990). Vir die eerste twee modelle, sien Van Niekerk (1980); vir die derde, Van Niekerk (1990).

behoorlikheidseis waaraan morele gedrag getoets kan en moet word – nie slegs in ’n beperkte ruimte nie, maar universeel in die menslik gestempelde werklikheid. (Ek kom aan die einde van die artikel terug op hierdie aanspraak op universele geldigheid in die praktyk van wetenskapsbeoefening en etiese gedrag.) Voordat ek verder gaan, wil ek egter eers kortliks stilstaan by die vraag of die behoorlikheidseis beperk is tot aanwending ten opsigte van menslike gedrag.

So ’n beperking is natuurlik nie vanselfsprekend nie. Onder “menslike gedrag” sou ’n mens immers nie slegs kon verwys na gedrag wat ’n vanselfsprekende dimensie het, soos wanneer moeilike besluite geneem moet word in mediese kontekste of in die bepaling van politieke en ander vorme van beleidsvorme nie. Menslike gedrag kan immers insluit vorme van taalgebruik (ook in die openbaar; vergelyk die onlangse herrie oor pres. Trump se gebruik van die f...woord in ’n televisie-onderhoud uit frustrasie omdat Israel nie gehou het by ’n ooreenkoms met die VSA oor die afvuur van missiele na Iran nie – Junie 2025). Benewens wetenskapsbeoefening (waarop ek later terugkom), is regspleging, godsdienstebeoefening en kunsbeoefening bepaald ook vorme van “menslike gedrag” wat getoets kan word aan die behoorlikheidseis.

Wat is dan dit wat “eie” is aan moraliteit en etiek wat die besondere en dringende toepassing van die behoorlikheidseis so ter sake en opvallend maak?

Een antwoord op hierdie vraag is om te verwys na besondere en eiesoortige morele pligpleging en na wanneer die effek van menslike aksie die potensiele en aktuele kapasiteit het om ander mense onontkombaar skade te berokken. Een voorbeeld: Die behoorlikheidsvraag kan gevra word met betrekking tot ’n predikant se bediening van die nagmaal of met betrekking tot ’n musikstudent of pianis se interpretasie van ’n Beethoven-sonate of ’n rolprent met baie geweld. Vergelyk laasgenoemde voorbeelde, wat wel moreel beoordelenswaardig, maar moreel relatief triviaal is, met instansies van rooftogte of pedofilie, wat sonder uitsondering morele woede (“outrage”) veroorsaak.

Hierop sou ’n mens wel kon antwoord dat die behoorlikheidseis sonder enige vorme van nadenke of besinning op die laaste twee voorbeelde toegepas en vanselfsprekend ingesien kan word. Hulle is sonder meer verkeerd (en veragtelik); die konsensus daaroor in alle samelewings behoeft geen verdere motivering nie.

Wat ons egter boei en probleme besorg wat betref ons verstaan van etiek, is die gevalle waar die oordeel oor reg en verkeerd besinning en inspanning verg, omdat die antwoord op die morele vrae wat in egte etiek aan die orde kom, allesbehalwe vanselfsprekend is. Neem, as voorbeeld, die geval van die vraag of verkorte Nevirapine-protokolle aan swanger vroue wat MIV-positief toets, in brandarm gebiede (soos in Afrika) toegedien behoort te word omdat hulle die “standaardbehandeling” wat sulke vroue in Westerse lande normaalweg ontvang, eenvoudig nie kan bekostig nie. (Sien my meer volledige bespreking van hierdie voorbeeld later in die artikel.)

Dit wat “eie” aan moraliteit en etiek is, is dus nie so eenvoudig om konseptueel vas te pen nie. Ek glo wel dat dit alles te make het met die dringendheid en opsigtelikheid van die kwaad (“harm”) wat ons veronderstel is om deur morele gedrag te verhoed.³

Laasgenoemde argument beteken nie dat utilitarisme die enigste regverdigbare morele teorie is nie, maar wel dat die aantoonbare uitwerking van aksies op ander mense op een of

³ Ek bedank graag een van die keurders van hierdie artikel, prof. Michael Heyns, wat my in sy terugvoer op hierdie punt gewys het.

ander manier onontkenbaar ter sake is vir ons verstaan van die eiesoortige aard van die morele beoordeling van menslike gedrag, en dus van moraliteit en etiek.

Hier moet dan nou ook gewys word op die opvallende en maatgewende veranderinge wat ons verstaan van die wetenskap in die loop van die 20ste eeu ondergaan het. Een van die belangrikste hiervan is dat die wetenskap al hoe minder beoefen word as die neerslag van *individuele* aksies. Trouens, 'n mens sou met reg kon aanvaar dat die dissipline wat ek en my kollegas in die filosofiedepartemente wêreldwyd beoefen, een van die relatief min oorblywende soorte akademiese aktiwiteite is wat steeds beoefen word as die neerslag van geïndividualiseerde inspanning en (soms) eensame refleksie.

Feit bly dat, grootliks vanweë die koste daaraan verbonde sowel as die skaal van investering in duur apparatuur, logistieke vereistes en infrastrukturele behoeftes, die wetenskap al hoe meer bedryf word deur groot groepe mense wat in navorsingspanne as navorsers funksioneer. Dink, by wyse van voorbeeld, aan die enorme werk wat aangepak is in die ontsyfering van die genetiese kode,⁴ of Eddington se waarnemings op die eiland Principe aan die kus van Wes-Afrika om Einstein se Algemene Relatiwiteitsteorie te toets,⁵ of die koste wat gepaardgegaan het met die opsporing van die Higgs-bosonpartikel.⁶ Dat sodanige werk aangepak en deurgevoer sou kon word deur 'n individu soos Newton, wat eensaam 'n vallende appel in 'n vrugteboord kon sit en dophou, is onvoorstelbaar.

“Hiper-outeurskap” in die wetenskap

Dat die wetenskap deesdae al hoe meer bedryf word in (groter) groeperinge van outeurs, word meermale na verwys as “hiper-outeurskap”. Dit het allerlei implikasies wat ek nie nou gaan bespreek nie. Waarop ek egter wil wys in hierdie verband, is die praktyk van veelvuldige, indien nie (“hiper-”)outeurskap nie, en die eiesoortige eise wat dit stel aan morele sensitiwiteit in wetenskapsbeoefening en, gepaard daarmee, die noodsaak van *etiese wetenskapsbeoefening*.

Eensyds hou hierdie soort outeurskap die voordeel in dat wetenskaplike werk behoorlik deur kollegas geskrutineer word. Hierdie verskynsel voed dus op sy eie manier onderlinge vertroue in kollegas wat mekaar vertrou in die aanvaarding van verantwoordelikheid vir die betrokke aspek van die navorsingsprojek wat aan bod kom. Dit kan op sy beurt aanleiding gee tot 'n manier van doen wat die idee voed dat moraliteit “plaaslik” is, en wel in die sin dat onderlinge samewerking in die navorsingspan toenemend aanleiding kan gee tot praktyke wat nie altyd die toets van betroubaarheid en integriteit kan slaag nie. In sekere situasies gee dit aanleiding tot wat bekend staan as “lokale” moraliteite.

'n Suiwer oordeel oor laasgenoemde is ook nie altyd so eenvoudig nie. Aan die een kant ontstaan daar situasies waar die saak vir die ontginning en verdediging van 'n “lokale moraliteit” met goeie argumente begrond kan word. As voorbeeld in hierdie verband dink 'n mens aan 'n grootskaalse navorsingspraktyk in die 1990's toe die effektiwiteit van Nevirapine as teenmiddel vir MIV ondersoek is. Die dispuut in daardie geval het gehandel oor die vraag of dit eties geregverdig sou wees om 'n enkeldosis Nevirapine toe te ken aan swanger vroue met MIV en 'n hoë risiko om hul MIV oor te dra aan hul ongebore fetusse.

⁴ Vergelyk die werk van Francis Collins, een van die leiers van die projek om die menslike genoom te ontsyfer. Sien Collins (2007:57-144).

⁵ Sien *Wikipedia* https://en.wikipedia.org/wiki/Eddington_experiment#:~:text=Eddington%20developed%20the%20photographs%20on,a%20result%20agreeing%20with%20Einstein.%22.

⁶ Sien *Wikipedia* <https://en.wikipedia.org/w/index.php?search=Higgs+Boson+particle+test&title=Special%3ASearch&ns0=1>.

Proewe het daarop gedui dat so 'n toekenning vir swanger vroue in die ontwikkelende wêreld toereikend sal wees. Invloedryke wetenskaplikes, soos die destydse redakteur van die *New England Journal of Medicine* (NEJM), Marcia Angell, was sterk teen dié soort navorsing gekant. Hulle het aangevoer dat hierdie soort middelenavorsing op subjekte wat nie ten minste ook dieselfde standaarddosie ontvang nie, oneties is; almal (d.i. in sowel die ontwikkelde en die ontwikkelende wêreld) moet dieselfde kry. Dit is 'n morele eis aan daardie navorsers. Toe daar uiteindelik nie aan hierdie versoek van haar voldoen is nie, het sy bedank as redakteur van die NEJM.

Hierteenoor het ander vooraanstaande navorsers soos dr. David Ho van Taiwan (later VSA) aangevoer dat die standaarddosie vir vroue in die ontwikkelende wêreld (Afrika) inderwaarheid nul is. Daarom is dit wat Ho en andere betref wel moreel geregtig om 'n middel soos Nevirapine en laasgenoemde se gebruik in die arm wêreld te ontwikkel. Laasgenoemde is nie alleen grootliks effektief (soos studies gewys het nie), maar ook onvergelykbaar meer bekostigbaar as, byvoorbeeld, die standaardmiddel AZT wat tot in daardie stadium vir veral pasiënte in die Eerste Wêreld gebruik is. Hier het ons dus te make met 'n situasie waarin sterk gepleit is vir 'n "lokale" moraliteit. (Vir hierdie verhaal, vgl. Van Nickerk, 2003).

Die strewe na universaliteit in wetenskap en etiek

Teenoor die Nevirapine-pleidooi vir die lokale gebruik van 'n middel met beperkte effektiwiteit, staan diegene wat niks wil weet van morele norme en waardes wat nie universeel geldig is nie. In hierdie verband verwys ek na die standpunt van prof. Peter Singer van Princeton in die VSA, debatteerbaar die bekendste (dog ook mees omstrede) bio-etikus tans ter wêreld). Hoewel hy waarskynlik een van die mees uitgesproke voorstanders van 'n utilitaristiese benadering tot morele begripsvorming is, dring hy daarop aan dat morele teorieë behoort te streef na 'n universele geldingskrag. Hy wys in een van sy geskrifte op die breë reeks filosowe wat, hoe hulle ook al van mekaar verskil wat betref utilitarisme, voor die voet daarop wys dat outentieke etiek op een of ander wyse altyd streef na universele geldingskrag. Singer skryf as volg:

One could argue endlessly about the merits of each of these characterizations of the ethical. But what they have in common is more than their differences. Theory agrees that an ethical principle cannot be justified in relation to any partial or sectional group. Ethics takes a universal point of view. This does not mean that a particular ethical judgment must be universally applicable. Circumstances alter causes...What this does mean is that in making ethical judgements we go beyond our own likes and dislikes. The problem is that if we describe the universal aspect of ethics in bare, formal terms, a wide range of ethical theories, including quite irreconcilable ones, are compatible with the notion of universality...The universal aspect of ethics, I suggest, does provoke a persuasive, although not conclusive, reason for taking a broadly utilitarian position. (Singer, 1993:11-12)

Om af te sluit, wys ek ook op die enorme vordering wat sedert ongeveer 1980 wêreldwyd (insluitende in die arm, ontwikkelende wêreld) gemaak is om alle protokolle vir navorsingsprojekte wat navorsing op menslike subjekte behels, aan eweknie-etiese evaluering te onderwerp. Dit gaan in hierdie artikel nie primêr oor sodanige etiese uitklaring ("ethical review") nie. Ek wys bloot ten slotte daarop dat die eweknie-evaluering van navorsing op menslike subjekte (watter vorm dit ook al aanneem) 'n onomwonde demonstrasie is van die deurwerking van die besef dat wetenskap en moraliteit ten diepste verbonde is aan mekaar.

Dit is 'n onhoudbare opvatting dat etiese evaluering bloot aangeplak kan/moet word as die “laaste” en “onbelangrikste” deel van wetenskaplike navorsing. Deeglike oriëntasie in morele argumentasie en evaluering behoort 'n integrerende deel uit te maak van alle vorme van navorsing op menslike subjekte. Na die mate waarin laasgenoemde al hoe meer plaasvind, sal die besef groei dat, in wetenskapsbeoefening, ons nie bloot te make het met die opspoor en toepassing van natuurwette nie, maar met 'n “slice of life” – daardie lewe wat beter of slegter geleef kan word.

BIBLIOGRAFIE

- Brown, H. 1988. *Rationality*. London & New York: Routledge.
- Collins, FS. 2007. *The language of God*. London: Pocket Books,
- Degenaar, JJ. 1986. Values in the language game of philosophy. *South African Journal of Philosophy*, 5(4):103-106.
- Kuhn, T. 1970. *The structure of scientific revolutions* (Second enlarged edition). Chicago: University of Chicago Press.
- Naes, A. 1972. *The Pluralist and Possibilist Aspect of the Scientific Enterprise*. Oslo: Universitetsforlaget; and London: Allen & Unwin.
- Hempel, C. 1959. The function of general laws in history, in P. Gardiner, (ed.). *Theories of history*. New York: Free Press of Glencoe.
- Popper, K. 1959. *The logic of scientific discovery*. London: Hutchinson of London.
- Popper, K. 1963. *Conjectures and refutations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Popper, K. 1972. *Objective knowledge*. Oxford: Clarendon Press.
- Rossouw, HW. 1980. *Wetenskap, interpretasie, wysheid*. Port Elizabeth: Universiteit van Port Elizabeth (Seminare, Simposiums en Lesings, B7).
- Rossouw, HW. 1993. *Universiteit, wetenskap en kultuur* (saamgestel en ingelei deur AA van Niekerk). Kaapstad: Tafelberg.
- Singer, P. 1993. *Practical Ethics* (second edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Toulmin, S. *Foresight and understanding*. London: Hutchinson.
- Van Niekerk, AA. 1980. Die grense van die kritiese rede. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit Stellenbosch.
- Van Niekerk, A.A. 1990. To follow a rule or to rule what should follow? Rationality and judgment in the human sciences. In: J. Mouton & D. Joubert. *Knowledge and method in the human sciences*. Pretoria: Human Sciences Research Council: 179-194.
- Van Niekerk, AA. 1992. *Rasionaliteit en relativisme: op soek na 'n rasionaliteitsmodel vir die menswetenskappe*. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Van Niekerk, AA. 2003. Mother-to-child-transmission of HIV/AIDS in Africa: ethical problems and perspectives. *Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik*. Berlin: Walter de Gruyter. Vol. 8 (2003):149-170.

Terugblik op Brexit: Gevolge ná nege jaar

Reflection on Brexit: Repercussions after nine years

RIAAN EKSTEEN

Navorsingsgenoot

Departement Politieke Studie en Regeerkunde

Universiteit van die Vrystaat

Bloemfontein

Suid-Afrika

E-pos: reksteen@swakop.com

Riaan Eksteen

RIAAN EKSTEEN was vir 27 jaar lid van Suid-Afrika se Buitelandse Diens. Hy beklee in daardie tyd verskillende poste en dien in verskillende hoedanighede in die Buitelandse Ministerie. Gedurende 1964-67 is hy in die Namibiese afdeling gemoeid met SA se betrokkenheid in die hofsak by die Internasionale Geregshof in Den Haag; hy is ook agtereenvolgens hoof van die VN- en Namibiese afdeling (1973-76) en van Beplanning (1981-1983). Hy dien vanaf 1968-1973 by die SA Ambassade in Washington, DC. Voorts is hy vir 12 jaar ambassadeur by die VN in New York (1976-1981); Namibië (1990-1991); VN in Genève (1992-1995) en Turkye, insluitende Azerbaidjan, Kirgistan, Oesbekistan en Turkmenistan. Hierdie laaste aanstelling is deur Pres. Mandela gedoen. Hy was ook Direkteur-generaal van die Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie (SAUK) van 1983 tot 1988. Hy is die outeur van *The Role of the Highest Courts of the United States of America and South Africa, and the European Court of Justice in Foreign Affairs* en was besoekende dosent aan die Tashkent State University of Law, Uzbekistan. Hy is lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns vanaf Junie 2022. Sy memoirs, *Beyond Diplomacy*, is in Oktober 2022 gepubliseer.

RIAAN EKSTEEN was a member of the South African Foreign Service for 27 years, during which time he held several posts in various capacities within the Foreign Ministry. From 1964-67 he served in the Namibian division, participating in South Africa's court case in the International Court of Justice in The Hague; he also successively held the positions of Head of the UN and Namibian divisions (1973-1976) and Head of Planning (1981-1983). In addition, from 1968-1973, he was stationed at the South African Embassy in Washington, DC; subsequently, he was Ambassador for 12 years at the U.N. New York (1976-1981); Namibia (1990-1991); U.N. Geneva (1992-1995); and Turkey, including Azerbaijan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (1995-1997). The assignment to Turkey was done by Pres. Mandela. He is also a former Director-General of the South African Broadcasting Corporation (1983-1988). He is the author of *The Role of the Highest Courts of the United States of America and South Africa, and the European Court of Justice in Foreign Affairs* and was visiting scholar at the Tashkent State University of Law, Uzbekistan. He is a member of the South African Academy for Science and Arts since June 2022. His memoirs, *Beyond Diplomacy*, was published in October 2022.

Datums:

Ontvang: 2024-12-29

Goedgekeur: 2025-07-22

Gepubliseer: September 2025

ABSTRACT**Reflection on Brexit: Repercussions after nine years**

Brexit resulted in significant and enduring repercussions for the United Kingdom (UK) and the European Union (EU), fostering a highly volatile environment that has persisted for nine years after the referendum. The expected economic advantages of exiting the EU predominantly did not come to fruition, resulting in the view of Brexit as a politically detrimental choice. The consequences of Brexit are complex, impacting on the economy, politics, and social relations of the UK. Brexit has transformed the political landscape of the UK. Mainstream political parties embraced more stringent positions about immigration and national identity. The normalisation of these perspectives has fostered a more polarised political climate. Brexit has unsettled the fragile political equilibrium in Northern Ireland. Public sentiment towards Brexit continues to be polarised. Although some continue to endorse its advantages, numerous individuals recognise its disadvantages and want stronger connections with the EU. Brexit substantially impeded the UK's economic performance. The UK economy is currently approximately 4% smaller than it would have been had it continued its membership in the EU. This decrease is evident in multiple significant indicators. Exports and imports declined due to the intricacy of new trade obstacles, which impeded the operational efficiency of UK enterprises, resulting in elevated costs and diminished competitiveness. Business investment levels are over 30% diminished compared to pre-referendum trends, signifying a substantial decline in economic confidence and growth potential. The immediate consequences of the referendum resulted in a significant decline in the British pound (£), causing heightened inflation rates. Estimates indicate that Brexit-related inflation has incurred an annual cost of approximately £404 for the average British family. Currently, the average person is almost £2 000 poorer because of these economic alterations. Numerous enterprises indicate heightened operating difficulties resulting from new rules and documentation requirements. Customs declarations have increased threefold since exiting the single market, thereby escalating expenses, especially for small businesses that find it challenging to accommodate these extra obligations. The enduring consequences are unfolding as public sentiment shifts and businesses adjust to a new environment beyond the EU. The long term economic repercussions of Brexit on the UK have been substantial and predominantly adverse, influencing multiple aspects of the economy, such as trade, investment, productivity, and total economic growth. Brexit has resulted in heightened trade obstacles between the UK and the EU, its principal economic partner. Substantial declines in company investment transpired alongside stagnant productivity growth and a general deterioration of the UK economy. The repercussions reflect the difficulty presently encountered by the UK as it adapts to its new status outside the EU and emphasises the intricacy of separating Brexit's effects from other global economic influences. Virtually all sectors of society have undergone some form of disruption, and the sociocultural effects are significant, influencing daily life. Although certain sectors may evolve, the immediate repercussions have predominantly been adverse to both the economy and public mood. Brexit has caused significant manpower shortages in multiple sectors, especially those dependent on EU workers, which includes hospitality, agriculture, and logistics. The cessation of free movement has resulted in a net decrease in immigration from the EU, intensifying current workforce issues. Brexit has profoundly influenced the UK's education industry, impacting student mobility, funding, institutional collaborations, and the entire higher education environment. It complicates visa procedures for prospective students, disrupts research funding and collaborations, and necessitates alterations in curricular standards. These trends provide considerable challenges for UK institutions as they have to contend with a transformed

environment characterised by heightened rivalry for overseas students and possible reductions in academic variety and quality. The likelihood of the UK rejoining the EU is minimal. Negotiations would be prolonged, and the terms would be less favourable. Fundamental principles, including those related to the EC, will have to be relinquished. The sceptical segment of the public will have to be persuaded of a reversal, which is seen as impractical at this juncture. Moreover, the EU is experiencing its transformation, anticipated to extend eastward and augment its fiscal needs. The most promising domain for collaboration between the UK and the EU seems to be security and defence, which the Labour Party highlighted in their electoral campaign as a security partnership. Enhanced trade relations with the EU are crucial to Sir Keir Starmer's principal aim of fostering economic growth and initiating a new strategy for the EU. It will necessitate an extended endeavour. Even if he sought to reverse certain elements of Brexit, the complete annulment of its provisions would prove to be an arduous endeavour; he would quickly realise that, from the EU's perspective, his authority is quite limited. Moreover, sir Keir Starmer is facing internal political pressure from impatient Eurosceptics who doubt his commitment to the nation's interests. The disenchanted bureaucracy in Brussels awaits him, fatigued by the entire Brexit fiasco.

KEYWORDS: Brexit; Conservative Party; customs union; economic consequences; European Union; Labour Party; political impact; prime ministers; single market; United Kingdom

TREFWOORDE: arbeidersparty; Brexit; doeane-unie; Eerste Minister; ekonomiese konsekwensies; enkelmark; Europese Unie; Konserwatiewe Party; politieke uitwerking; Verenigde Koninkryk

OPSOMMING

Brexit veroorsaak ingrypende gevolge vir beide die Verenigde Koninkryk (VK) en die Europese Unie (EU) en dit het ná nege jaar nog steeds 'n beduidende uitwerking op 'n magdom gebiede het. Gevolglik het Brexit 'n hoogs ongunstige en polities nadelige kwessie geword. Die onttrekking uit die EU het geen noemenswaardige ekonomiese voordele meegebring nie. Geleidelik het oorblywende vertroue in die Britse politieke elite vervaag. In die algemene verkiesing van 2024 het die Konserwatiewe Party (Tories) reperkussies in die gesig gestaar. Nege jaar van onwrikbare konsentrasie op Brexit terwyl dringende sake afgeskeep is, is beëindig toe kiesers bewus geword het daarvan dat die land nie meer doeltreffend funksioneer en behoorlik regeer word nie. Lewensomstandighede het afgeneem namate die regerende party hom skynbaar verlustig het in 'n oorvloed van skandale, onbehoorlikheid en korrupsie. Die Tories het hul mees betekenisvolle terugslag in enige verkiesing ooit beleef. Die prys wat vir Brexit betaal is en steeds betaal word, betrek elke aspek van staatsadministrasie. Landsburgers se lewenskwaliteit en die land se aansien het afgeneem en die algehele prentjie van wat Brexit veroorsaak het, is somber.

Inleiding

Die Konserwatiewe Party (Tories) se ambisieuse strategieë om voordeel te trek uit Brexit het oorwegend tot mislukkings gelei. Oor die afgelope nege jaar het die openbare mening toenemend ontnugtering met die party se bestuur van Brexit getoon. Meer en meer kiesers het die besluit om die EU te verlaat as 'n fout beskou weens stygende lewenskoste en ekonomiese

wanbestuur met die implementering van Brexit. Die party se onvermoë om noodsaaklike verpligtinge na te kom – soos die bekamping van immigrasie – het openbare vertroue verder laat taan, aangesien kiesers voortdurend 'n mislukking in beleidsdoeltreffendheid en 'n tekort aan konkrete voordele as gevolg van Brexit waargeneem het. Die Tories se ambisieuse plan vir die implementering van Brexit het aansienlik versleg. Dit het aanleiding gegee tot mense wat alternatiewe begin ondersoek het terwyl die gevolge van keuses en beloftes wat tydens die Brexit-veldtog gemaak is en waaraan nie voldoen is nie duidelik geword het.

Brexit catalyzed some of the worst tendencies in British politics – its superficiality, nostalgia, and love of game play and exhausted the country's political class, leaving it ill prepared for the pandemic and the twin economic shocks of the war in Ukraine and the forty-nine-day experimental premiership of Liz Truss.¹

Die gevolge van Brexit is 'n omvattende onderwerp en die veelvuldige aspekte daarvan verg noukeurige aandag. Die primêre doel van hierdie studie wat aangebied word oor twee dele, is om die betekenis, aard en uitdagings van 'n verskynsel met sy wesentlike gevolge te verduidelik. Die implementering van Brexit het beduidende nadelige gevolge vir die Verenigde Koninkryk (VK) ingehou. Veral vanaf 2019 toe lidmaatskap van die Europese Unie (EU) finaal tot 'n einde gekom het. Daarom is dit noodsaaklik om die belangrikste aspekte daarvan te ondersoek en die uitwerking daarvan uiteen te sit sodat 'n geheelbeeld van hierdie ontwrigtende gebeurtenis verkry kan word – een wat nog steeds die Britse samelewing ten opsigte van verskillende en wyduitlopende fasette beïnvloed.

Die vertrekpunt was om aan te dui wat met Brexit beoog is en of die gevolge daarvan wel so voordelig was soos die voorstanders daarvan in die veldtog voor die referendum van 2016 beweer het. Met verloop van tyd is baie van daardie ondersteuners ontnugter en het hulle besef watter prys vir die onomkeerbare besluit op elke lewensterrein betaal word sedert die VK buite die EU verkeer. So is bevestiging verkry vir die feit dat die aannames van 2016 nie al daardie gevolge voorsien het waarmee in 2025 te kampe gekry word nie. Hierdie studie dui aan hoe ernstig daardie gevolge nou in werklikheid op alle vlakke van die samelewing ondervind word.

Literatuuroorsig vorm die kern van die studie. Deeglike literatuurverkenning is gedoen. Dit het 'n gedetailleerde ondersoek van meer as 80 studies ingesluit wat voorheen die kwessies van Brexit in die VK en die verhouding tussen die VK en die EU ondersoek het.

Gevolglik word twee artikels aan die onderwerp gewy. Die onderhawige artikel bespreek die politieke, ekonomiese en sosiale uitwerking van Brexit vir die VK en hoe Brexit die Britte se nasionale lewe aanhoudend in byna elke denkbare opsig nadelig beïnvloed, insluitende handel, toermusikante, immigrasie, investering, landbou en energie. 'n Volgende artikel fokus op die EU en die hantering van die realiteite wat die afwesigheid van die VK veroorsaak. Aandag word ook geskenk aan die VK se jongste toenadering tot die EU en individuele lidstate en watter struikelblokke die VK sal moet oorkom om verhoudinge met die EU te herstel, wat ook nie 'n enkelvoudige proses is nie.

Die politieke gevolge van Brexit is van deurslaggewende belang vir beide die VK en die EU. Vir eersgenoemde was die uitwerking daarvan op hoofsaaklik die volgende gebiede waarneembaar: wysigings aan die VK se grondwetlike bestel veral met betrekking tot devolusie van gesag in Noord-Ierland; hervorming van partypolitiek vir die Konserwatiewe Party wat verantwoordelikheid vir Brexit aanvaar het, terwyl die Arbeidersparty interne verdeeldheid daaroor beleef het; herstrukturering van beleidsformulering aangesien die regering nuwe

¹ Knight (2024).

beleidstandpunte moes aanbied oor aangeleenthede wat voorheen deur die EU bestuur is; die legitiemiteit van die Westminster-stelsel wat toenemend bevraagteken is en die gaping tussen kiesers en die politieke elite vergroot het; en Skotse ontevredenheid wat aangepak moes word vanweë sterk Skotse steun vir die VK om in die EU te bly soos die referendum in Junie 2016 getoon het. Brexit het die politieke skeuring binne die VK vererger wat nadelige gevolge vir sy binnelandse aangeleenthede en diplomatieke betrekkings tot gevolg gehad het.² Die binnelandse politiek van die VK is beduidend ondermyn en die regerende Konserwatiewe Party se geloofwaardigheid het aansienlik verminder. Hul leierskap soos vergestalt deur agtereenvolgende eerste ministers David Cameron, Theresa May, Boris Johnson, Liz Truss en Rishi Sunak het nie veel vertroue ingeboesem nie; en implementeringsinisiatiewe deur die leierskorps in die regerende party was gebrekkig. Vir laasgenoemde is daar 'n oorfloed van skuldiges. Sunak is gekritiseer omdat hy die algemene verkiesing vir Julie 2024 voortydig uitgeroep het – voor die nodige tydsraamwerk – en Johnson omdat hy toesig gehou het oor 'n reeks skandale wat veroorsaak het dat ondersteuners aanstoot geneem het oor die reputasie van onetiese gedrag binne die Konserwatiewe Party. May het halsstarrig onrealistiese rooilyne gestel en probeer verdedig.³ Cameron het onder kritiek deurgeloopt omdat hy in 2010 streng ekonomiese besuinigingsmaatreëls ingestel het en ses jaar later die selfvernietigende Brexit-referendum deurgevoer het. Dit mag dalk ietwat oordrewe wees om te beweer dat Brexit die regerende konserwatiewes uiteindelik geknak het, maar tog is die twee gebeure nou verbind. Die intense en soms eindelose dispute oor of en hoe om die EU te verlaat, het die party grootliks benadeel, wat weer onwillekeurig verdeeldheid binne die party veroorsaak het. Die party se leiers is al hoe meer na konserwatiewe standpunte gedruk wat opvolgende regerings gedwing het om toenemend onpopulêre besluite te neem. Miskien is dit die rede waarom die konserwatiewes in hul onlangse verkiesingsveldtog skielik opgehou het om Brexit te bespreek. Onlangse meningsopnames het daarop gedui dat meer as 60% Britte spyt is oor die besluit om die EU te verlaat en hierdie sentiment is die gevolg van beide die land se sukkelende ekonomie en sy verskuiwende demografie. Gevolglik het Brexit 'n hoogs ongunstige en politieke nadelige kwessie geword.

Die VK is eens as 'n supermoondheid geag vir sy mag en hulpbronne, maar deesdae word dit beskou as een van die swakste ekonomieë wat tans bestaan. In Augustus 2024 is onthul dat die regering heeltemal in die skuld verval het wat 100% van die Bruto Binnelandse Produk (BBP) bereik het. Dit is die hoogste persentasie sedert 1961. In 2024 het die VK 'n beduidende ekonomiese krisis, wat as een van die ernstigste in die land se geskiedenis beskou word, beleef. Die ekonomiese vooruitsigte is onseker en word toegeskryf aan faktore soos skuldgedrewe ekonomiese uitbreiding en maatskaplike uitdagings. Die aansienlike toename in skuld is ook aangedryf deur 'n kombinasie van veranderlikes en struikelblokke, insluitende Brexit, wat ook tot trae groei gelei het. Besighede het hulle daarvan weerhou om in die VK te belê weens die onsekerheid rondom verhoogde tariewe en onstabiele ekonomieë wat uit Brexit voortspruit. Dit het ekonomiese vooruitgang verder belemmer.

Die politieke gevolge van Brexit

Tydens die hele Brexit-episode het die VK ondoeltreffende leiers verduur. Ongetwyfeld moet 'n land se leierskap betroubaar en bedrewe wees. Verskeie het nie in hierdie periode aan die

² Eksteen (2019a); Eksteen (2019c); Eksteen (2020).

³ Eksteen (2019b).

hoë verwagtinge voldoen nie. Stagnante inkomstegroei en stygende uitgawes was aan die orde van die dag. Die nasionale skuld het £2.6 triljoen oorskry wat saam met stagnante groei van die BBP daarop gedui het dat besteding swak bestuur en voldoende opbrengste vir toekomstige beleggings nie verseker is nie. Versuim om by realiteite van post-Brexit aan te pas, het tot handelstekorte en verminderde buitelandse investering gelei, wat die VK net nie meer 'n mededingende land gemaak het nie. So het die gebrek aan belegging in talent en vaardighede binne die VK se gebrekkige onderwysstelsel tot 'n verminderde aantal innoveerders gelei en sonder kreatiwiteit was vooruitgang baie beperk, selfs onmoontlik. Ook het die ondersteuning van klein ondernemings, wat tot toekomstige wêreldwye mededingers kon ontwikkel, misluk. Menige persone kon nie presteer nie, met gevolglike belemmerde ontwikkeling. Verder is hulpbronne nie strategies toegepas nie.

Die huidige omstandighede in die VK kan tot 'n groot mate aan vorige regerings toegeskryf word.⁴ Fundamentele kwessies, soos wanbestuur wat tot aansienlike inkomstedalings gelei het, kon geen daaropvolgende regering in staat stel om skielik 'n gebalanseerde begrotingshouding te skep en te handhaaf nie. Gedurende die voorafgaande moeilike tye kon 'n proteksionistiese beleid gevolg word, eerder as om 'n proaktiewe buitelandse beleid te volg.

In die geleedere van die Arbeidersparty wat ná die algemene verkiesing in Junie 2024 die regerende party met Sir Keir Starmer as Eerste Minister uitmaak, bestaan daar uiteenlopende sienings oor die koers vorentoe en die probleme wat Brexit veroorsaak het en waarmee die VK nog steeds opgesaai sit. Starmer sal geforseer word om eers sy aandag aan binnelandse en partypolitieke aangeleenthede te wy voordat hy genoegsame tyd aan buitelandse beleidsaangeleenthede sal kan afstaan:

The latest Opinium poll reveals that Starmer's approval rating has plunged below that of the Tory leader Rishi Sunak, suffering a huge 45-point drop since July. However, the last Conservative government is still seen as the most to blame for the challenges facing the government.⁵

Oor Starmer se leierskap word hierdie verdoemende opmerking gemaak:

Behind the façade of technocratic competence – confected largely by the liberal press – is a man utterly out of his depth. ... Starmer is no technocrat. He is, rather, a man without a plan, cluelessly blundering and muddling through from one crisis to the next. Lacking a vision for Britain, the “short-term pain” he promises with Calvinist glee can only be a prelude to long-term pain. ... Having won, Starmer nevertheless finds himself at a loss. He has achieved power, but he has no idea what to do with it.⁶

Starmer se probleme in partyverband is besig om toe te neem en gaan beslis nie onopgemerk by beleidmakers in die EU verby nie.

Yet within three months of forming a government, one recent poll has Labour as low as 29%. Six-in-ten voters now say the Prime Minister can't be trusted and, most remarkably of all, Starmer is less popular than Rishi Sunak. Not that the Conservatives will benefit from Labour's deepening woes. ... the electorate remains more critical of the Tories than Labour. All those years of ineptitude haven't been forgotten overnight.⁷

⁴ Die Konserwatiewe Party (Tories) was vanaf Mei 2010 tot Julie 2024 aan bewind.

⁵ Savage & Starmer (2024).

⁶ Anil (2024).

⁷ Bastani (2024).

Tony Blair, wat 'n vorige leier van die Arbeidersparty en Eerste Minister vir 10 jaar was, was vroeg in September 2024 giftig in sy reaksie oor die nadele wat Brexit veroorsaak het. In 'n besonderse skerp onderhoud met die hoofredakteur van *The Independent* het hy 'n ontleding van Brexit se mislukking gelever. Hy het die Brexit-veldtog van die mees gruwelike valshede beskuldig, wat tot die verswakking van die VK op velerlei terreine gelei het.⁸ Vir hom word dit al hoe duideliker dat ondanks die beloftes van Brexit nege jaar gelede, nog nie een daarvan nagekom is nie. Intendeel, in verskeie opsigte het presies die teenoorgestelde van wat beloof is, gebeur. Daarom is Brexit volgens hom 'n volslae mislukking. Hy meen ook dat sedert die formalisering van die ooreenkoms om die EU te verlaat, ekonomiese groei gestagneer het en dat verhoogde regulatoriese laste handel verder nadelig beïnvloed. Hy beklemtoon dat een spesifieke belofte veral dramaties misluk het, naamlik dat Brexit, wat fundamenteel ook 'n referendum oor grensbestuur en immigrasie-beperking was, die VK nie in staat gestel het om beheer daaroor te behou nie. Dit het bekommernisse oor dergelike aangeleenthede net verder verskerp. Hy vind dit heeltemal vreemd dat Brexit enorme immigrasie tot gevolg gehad het eerder as om Johnson se belofte na te kom om beheer oor migrasie terug te wen en te behou. Blair het Brexit gekritiseer omdat die primêre belofte glad nie nagekom word om immigrasie te verlaag nie. Volgens hom dui die jongste statistiek aan dat netto migrasie die vlak van 764 000 in 2022 bereik het.

We've swapped out younger, usually single people coming in from Europe to work in hospitality, technology and other sectors for much-increased immigration from Asia and Africa. I understand it wasn't the intention, but the result is we have higher levels of immigration and high levels of people bringing dependents into the country.⁹

Dan het Blair Starmer ook aangeraai om die VK se verhouding met die EU te herstel.¹⁰ Om dit oorhaastig aan te pak, sal ook nie die verlangde resultate oplewer nie.

Softening Brexit can only happen if Starmer takes baby steps. Right now, that means gestures and warm words to Europe while maintaining a steady ship at home. Public opinion is fragile, as the past eight years have shown, and the PM's job right now is to avoid stepping on landmines. No one honestly knows what his long-term objectives are when it comes to the EU.¹¹

Uit die geledere van voormalige eerste ministers uit die Konserwatiewe Party het kritiek oor Brexit ook nie uitgebly nie. 'n Voormalige Eerste Minister, sir John Major, het in 'n skerp veroordeling van die gevolge van Brexit beweer dat dit die VK se invloed op die globale arena verminder het. Hy het met Blair saamgestem dat, in teenstelling met die verbintenis om immigrasie te verminder, Brexit immigrasie verhoog het en Europeërs met persone uit ander streke van die wêreld vervang het. Vir hom is die tasbare gevolg dat die VK op baie terreine van die samelewing net verder verswak. Verhoogde belasting en verminderde staatsdiensuitgawes dra by tot meer armoede wat plaasvind weens die misleidende versekerings van Brexit.

Brexit was sold to the nation on the basis of things that haven't happened – and couldn't have happened. There was a great degree of misapplication of reality. ... Brexit is the most devastating thing that has happened in our party in my lifetime.¹²

⁸ Head (2024).

⁹ Greig & Maddox (2024).

¹⁰ Bunn (2024).

¹¹ McGee (2024b).

¹² Maddox (2024).

Die ander eerste minister wat ook beskuldigings uitgedeel het, is Theresa May wat Johnson en Truss oor Brexit blameer vir teleurstellings deur die Konserwatiewe Party.¹³ Brexit is nie verantwoordelik vir die swak prentjie wat die VK tans meer en meer op verskeie gebiede vertoon nie. Baie daarvan is reeds dekades lank bekend maar oor tyd heen is weinig gedoen om die probleme daadwerklik aan te pak. Daar was 'n tyd toe die VK wêreldwyd die produktiefste land was. So toon Frankryk wat gereeld deur stakings geraak word tans 'n gemiddelde produktiwiteit wat 15% hoër is. Post-kommunistiese Pole sal na verwagting teen 2030 die VK in hierdie statistiek oortref. 'n Onlangse beleidstudie stippel oortuigend uit wat die inherente probleem is waarmee die VK te kampe het. Die besonderhede hieroor is verdoemend, soos die volgende voorbeelde in vergelyking met Frankryk aantoon. As gevolg van vooruitgang in skoon energie, veral kernkrag, is elektrisiteitskoste 50% laer as in die VK. Sedert 1980 het Frankryk 2 800 km se hoëspoedspoor ingewy terwyl die VK slegs 110 km gevestig het. Net soos met die spoorweë, geld dieselfde vir paaie. Frankryk besit 12 000 km se snelweë teenoor die VK se 4 000 km. Sedert 1945 het metropolitaanse Parys drie keer uitgebrei, terwyl Londen net 'n paar persentasiepunte groter is. Leeds besit die twyfelagtige onderskeiding om Europa se grootste stad sonder massavervoer te wees en in 1992 is die laaste water-opgaarfasiliteit in die VK gebou. Sedertdien het die bevolking met 10 miljoen toegeneem. Die studie se gevolgtrekking is dat chroniese onderbelegging vir die meeste van hierdie probleme verantwoordelik is.

These are not just disconnected observations. They highlight the most important economic fact about modern Britain: that it is difficult to build almost anything, anywhere. This prevents investment, increases energy costs, and makes it harder for productive economic clusters to expand. This, in turn, lowers our productivity, incomes, and tax revenues. Everyone reading this will already be aware of the country's present economic sclerosis.¹⁴

Daarom kan die bevolking se ontevredenheid verstaan word. Ook dat Brexit niks gedoen het om die benarde posisie waarin die land verkeer, te verbeter nie, soos wat die voorstanders van Brexit almal probeer wysmaak het – die teendeel is eerder waar.

Die ekonomiese gevolge van Brexit

Die onttrekking uit die EU het geen noemenswaardige ekonomiese voordele meegebring nie, maar het inderwaarheid verskeie negatiewe gevolge opgelewer.¹⁵ Brexit bly 'n aanhoudende beproewing. Ses jaar ná die referendum en byna vier jaar ná die VK se formele vertrek uit die EU is Brexit 'n deurlopende kwessie wat die ekonomie van die VK onherroeplik benadeel.¹⁶ Die nadelige gevolge van uittrede uit die EU word steeds al hoe groter.¹⁷ Een sin wat die haglike ekonomiese klimaat opsom wat die afgelope tyd in die VK heers, is sekerlik hierdie een:

Fifty pubs a month closed for good across England and Wales in the first half of this year, with experts warning that tax rises in 2025 could make it even harder for some businesses to keep their doors open.¹⁸

¹³ Harris (2024).

¹⁴ Southwood; Hughes; Bowman (2024).

¹⁵ Portes (2024)

¹⁶ The Observer (2024).

¹⁷ Bloom (2024).

¹⁸ Omer (2024).

Soos talle kenners verwag het, het die VK se onttrekking aan die uitgebreide enkelmark van die EU handel belemmer en ekonomiese vooruitgang gekortwiek.

Never has that riddle been more mystifying than in the eight years since the Brexit referendum. The party cycled through no fewer than five prime ministers, a spectacle of corruption, hubris, folly and misrule. Brexit, while fading from the headlines, continues to impose burdens on Britain's economy. Britain left the European Union in January 2020, but it failed to deliver tangible economic dividends.¹⁹

Die EU se enkelmark (*single market*), waarna ook verwys word as die gemeenskapsmark, is 'n verenigde ekonomiese sone wat alle lidstate insluit en sonder enige interne grense funksioneer. Dit berus op vier gestruktureerde en fundamentele vryhede. Eerstens, behels dit die onbeperkte beweging van goedere tussen lidstate sonder die oplegging van tariewe, doeaneheffings of enige ander struikelblokke vir handel. Tweedens, verwys dit na die beskikbaarstelling en lewering van dienste sonder enige beperkings. Derdens, maak kapitaalmobiliteit voorsiening vir onbeperkte beweging van kapitaal en beleggings. Vierdens, stel vrye beweging van persone burgers van die EU in staat om sonder beperkings in enige lidstaat te woon, te werk, onderwys te ontvang en aan kommersiële aktiwiteite deel te neem.²⁰ Die enkelmark word dus deur eenvormige wette en regulasies van die EU beheer wat billike mededinging waarborg en die regte van verbruikers en werkers beskerm.

Die volgende artikel bespreek die rol van die Europese Geregshof (EG) in hierdie verband en hoe dit in die weg staan van die VK om weer aansluiting by die EU te verkry – óf volle lidmaatskap, óf toegang tot die enkelmark of die doeane-unie.

Die ekonomiese gevolge was gevoeliger vir beide die VK en die EU. Vir eersgenoemde was daar 'n aansienlike devaluasie van die Britse pond en streng beperkings op die gebruik van die Euro wat verhoed het dat dit op 'n gereelde wyse kon sirkuleer.²¹ Die voortdurende devaluasie van die pond en die ekonomiese verlansaming as gevolg van Brexit het die fiskale druk op die regering laat toeneem. Verder het die posisie en invloed van die VK binne die EU afgeneem. Uiteindelik het die verbintenis tussen die EU en Europese state gespanne geraak as gevolg van 'n verskeidenheid van meningsverskille.

Assessing the impact of Brexit involves disentangling the extensive and complex web of rules and relations that developed over decades of EU membership and integration, as well as analysing the effects on businesses, citizens, and the state. ... the impact of Brexit is likely much more consequential for the UK than for the EU. ... there is hardly any aspect of Britain's political or constitutional life which is unaffected.²²

Die uitwerking van Brexit op die EU is op verskeie maniere waargeneem. Eerstens het die magsbalans tussen lidstate verander vir diegene wat op die VK se steun staatgemaak het. Boonop het dit vertroue aan Euroskeptiese bewegings in sekere lidstate gegee. Verder was die EU verplig om aan te pas ná die VK se vertrek deur aandag te skenk aan handelontwrigting, grenskomplikasies en visvangregte. Veral moes dringend omgesien word na die herdefiniëring van die EU se verhouding met die VK en al die relevante vertakkings daarvan.

¹⁹ Landler (2024).

²⁰ Sampson (2017:180).

²¹ Report by the European Central Bank (2023).

²² Davies (2023); Lazowsky & Cygan (2022); Loussouam (2022).

Brexit kan gesien word as 'n belangrike keerpunt in Europese politiek, wat die ingewikkeldheid van politieke transformasie en streeksintegrasie beklemtoon. Die omvang daarvan is steeds besig om te ontrafel namate die VK en die EU poog om 'n nuwe vennootskap te definieer. Die gevolge van Brexit op handel tussen die VK en die EU was aansienlik, wat tot 'n afname in beide uitvoere en invoere vir die VK gelei het. Brexit het 'n beduidende en voortdurende nadelige uitwerking op die VK se uitvoer van goedere gehad, veral vir kleiner maatskappye wat baie daaronder gely het. Die handelsintensiteit van die VK, gemeet as die verhouding van handel tot die BBP, het 'n aansienlike afname getoon in vergelyking met ander ontwikkelde lande. Die algemene prestasie van die VK se handel in goedere met die EU het verswak, hoewel die dienstesektor meer veerkragtigheid getoon het. 'n Duidelike uitwerking was merkbaar op uitvoere na die EU in vergelyking met uitvoere na lande buite die EU. Statistiek van die EU dui daarop dat handel van die EU na die VK weer 'n groter daling gehad het in vergelyking met VK-uitvoere na die EU. Oor die algemeen was daar 'n besliste afname in die diversiteit van uitvoerprodukte van die VK na die EU. In die periode sedert Brexit se aanvang het die waarde van daardie uitvoere met 27% gedaal, terwyl invoere met 32% afgeneem het. Die beduidende en aanhoudende negatiewe uitwerking wat Brexit op handel het en die ekonomiese skade wat dit veroorsaak, word duidelik geïllustreer deur vermindering van jaarlikse uitvoer van goedere. In die periode 2021 tot 2023 alleenlik het die jaarlikse uitvoer van goedere na die EU met 17% verminder. In die meeste sektore het uitvoere sedert 2021 afgeneem. Hierdie nadelige gevolge van Brexit wat mettertyd toegeneem het, toon dat in 2023 daar meer betekenisvolle handelsverminderinge as in vorige jare plaasgevind het. Dit dui daarop dat die verskuiwing in die handelsverhoudinge tussen die VK en die EU ná Brexit nie net 'n tydelike versteuring is nie, maar op diepgaande strukturele veranderinge dui wat na verwagting sal voortduur. Brexit het gelei tot 'n geraamde afname in die VK se BBP van tussen 2% en 4%. Op lang termyn sal die nuwe handelsreëling na verwagting die VK se uitset met 4% verminder in vergelyking met wat dit sou gewees het as hulle in die EU gebly het. Uitvoere, ongeveer gelykop verdeel tussen produkte en dienste, verteenwoordig bykans eenderde van die VK se bruto binnelandse produk, met die EU wat 48% van die land se goedere-uitvoer verteenwoordig. Die kommersiële verbintenis tussen die VK en die EU is noodsaaklik vir beide entiteite. Dit ondersteun ekonomiese stabiliteit en groei. Die post-Brexit-Handels-en-Samewerkingsooreenkomste (TCA)²³ veroorsaak egter beduidende struikelblokke en die verswakkende uitwerking van Brexit op handel tussen die VK en die EU neem steeds toe. Regulatoriese struikelblokke en doeane-inspeksies belemmer die vloeï van goedere tussen die twee entiteite. Die probleem strek verder as blote korttermyn-onderbreking. Klein en mediumgrootte ondernemings word die slegste deur verhoogde burokrasie beïnvloed. Terselfdertyd het andere begin om handel na ander wêreldmarkte te herlei. Kenners waarsku dat hierdie post-Brexit-uitdagings kan lei tot blywende veranderinge aan voorsieningsnetwerke namate maatskappye elders meer betroubare handelsvennote bekom.²⁴ Dit laat beduidende kommer oor die VK se vermoë ontstaan om op die lang termyn uit te voer en sy vlak van produktiwiteit te handhaaf. Sake-investering het ná die referendum begin stagneer. Projeksies dui daarop dat beleggingsvlakke ongeveer 25% hoër kon wees as Brexit nie plaasgevind het nie. Konstante onduidelikheid rakende nuwe handelstransaksies en regulasies het besighede

²³ Die TCA is in Desember 2020 tydens Johnson se ampstermyn gesluit en implementeer 'n tariefvrye en kwotavrye stelsel vir produkte maar uitgebreide samewerking op die gebied van veiligheid en buitelandse beleid uitsluit. Die ooreenkomste het op 1 Januarie 2021 in werking getree.

²⁴ Peat (2024b).

huiwerig gemaak om kapitaal te investeer, wat weer tot verminderde produktiwiteitsgroei en ekonomiese doeltreffendheid gelei het. Die onmiddellike gevolg van die referendum was die aansienlike toename in inflasie met 'n geraamde toename van 1,7% wat toegeskryf word aan onsekerhede wat met Brexit verband hou. Teen 2023 was dit reeds duidelik dat 'n gemiddelde persoon byna £2 000 armer was as gevolg van hierdie ekonomiese veranderinge en stygende voedselprijs.

Vanaf 2021 tot 2023 het die VK se uitvoere na die EU aansienlik afgeneem. Gedetailleerde beoordeling het aan die lig gebring dat die uitvoer van goedere na die EU met 27% afgeneem het, terwyl invoere uit die EU met 32% in dieselfde tydperk verminder het. Die daling is toegeskryf aan talle burokratiese struikelblokke en regulatoriese uitdagings wat ná Brexit ontstaan het en mettertyd verskerp is, wat tot beduidende vermindering in handelsvolume en diversiteit van uitgevoerde kommoditeite gelei het. Teen 2035 sal die VK se invoer na verwagting 15,8% laer wees en uitvoere 4,6% laer as wat dit sou gewees het as die VK in die EU gebly het.

Die daaropvolgende ondersoek het aangedui dat bedrywe soos landbou, klerasie en houtproduksie veral nadelig geraak is, met verskeie subsektore wat afnames in uitvoerwaarde van meer as 50% getoon het. Die uitvoerwaarde van vars vrugte en neute het met 73,5% afgeneem. Die opname het verder aangedui dat ongeveer 42,3% van die produksoorte wat voorheen na die EU versend is, ophou bestaan het ná die inwerkingtreding van die TCA. Ten spyte van verskille in gerapporteerde statistiek dui hierdie ooreenkoms op aansienlike vermindering in uitvoere na die EU met skattings wat wissel tussen 'n daling van 22,1% en 27% afhange van die analitiese benadering wat gebruik word.

The UK missed out on a big rise in European trade as a result of the border costs that Brexit imposed. ... The fact that EU and non-EU exports moved together is a sign of weakness, not robustness, and is a direct consequence of Brexit. ... the missed growth in goods and services trade account for about a £23 billion quarterly hit to UK exports, which is consistent with a GDP reduction of 4-5 per cent compared to a Britain that had remained.²⁵

Die gevolge van Brexit op die handel in die VK is steeds besig om te manifesteer met die gevolg dat die omvattende evaluering van langtermyngevolge daarvan nog tyd sal verg. Nietemin, die impak op die kort termyn dui reeds op aansienlike koste van Brexit in handelsterme. Deur gebruik te maak van statistiek van 2019 tot die eerste kwartaal van 2022 word bewys dat die wesentlike, negatiewe en statisties beduidende uitwerking van die TCA op die VK se uitvoere voortduur en selfs later in 2022 marginaal verskerp het. Dit beklemtoon die aanhoudende uitvoerprobleme wat maatskappye in die VK ondervind ná die implementering van die TCA en versterk die noodsaaklikheid van 'n sistematiese benadering tot die VK se post-Brexit-handelsbeleid. In teenstelling hiermee het die nadelige uitwerking van die TCA op invoere effens afgeneem. Die VK het noemenswaardige vermindering ondergaan in sy handelsvermoë met betrekking tot die diversiteit van kommoditeite wat na die EU uitvoer word as gevolg van die TCA. 'n Verwagte afname van 20-42% in produktipes oor die 15 maande ná Brexit, tesame met 'n verhoogde konsentrasie van uitvoerwaardes onder minder produkte, dui op beduidende langtermynkommer oor die VK se toekoms in uitvoer en produktiwiteit.²⁶

²⁵ Springford (2024).

²⁶ Du, Satoglu & Shepotylo (2023).

Die TCA is 'n omvattende vryhandelsooreenkoms wat die uitskakeling van tariewe en kwotas op die uitruil van produkte tussen die VK en die EU verseker. Die VK is nou minder verbonde aan die EU, wat lei tot duur nuwe nietariefversperrings vir besighede wat betrokke is by handel met Europa.

The UK therefore faces a basic trade-off: move closer to the EU to increase UK productivity and living standards or remain distant from the EU and continue paying the price of new and emerging trade barriers.²⁷

Alhoewel verdere vryhandelsooreenkomste die handel in die VK kan verbeter, kan dit nie die wesentlike handelsbeperkings wat deur die EU ingestel is, versag nie.

New trade agreements with third countries cannot compensate for the reduced access to the EU's single market. 'Global Britain' as a strategy for international trade is a fantasy.²⁸

Die gevolge van Brexit op die EU se uitvoer na die VK was aansienlik, met bewese dalings in handelsvolumes wat in verskeie ontledings aangedui word. Brexit het gelei tot 'n noemenswaardige verlies in EU-uitvoere na die VK, met ramings wat 'n vermindering van 22% in algehele handel en besondere afnames van 30% in sleutelprodukkategorieë aandui. Die langtermynprognose is ongunstig aangesien aanhoudende handelshindernisse die VK se handelsvermoë en ekonomiese prestasie nadelig beïnvloed.

In 2023 het die EU 52% van die Britse invoer uitgemaak, met 55% wat betrekking het op goedere en 46% vir dienste. Tussen 2010 en 2020 het die EU 50% tot 53% van die Britse invoer uitgemaak. Dit het in 2021 en 2022 tot 47-48% afgeneem.²⁹

The greatest failure of the European referendum campaign in 2016, which can be attributed to both sides, was the inability to articulate an understanding of Britain's geopolitical relationship to Europe.³⁰

Aston Universiteit se Sentrum vir Besigheidswelvaart het 'n uitgebreide ontleding van die wesentlike en blywende uitwerking van die TCA op die handelsbande tussen die VK en die EU gedoen vir die periode van drie jaar ná die VK se uittrede uit die enkelmark en die doeane-unie. Die resultate dui op die diepgaande en voortdurende invloed wat Brexit op die VK se handel met die EU uitoefen en te wyte is aan die burokratiese struikelblokke wat met Brexit ontstaan het.³¹ Statistiek beklemtoon die konstante probleme wat Brexit vir die VK se kommersiële mededingendheid bied.³² Ná die bekragtiging van die TCA aan die einde van 2020 was daar 'n vermindering van 1 645 Britse produkte wat na elke lidstaat van die EU uitgevoer is. Die nadelige gevolge van die ooreenkoms het mettertyd toegeneem met 2023 wat meer beduidende handelsverminderinge as vorige jare getoon het. Dit dui daarop dat die verskuiwing in die handelsverhoudinge tussen die VK en die EU ná Brexit nie net 'n tydelike versteuring is nie, maar wel wesentlike strukturele veranderinge aandui wat na alle verwagting sal voortduur.

²⁷ Novy (2024:14).

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Webb (2024).

³⁰ Sloan (2024).

³¹ Foster (2024a).

³² Du, Shepotylo & Shi (2024).

Brexit has inflicted a hit of nearly one-third on the value of Britain's trade with Europe, with many smaller exporters giving up because of the new red tape.³³

Alles in ag genome bewys dit die noodsaaklikheid vir 'n vinnige dog ambisieuse herstel van ekonomiese verbintenisse. Terwyl Starmer beoog om ekonomiese groei in begrotings te prioritiseer, sluit hy egter die moontlikheid uit om weer by die EU se enkelmark of die doeane-unie betrokke te raak, wat aksies behoort te wees om hierdie doelwit te verwesentlik. Die noodsaaklikheid vir die VK om by hierdie nuwe handelslandskap aan te pas, is voor die hand liggend.

The challenges facing UK trade post-Brexit shown in this analysis highlight that the disruptions induced by Brexit remain significant and are likely to be long-term. This necessitates strategic adjustments in UK trade policies and measures that go beyond trade policy.³⁴

Meningspeilings dui daarop dat 'n meerderheid Britte tans die herbenadering tot die EU ondersteun. Die Arbeidersregering is wel van voorneme om 'n handelsooreenkoms te onderhandel tydens die TCA se hersiening maar hertoetrede tot die enkelmark word uitgesluit.³⁵

Die ekonomiese gevolge van Brexit was beduidend, insluitende finansiële laste vir die VK en tweederdes van die bevolking wat glo dat Brexit 'n nadelige uitwerking op die ekonomie het.³⁶ Die jaarlikse impak beteken by berekening 'n koste van £2 400 tot £6 600 vir 'n tipiese huishouding in die VK. Die tempo van ekonomiese groei, soos aan die BBP gemeet, het tot ongeveer 1,4% in 2018 verlangsamer in vergelyking met 1,9% in 2016 en 2,7% in 2015. Beramings dui daarop dat Brexit 'n afname in die VK se BBP van 3,8% tot 7,5% oor 'n tydperk van 15 jaar tot gevolg sal hê, in vergelyking met dieselfde scenario indien die VK 'n lid van die EU sou gebly het. Brexit het nuwe struikelblokke vir handel, kapitaalbeweging en arbeidsmobiliteit tussen die VK en die EU meegebring.

Evidence from the postreferendum period suggests that the post-Brexit economy has failed to fulfil the optimistic expectations of those who favoured Brexit. ... Ridding the British economy of unnecessary European rules has generated much debate but not much substance. ... Conceptions of its post-Brexit role have stretched the UK's trade capabilities. Post-Brexit foreign policy has entailed the British government promoting its 'market' ideals, responding to international and domestic pressures, and reshaping the structures of government.³⁷

Brexit het tot blywende nadelige gevolge vir ekonomiese uitset en indiensneming in die hele EU gelei. Beramings dui daarop dat die werklike produksie van die EU, bestaande uit 27 lidstate ná Brexit, 'n afname ervaar het wat wissel van 0,8% tot 1,5% ná die onttrekking van die VK uit die EU. Die omvang van hierdie verlies is te wyte aan die spesifieke kenmerke van

³³ Joshi (2024a).

³⁴ Jun, Liu, Shepotylo & Shi (2024).

³⁵ Joshi (2024b).

³⁶ Von Ondarza (2024). Richard Corbett wys op die volgende:

Public opinion now firmly holds that 'Brexit', stemming from the referendum to that effect in 2016, was a mistake. Only 31 per cent say it was the right decision – indeed, some polls suggest over 60 per cent would vote to rejoin the EU if that question were put to a referendum now.

Corbett (2024)

³⁷ Egan & Webber (2023).

die handelstransaksies wat uiteindelik vasgestel is. Daar word verwag dat lande wat sterk kommersiële verbintenisse met die VK handhaaf, soos Ierland, die grootste ekonomiese gevolge in die gesig staar. Die TCA het vir die VK die vermoë geskep om op 'n wêreldwye skaal outonome handelsooreenkomste aan te gaan, wat as 'n voordeel voorgelê is om die EU te verlaat. Hierdie ooreenkoms sluit 'n bepaalde hoofstuk oor dienste in en omvat verskeie aspekte soos openbare verkryging, lug- en padvervoer, beleggings, digitale handel, energie, polisie- en geregtelike samewerking, koördinerende van sosiale stelsels, samewerking in gesondheidskureit en kuberseiligheid, en die VK se deelname aan onder meer EU-programme en besoeke van kunstenaars aan Europa.³⁸

Brexit is not a single event. ... Nor did Brexit happen on the date the UK withdrew from the EU, simply because there are two such dates, and the second comes with a big caveat. The UK left the EU's political institutions on the 31st January 2020. It withdrew from the EU's Single Market on the 31st December 2020, when the Trade and Cooperation Agreement (TCA) entered into force. The caveat is that Northern Ireland, both before and after the Windsor Framework agreed between the UK and EU in early 2023, would remain partly connected to the EU for some trading and regulatory purposes leading to the creation of a customs border between Great Britain (i.e. England, Scotland and Wales) and Northern Ireland. This has left some, especially Eurosceptics, feeling Brexit has not been fully delivered for the whole of the UK. ... Brexit, therefore, becomes a series of processes rather than events.³⁹

Om die nadelige gevolge van Brexit op die VK se ekonomie effektiief te versag, sal aansienlike bykomende maatreëls noodsaak. 'n Span van vier akademici van verskeie universiteite in die VK het onlangs 'n ontleding gedoen van die beduidende ekonomiese en politieke uitwerking wat voortspruit uit die kolossale omwenteling wat Brexit veroorsaak het.

Politically, the economic costs of Brexit have bolstered support for right-wing parties, including UKIP, in the areas most severely affected by Brexit, creating a concerning circularity.

Nadat hulle oor hul ontleding besin het, was hul gevolgtrekking:

Brexit's nearly universal economic costs have had profound implications for the UK's economic geography and political landscape. Brexit has undoubtedly reshaped the UK in ways that are still unfolding.⁴⁰

'n Onlangse verslag deur *Changing Europe*, wat 'n Europese dinktenk⁴¹, en in die VK gesetel, het die Arbeidersparty se strategie vir verhoudinge tussen die VK en die EU ná Brexit ontleed. Die verslag is opgestel voor die algemene verkiesing van 4 Julie 2024 wat die Arbeiders gewen het met Starmer as leier. Daarin word die gevolgtrekking gestel, dat die Arbeiders se voorgestelde beleid teenoor die EU hoofsaaklik bestaan uit wysigings aan die huidige verhouding sonder noemenswaardige potensiaal om die ekonomiese gevolge van Brexit ten volle teë te werk.

³⁸ Sien voetnota 70 hier onder.

³⁹ Oliver (2023).

⁴⁰ Alabrese, Edenhofer, Fetzer & Wang (2024).

⁴¹ *Ibid.*

One thing is clear for now, however: A reversal of Brexit is not on the table, even for the Labour Party, at least in the medium term. This is because Labour categorically rules out a return to the single market or customs union, but also to freedom of movement and any form of dynamic alignment to EU rules. In addition to the goal of technical adjustments to the EU-UK trade agreement (e.g. in the veterinary sector), Labour emphasises above all its interest in increased cooperation with the EU in foreign and security policy.⁴²

Hierdie party verwerp kategorieë wat die moontlikheid om weer by die enkelmark of doeane-unie aan te sluit, ten spyte van die feit dat dit van die belangrikste gevolge vir positiewe ekonomiese groei sou hê. In plaas daarvan stel die Arbeiders voor dat tegniese wysigings geïmplementeer word, soos die verbetering van mobiliteit, veeartsenykundige standaarde en veiligheids- en verdedigingsamewerking. Om meer ambisieuse planne te bekom, sal die Arbeidersparty waarskynlik moet instem om sekere regulasies van die EU na te kom en die betrokkenheid van die EG te aanvaar.⁴³ Uiteindelik bied die ekonomiese en handelsbande tussen die VK en die EU aansienlike uitdaginge wat aanpassings sal verg.

It would seem the UK seek an independent way that builds on, but is not limited to, the European and US pillars upon which British foreign policy has been largely based since 1945. Such a course would not mean that relations with the EU or the United States would be unimportant concerns for British policy makers. They would instead be just two of several key relationships. Britain's economy, trade, politics, diplomacy, and defence would be configured as if it was a global power with global interests. For defence, it would see a strategy designed to allow the UK to engage in a wide spectrum of conflicts.⁴⁴

Vir die eerste keer sedert die referendum van 2016 bekleef voorstanders van inskakeling met die EU 'n dominante posisie in die nuutverkose parlement ná die algemene verkiesing in Junie 2024. Die Arbeidersbanke word met lede gevul wat nog altyd anti-Brexit was. Gevolglik kom Starmer onder toenemende druk om die VK se verhouding met die EU te herstel.⁴⁵ Hy word al hoe meer aangemoedig om 'n nuwe ooreenkoms met die EU te onderhandel aangesien post-Brexit-veeartsenykundige tekortkominge tot aansienlike besigheidsverliese jaarliks lei. Die teenstrydighede en onakkuraathed in veeartsenykundige standaarde en kontroles takel die Britse vleis- en pluimveebedryf toenemend af.⁴⁶ So word firmas blootgestel aan potensiële ekonomiese verliese, vermorsing en 'n stygende burokratiese las. Die situasie word as onhoudbaar beskryf.⁴⁷

Verder word die integriteit van die VK se grensveiligheid deur 'n fout ondermyn wat uit post-Brexit-handelsregulasies spruit wat die hernuwing van die vloot se Kuswag gedurig in die wiele ry.⁴⁸ Die visbedryf is hoogs ontevrede met die voetslepery om 'n noodsaaklike en regverdige ooreenkoms met die EU te beding.⁴⁹ Blom- en plantuitvoerders van die vasteland verlaat die VK weens verswarende nuwe Brexit-grensregulasies. Die jare lange verhoudings

⁴² Von Ondarza.

⁴³ McGee (2024).

⁴⁴ Oliver.

⁴⁵ Boscia & Blewett (2024).

⁴⁶ *SouthWest Farmer* (2024).

⁴⁷ Coles (2024).

⁴⁸ Dathan (2024).

⁴⁹ McBride (2024).

tussen kwekerye in die VK en hul verskaffers in die EU word al hoe meer gespanne as gevolg van verdragings en uitgawes wat verband hou met die nuwe grensprosedures.⁵⁰

Die Europese Sentrum vir Internasionale Politieke Ekonomie het gewaarsku dat die VK sy naïwiteit moet staak oor pogings om sy betrekkinge met die EU binne 'n kort periode te probeer herstel terwyl die boodskap aan die EU besig is om meer buigsaam te wees

... in order for the reset of their relationship, so crucial to European security and competitiveness, to be successful.⁵¹

In September 2024 het Frankryk en Duitsland die EU aangemoedig om 'n kontinentwye ooreenkoms met die VK oor asiel na te streef. In hul korrespondensie het hulle beklemtoon:

Brexit had gravely affected the coherence of migration policies.⁵²

Hul betoog was daarop gemik om die nuwe Arbeidersregering se meer samewerkende houding oor VK-Europese-betrekkinge te benut.

Ten spyte van Starmer se herhaalde versekering van 'n herstel met die EU en 'n verbeterde kommersiële en veiligheidsvennootskap daarmee saam, word dit toenemend duidelik dat sy voorstelle dalk nie aan die verwagtinge van talle van sy partylede voldoen nie. Alhoewel hy die moontlikheid uitgesluit het om weer by die EU se doeane-unie en enkelmark aan te sluit, pleit verskeie partylede vir 'n langtermyn-trajek om hierdie doelwitte te bereik. Die sentrale probleem vir hierdie lede, maar ook vir die algemene publiek, is dat hulle nie weet wat die nuwe Eerste Minister eintlik beoog nie.

Tydens die Arbeiders se partykonferensie in September 2024 het Brexit subtiel weer na vore gekom byna vyf jaar nadat Johnson die voltooiing daarvan aangekondig het. EU-amptenare het dit bygewoon met verteenwoordigers van Duitsland, Frankryk en ander belangrike Europese lande wat almal gretig is om insig te kry in Starmer se Brexit-terugstellingstrategie en die totstandkoming van nuwe ooreenkomste oor veiligheid en handel. Die Arbeiders se politieke manifes bepleit 'n veiligheids- en verdedigingsverdrag, 'n veeartsenykundige ooreenkoms om oorgrenshandel in voedsel en landbouprodukte te fasiliteer, 'n wedersydse erkenningsooreenkoms vir professionele kwalifikasies, en 'n vermindering van post-Brexit-beperkings op reisende kunstenaars. Daar is egter 'n mate van kommer by Arbeiders oor Starmer se begrip van sy doelwitte, wat maak dat die onderhandelinge uitdagend gaan wees.⁵³

Laasgenoemde onderwerp het tydens Starmer se ontmoeting met Ursula von der Leyen, President van die Europese Kommissie, in Oktober 2024 ter sprake gekom. Waarnemers is van mening dat sy aspirasies vir verbeterde ekonomiese en veiligheidsverhoudinge met die EU oor hierdie onderwerp in gevaar gestel mag word. Hieroor stel Brussel eie eise en waaroor Starmer heel waarskynlik sy eie eise sal moet aanpas ten einde ander doelwitte te bereik. Die EU besef dat hy dit as 'n waardevolle onderhandelingsinstrument kan gebruik om toegewings oor ander kwessies te beding. Gevolglik skyn dit asof die EU samesprekings oor jeugmobilititeit gaan staak om te verhoed dat die VK daardie taktiek gebruik. Nietemin is dit onwaarskynlik dat die EU sy eie vereistes hieroor sal afwater. Dit bring mee dat die onderhandelinge wat teen die middel 2025 sou plaasvind deurslaggewend mag wees wanneer verskeie omstrede kwessies onderhandel sal word, soos jeugmobilititeit, visvangrege, die hersiening van die TCA en die

⁵⁰ Simpson & Giuffrida (2024).

⁵¹ O'Carroll (2024).

⁵² Rankin (2024).

⁵³ Singh; Chaplain; & Elliott (2024).

finansiële diensteooreenkoms om die hantering van die Europese geldeenheid in Londen te vergemaklik.

Leiers van die EU bevaagteken die omvang van verandering in die VK ná 'n reeks opskrifte wat die EU se skeptisisme aandui oor Starmer se toewyding aan die herstel van verhoudinge.

Some are wondering where the substance is in Starmer's reset. The lack of clarity comes as European leaders privately express frustration about what they see as the UK's failure to carve out a cohesive new role for itself on the international stage.⁵⁴

Alvorens die EU op terugstellingsaksie reageer, word die VK se gedetailleerde uiteensetting daarvoor afgewag. Vir die EU sal daar geen à la carte – of roomskeppery – opsie vir die VK beskikbaar wees nie.

There is no perfect model for future UK-EU relations, all potential options having drawbacks rendering them somewhat unstable, and no swift negotiating path to most of them.⁵⁵

Boonop is die EU verward oor wat beskou word as die VK se nonchalante verwerping om weer by die Erasmus-uitruilprogram vir studente aan te sluit asook die min belangstelling in die EU se jeugmobiliteitsinisiatief.

Londen as 'n gevallestudie

Brexit het beduidende indiensnemingsvermindering in verskeie sektore tot gevolg gehad. 'n Opname het aan die lig gebring dat Brexit landwyd sowat twee miljoen minder werksgeleenthede veroorsaak het. 'n Ontleding deur Cambridge Econometrics, wat in opdrag van die stad onderneem is, dui aan dat Londen 290 000 minder werksgeleenthede het as wat dit sonder Brexit sou gehad het met die konstruksie- en finansiële dienstesektore wat aansienlike en nadelige gevolge ervaar het en nog steeds ondervind. Teen 2035 sal die land, post-Brexit, na verwagting 'n tekort van ongeveer drie miljoen indiensnemingsgeleenthede ervaar met ongeveer 500 000 daarvan poste wat in Londen mag wees.

Volgens die burgemeester het sy stad se ekonomie met sowat £30 miljard gekrimp en hy wys daarop dat Brexit 'n beduidende faktor in die voortslepende lewenskostekrisis is. Voorts beklemtoon hy die bewyse van hoe voedselprijsinflasie vererger het. Daarom doen hy 'n beroep op die regering om 'n stewiger samewerkende verhouding met die EU na te streef. In 2023 was die gemiddelde Brit byna £2 000 armer terwyl die gemiddelde Londenaar in dieselfde jaar amper £3 400 armer was as gevolg van Brexit.

Die ekonomiese nadeel sal na verwagting eskaleer, met meer as £300 miljard wat waarskynlik teen 2035 uit die VK se ekonomie uitgeroei sal word in die afwesigheid van ingryping, en £60 miljard oorskry van die waarde van Londen se ekonomie alleen.

Die ekonomiese nadeel sal na verwagting eskaleer met meer as £300 miljard wat waarskynlik teen 2035 uit die waarde van die Britse ekonomie uitgewis sal wees in die afwesigheid van daadwerklike ingryping. Daarvan sal £60 miljard die waarde van Londen se ekonomie verminder.⁵⁶

⁵⁴ Singh & Gye (2024).

⁵⁵ Henig (2024:2).

⁵⁶ Mayor (2024).

Die geprojekteerde jaarlikse groei in bruto toegevoegde waarde (BVA) sal na verwagting in die tydperk van 2023 tot 2035 met slegs 0,4% toeneem in die VK as geheel en 0,3% stadiger in Londen. Gevolglik word voorsien dat GVA teen 2035 onderskeidelik 10,1% en 7,5% laer sal wees vir die VK en Londen. Verder het Brexit beleggingsgroei belemmer. Teen 2035 sal belegging in die VK na verwagting met meer as 32% verminder, wat onvermydelik tot verminderde uitset sal lei. Die gevolge van hierdie onvoldoende belegging sal ook Londen se ekonomie aansienlik beïnvloed.⁵⁷

Op nasionale vlak word Starmer ook met belangrike kwessies wat beleggersvertroue moet terugwen en ekonomiese groei verseker, gekonfronteer.

... reassuring investors who have been rattled by years of instability, particularly those concerns stemming from the chaos linked with Brexit. ... Following the Labour Party's sweeping victory, many hope the chaos of Brexit politics has calmed, yet investor fears persist. ... Balancing investor interests with public sentiment toward Brexit remains complex territory.⁵⁸

In die nabye toekoms sal insigte verkry word namate Starmer sy omvattende planne vir regulering, beleggingstrategie en ekonomiese groeipogings aankondig. 'n Kritieke fase wag op die VK wat die land se toekoms aansienlik gaan beïnvloed, aangesien dit 'n nuwe identiteit moet vestig wat onafhanklik van enige vorige verbintenis met die EU sal wees. Hierdie tydvak behoort ook tot voordeel van Londen te wees.

Brexit veroorsaak stygende werkloosheid

Afgesien van ander faktore wat daadwerklik tot werkloosheid bydra, het Brexit in geen onsekere terme nie ook 'n beduidende invloed op werkloosheid in die VK. Die toename in werkloosheid het reeds 'n kommerwekkende nege miljoen kerf bereik en is 'n wesenlike probleem vir die regering. 'n Menigte veranderlikes is vir hierdie toename verantwoordelik. Elkeen hang saam met ekonomiese, sosiologiese en beleidskwessies wat mettertyd versleg het. Die regering beoog om 'n bepaalde toepassingsinisiatief te implementeer ná jare se ondoeltreffendheid om hierdie blywende probleem te probeer oplos. Veelvoudige oorsake het die toename in werkloosheid tot ongekende afmetings laat toeneem. Die ekonomie het gely onder verskeie wêreldwye probleme, insluitende Covid-19 en inflasionêre druk wat besigheidsluitings en afleggings tot gevolg gehad het. Stygende uitgawes vir energie, huispryse en voedsel plaas aansienlike druk op beide ondernemings en huishoudings. Brexit het tot veranderinge aan die arbeidsmark, onderbrekings in voorsieningskettings en 'n afname in die beskikbaarheid van laergeskooolde werkers gelei en dit het weer werkverliese in sektore veroorsaak wat grotendeels op EU-arbeid aangewese was, soos landbou en nywerheid. Daar is 'n groeiende verskil tussen die vereistes wat werkloos stel en dit wat maatskappye kan bied. Op talle gebiede, insluitende gesondheidsorg en tegnologie, word aansienlike tekorte aan geskoolde personeel ervaar terwyl miljoene werkloos bly weens onvoldoende vaardighede of opleiding. Die regering staar toenemende druk in die gesig om werkloosheid te verminder en die fiskale tekort as gevolg van Brexit te takel. Nietemin word die strategie om individue in posisies te dwing wat onvanpas of nie geskik is vir hul bevoegdhede nie, nie as 'n lewensvatbare oplossing beskou nie – dit

⁵⁷ Cambridge (2024).

⁵⁸ Opinion (2024).

is bloot 'n oppervlakkige middel wat ten doel het om werkloosheidstatistiek te verbeter en te poog om die post-Brexit-ekonomie te herstel.

What's more, this tactic sidesteps the very real problems created by Brexit and the rushed, uninformed decision-making process behind it. The immigration issue was used as a key selling point to push the vote, and yet the so-called "solution" to immigration is far from over.⁵⁹

Die progressiewe onttrekking van hul reg om in die VK te werk het Europese burgers se werksgeleenthede aansienlik bemoeilik wat tot 'n beduidende arbeidstekort gelei het, veral in noodsaaklike areas soos gesondheidsorg en vervoer. Hierdie tekort het probleme veroorsaak om produksie- en diensvlakke in die VK te handhaaf, wat ekonomiese groei belemmer en skuld vererger. Die Covid-19-pandemie, die inval in Oekraïne, Brexit en inflasie is alles faktore wat rampspoedig vir bouondernemings is. Van 2019 tot 2023 het 43% van nuutgestigte konstruksiefirmas hul bedrywighede gestaak.⁶⁰

Die mees onmiddellike gevolg van die toenemende skuld is die druk wat dit op staats-instellings plaas. Die regering het finansiële hulpbronne verminder namate toenemend geleen moes word om skuld te bestuur. Dit het daartoe gelei dat talle verpleegkundiges hul beroep verlaat het weens bedenklieke werksomstandighede en onvoldoende vergoeding. Dit belemmer die verskaffing van doeltreffende pasiëntesorg. Die situasie het ná Brexit so versleg, omdat die Nasionale Gesondheidsdiens (NHS)⁶¹ afhanklik was van werkers uit die EU, wat nou heel waarskynlik nie werk in die VK sal soek nie weens die nuwe immigrasieregulasies wat met Brexit ingestel is. Die blywende gevolge van Brexit is aansienlik groter. Voorstanders van Brexit het aangevoer dat die uittrede aan die VK volle gesag oor sy wette en handelsbeleid sal verleen. Die ekonomie het egter onmiddellik nadelige gevolge begin beleef en op ander lewensterreine het ook verdere nadele bygekom. Só moet Starmer rekening hou met oorvol tronke, onveilige grense, verswakkende skoolinfrastruktuur, gebroke staatsfinansies en deurlopende kinderarmoede. Hy het wel begin deur die probleme aan die vorige konserwatiewe regerings toe te skryf, maar erken dat kommer oor die VK se verhoogde immigrasiekoers regverdig is en onderneem om die konserwatiewes te oortref in hul pogings tot grensbeheer.

Consequently, Brexit did not only jeopardise the interests of the country's various sectors but also posed a threat to its economy. Left without access to many other sources of labour, specific sectors, such as agriculture and healthcare, suffered labour shortages because most of the people that the former drew from different European nations were mainly recruited in Britain.⁶²

Gevolge van Brexit op kultuuraangeleenthede en ander sektore

Dit is ook op kulturele vlak waar die gevolge van Brexit op voetsoolvlak gevoel word. Die Arbeidersregering het onderneem om 'n ooreenkoms te bereik vir kunstenaars uit die VK om na Europa te toer as een van sy drie hoofambisies vir die verbetering van betrekkings met die EU. Sedert Brexit kan kunstenaars egter nie vir langer periodes as 90 dae uit elke 180 dae

⁵⁹ Jones (2024).

⁶⁰ 43% of new construction companies failed in last five years (2024).

⁶¹ Die NHS is die openbare gefinansierde gesondheidsorgstelsel in Engeland en een van die vier NHS-stelsels in die VK.

⁶² UK's Debt Hits (2024).

Europa besoek nie. Die oorspronklike ooreenkoms was veronderstel om verbeterde toegang tot die EU vir Britse professionele persone en verminderde grenskontroles op voedsel- en drankuitvoere te behels. Brussel is egter nie bereid om daartoe in te stem nie en dit het Starmer se hoop op 'n herstel van verhoudinge 'n knou toegedien. Die EU beskou so 'n reëling as onmoontlik omdat dit die herbedinging van die TCA sal vereis en die VK is vaag oor die aanvaarding van die betrokkenheid van die EG in die heronderhandeling daarvan.⁶³

Verder het die VK se beeëindiging van deelname aan die Erasmus-onderwysprogram ná Brexit opvoedkundige uitruilings tussen die VK en Europese lande aansienlik bemoeilik. Die Erasmus-uitruilingsprogram was 'n sleutel-inisiatief van die EU wat studentemobiliteit bevorder en studente in staat gestel het om vir tydperke in Europa te studeer terwyl hulle finansiële ondersteuning ontvang het. Die program is geprys vir die bevordering van kulturele uitruiling en akademiese samewerking, maar die VK het amptelik sy deelname aan die Erasmus-inisiatief op 1 Januarie 2021 gestaak. Hierdie besluit is verder beïnvloed deur die regering se kommer oor die koste daaraan verbonde om verder aan die program deel te neem, wat na raming aansienlik hoër was as die voordele wat ontvang is. Veldtogte vir die VK se hertoetreding tot die skema is aan die gang. Maar Brussel beskou die voorwaardes vir die VK om deel van die Erasmus-program te bly as te duur en dat Britte se swak vaardighede in Europese tale 'n wanbalans veroorsaak het tussen die aantal VK-studente wat oorsee reis en EU-studente wat na die VK gaan.⁶⁴

Starmer se verwerping van hierdie program en alles wat daarmee gepaard gaan, het vrese laat ontstaan dat hy besig is om sy eie rooilyne te skep wat netso rampspoedig as May s'n sal wees.

Starmer's swift rejection of EU priorities such as establishing a youth mobility scheme and rejoining the Erasmus exchange program has gone down badly in European capitals and is taking a toll on early optimism about the new British government.⁶⁵

Starmer se houding oor die EU se aanbevelings aan die VK om die beweging van jong individue tussen die VK en die EU te vergemaklik, sal 'n beduidende aanduiding van sy benadering tot die EU wees.⁶⁶ Hy het sy voorneme uitgespreek om verby die Brexit-era te beweeg en 'n meer pragmatiese en volwaardige verhouding met die EU te vestig, maar weerhou tans doelbewus sy voornemens.⁶⁷ Dit het tot gevolg dat die uiteindelijke uitslag ongetwyfeld politieke problematies sal bly. Diplomate van die EU het reeds gewaarsku dat hy nie 'n gladde proses moet verwag nie. By die EU is daar voortdurend kommer oor die kieskeurigheid van die VK, wat komende onderhandelinge kan oorskadu.⁶⁸ Europese diplomate is ontsteld dat hy nie van plan skyn te wees om sy standpunt oor die jeugmobilitateitsprogram te wysig nie. Indien dit wel die geval gaan wees, sal dit volgens die siening van die EU nutteloos wees om meer ingewikkelde onderhandelinge oor verdediging of handel te begin sonder dat ooreenkoms oor hierdie aangeleentheid vooraf bereik is. Brussel beskou jeugmobilitateit as 'n wederkerige reëling vir die VK se belange waarvan nou verwag word dat dit bevorder sal word.

⁶³ Foster (2024b).

⁶⁴ The UK is poorer without Erasmus (2024).

⁶⁵ Stone (2024).

⁶⁶ Stacey & O'Carroll (2024).

⁶⁷ Blewett & Stone (2024).

⁶⁸ Foster (2024b).

A scheme to allow British under-30s to live and work in the EU has been flatly rejected. Why punish them for older voters' mistakes?⁶⁹

Burokratiese struikelblokke skep logistieke nagmerries vir die musiekbedryf – iets wat moontlik die toekoms van opkomende kunstenaars en die VK se status as 'n kulturele sentrum in gevaar kan stel.

Since 2016, *Thank EU for the Music* has been raising awareness about the devastating consequences of Brexit on the music industry.⁷⁰

Oor vervoer word maatskappye aangemoedig om voorsieningsnetwerke onafhanklik van die enkelmark te herstruktureer ten einde die nadelige uitwerking van die TCA te verlig. Die Konserwatiewe Party se ambisieuse strategieë om voordeel te trek uit Brexit het oorwegend tot mislukkings gelei, wat veral deur die gebrekkige uitvoering van die konsep van vryhawens geïllustreer word. Aanvanklik is daardie konsep bevorder as 'n beduidende voordeel om die EU te verlaat, omdat vryhawens as transformerende sentrums vir handel en belegging gekenmerk word. Desnieteenstaande die opgewondenheid het skaars ses maatskappye van die vryhawebenadering gebruik gemaak. Benewens die onbevredigende resultate vir vryhawens het die openbare mening toenemend ontnugtering met die party se bestuur van Brexit getoon.⁷¹ In sy artikel verwys Knight na die reeks negatiewes waarmee die Britte te make kry. So word verhoogde indiensnemingsyfers en immigrasiegetalle verbloem. 'n Nasionale werklikheid het ontstaan wat deur onvoldoende lone, onstabiele indiensneming en volgehoue onderinvestering gekenmerk word. Die treine is laat. Die verkeer is oorlaai. Die eiendomsmark is benard. Britse boere staar uitdagings in die gesig as gevolg van burokratiese hindernisse wat met post-Brexit-omgewingssubsidieprogramme verband hou. Tans het die VK die hoogste energie-uitgawes van alle ontwikkelde lande. Die afname van 23,6% in die volume voedsel- en drankuitvoere na die EU is bekend en saam daarmee die vermindering van 4,3% in waarde.

Overnight, and against the will of its leaders, the country abandoned its economic model – as the Anglo-Saxon gateway to the world's largest trading bloc – and replaced it with nothing at all.⁷²

Die ekonomie het in alle opsigte sy produktiwiteit verloor.

Met toerisme is die VK besig om sy status as 'n voorste toerismebestemming te verloor. Dit word toegeskryf aan stygende koste en die uitskakeling van die VK se belastingvrye inkopieplan. As gevolg hiervan sal die VK jaarliks 890 000 besoekers uit Europa verbeur, wat lei tot 'n begrotingstekort van £590 miljoen weens die verbod op ID-kaarte. Meer as 200 miljoen voornemende reisigers uit Europa besit ID-kaarte maar nie paspoorte nie.

Slot

Kenners voorsien dat Brexit teen 2035 'n koste van £311 miljard vir die ekonomie van die VK sal meebring. Alhoewel politieke slagspreuke en die belofte om beheer terug te neem voorheen in die Brexit-toneel en -debat oorheers het, word die implikasies van die onttrekking

⁶⁹ Williams (2024).

⁷⁰ Ditch the 'mood music' (2024).

⁷¹ Blackhurst (2024).

⁷² Knight.

al hoe duideliker. Die gepaardgaande koste is buitensporig en vermeerder net. Brexit is voorgehou as die weg na welvaart, gepaardgaande met beloftes van nuwe handelsooreenkomste, verhoogde soewereiniteit en ekonomiese groei. Ná die vyfde herdenking van die amptelike onttrekking uit die EU is die ekonomiese gevolge onbetwisbaar. Die finansiële reperkussies van Brexit manifesteer steeds meer en meer, en die ekonomiese las sal voortduur, wat die VK op die lang termyn nog ernstiger mag knou.

Brexit het voorsieningsnetwerke ontwrig, die koste van ingevoerde goedere verhoog en inflasionêre druk vererger. Gesinne in die hele VK ervaar die gevolge by die betaalpunt aangesien voedselpryse vinniger eskaleer as verdienste, terwyl energiekoste en ander benodigdhede aanhou styg. Die ekonomie sal na verwagting in die afsienbare toekoms aanhou om te onderpresteer.

Politicians may argue over the merits of sovereignty or global trade deals, but one fact is becoming crystal clear: Brexit is an economic self-inflicted wound. The question now is, how long will the UK keep paying for it?⁷³

Die produktiwiteit van die VK het sedert die finansiële krisis in 2008 en 2009 gestagneer en met Brexit se aansienlike uitwerking op die ekonomie word pogings bemoeilik om betrekkinge met die EU te herstel sonder aansienlike diplomatieke en politieke investering.

Brexit en die EU was die twee onderwerpe wat Britse politiek vir die vorige nege jaar oorheers het. Tydens die verkiesingstryd wat die algemene verkiesing in Junie 2024 voorafgegaan het, is hierdie onderwerpe skaars genoem. Die Arbeidersparty was moontlik versigtig om vorige kontroversie te hersien en het 'n berekende benadering gekies wat bekwaamheid en stabiliteit vooropgestel het eerder as om betrokke te raak by hewige historiese debatte. Terselfdertyd het die Konserwatiewes, in plaas daarvan om die ingewikkelde nagevolge van Brexit daadwerklik te takel, breedvoerig op anti-opposisie-retoriek staatgemaak en enige wesentlike diskoers oor die kwessie vermy, wat voorheen hul agenda in beslag geneem het.

Starmer se strategie bly steeds om prioriteit aan ekonomiese stabiliteit te gee met gepaardgaande pogings om die VK se aansien internasionaal te herstel saam met die hervestiging van verhoudings met Europa en die aandag aan klimaatskwessies en skakeling met die Globale Suide.

Die VK se verhouding met die EU is steeds 'n politieke omstrede kwessie aangesien die publiek steeds geraak word deur die verdelende diskoers van die Brexit-era. Die huidige verhouding tussen die EU en die VK word gereguleer deur die TCA wat in 2020 tydens Johnson se bewind ingestel is. Die huidige regering erken dat enige poging om die uitgebreide debat oor Brexit weer te begin, politieke nadelig kan wees.

Die EU word op sy beurt met eie kwessies opgesaai, insluitende die oorlog in Oekraïne, ekonomiese probleme, die opkoms van verregse bewegings in verskeie lidstate en same-sprekings oor die EU se oostelike uitbreiding. Die verbetering van betrekkinge met die VK blyk minder dringend te wees. Die TCA wat aansienlik bevooroordeel teenoor die EU is, is steeds van krag en ondanks die naderende hersiening, is daar minder geneigdheid vir 'n omvattende hersiening. Nietemin bly die VK vir die EU 'n voorkeur ekonomiese bestemming met handel met die VK wat die afgelope jaar gestyg het.⁷⁴

Ná Brexit het die reise van veral musikante, studente en jong professionele persone al hoe meer uitdagend en duur geword. Vir die EU skep dit 'n verdere tergende vraag omdat hy

⁷³ Peat (2024a).

⁷⁴ Malhotra & Chamberlain (2024).

streef na die VK se herintegrasie by die Erasmus-uitruilprogram. Alhoewel daar by die VK wel die begeerte bestaan om burokratiese struikelblokke en uitgawes vir visums te minimaliseer, is die herinstelling van vrye beweging, al is dit net op hierdie uitruilskema van toepassing, nie 'n opsie nie. Dit sal een van die kernbeginsels van Brexit weerspreek. Die wedersydse erkenning van professionele grade is 'n verdere komplekse aangeleentheid wat verwickeld is met die interne mark waarin die VK nie belangstel om betrokke te raak nie.

Dit is onwaarskynlik dat die VK weer by die EU sal aansluit. Onderhandelinge sou uitgerek wees en terme sou minder voordelig wees. Kernbeginsels, soos die wat die EG betrek, sal prysgegee moet word. Die skeptiese deel van die publiek sal van 'n ommekeer oortuig moet word en dit word op hierdie tydstip as onuitvoerbaar beskou. Verder is die EU besig om 'n eie evolusie te ondergaan wat na verwagting ooswaarts sal uitbrei en sy fiskale vereistes sal aanvul. Die mees lewensvatbare terrein vir samewerking tussen die VK en die EU blyk op die gebied van veiligheid en verdediging te wees, wat die Arbeidersparty in hul verkiesingsmanifes as 'n veiligheidsvennootskap beklemtoon het. Die VK se onwrikbare finansiële en militêre bystand aan Oekraïne het die VK se posisie in die post-Brexit-era in terme van Europese veiligheid ferm gevestig. Verder versterk Starmer se prioritisering van die Euro-Atlantiese arena hierdie vooruitsigte. Tans is 'n aansienlike verandering in die verhouding tussen die VK en die EU onwaarskynlik gedurende die ampstermyn van die Arbeiders. Die party is begerig om eerder op ander suksesse te konsentreer en dit uit te bou, soos die verbetering van betrekkinge met Indië en die VSA.

Brexit het vir verhoogde hindernisse ten opsigte van handel, kapitaalbeweging en arbeidsmobiliteit gesorg wat uitset en indiensneming in beide die VK en EU-lidstate beïnvloed. Die VK was eens een van die belangrikste handelsvennote van die EU se 27 lidstate met ongeveer 13% handel in produkte en dienste. Benewens bilaterale kommersiële betrekkinge was daar 'n beduidende voorsieningsketting vir handelsverbindings tussen die EU-27 en die VK. Die VK se uittrede uit die EU en saam daarmee die interne mark en die doeane-unie het handels- en oorgrensbepelings ingestel wat voor 1 Januarie 2021 afwesig was. Die reperkussies vir openbare administrasies, ondernemings en burgers was onvermydelik, omvangryk en diepgaande, ten spyte van die bepalinge in die TCA. Die blywende gevolge van Brexit kom steeds na vore. Die staking van vrye beweging tussen die VK en die EU het tot 'n afname in netto immigrasie uit die EU gelei. Dit het weer tot arbeidstekorte in nywerhede, soos toerisme en vervoer in die VK gelei. Gevolglik het die implementering van nuwe immigrasieregulasies gelei tot 'n geraamde tekort van ongeveer 330 000 werkers in die VK se arbeidsmark, wat nywerhede wat grotendeels van buitelandse arbeid afhanklik is, nadelig beïnvloed. Die hoeveelheid Britse migrante wat in die Eurosone woon, is onbeduidend in verhouding tot die bevolking van die Eurogebied. Mettertyd het daar 'n geleidelike toename plaasgevind. Die Eurostreek was histories 'n netto uitvoerder van migrante na die VK in alle vaardigheidsvlakke. Die staking van vrye migrasie uit EU-lande het die arbeidsaanbod in die VK beperk. Netto immigrasie uit die EU het afgeneem in sektore wat veral afhanklik is van trekarbeid. Baie is nadelig beïnvloed en arbeidstekorte in verskeie nywerhede het vererger. Hierdie beperking het nie net die indiensnemingskoerse beïnvloed nie, maar ook bedryfsuitgawes vir ondernemings verhoog. Die uiteindelijke ekonomiese gevolge sal waarskynlik jare neem om te manifesteer totdat beide partye ten volle by hul nuwe verhouding aangepas het.

Brexit het aansienlike politieke omwenteling in die VK tot gevolg gehad. Die onderhandeling van onttrekkingsvoorwaardes het onvermydelik verdeeldheid binne prominente politieke partye veroorsaak wat tot bedankings en veranderinge in leierskap gelei het. Die verwickeldheid

ten opsigte van verbandhoudende kwessies soos die Noord-Ierland-protokol het politieke diskoers en probleme vererger.

Brexit het uitgebreide reperkussies vir die VK op ekonomiese, indiensnemings- en politieke terreine gehad. Die verwagte voordele om die EU te verlaat, het gou vervaag met die opduik van aansienlike ekonomiese probleme, soos verminderde groei in die BBP, verhoogde handelshindernisse, verminderde beleggings en werkverliese. Brexit het partydinamika en bestuursraamwerke getransformeer, terwyl vroeë toekomstige beleidsdoelwitte gestel is. Die voortgesette gevolge het beduidende langtermynimplikasies vir die VK se ekonomie en samelewing veroorsaak. So het die regering gesondheid- en veiligheidsinspeksies op voedsel-invoere vanaf die EU by vyf geleenthede binne die bestek van drie jaar uitgestel weens kommer dat bykomende regulasies voedselkoste sou verhoog en noodsaaklike voorrade ontwrig. Tog het Brexit die VK se inflasiekoers aansienlik vererger deur sy primêre handelsverhouding te ontwrig, die waarde van die geldeenheid te verminder en die koste van invoere te verhoog.

Verbeterde handelsverbindings met die EU is noodsaaklik vir Starmer se primêre doelwit van verbeterde ekonomiese groei en 'n nuwe inisiatief met betrekking tot die EU. Dit gaan 'n uitgerekte poging verg. Selfs al sou hy gedeeltes van Brexit wou omkeer – om alle aspekte daarvan ongedaan te wil maak, sal 'n onbegonne taak wees – sal hy gou ontdek dat, sover dit die EU betref, minimale gesag binne sy vermoë is!

Aan die een kant het Starmer binnelands met die politieke druk van ongeduldige Euroskeptici te make wat vermoed dat hy van plan is om die land se belange in die gedrang te bring. Aan die ander kant wag daar op hom die ontnugterde burokrasie in Brussel wat moeg is vir die hele Brexit-saga. So sal die wysingsonderhandelinge oor die TCA meer uitdagend wees as byna enige ander kwessie waarmee hy te kampe gaan kry. Amptenare is bekommerd dat Starmer die meer beskeie herstel met die EU wat hy beoog om te bereik in gevaar stel deur openbare uitsprake te maak sonder om doelwitte af te baken aangesien hy toelaat dat eksterne stemme sy narratief dikteer.⁷⁵

BIBLIOGRAFIE

Boeke en artikels

- Alabrese, Eleonora; Edenhofer, Jacob; Fetzer, Thiemo; Wang, Shizhuo. 2024. Levelling up by levelling down? The economic and political costs of Brexit. *UK in a Changing Europe*, 4 September 2024. <<https://ukandeu.ac.uk/levelling-up-by-levelling-down-the-economic-and-political-costs-of-brexit/>>
- Anil, Pratinav. 2024. Keir Starmer: a technocrat without a plan – The PM's vision is politically incoherent. *UnHerd*, 28 September 2024. <<https://unherd.com/2024/09/keir-starmer-a-technocrat-without-a-plan/#:~:text=September%2028,%202024%208mins.%20Two%20episodes>>
- Bastani, Aaron. 2024. The Left is coming for Starmer – Labour's woes are just beginning. *UnHerd*, 23 September 2024. <<https://unherd.com/2024/09/the-left-is-coming-for-starmer/#:~:text=September%2023,%202024%206mins.%20As%20Labour>>
- Blackhurst, Chris, 2024. How the big Tory idea to make Brexit work turned into (another) failure, *The Independent*, 29 September 2024. <<https://www.independent.co.uk/voices/how-the-tories-big-idea-to-make-brexit-work-turned-into-another-failure-b2619967.html#:~:text=Boris%20Johnson%20and%20Rishi%20Sunak%20talked>>
- Blewett, Sam & Stone, Jon. 2024. British government split over new-look Brexit deal, *Politico*, 2 October 2024. <<https://www.politico.eu/article/british-government-new-look-brexit-deal-keir-startmer->

⁷⁵

McGee (2024a).

- youth-mobility/?utm_source=email&utm_medium=alert&utm_campaign=British%20government%20split%20over%20new-look%20Brexit%20deal>
- Bloom, Jonty. 2024. Brexit is getting worse. *The New European*, 17 September 2024. <<https://www.theneweuropean.co.uk/jonty-bloom-uk-brexit-is-getting-worse/>>
- Boscia, Stefan & Blewett, Sam. 2024. Nigel Farage is right: Britain's Remainers are back. *Politico*, 20 September 2024. <https://www.politico.eu/article/nigel-farage-britain-tory-government-europe-conservatives/?utm_source=email&utm_medium=alert&utm_campaign=Nigel%20Farage%20is%20right%3A%20Britain%E2%80%99s%20Remainers%20are%20back>
- Bunn, George. 2024. Tony Blair blames mass immigration on Brexit as he tells Keir Starmer to reestablish close links with EU. *GB News*, 8 September 2024. <<https://www.gbnews.com/news/tony-blair-mass-immigration-brexit-starmer-reestablish-close-links-eu>>
- Coles, John. 2024. Brexit 'veterinary failures' costing UK meat sector millions per year. *HeraldWales*, 21 September 2024. <<https://www.herald.wales/national-news/farming/brexit-veterinary-failures-costing-uk-meat-sector-millions-per-year/>>
- Corbett, Richard. 2024. What should Labour aim for in Europe? *Social Europe*, 3 September 2024. <<https://www.socialeurope.eu/what-should-labour-aim-for-in-europe>>
- Dathan, Matt. 2024. Brexit blunder delays Border Force fleet replacement until 2030. *The Times*, 18 September 2024. <<https://www.thetimes.com/uk/politics/article/brexit-blunder-delays-border-force-fleet-replacement-until-2030-mc60bbkg>>
- Davies, Cleo. 2023. The impact of Brexit: polity, politics, policy. *Journal of European Integration*, 45(6) 963-969. <<https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2236423>>
- Du, Jun; Satoglu, Emine & Shepotylo, Oleksandr. 2023. How did Brexit affect UK trade? *Contemporary Social Science*, 18(2), 266-283. <<https://doi.org/10.1080/21582041.2023.2192043>>
- Du, Jun; Shepotylo, Oleksandr & Shi, Yujie. 2024. Outbound: UK Trade Post Brexit, 2024. *Aston University's Centre for Business Prosperity*. <<https://www.aston.ac.uk/research/bss/research-centres/business-prosperity/publications-and-reports>>
- Egan, Michelle & Webber, Mark. 2023. Brexit and 'Global Britain': role adaptation and contestation in trade policy. *International Politics*. 14 September 2023. <<https://doi.org/10.1057/s41311-023-00503-2>>
- Eksteen, Riaan. 2019(a). Brexit – The ECJ Conundrum for the UK. *American Bar Association's Newsletter*.
- Eksteen, Riaan. 2019(b). *The Role of the Highest Courts of the United States of America and South Africa, and the European Court of Justice in Foreign Affairs*. The Hague: Asser Press/Springer.
- Eksteen, Riaan. 2019(c). Brexit se politieke en ekonomiese nagevolge en historiese realiteite. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 59(2):265-291.
- Eksteen, Riaan. 2020. Brexit: Volgende uitdagings vir 'n nuwe era. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 60(1): 241-245.
- Foster, Peter. 2024a. Brexit is 'stifling' exports and imports, report finds, *Financial Times*, 17 September 2024. <<https://www.ft.com/content/21b2fcc5-bfe8-4b27-adab-702c4eb0f0c4?s=09#:~:text=September%2016%202024.%20Brexit%20is%20having>>
- Foster, Peter. 2024(b). Keir Starmer looks for post-Brexit 'reset' in meeting with EU leaders, *Financial Times*, 1 Oktober 2024. <<https://www.ft.com/content/0e7d4f56-dbf8-4aad-bc6f-6f993598362d>>
- Foster, Peter & Bounds, Andy. 2024. EU rules out loosening post-Brexit curbs on UK touring musicians. *Financial Times*, 3 September 2024. <<https://www.ft.com/content/edca9baf-3db1-4c9f-a8f3-7d9617a70356?shareType=nongift>>
- Gibbins, Justin. 2020. Theorizing Brexit: UK/EU Relations and International Relations Theory. *The International Virtual Conference on Social Sciences*. 1-13. <https://www.researchgate.net/publication/342787215_Theorizing_Brexit_UKEU_Relations_and_International_Relations_Theory> DOI: 10.33422/ivcss.2020.05.155.
- Greig, Geordie & Maddox, David. 2024. Brexit failed – and it triggered mass immigration, Tony Blair says. *Independent*, 7 September 2024. <<https://uk.news.yahoo.com/brexit-failed-triggered-mass-immigration-145949797.html>>
- Harris, Katie. 2024. Brexiteer erupts as Theresa May blames Boris Johnson and Liz Truss for Tory woes. <<https://www.msn.com/en-gb/news/uknews/brexit-erupts-as-theresa-may-blames-boris-johnson>>

- and-liz-truss-for-tory-woes/ar-BB1myUu8?ocid=hwminus&apiversion=v2&noservercache=1&d
omshim=1&renderwebcomponents=1&wseo=1&batchservertelemetry=1&noservertelemetry=1>
- Head, Tom. 2024. We did not take back control – we weakened ourselves – Tony Blair nails Brexit. *The London Economics*, 8 September 2024. <<https://www.thelondoneconomic.com/politics/tony-blair-brexit-immigration-382527/>>
- Henig, David. 2024. Negotiating Uncertainty in UK-EU Relations: Past, Present, and Future. *European Centre for International Political Economy (ECIPE) Policy Brief – No. 17/2024*, September 2024. <<https://ecipe.org/publications/negotiating-uncertainty-uk-eu-relations/>>
- Holden, Patrick. 2017. Brexit: An international relations perspective. *University of Plymouth: Academic commentary*. <<https://www.plymouth.ac.uk/alumni/invenite/brexit-an-international-relations-perspective>>
- Jones, Andrew. 2024. Unemployment Levels Hit 9 Million DWP Crackdown. *Disabled Entrepreneur UK*, 21 September 2024. <<https://disabledentrepreneur.uk/unemployment-levels-hit-9-million-dwp-crackdown/>>
- Joshi, Jitendra. 2024(a). Negative impacts of Boris Johnson's post-Brexit EU trade deal 'only going to get worse'. *The Evening Standard*, 11 September 2024. <<https://www.msn.com/en-us/money/other/negative-impacts-of-boris-johnsons-post-brexit-eu-trade-deal-only-going-to-get-worse/ar-AA1qH3jF>>
- Joshi, Jitendra. 2024(b). Negative impacts of Boris Johnson's post-Brexit EU trade deal 'only going to get worse'. *The Standard*, 17 September 2024. <<https://www.standard.co.uk/news/politics/brexit-trade-eu-damage-european-union-aston-business-school-b1182444.html>>
- Jun, Du; Liu, Xingyi; Shepotylo, Oleksandr & Shi, Yulie. 2024. *Unbound: UK Trade post-Brexit. Centre for Business Prosperity – Aston University Research Paper*, 16 September 2024, 5. <<https://www.aston.ac.uk/sites/default/files/2024-09/Full%20Report.pdf>>
- Knight, Sam. 2024. What have Fourteen Years of Conservative Rule done to Britain? *The New Yorker*, 25 March 2024. <<https://www.newyorker.com/magazine/2024/04/01/what-have-fourteen-years-of-conservative-rule-done-to-britain>>
- Landler, Mark. 2024. How the Tories lost Britain: Brexit and immigration upended their 14-year reign – setting the stage for a pitched battle to remake British conservatism. *The New York Times Magazine*, 29 August 2024. <<https://www.nytimes.com/2024/08/29/magazine/uk-politics-tories-conservatives.html>>
- Lazowski, Adam & Cygan, Adam (eds). 2022. *Research Handbook on Legal Aspects of Brexit*. Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Loussouarn, Sophie (ed.). 2022. *Brexit and its aftermath*. London: Bloomsbury academic. ISBN: 978-0755640782.
- Maddox, David. 2024. John Major backs Tony Blair over Brexit's immigration impact. *The Independent*, 19 September 2024. <<https://www.the-independent.com/news/uk/politics/tory-rwanda-plan-john-major-brexit-b2614401.html>>
- Malhotra, Shairee & Chamberlain, Noah. 2024. With The Tories Gone, What's Next For EU-UK Relations? – Analysis. *EurasiaReview*, 21 September 2024. <<https://www.eurasiareview.com/21092024-with-the-tories-gone-whats-next-for-eu-uk-relations-analysis/>>
- McBride, Oliver. 2024. UK Fisheries said the consequences of government inaction have been devastating. *The Fishing Daily*, 27 September 2024. <<https://thefishingdaily.com/latest-news/uk-fisheries-ltd-criticises-failure-to-secure-fair-fishing-deal/>>
- McGee, Luke. 2024(a). Operation softer Brexit: Inside the Whitehall plan to achieve Starmer's EU reset. *Inews*, 3 September 2024. <<https://inews.co.uk/news/politics/inside-whitehall-plan-achieve-eu-reset-3257360>>
- McGee, Luke. 2024(b). Remainers still don't understand Brexit. *Inews*, 11 September 2024. <<https://inews.co.uk/opinion/remainers-still-dont-understand-brexit-3271967>>
- Novy, Dennis; Sampson, Thomas & Thomas, Catherine. 2024. Brexit and UK trade. *Centre for Economic Performance (London School of Economics and Political Science, Paper No. CEPEA058)*, June 2024. <<https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/ea058.pdf>>
- O'Carrol, Lisa. 2024. UK must stop being naive over resetting relations with EU, thinktank says. *The Guardian*, 18 September 2024. <<https://www.theguardian.com/politics/2024/sep/18/uk-must-stop>>

- being-naive-over-resetting-relations-with-eu-thinktank-says?utm_term=66f41ae566ba13ce9e387461580f0f4b&utm_campaign=ThisIsEurope&utm_source=esp&utm_medium=Email&CMP=thisiseurope_email>
- Oliver, Tim. 2023. Reflections: the UK after Brexit. *International Politics*, 1-18, 3 Junie 2023. DOI: 10.1057/s41311-023-00472-6.
- Omer, Nimo. 2024. Will Labour lift the gloom at its first conference in power? *The Guardian*, 23 September 2024. <https://www.theguardian.com/world/2024/sep/23/monday-briefing-will-labour-lift-the-gloom-at-its-first-conference-in-power?utm_source=whatsappchannel>
- Peat, Jack. 2024(a). The £311 billion Brexit Bill: A stark reminder of how much leaving the EU will cost the UK by 2035. *The London Economic*, 16 September 2024. <<https://www.thelondoneconomic.com/business-economics/economics/the-311-billion-brexit-bill-a-stark-reminder-of-how-much-leaving-the-eu-will-cost-the-uk-by-2035-382851/>>
- Peat, Jack. 2024(b). Brexit red tape causes UK-EU goods trade to slump – and the problem is getting worse. *The London Economic*, 17 September 2024. <<https://www.thelondoneconomic.com/business-economics/brexit-red-tape-causes-uk-eu-goods-trade-to-slump-and-the-problem-is-getting-worse-382902/>>
- Portes, Jonathan. 2023. The impact of Brexit on the UK economy: Reviewing the evidence. *VoxEU*, 7 Jul 2023. <<https://cepr.org/voxeu/columns/impact-brexit-uk-economy-reviewing-evidence#:~:text=Two-thirds%20of%20the%20British%20public%20think>>
- Rankin, Jennifer. 2024. Germany and France call for Europe-wide deal with UK on migration. *The Guardian*, 24 September 2024. <https://www.theguardian.com/uk-news/2024/sep/24/germany-and-france-call-for-europe-wide-deal-with-uk-on-migration?utm_term=66f41ae566ba13ce9e387461580f0f4b&utm_campaign=ThisIsEurope&utm_source=esp&utm_medium=Email&CMP=thisiseurope_email>
- Sampson, Thomas. 2017. Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*. 31(4) 163-184. <<https://doi.org/10.1257/jep.31.4.163> doi=10.1257/jep.31.4.163>
- Savage, Michael. 2024. Keir Starmer now less popular than Rishi Sunak, poll suggests. *The Guardian*, 21 September 2024. <<https://www.theguardian.com/politics/2024/sep/21/honeymoon-over-keir-starmer-now-less-popular-than-rishi-sunak>>
- Saeidabadi, Mohammad & Mohammadpour, Sam. 2020. Brexit and the English School of International Relations: A Theoretical Study. *Journal of World Sociopolitical Studies*, 4(2), 213-240. <https://www.researchgate.net/publication/363405443_Brexit_and_the_English_School_of_International_Relations_A_Theoretical_Study> DOI: 10.22059/WSPS.2021.318224.1196
- Simpson, Jack & Giuffrida, Angela. 2024. EU plant exporters turning backs on UK over post-Brexit border checks, says trade group. *The Guardian*, 24 September 2024. <https://www.theguardian.com/business/2024/sep/24/eu-plant-exporters-turning-backs-on-uk-over-painful-border-checks-says-trade-group?utm_term=66f41ae566ba13ce9e387461580f0f4b&utm_campaign=ThisIsEurope&utm_source=esp&utm_medium=Email&CMP=thisiseurope_email>
- Singh, Arj & Gye, Hugo. 2024. EU fears own goal on youth mobility as Starmer pushes for softer Brexit, *I/News*. 5 October 2024. <<https://inews.co.uk/news/politics/eu-fears-own-goal-on-youth-mobility-keir-starmer-softer-brexit-3309319>>
- Singh, Arj; Chaplain, Chloe & Elliott, Francis. 2024. Brexit is back with a bang at Labour conference, but who will blink first? *Inews*, 25 September 2024. <<https://inews.co.uk/news/politics/brexit-back-bang-labour-conference-who-blink-first-3292750>>
- Sloan, Geoffrey. 2020. The Geo-politics of Post-Brexit Britain. Foreign Policy Research Institute. 21 June 2020. <<https://www.fpri.org/article/2020/06/the-geopolitics-of-post-brexit-britain/>>
- Southwood, Ben. 2024. Why Britain has stagnated. *Foundations*, 21 September 2024. <<https://www.bensouthwood.co.uk/p/foundations-why-britain-has-stagnated>>
- Springford, John. 2024. Brexit, four years on: Answers to two trade paradoxes. *Insight: Centre for European Reform*, 25 January 2024. <https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_JS_brexit-trade_25.1.24.pdf>
- Stacey, Kiran & O'Carroll, Lisa. 2024. EU to offer new youth mobility scheme in test of Labour 'reset' with Brussels, *The Guardian*, 20 September 2024. <<https://www.theguardian.com/world/2024/sep/20/eu-youth-mobility-proposal-uk>>

- Stone, John. 2024. Brussels questions whether Starmer really wants a Brexit reset. *Politico*, 12 September 2024. <https://www.politico.eu/article/keir-starmer-european-union-brexit-relationship-reset/?utm_source=email&utm_medium=alert&utm_campaign=Brussels%20questions%20whether%20Starmer%20really%20wants%20a%20Brexit%20reset>
- Von Ondarza, Nicolai. 2024. The UK and the EU: New Opportunities, Old Obstacles. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 5 Julie 2024. <<https://www.swp-berlin.org/10.18449/2024C27/>>
- Webb, Dominic & Ward, Matthew. 2024. Statistics on UK trade with the EU. *Research Briefing: House of Commons Library*, 23 August 2024, p. 5. <<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7851/CBP-7851.pdf>>
- Williams, Zoe. 2024. It's clearer than ever that Brexit has failed – let's not inflict its miseries on young people, *The Guardian*, 23 April 2024. <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/apr/23/brexit-failed-inflict-miseries-young-eu>>
- Wojcik, Magda. 2024. Importance of literature review. *MW Editing*, 11 December 2024. <<https://www.mwediting.com/importance-of-literature-review/>>

Ander bronne

- Cambridge Econometrics Report*. 2024. London's Economy After Brexit: Impacts and Implications. January 2024. <<https://www.camecon.com/what/our-work/londons-economy-after-brexit-impact-and-implications>>
- Ditch the 'mood music' at the UK-EU reset, Starmer, and put musicians top of the bill. *The Canary*, 30 September 2024. <<https://www.thecanary.co/opinion/2024/09/30/thank-eu-for-the-music-starmer/>>
- Mayor highlights Brexit damage to London economy. 11 January 2024. <<https://www.london.gov.uk/new-report-reveals-uk-economy-almost-ps140billion-smaller-because-brexit>>
- Opinion. 2024. Starmer's Challenges With Economic Diplomacy And Brexit, *The Pinnacle Gazette*, 3 October 2024. <<https://evrimagaci.org/tpg/starmers-challenges-with-economic-diplomacy-and-brexit-43109>>
- Post-brexit veterinary failures cost UK meat millions. *SouthWest Farmer*, 19 September 2024. <<https://www.southwestfarmer.co.uk/news/24592127.post-brexit-veterinary-failures-cost-uk-meat-millions/>>
- Report by the European Central Bank. 2023. Impact of Brexit on the international role of the euro. June 2023. <https://www.ecb.europa.eu/press/other-publications/ire/focus/html/ecb.irebox202306_04~f43cab6f30.en.html>
- The Observer: Editorial. 2024. View on the UK economy: Labour is holding back when it should be bold. *The Observer*, 15 September 2024. <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/sep/15/the-observer-view-on-the-uk-economy-labour-is-holding-back-when-it-should-be-bold>>
- The UK is poorer without Erasmus – it's time to rejoin the European exchange programme, *The Conversation*, 19 April 2024. <<https://theconversation.com/the-uk-is-poorer-without-erasmus-its-time-to-rejoin-the-european-exchange-programme-227498>>
- UK's Debt Hits 100% of GDP. How did a once-strong economy fall into such deep debt? Will the UK bounce back from its worst debt crisis in over 60 years? *Inventiva*, 25 September 2024. <<https://www.inventiva.co.in/trends/uks-debt-hits-100-of-gdp-how-did-a-once-strong-economy-fall-into-such-deep-debt-will-the-uk-bounce-back-from-its-worst-debt-crisis-in-over-60-years/>>
- 43% of new construction companies failed in last five years, *PBC Today*, 16 September 2024. <<https://www.pbctoday.co.uk/news/hr-skills-news/43-new-construction-companies-failed-last-five-years/143722/>>

'n Nuwe geopolitieke landskap: Die EU en die VK ná Brexit

Reflection on Brexit: The EU and the UK after Brexit

RIAAN EKSTEEN

Navorsingsgenoot

Departement Politieke Studie en Regeerkunde

Universiteit van die Vrystaat

Bloemfontein

Suid-Afrika

E-pos: reksteen@swakop.com

Riaan Eksteen

RIAAN EKSTEEN was vir 27 jaar lid van Suid-Afrika se Buitelandse Diens. Hy beklee in daardie tyd verskillende poste en dien in verskillende hoedanighede in die Buitelandse Ministerie. Gedurende 1964–67 is hy in die Namibiese afdeling gemoeid met SA se betrokkenheid in die hofsak by die Internasionale Geregshof in Den Haag; hy is ook agtereenvolgens hoof van die VN- en Namibiese afdeling (1973–76) en van Beplanning (1981–1983). Hy dien vanaf 1968–1973 by die SA Ambassade in Washington, DC. Voorts is hy vir 12 jaar ambassadeur by die VN in New York (1976–1981); Namibië (1990–1991); VN in Genève (1992–1995) en Turkye, insluitende Azerbaidjan, Kirgistan, Oesbekistan en Turkmenistan. Hierdie laaste aanstelling is deur Pres. Mandela gedoen. Hy was ook Direkteur-generaal van die Suid-Afrikaanse Uit-saaikorporasie (SAUK) van 1983 tot 1988. Hy is die outeur van *The Role of the Highest Courts of the United States of America and South Africa, and the European Court of Justice in Foreign Affairs* en was besoekende dosent aan die Tashkent State University of Law, Uzbekistan. Hy is lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns vanaf Junie 2022. Sy memoirs, *Beyond Diplomacy*, is in Oktober 2022 gepubliseer.

RIAAN EKSTEEN was a member of the South African Foreign Service for 27 years, during which time he held several posts in various capacities within the Foreign Ministry. From 1964–67 he served in the Namibian division, participating in South Africa's court case in the International Court of Justice in The Hague; he also successively held the positions of Head of the UN and Namibian divisions (1973–1976) and Head of Planning (1981–1983). In addition, from 1968–1973, he was stationed at the South African Embassy in Washington, DC; subsequently, he was Ambassador for 12 years at the U.N. New York (1976–1981); Namibia (1990–1991); U.N. Geneva (1992–1995); and Turkey, including Azerbaijan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (1995–1997). The assignment to Turkey was done by Pres. Mandela. He is also a former Director-General of the South African Broadcasting Corporation (1983–1988). He is the author of *The Role of the Highest Courts of the United States of America and South Africa, and the European Court of Justice in Foreign Affairs* and was visiting scholar at the Tashkent State University of Law, Uzbekistan. He is a member of the South African Academy for Science and Arts since June 2022. His memoirs, *Beyond Diplomacy*, was published in October 2022.

Datums:

Ontvang: 2024-12-29

Goedgekeur: 2025-07-23

Gepubliseer: September 2025

Reflection on Brexit: The EU and the UK after Brexit

Brexit prompted a reassessment of the role of the United Kingdom (UK) in international trade and diplomacy. The European Court of Justice (ECJ) is integral to the European Union's (EU) legislative structure and its authority is a problematic aspect of the relationship between the EU and the UK, especially regarding the implementation of effective dispute resolution processes in the post-Brexit context. The Court's role in interpreting EU legislation and adjudicating disputes among member states highlights the intricacies of the newly established relationship between the UK and the EU. Brexit has become a crucial juncture in European politics, exposing the difficulties of political transition and regional integration. As the UK and the EU adjust to this new reality, they must redefine their cooperation, which has substantial ramifications for trade. Brexit resulted in a significant reduction in UK exports and imports, thereby weakening the EU's former economic clout in global trade discussions, taking into account the fact that the UK used to be among the world's greatest economies. Taking into consideration these issues Sir Keir Starmer, Labour Party leader and Prime Minister since July 2024, has commenced with the process of resetting the UK's relationship with Europe. His diplomatic excursions to pivotal European capitals sought to cultivate a novel strategy for negotiations with Europe. These visits have, however, heightened suspicions in Brussels that London may be attempting to circumvent the EU by engaging directly with national capitals, a longstanding issue for the EU when interacting with British politicians. Brexit has had an impact on party dynamics, public opinion, and policy discourse concerning Europe. From the point of view of the EU, Brexit has spurred modifications in its foreign policy, especially with regard to security collaboration and trade partnerships. The ensuing geopolitical situation required both the EU and the UK to adjust their existing positions. The UK's global diplomatic interactions were profoundly influenced by Brexit, and its new diplomatic and economic approaches will dictate its foreign policy and international relations for the foreseeable future. In addition, the UK's pursuit of increased worldwide influence via new trade deals and security alliances has weakened the global status of the EU, especially with regard to defence cooperation. The UK being the EU's principal military power has left a significant gap in the EU's defence capabilities. The EU is now obliged to confront the issue of enhancing defence cooperation among the remaining 27 member states to offset the UK's exit from collective security agreements. The UK will maintain its engagement with the North Atlantic Treaty Organisation (NATO), while it is anticipated that the EU will be required to intensify its cooperation with NATO to mitigate the security voids resulting from Brexit. This transition enables the UK to investigate other security frameworks, emphasising bilateral agreements instead of depending exclusively on EU collaboration. The political consequences of Brexit have influenced the EU's internal dynamics, as the UK's departure has shifted the balance of power among member states which may prioritise their divergent interests, thereby potentially obstructing future attempts at integration. The EU's strategic autonomy in addressing intricate global challenges will hinge on its capacity to unify member states and formulate cohesive policies that reflect its core ideals of democracy and collaboration. Furthermore, Brexit significantly altered the political framework of the EU by influencing the relationships among member states and the administration of the Union. The EU remains engaged with the UK to uphold unity and foster cooperation when interests converge, although the post-Brexit environment presents a complex and uncertain global scenario. The EU's efficacy in addressing these difficulties will be vital as it endeavours to adjust to a new geopolitical landscape while preserving its fundamental principles. In essence, Brexit has generated a complex and dynamic political landscape affecting both the UK and the EU. As

both sides endeavour to rebuild their relationship, the enduring consequences of Brexit will persist in developing and influencing the future of the EU and UK politics and international relations. The primary impact of Brexit is economic disruption, political instability, legal ambiguities, and substantial alterations to individual rights. The long-term consequences are still emerging, accompanied by continuous discussions regarding the UK's future relationship with the EU and the wider ramifications for European unity.

KEYWORDS: Brexit; customs union; defence; European Court of Justice; European Union; NATO; security; single market; United Kingdom

TREFWOORDE: Brexit; doeane-unie; enkelmark; Europese Geregshof; Europese Unie; NAVO; veiligheid; verdediging; Verenigde Koninkryk

OPSOMMING

Gegewe die gevestigde rol wat die Europese Geregshof (EG) in die EU speel, sal dit ook 'n delikate politieke twispunt tussen die twee partye (die VK en EU) in hul post-Brexit-verhouding bly. Brexit kan beskou word as 'n belangrike keerpunt in Europese politiek, wat die ingewikkeldheid van politieke transformasie en streeksintegrasie beklemtoon. Die omvang daarvan is steeds besig om toe te neem namate nuwe vennootskapmodules gedefinieer word. Wat die VK probeer nastreef, is verbeterde en ambisieuse verhoudinge met verskillende Europese vennote. Omdat Brexit bepaalde veranderinge in die EU se buitelandse beleid tot gevolg gehad het, naamlik op die gebied van veiligheidsamewerking en handelsbetrekkinge, het dit gevolglik meer en meer 'n onderwerp rakende buitelandse aangeleenthede en veiligheidsbeleid geword. In reaksie hierop het lidstate die verbetering en konsolidasie van hul verdedigingsamewerking begin prioritiseer en is die EU se wêreldwye invloed onteenseglik deur Brexit verminder. Die gebrek aan die VK se invloed kan pogings tot verdere integrasie tussen die oorblywende lidstate belemmer, aangesien individuele state botsende belange begin nastreef. Alhoewel die EU op 'n positiewe wyse met die VK skakel om eenheid en onafhanklikheid te beveilig en samewerking te soek wanneer doelwitte ooreenstem, moet daar ook 'n ingewikkelde en onseker globale situasie ná Brexit hanteer word. So sal beide noodwendig kreatief moet aanpas by hul onderskeie, en moontlik gesamentlike, nuwe posisies binne 'n veranderde en uitgebreide geopolitieke landskap.

Inleiding

In hierdie artikel word eerstens gefokus op die onmiskenbare en deurslaggewende rol van die Europese Geregshof met betrekking tot die geopolitieke situasie ná Brexit. Wanneer hierdie nagevolge van Brexit bespreek word, is dit ook belangrik om die aspekte te dek wat verband hou met die pogings van die VK om toenaading tot die EU op verskeie vlakke van samewerking te verkry, asook hoe Brexit die EU as instelling met sy eie buitelandse betrekkinge beïnvloed.

Vir meer as 60 jaar het hierdie Hof sy jurisdiksiebevoegdheid aansienlik uitgebrei buite sy aanvanklik beperkte ruimte. Hierdie invloedryke instelling het al hoe meer betrokke geraak by sake wat met internasionale betrekkinge verband hou. Die Verdrag van Lissabon¹ was 'n

¹ Die Verdrag van Lissabon wat op 1 Desember 2009 in werking getree het, het die institusionele en regstruktuur van die EU omvattend hervorm. Dit het nie net die wyse verander waarop die EU bestuur word nie, maar het ook meer mag aan die EG verleen om EU-wetgewing te interpreteer, toe te pas en om te verseker dat fundamentele regte gerespekteer word.

deurslaggewende mylpaal in die proses van Europese integrasie en die EU se diplomatieke interaksies met ander lande. Regdeur sy bestaan het die EG 'n beduidende rol gespeel in die noemenswaardige vooruitgang van die EU se geskiedenis. Dit het grootliks gehelp om die integrasie van die EU te bevorder, wat op sy beurt tot vrede en voorspoed in Europa gelei het met 'n ongeëwenaarde vlak van samewerking oor gedeelde belange in 'n vinnig ontwikkelende wêreld. Die EU is baie verskuldig aan die EG vir die beduidende bydrae tot die vorming van beleid en besluite, ook op die gebied van buitelandse aangeleenthede.² Die EG se uitsprake dra saakmakende invloed en is verantwoordelik vir die beveiliging van en toesig oor alle verdrae van die EU. Verder word wetgewing wat die Europese Parlement (EP), wat in Straatsburg gesetel is, aanvaar deur die EG geïnterpreteer en afgedwing. Sodoende stel die EG riglyne vas wat vir die EU en alle lidstate geld om te verseker dat hulle aan die vereistes van internasionale reg voldoen. Hierdie werklikhede versterk die belangrikheid van die EG in die politieke en regs-geskiedenis van die EU en het onteenseglik die prominensie van die EG verhoog.³ Hierdie verpligting het die VK teen die bors gestuit. Die invloed van interne gebeure op buitelandse beleid is selde so duidelik geïllustreer as in die geval van die VK se politieke verskille met die EU wat in buitelandse beleidstandpunte oor Brexit tot uiting gekom het. Vir die VK het die EG 'n ondraaglike onderwerp geword. In so 'n mate dat die EG tydens die referendum oor Brexit in Junie 2016 'n beduidende rol gespeel het in die propagandaveldtog van die anti-EU-beweging. Daarna het die destydse Eerste Minister, Theresa May, 'n onwrikbare standpunt ingeneem dat die VK onder die jurisdiksie van die EG moet uitkom sodat Britse howe hul eie soewereiniteit kon terugkry. Sy het verkondig dat die EG Britse soewereiniteit en regsgesag ondermyn. In die Brexit-onderhandelinge tussen die EU en die VK was dit dus geensins verbasend dat die EG 'n vername twisappel was nie. Die EG se betrokkenheid was onlosmakend deel van die oplossing en vir die EU 'n gegewe en ononderhandelbaar. Daarenteen wou die VK te alle tye net wegkom van die EG se jurisdiksie:

The Government has promised to end the direct jurisdiction of the European Court of Justice (ECJ) after Brexit. However, the role of the court remains a live issue in negotiations.⁴

In 'n publikasie het die Institute for Government in die VK geredeneer dat

... the UK cannot escape the ECJ entirely and should not try to. ... When the European Commission says that any dispute resolution mechanism (DRM) must respect the “legal autonomy” of the EU, it is stating a legal constraint, not a political objective.⁵

Die sentrale rol van die Europese Geregshof

Die kardinale punt in verband met die EG waarmee die VK rekening moet hou ten opsigte van enige verbintenis met die EU is die feit dat die EG die wette en regulasies interpreteer wat op die enkelmark en die doeane-unie van toepassing is en konflikte oplos wat as gevolg daarvan ontstaan sodat alle rolspelers van regverdige mededinging verseker is. Hiermee word die vryhede wat sentraal tot die EU staan onder lidstate onderling beskerm en afgedwing.⁶

² Eksteen (2019b).

³ Eksteen (2020b).

⁴ Who's afraid of the ECJ? (2017).

⁵ Hogarth (2017:2).

⁶ European Commission (2024).

Gevolgtlik speel die EG 'n beduidende rol met betrekking tot beide politieke en ekonomiese kwessies wat die EU en sy lede raak. So het die EG 'n noemenswaardige rol in Europese integrasie gespeel, wat ekonomiese samewerking en uitbreiding bevorder terwyl dit aansienlike voordele aan beide verbruikers en ondernemings bied. Dit verbeter die daaglikse lewe, bevorder ontwikkeling en versnel kreatiwiteit. Met die gevestigde rol wat die EG in die EU speel, sal dit ook 'n delikate politieke twispunt tussen die EU en die VK in hul post-Brexit-verhouding bly.

Outside the Single Market, the United Kingdom would not be bound by European Union economic regulation nor subject to the jurisdiction of European courts and would be free to restrict immigration from the EU.⁷

Die enkelmark sal aanhou om 'n deurslaggewende uitwerking op die vorming van die toekomstige ekonomiese omgewing van die EU te hê. Ná die Brexit-proses het die VK die enkelmark amptelik op 31 Desember 2020 verlaat.

Die EU het telkens, wanneer die EG en die regspraktyke in die EU ter sprake gekom het,⁸ ongekende eenheid oor die vraagstuk van Brexit getoon.⁹ Dalk kan die VK se standpunt oor soewereiniteit aan die hand van die volgende siening verklaar word:

The U.K.'s particularly strong aversion to the ECJ – particularly when compared to other EU countries – could stem from the fact that the U.K. operates under a common law system and most other EU countries have civil law systems, according to Holger Hestermeyer, an expert in international dispute resolution at King's College London. While some countries have a codified law, British law has been developed by judges in court, applying statute, precedent and case-by-case reasoning.¹⁰

Die argument wat Baudenbauer aanvoer, is nie oortuigend nie, want die EG sal dan daarvolgens altyd gesien word as “the court of the other party”.

In the UK, the ECJ had been called a foreign court in the Brexit debate. ... The decisive factor is whether a court is neutral. If a state belongs to an international organisation, the international court in question is neutral towards that state. This applies to the ICJ, for example, regardless of whether a state provides a judge or not. The ECJ, on the other hand, is not neutral for post-Brexit Britain. ... it is the court of the other party and thus not impartial.¹¹

Dit is duidelik dat die EG se taak is om dit wat die EU tot stand gebring het, ferm te beskerm. Die VK se pogings om met Brexit en enige toekomstige verbintenisse met die EU daarna te rasionaliseer, het bloot tot verdeeldheid gelei – voor en na Brexit. Gevolgtlik sal dit vir die VK nodig wees om die gesag en die jurisdiksie van die EG te erken om weer lidmaatskap van die EU te kan verkry of om individuele ooreenkomste oor bepaalde onderwerpe met die EU te sluit.

So sal die VK se verhouding met die EU gekenmerk word deur onsekerheid in terme van regsangeleenthede, moontlike struikelblokke vir handel en 'n tekortkoming in stelsels vir die

⁷ Sampson (2017:166).

⁸ Eksteen (2019c).

⁹ Eksteen (2019c).

¹⁰ Dickson & Ariès (2017).

¹¹ Baudenbacher (2021).

oplossing van geskille. Hierdie moontlikhede het die potensiaal om spanning te laat toeneem en komplikasies te skep vir die VK se poging om weer in die raamwerk van die EU opgeneem en daarin geïntegreer te word. Die vooruitsig vir die VK om weer by die EU in watter vorm ook al toegang te vind terwyl onafhanklikheid van die EG behoue bly, is 'n veelsydige aangeleentheid wat baie wetlike, politieke en ekonomiese faktore behels. So was daar die Noord-Ierland-protokol wat onderteken is met die Brexit-skeidingsooreenkomste tussen die VK en die EU om spesifieke regulasies van die EU in Noord-Ierland te handhaaf om ná Brexit handel te vergemaklik en die vestiging van 'n fisiese grens met die Republiek van Ierland te voorkom. Die protokol vereis dat Noord-Ierland aan sommige regulasies van die EU moet voldoen veral oor die vervoer van goedere ten einde toegang tot die EU se enkelmark te behou. Die uiteindelige gesag is aan die EG toevertrou om konflikte oor reëls van die EU wat op Noord-Ierland van toepassing is, te hanteer en te interpreteer. Dit beteken dat die EG die mag het om te bepaal of die VK sy verantwoordelikhede ingevolge die protokol nakom. Die VK wou die jurisdiksie van die EG ten alle koste vermy of baie beperk, veral met betrekking tot die protokol en het daarom verskeie alternatiewe bestuursmetodes voorgestel, soos internasionale arbitrasie, as 'n moontlike metode om konflikte op te los in plaas daarvan om die EG te betrek. Die VK wou ook die toesig van die EG met dié van 'n internasionale arbitrasieliggaam vervang, maar uiteindelik het die EU se standpunt oor die EG geseëvier. Gevolglik speel die EG 'n deurslaggewende rol in die Noord-Ierland-protokol, wat beide die praktiese implementering van die protokol en die algehele dinamika van die verhouding tussen die VK en die EU beïnvloed, insluitende enige toekomstige beraadslagings oor die VK se toenadering tot die EU.

Die EU sal die vereiste van die EG se jurisdiksie sterk bly handhaaf as 'n voorvereiste vir die VK se toekomstige verbintenis met die EU. As die VK hierdie kriterium sou probeer omseil, sal dit waarskynlik 'n dooie punt in onderhandelinge tot gevolg hê en miskien aansienlike beperkings meebring vir die VK se vermoë om die voordele van noue betrokkenheid met die EU te geniet. Politieke spanning spruit onvermydelik voort uit die sensitiewe vraag oor die rol van die EG in feitlik enige verhouding tussen die VK en die EU.

Die jurisdiksie van die EG bly 'n deurslaggewende determinant wat die VK se ekonomiese gesprekke met die EU aanhoudend sal beïnvloed. Alhoewel daar al beraadslagings was oor alternatiewe metodes om geskille te besleg, soos arbitrasie of ander geregtelike liggame, is dit belangrik om daarop te let dat dit nie die EG se funksie in die interpretasie van EU-wetgewing sal vervang nie. Daarom, as 'n voorvereiste, moet elke staat wat 'n lid van die EU wil word of assosiasie met die EU wil bekom die gesag van die EG erken.

The Court of Justice of the EU (CJEU) interprets EU law. Although the UK has left the EU the CJEU will continue to have jurisdiction over some matters affecting the UK during the transition period, and beyond. ... Under the Withdrawal Agreement that led to the UK's final withdrawal from the EU, the ECJ will no longer have general jurisdiction over the UK about any acts that take place on or after 1 January 2021. The Political Declaration agreed by the UK and the EU, only makes clear that insofar as the "future relationship" contains concepts of EU law, disputes about those concepts will have to be referred to the Court. Thus, only the ECJ can offer a binding interpretation of EU law.¹²

Hierdie vereiste om aan EU-wetgewing te voldoen, die aandrang op toesig van die EG vir doeltreffende oplossing van konflikte, en die VK se aandrang om soewereiniteit terug te kry

¹² De Mars (2020).

en te behou, veroorsaak 'n ingewikkelde wisselwerking wat die vorming van wedersyds voordelige handelsooreenkomste kan belemmer. In enige toekomstige onderhandelinge sal dit van kardinale belang wees om 'n oplossing te bereik wat beide die EU se juridiese raamwerk en die VK se soewereiniteit handhaaf om 'n stewige grondslag vir toekomstige verwantskappe te vestig. Dat die EG steeds 'n beduidende bron van meningsverskil in die verhouding tussen die VK en die EU sal wees, is gewis. Gevolglik skoei die VK sy toenadering tot Europa op die lees dat nuwe ooreenkomste en verbintenisse vry moet wees van enige rol of betrokkenheid van die EG. Dit is egter te betwyfel of die VK van alle juridiese oorsig in enige toekomstige ooreenkoms met die EU of individuele lidstate sal kan ontsnap.

Regsprosesse en strategieë om konflik en meningsverskille op te los in verdrae en internasionale ooreenkomste

Alhoewel nie alle internasionale handelsooreenkomste of verdrae regsprosedures en metodes bevat om geskille op te los nie, is daar 'n aansienlike aantal, veral dié wat meer omvattend is of aansienlike ekonomiese implikasies behels, wat wel sulke prosedures en metodes insluit. Onlangse neigings dui op 'n toenemende erkenning van die belangrikheid van geskilbeslegting in internasionale handelsooreenkomste. In die lig van die toenemende kompleksiteit van globale handel word dit algemeen erken dat duidelike regsprosedures van kardinale belang is vir die behoud van kommersiële verhoudings en die versekering dat aan regsverpligtinge voldoen sal word. Beslegtingsprosesse om geskille op te los, speel 'n deurslaggewende rol in die handhawing van die oppergesag van die reg in die EU en die waarborg dat ooreenkomste nagekom sal word. Hulle bied 'n sistematiese metode om meningsverskille op te los, wat noodsaaklik is vir die bevordering van samewerking tussen lidlande en met buitelandse vennote. Die doeltreffendheid van hierdie prosedures kan 'n wesenlike invloed hê op handelsbetrekkinge, beleggingsekuriteit en algemene ekonomiese stabiliteit binne die raamwerk van die EU.

Ooreenkomste en verdrae wat die EU aangaan, bevat toenemend bepalinge oor regsprosedures en metodes vir die oplossing van dispute wat van kardinale belang is om nakoming te waarborg en enige probleme te bestuur. Die EG vervul 'n deurslaggewende funksie in die interpretasie van Europese wetgewing en die oplossing van geskille waarby instellings of lidstate betrokke is. Die EG evalueer die versoening van internasionale ooreenkomste met EU-wetgewing, veral die prosesse vir die oplossing van geskille. Die EG het reeds bepaal dat spesifieke elemente in bilaterale beleggingsverdrae nie versoenbaar is met EU-wetgewing nie en hiermee is die onafhanklikheid van die EU se regstelsel beklemtoon. Die EU het wel ook al arbitrasieprosesse in verskeie handels- en beleggingsooreenkomste geïntegreer. Hierdie prosedures stel partye in staat om kwessies buite konvensionele regstelsels te besleg, wat groter buigsaamheid en vinnige oplossings bied. Die Omvattende Ekonomiese en Handelsooreenkoms (CETA)¹³ tussen die EU en Kanada is 'n voorbeeld van so 'n ooreenkoms wat 'n nuwe beleggingsregime insluit wat spesifiek geskep is om konflikte tussen beleggers en state te bestuur.

Binne die raamwerk van Brexit-onderhandelinge is verskeie modelle vir die oplossing van geskille voorgestel wat beide politieke en kwasi-regsbenederings ingesluit het. Die VK het 'n voorkeur gehad vir metodes wat sy soewereiniteit sou handhaaf, terwyl die EU daarop aangedring het om toesig deur die EG te behou met die klem op die uitdaginge om doeltreffende

¹³ The Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between the European Union and Canada. (2017).

post-Brexit-geskilbeslegtingsreëlings te skep. 'n Belangrike ontwikkeling op die gebied van internasionale reg in die afgelope dekades was die toename in internasionale howe en ander metodes om internasionale geskille te besleg. Die EU pleit vir die inlywing van dispuutbeslegtingsbepalings in handels- en beleggingsverdrae en het al 'n voorstel vir die skepping van 'n multilaterale beleggingshof voorgelê. In onlangse jare het die EU 'n versigtiger standpunt ingeneem wanneer dit kom by die oplossing van internasionale geskille. Odermatt ondersoek verskeie strategieë om hierdie oorsake van konflik doeltreffend op te los en die EG in staat te stel om vreedsaam met ander internasionale tribunale saam te werk.¹⁴

Die VK se nuwe toenadering tot Europa

Vanweë die VK se geografiese posisie en sy diepgaande integrasie in kontinentale handels- en veiligheidsnetwerke het die land nie sy status as 'n beduidende Europese moondheid prysgegee toe die EU verlaat is nie. Daardie status het wel 'n knou gekry, maar het nie verdwyn nie. Die samevloei van faktore, soos Brexit en Johnson se “Global Britain” intern met ekonomiese en veiligheidsoorwegings ekstern, verduidelik waarom die VK, netsoos ander Europese moondhede, dit noodsaaklik gevind het om meer proaktiewe strategiese beleidsrigtings te volg wat ook op ander wêrelddele fokus.

Brexit did bring about a seismic shift in how Britain reconceived of its place in the world under the political mantra of ‘Global Britain’ – presupposing that, liberated from the institutional fetters of the EU, the country could stake out a more independent role across the globe.¹⁵

Die mate waarin Starmer dit sal oorweeg om hierdie taktiek te volg, is onseker. Die leuse “Global Britain” is reeds diskreet uit amptelike besprekings verwyder. Boonop sal die herstel met Europa en die konflik in die Oekraïne 'n beduidende deel van sy tyd en regeringshulpbronne noodsaak en uitput. Op 24 Julie 2024, kort nadat hy Eerste Minister geword het, het hy in 'n verklaring met die titel “Machinery of Government” gemeld dat sy kabinetskantoor, in plaas van die Departement van Buitelandse Sake,¹⁶ voortaan verantwoordelik sal wees vir die bestuur van die VK se verhouding met die EU, insluitende medevoorsitterskap van ministeriële strukture, soos uiteengesit in die VK se verdrae met die EU.¹⁷ Met hierdie herorganisasie is sy doelwit om die agenda vir EU-verhoudinge te bepaal en toesig oor die huidige vennootskap te behou sodat interdepartementele pogings hierdie vennootskap oor die lang termyn kan verbeter. Die Departement van Buitelandse Sake sal die verantwoordelikheid behou vir die bestuur van bilaterale verhoudinge en die formulering van strategiese benaderings tot Europa deur gebruik te maak van die departement se diplomatieke kundigheid. Saam met hierdie besluit oor herstrukturering van die benadering tot EU-verhoudinge, is ook aangekondig dat daar nie 'n gespesialiseerde komitee in die Laerhuis gevestig sal word om aandag te skenk aan die komplekse uitdagings rondom die administrasie van die VK se verhouding met die EU nie. Hierdie besluit het spoedig kritiek uitgelok. Rutter en White voer aan dat die VK se assosiasie met die EU steeds betekenisvol bly om verskeie binnelandse en buitelandse

¹⁴ Odermatt (2022).

¹⁵ Wilkins (2024).

¹⁶ <<https://www.theyworkforyou.com/wms/?id=2024-07-24.hcws19.h>>

¹⁷ <<https://www.theyworkforyou.com/wms/?id=2024-07-24.hcws19.h>>

beleidsake te beïnvloed, veral met die oog op die regering se standpunt dat die hervestiging van die verbinding met die EU een van sy hoofdoelwitte is.

What is needed instead is a new committee which can look both at the UK's implementation of existing agreements, but also examine the government's overall management of the relationship and its approach to setting future direction. ... The best option would be for the government to ... establish an EU Relations Committee. ... Arguably now, in the context of the government's growth mission, scrutiny of the relationship and the bilateral trade deals necessitated by the UK's departure, scrutiny is more important than ever. The government should learn from history and ensure that there are specific mechanisms for parliamentarians to engage with this priority.¹⁸

Tydens die veldtog voor die verkiesing in Julie 2024 het die Arbeiders beklemtoon dat wanneer hulle die verkiesing wen die VK nie weer toetred as lid van die EU sal voorstaan nie, selfs nie eens deelname aan die doeane-unie of die enkelmark nie. Wat wel nagestreef sal word, is 'n verbeterde en ambisieuse verhouding met verskillende Europese vennote. Een van die eerste prioriteite is om sommige hindernisse wat handel tussen die VK en die EU benadeel te takel. 'n Volgende doelwit sal wees om 'n veiligheidssooreenkoms met die EU te sluit.

This could turn out to be of great significance, given the situation in Ukraine. ... It would include security in the widest sense – not just military co-operation but sanctions, cybersecurity, counterterrorism, fighting traffickers, combating climate change and more.¹⁹

Starmer se besoeke aan Berlyn, Parys en Dublin binne tien weke ná die aanvang van sy premierskap was bedoel om die nuwe benadering tot Brexit te propageer, naamlik een wat deurslaggewende vooruitgang in sy pogings beklemtoon om die VK se verhouding met Europa te herkalibreer en sy benadering tot Europa te herskep. Eerstens, het hy gekonsentreer op die formulering van 'n ambisieuse verdrag tussen die VK en Duitsland as 'n komponent van hierdie oorkoepelende agenda. Sy onderhandelinge het die belangrikheid van samewerking beklemtoon, terwyl die integriteit van Brexit gehandhaaf word en die gevolgtrekkings daarvan eerbiedig word. Hierdie strategie het ten doel om verhoudinge te verbeter en samewerking oor kritieke sake aan te moedig sonder om die besluite wat deur die Brexit-proses vasgestel is, omver te werp. Hy is klaarblyklik oortuig daarvan dat die totstandkoming van 'n robuuste VK-Duitsland-verdrag instrumenteel sal wees in hierdie herstel waardeur beoog word om verskeie belangrike doelwitte te bereik: 'n sterk verdrag met Duitsland daar te stel; samewerking oor handel en veiligheid aan te vul; 'n gunstige persepsie van die VK in Europa te bevorder; kommer oor die reperkussies van Brexit te versag; en die implikasies van 'n VK-Duitsland-verdrag te begryp. Hierdie verdrag hou aansienlike gevolge vir beide lande in. Dit kan lei tot verbeterde kommersiële vooruitsigte, versterkte diplomatieke betrekkinge, samewerking oor klimaatsverandering, en gekoördineerde pogings in tegnologie en innovasie. In sy visie vir 'n samewerkende toekoms met Europa, beklemtoon Starmer dat sy voorstelle nie die omkeer van Brexit behels nie maar dat hy eerder streef na 'n samewerkende toekoms wat die verlede eer, terwyl die toekoms wink. Hierdie benadering behels die vestiging van bande gegrond op wedersydse belange; samewerking met Europese leiers oor gemeenskaplike uitdagings; en die bevordering van dialoog om ekonomiese kwessies aan te pak.

¹⁸ Rutter & White (2024).

¹⁹ Corbett.

Sy besoek aan Parys het ook toenemende navrae oor Starmer se Brexit-herkalibrering beklemtoon, maar het nie dieselfde impak gehad as sy besoek aan Berlyn en die daaropvolgende een aan Dublin nie. Later word die afsonderlike besoeke bespreek wat Macron en Friedrich Merz (Duitsland se nuwe Bondskanselier van Mei 2025 af) aan Londen in Julie 2025 gebring het om elk 'n verdrag met die VK te sluit.

Sy Ierse bestemming was om sy verbintenis na te kom om die VK se betrekkinge met Europa te herkalibreer. Hy was die eerste VK Eerste Minister wat Dublin in vyf jaar besoek het. Sy Ierse eweknie het hom daartoe verbind om 'n nuwe trajek vir VK-Ierse-betrekkinge te vestig. Die twee leiers het onderneem om jaarliks beraad te hou wat op handel en samewerking sal fokus. In 'n gesamentlike opinie in die *Irish Times* het hulle hierdie verbintenis herhaal.

So, as new leaders, we are both putting the relationship between our two countries on a new path ... deepening our discussions and putting them on a regular footing. ... This moment represents a fundamental shift in our bilateral relationship. With the Brexit debates behind us, we're moving from friction back to friendship.²⁰

Starmer se strategie om met individuele leiers samesprekinge te voer, laat vrae in die geleedere van die EU ontstaan.

Even these visits themselves have raised suspicions in Brussels that London may be trying to find ways to work around the European Commission by going directly to national capitals, a perennial EU concern when dealing with British leaders.²¹

Die uitwerking van Brexit op die EU

Te midde van bepaalde verskuiwings in die wêreldwye politieke arena en aansienlike probleme met globale bestuur, het Brexit ook 'n beduidende invloed op die EU en internasionale orde gehad. Oor die afgelope paar jaar het die EU 'n afname in sy ekonomiese ontwikkeling en aansienlike transformasies in sy interne strukture ervaar. Aanvanklik was dit opmerklik dat die EU meer aangewese geraak het op internasionale handel, wat 42% van die algehele EU-uitvoere in die jaar 2019 uitmaak het.

The European integration proceeded steadily for decades in political, economic, and monetary fronts. It is a significant economic union that has created the third largest economy in the world after the USA and China. It has taken substantial political will to move it to the current level of integration.²²

Intern het Brexit gelei tot 'n afname in die mededingendheid van Europese ondernemings in die globale mark met 'n afname in buitelandse investering en 'n toename van ongelykheid en sosiale probleme binne Europa. Die EU se stadiger groeitempo het 'n beduidende uitwerking op globale handelspatrone gehad. Brexit het die EU se standpunt oor globale handelsooreenkomste op verskeie wyses ingrypend beïnvloed. Met die VK se uittrede is die EU se ekonomiese invloed in handelsonderhandelinge nadelig geraak, aangesien die VK een van die wêreld se grootste ekonomieë is. Die EU se aandeel aan globale BBP en handel het sodoende afgeneem,

²⁰ Starmer & Harris (2024).

²¹ *Ibid.*

²² Buigut & Kapar (2023).

wat sy invloed in handelsonderhandelinge dan ook verminder het. Gevolglik het die EU sy handelsfokus van die VK na ander belangrike ekonomieë verskuif. Die EU prioritiseer tans die vestiging van ooreenkomste met vinnig groeiende ekonomieë in Asië, Afrika en Latyns-Amerika ten einde die afwesigheid van die VK en sy invloed en kundigheid in onderhandelinge te minimeer. Talle state dring egter op gunstiger voorwaardes aan as wat die EU bereid is om te aanvaar en dit kompliseer die bedinging van wedersydse aanvaarding van standaarde en ooreenstemmings-beoordelings in sy handelsooreenkomste. Dit lei tot ingewikkeldhede in die EU se handelsagenda. Brexit het nie net die EU se aansien in wêreldhandel verminder en dit gedwing om sy doelwitte te verander nie, maar dit het ook die gevoel van anti-globalisasie in sekere streke van Europa versterk en voorstanders van proteksionisme aangemoedig. Daar heers kommer dat die EU 'n meer introspektiewe houding mag inneem en as gevolg daarvan minder entoesiasties teenoor vrye handel mag optree. Dit voeg 'n bykomende ingewikkelde aspek by tot die EU se handelsbesprekings en vergroot die ongelykheid wat in regulasies voorkom. Die EU is verplig om hierdie probleme te konfronteer aangesien dit nadelig mag wees vir die proses om 'n ambisieuse handelsagenda na te streef.²³

Wanneer ekonomiese en kommersiële interaksies bespreek word, is dit belangrik om die beginsels te onthou wat handelsdinamika beïnvloed. Die EU beklee steeds die posisie as die VK se belangrikste kommersiële vennoot. Omgekeerd is die VK die derde grootste handelsvennoot vir die EU, na die Verenigde State van Amerika (VSA) en China. Maar Brexit het onsekerheid vir globale handelsooreenkomste en alliansies tot gevolg gehad, wat weer 'n uitwerking op ekonomiese verbintenisse gehad het, nie net tussen die VK en die EU nie, maar ook met ander state. Die VK se uittrede uit handelsooreenkomste met die EU het nuwe besprekings vereis, wat moontlik handel met ontwikkelende lande kan bemoeilik en 'n beduidende invloed op internasionale handelsooreenkomste kan meebring. Die EU se vermoë om gesamentlik te onderhandel is geknou en sy invloed in globale handelsberaadslagings beïnvloed. Tans beoog die VK om sy eie handelsooreenkomste outonoom te vestig wat moontlik 'n meer gedentraliseerde benadering tot internasionale handelsbeleid tot gevolg mag hê. Met die bedinging van handelsooreenkomste met die VSA om die uitwerking van tariewe wat President Donald Trump vroeg in 2025 aangekondig het, het die VK die EU voorgespring en 'n ooreenkoms beding terwyl die EU ná maande nog nie een kon beding nie. Gevolglik verwag die EU nie dieselfde toegang tot markte in die VSA as wat vir Britse staal, motors en ander produkte toegestaan is nie.²⁴

Europa ná Brexit

Die politieke landskap in verskeie lidstate van die EU is aansienlik deur Brexit beïnvloed. Dit het weer tot veranderinge in partydinamika, openbare houding en beleidsgesprekke oor Europa gelei. Brexit het Euroskeptiese politieke groepe in verskeie lidstate versterk en 'n beduidende uitwerking op die binnelandse politiek van lidstate uitgeoefen, gepaardgaande met 'n oplewing in populistiese en nasionalistiese bewegings. Die uitslag van die verkiesing van lede van die EP in Junie 2024 het besprekings oor nasionale outonomie en die EU se rol ontketen, wat tot 'n oplewing van steun vir politieke partye gelei het. Stemme vir strenger immigrasieregulasies en vermindering in die EU se invloed word al hoe meer en luider gehoor. In lande soos Italië en Hongarye het Brexit 'n struktuur vir politieke bespreking gevestig wat die gesag van die

²³ *Ibid.*

²⁴ Bounds.

EU bevraagteken, aangesien politici die VK se onttrekking uitbuit om vir meer nasionale onafhanklikheid te pleit. Hiermee is die ideologiese ewewig binne instellings van die EU versteur. Die VK het 'n belangrike rol gespeel in die liberale faksie binne die Raad van die EU waar onbeperkte handel en uitbreiding voorgestaan word. Die afwesigheid van die VK verminder die mag van hierdie groep en versterk Duitsland se invloed, wat op sy beurt tot verhoogde spanning onder lidstate wat bekommerd is oor Duitse hegemonie lei. As gevolg van Brexit het 'n hertoewysing van setels in die EP gevolg wat die Europese Volksparty (EPP) en ander regsgesinde faksies bevoordeel het. Die teenwoordigheid van linksgesinde partye het verminder alhoewel hulle nog steeds 'n beduidende invloed uitoefen. So is 'n konserwatiewe blok gevorm.

Die gevolge van Brexit vir die toekoms van Europese integrasie is kompleks en behels verskeie aspekte soos die proses en tempo daarvan. Dit beïnvloed die politieke dinamika, ekonomiese bande en institusionele strukture binne die EU. Alhoewel Brexit nie 'n fundamentele krisis vir die EU veroorsaak het nie, het dit 'n beslissende uitwerking op die manier waarop Europese integrasie plaasvind. Dit beteken dat politieke, ekonomiese en institusionele raamwerke aangepas moes word om die nuwe situasie te hanteer. So analyseer Wu Yuze die perspektiewe wat verband hou met binnelandse politiek, ekonomie, diplomasie en geopolitiek met die gepaardgaande uitwerking van elkeen hiervan op Europese integrasie.²⁵

Die Brexit-proses het tot aansienlike veranderings in die politieke evolusie van die EU gelei wat met hierdie integrasie verband hou. Aanvanklik was daar 'n verskuiwing in die verspreiding van gesag binne die politieke raamwerk van die EU. Die VK was voorheen 'n prominente lid van die EU wat aansienlike invloed uitgeoefen het maar sedertdien het aandag aan verskeie aspekte ontbreek. Verder, wat ekonomiese vooruitgang betref, het Brexit die interne raamwerk van Europa merkbaar geraak omdat daar 'n inherente en onlosmaaklike verband tussen Brexit en Europese integrasie bestaan. Aanvanklik het lidstate van die EU talle uitdagings teëgekom wat beide ekonomiese en politieke sfere ingesluit het. Uiteindelik het Brexit 'n beduidende uitwerking op die trajek van Europese integrasie gehad en die vordering daarvan aansienlik beïnvloed.²⁶

Wanneer hierdie aspekte noukeurig ontleed word, blyk dit dat hulle saam met ander saakmakende vraagstukke die EU in 'n posisie plaas waar sy buitelandse beleid en benadering tot internasionale knelpunte nie meer aan verwagtinge van selfs die onlangse verlede voldoen nie. Rosa Balfour draai hieroor geen doekies om nie in haar blatante ontleding. Sy noem dit “An Obituary for EU Foreign Policy”.

The union then tore itself apart with Brexit. ... EU foreign policy always was more of an ambition than a reality. ... Imagining the union's place in the world demands a different mindset.²⁷

Ná die Alternatief vir Duitsland (AfD)-party in Thüringen en Sakse se verbasende verkiesings-oorwinnings in die twee state in die oostelike deel van Duitsland (in voormalige Oos-Duitsland) in Augustus 2024, word Starmer se planne om betrekkinge met die EU te hervestig, krities beskou en word die pertinente vraag gestel of sy doelwitte realisties is in 'n drasties veranderende geopolitieke wêreld, veral in 'n sleutelland soos Duitsland.

²⁵ Wu (2023).

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Balfour (2024).

Is Keir Starmer entering the same tragic cycle of British diplomacy, placing all his hopes on Germany for a dramatic reset of relations with Europe?²⁸

Ook in Oostenryk het steun vir die regse party (Freedom Party of Austria (FPÖ)) met die verkiesing in September 2024 toegeneem. Hierdie geskiedkundige oorwinnings het skokgolwe deur Duitsland en Oostenryk se politieke bestel gestuur met hierdie regsgeinsde partye wat aansienlike opmars gemaak het en seker nog verder mag maak, ook in ander lande. Terwyl die lande met die implikasies van hierdie resultate worstel, sal die komende maande deurslaggewend wees om te bepaal hoe die hoofstroomparty op hierdie populistiese oplewing reageer. Die opmerkings wat *The Guardian* oor die uitslae maak, som die implikasies daarvan op:

Its success is undoubtedly a seismic moment in German politics [and] whether this is a regional phenomenon or a signpost for something larger.²⁹

Die leierskorps van die EU is nie gevrywaar van probleme wat toenemend binne die Unie heers en wat gevaarligte laat flits nie. Toenemende risiko's vir die EU se fundamentele ideale ontstaan uit interne bronne. Daar word heel gepas na die drie primêre bedreigings wat geïdentifiseer word, verwys as die EU se blindekolle. Hulle het vanaf Julie 2023 in prominensie toegeneem. Europese regerings stel nuwe hindernisse vir immigrante in om die byna rekord-instrooming van individue uit verarmde lande te versag, aangesien hierdie toedrag van sake 'n toename in steun vir nasionalistiese populistiese partye aanwakker.³⁰ Namate etnosentriese nasionalisme in lidstate styg, ervaar etniese minderheidsgroepe kwesbaarheid, vervreemding en onvoldoende beskerming.

Far-right parties already form part of seven government coalitions in the EU and even where they are not in government, their Eurosceptical “nation-first” mindset has been gaining ground also in the political center.³¹

Tweedens, is daar die afname in ekonomiese geleenthede vir die jeug namate lande met groter stagnasie gekonfronteer word, met 'n gevolglike generasiekrisis van vertroue in konvensionele politiek. 'n Groeiende getal jonger kiesers stem nie óf hulle steun radikale partye. Derdens, in lidstate in Sentraal- en Oos-Europa – waar pro-Brussels-entoesiasme die afgelope paar jaar afgeneem het – is regerings besig om 'n etnies gedefinieerde idee van Europese identiteit te jukstaponeer teen die beweerde tekortkominge van “multikulturalisme” in die liberale Weste.³²

Van groot belang is die proses waarmee die EU begin om sy beleid met betrekking tot verdediging en buitelandse sake te herevalueer. Histories was die VK teen verhoogde militêre integrasie in die EU gekant. Sedert hulle die EU verlaat het, is daar nou geleenthede vir Europese state om hul verdedigingsamewerking te versterk en die strategiese leemte te takel wat deur die VK se onttrekking geskep is. Boonop het Brexit debatte oor die toekoms van die EU ontketen met sekere leiers wat pleit vir hervormings sodat toekomstige ontrekkings uit die EU verhoed kan word. Vir hulle is dit kernbelangrik dat die eenheid van die EU behoue bly en versterk word. Die kern van hierdie bekommernisse hou verband met ekonomiese ongelykhede en die bestuursraamwerk van die EU wat deur die probleme tydens die Brexit-onderhandelinge beklemtoon is. In sy artikel ondersoek Stefan Lehne die voortgesette dinamika

²⁸ Starmer's European Project (2024).

²⁹ Bland (2024).

³⁰ Fairless & Norman (2024).

³¹ Lehne (2024b)

³² Zerka (2024).

van die buitelandse beleidsverhoudinge tussen die EU en die VK ná Brexit en kom tot die volgende slotsom.

The January 2020 departure of one of the EU's strongest foreign policy actors dealt a massive blow to the union's prestige and soft power around the world. Particularly during the first months and years after the UK voted in a June 2016 referendum to leave the union, many expected Brexit to mark the beginning of the EU's terminal decline. However, no other country followed the UK to the exit, and during the difficult years that followed ... the EU proved more resilient than many had thought.³³

Gevollik het 'n behoefte ontstaan om die EU se begroting en bestuurstrukture te heroorweeg sodat die verlies aan die VK se finansiële bydraes en invloed in die formulering van die EU se beleidsmaatreëls verreken kan word. Sodoende kan verhoogde integrasie tussen die oorblywende lidstate gestimuleer word, veral op gebiede soos verdedigingsamewerking waarteen die VK voorheen gekant was.

Brexit se uitwerking op die EU se buitelandse beleid

Brexit het bepaalde veranderinge in die EU se buitelandse beleid tot gevolg gehad, naamlik op die gebied van veiligheidsamewerking en handelsbetrekkinge. Dit is te wyte aan die feit dat beide die EU en die VK moes aanpas by hul nuwe posisies binne 'n veranderde geopolitieke landskap. Brexit het 'n beduidende omwenteling in die VK se interaksie met die wêreldgemeenskap veroorsaak en die era van geopolitieke dinamika het in erns begin. Die bestuur van hierdie diplomatieke skakeling sal vir baie dekades 'n dramatiese uitwerking hê op die rigting van die VK se buitelandse beleid en die voortvloeiende interstaatlike verhoudinge. Op sy beurt het veranderinge in die EU se buitelandse beleid ná Brexit hoofsaaklik gefokus op die veranderende imperatiewe wat veiligheidsamewerking, handelsverdrae en betrokkenheid in die wyer geopolitieke omgewing vereis. Gevollik is dit belangrik om aandag aan die volgende belangrike elemente te skenk, wat beide die VK en die EU se buitelandse verhoudinge raak.

Tydens die ampstermyn van Johnson het die VK teen onderhandelinge met die EU vir 'n veiligheids-ooreenkoms besluit – iets wat 'n besliste breuk met vorige ooreenkomste ingehou het en gelei het tot 'n besliste verandering in veiligheidsamewerking wat op 1 Januarie 2021 in werking getree het. Die VK het hiermee sy “Global Britain”-strategie³⁴ geprioritiseer in 'n poging om bilaterale verhoudings met ander state te verbeter terwyl daar van instellings in die EU onttrek is.

There can be no Brexit from geography. The UK may define itself as Global Britain, but it will still be part of Europe. It may dream of the Indo-Pacific, but it will still sit on the

³³ Lehne (2021a).

³⁴ Johnson het die konsep “Global Britain” geformuleer as 'n belangrike aspek van sy buitelandse beleid in sy ampstermyn as minister van buitelandse sake. Hierdie inisiatief het ontstaan in reaksie op die VK se uittrede uit die EU om die land se globale rol te herdefinieer en die VK se teenwoordigheid op die wêreldtoneel ná Brexit te vestig. Dit is ontwerp as deel van die omvattende strategie om die verwickeldheid van die post-Brexit-omgewing te benader en is vervat in die dokument getiteld “The Integrated Review of Security, Defence, Development, and Foreign Policy.” Hierin word die VK se strewe uiteengesit om sy invloed te behou en nuwe internasionale vennootskappe te vestig, veral met betrekking tot handel en diplomatie. Die doel was dus om die samehangende raamwerk vir hierdie visie daar te stel wat die VK se posisie en betrokkenheid op 'n globale skaal sou beklemtoon en bevestig. Kempe (2021).

edge of the Atlantic. Major shares of the UK's economic interchange and of its cultural and human contacts will still be with its European neighbors.³⁵

Brexit het gevolglik meer en meer 'n onderwerp rakende buitelandse aangeleenthede en veiligheidsbeleid geword. Leiers in die VK het gepoog om buitelandse beleid te gebruik om die beloftes wat aangaande Brexit gemaak is, na te kom. Hiermee het die VK gepoog om sy wêreldwye invloed te versterk deur die vestiging van nuwe handelsooreenkomste en veiligheidsalliansies met state soos Japan en die VSA. Hierdie herbelyning het op 'n meer omvattende benadering gedui om invloed in internasionale aangeleenthede te handhaaf en in 'n wyer spektrum te verkry. Sodoende word gepoog om die gevolge van Brexit teen te werk en daardie nuwe doelwit te bereik.

The consequences for the UK of no longer being a member of the EU's foreign policy-making environment – i.e. of 'no longer being in the room'. As one of Europe's two biggest military powers, as well as being a nuclear power and a permanent member of the UN Security Council, the UK has brought considerable weight and expertise to the EU's foreign and security policy capacities. It has played a major role in developing the structures and institutions of European foreign policy co-operation, having been one of the driving forces behind the Common Foreign and Security Policy and the Common Security and Defence Policy. These, in turn, have become important elements in the UK's own foreign policymaking, underpinning the establishment of strong relationships with its European partners, improving and institutionalising co-operation between the EU and NATO and providing a valuable multiplier effect for how the UK engages with the wider world.³⁶

Die EU se buitelandse beleidsprioriteite het bepaalde veranderinge sedert die VK se onttrekking ondergaan. Die versekering van die samehorigheid en onafhanklikheid van die oorblywende 27 EU-lidstate het groot kommer gewek, veral in reaksie op die VK se pogings om selektief areas van samewerking met die EU uit te sonder of op 'n bilaterale basis met individuele lede te skakel. Die onafhanklikheid van die EU se besluitneming was nog altyd noodsaaklik vir die geloofwaardigheid en doeltreffendheid van die EU se buitelandse beleid. Daarom volg die EU 'n konstruktiewe en versigtige benadering in sy skakeling met die VK en plaas die klem op die belangrikheid van wedersydse respek. Die EU het konsensus bereik om aktief geleenthede vir samewerking met die VK te ontgin, waar hul buitelandse beleidsdoelwitte ooreenstem, terwyl hulle ook die beginsel van eenheid vooropstel. Nietemin het die EU aansienlike verliese gely as gevolg van die VK se onttrekking, insluitende die verbeuring van een van sy twee permanente setels op die Verenigde Nasies (VN) se Veiligheidsraad, wat afnames in veiligheidsvermoëns en wêreldwye diplomatieke invloed meegebring het. Dit is bekend dat die VK 'n belangrike rol in die EU se besluitnemingsproses gespeel het.³⁷

Die EU het toenemend met 'n moeilike globale tydperk te make gekry in die konteks van konflikte in Gasa en Oekraïne, vrees oor klimaatsverandering en China se kragtige agenda. Die bestuur van die wisselvallige dinamika onder groot moondhede het 'n primêre fokus vir die EU se buitelandse beleid geword in die tydperk ná Brexit. Hierna en veral ook gesien die oorlog in Oekraïne is daar 'n radikale verskuiwing in denke oor die EU as 'n geopolitieke

³⁵ Von Ondarza.

³⁶ Wright (2017).

³⁷ Ghulam, Mazhar & Adnan (2024).

akteur. Dit is deur die EU se Hoë Verteenwoordiger vir Buitelandse Sake en Veiligheidsbeleid en Vice-President van die EU Kommissie, Josep Borrell, beskryf as die laat geboorte van 'n geopolitieke EU. Gevolglik fokus regs- en beleidsdebatte oor die EU se rol as 'n globale akteur op die behoefte om strategiese outonomie te bereik. Hierdie term druk die vermoë van die EU uit om onafhanklik op die internasionale verhoog op te tree om sy fundamentele waardes en belange te beskerm en wat met onafhanklikheid en sekuriteit verband hou, terwyl die EU terselfdertyd verbind bly tot 'n reëlsgebaseerde wêreldorde. Die ontwaking van 'n geopolitiek-bewuste EU laat dus 'n magdom nuwe vrae met politieke en regsimplikasies ontstaan wat ondanks hul toenemende betekenis steeds onderontgin is. Hierdie ontwikkelinge skep 'n vraag na innoverende navorsing rakende, besluitnemingsprosedures, institusionele balans, doeltreffendheid, deursigtigheid, toegang tot geregtigheid en versoenbaarheid met internasionale reg. Tans is die regskontoere van konsepte vaag – iets wat noodsaaklik is om gestel te word sodat die vorming van die identiteit van die EU as 'n opkomende geopolitieke akteur met strategiese outonomie behoorlik geskep kan word.

The concept of the EU's strategic autonomy, initially grounded in legitimate concern over diminishing U.S. interest in its traditional European allies, then evolved into a contentious political tool. The notion particularly appealed to European politicians keen on questioning the strength of transatlantic ties, for example, French President Emmanuel Macron. ... The EU has made strides toward energy independence from Russia, although this endeavor remains incomplete. Efforts to reduce economic reliance on China have been less successful. The gap between "strategic autonomy" as a political ideal and its practical application, especially in defense, is profoundly evident.³⁸

Die dringendheid vir strategiese outonomie is deur onlangse geopolitieke gebeure met die oorlog in Oekraïne versterk, wat kwesbaarhede in die EU se afhanklikheid van eksterne bronne vir energie en kritieke bestanddele beklemtoon het. Terwyl strategiese outonomie fokus op selfgenoegsaamheid, erken dit ook die belangrikheid van interafhanklikheid met bondgenote.

Brexit se uitwerking op die EU se buitelandse invloed

Die EU se wêreldwye invloed is onteenseglik deur Brexit verminder. Die VK het die posisie van die EU se primêre militêre mag bekleed, wat sy aansienlike diplomatieke netwerk en intelligensievermoëns tot die EU se beskikking gestel het. Die EU se buitelandse beleid maak grootliks staat op diplomatie en internasionale samewerking wat alles deurslaggewend is vir die invloed daarvan op die wêreldtoneel. Die afwesigheid van die VK het hierdie invloed drasties laat taan. Gevolglik het Frankryk die enigste dominante militêre mag in die EU geword. So was Brexit verantwoordelik om die vordering van beduidende militêre vermoëns binne die EU te belemmer. Die uitwerking daarvan op die EU se interaksies met ander prominente state het daartoe gelei dat 'n herstrukturering van die geopolitieke omgewing op verskeie maniere plaasgevind het. Dit is van kardinale belang om die verandering in magsverhoudinge en die aansienlike verlies van 'n belangrike militêre bondgenoot in hierdie spesifieke situasie te erken. Naas Frankryk was die VK een van die EU se primêre militêre magte en sy onttrekking het die EU se gekombineerde militêre mag en vermoë om inligting in te samel, verminder, wat moontlik sy posisie in globale aangeleenthede kan ondermyn. Die VSA het die VK as 'n

³⁸ Kowal (2024).

deurslaggewende tussenganger vir Europa beskou, wat nou gelei het tot 'n meer gefragmenteerde standpunt wat die EU oor globale probleme voorstaan, veral rakende Rusland en globale veiligheidskwessies. Sedert die VK se vertrek was daar 'n sterk dryfkrag om Europese verdedigingsamewerking te versterk en uit te brei. Histories het die VK sy vetoreg uitgeoefen om verdere militêre integrasie binne die EU te voorkom en is voorbehoude ten opsigte van die Noord-Atlantiese Verdragsorganisasie (NAVO) uitgespreek. Ná Brexit het die EU gepoog om 'n Europese Verdedigingsfonds tot stand te bring en Permanente Gestruktureerde Samewerking te implementeer wat 'n skuif na verhoogde onafhanklikheid in verdedigingsake aandui.

Die uitwerking van Brexit op globale verhoudings is duidelik sigbaar. Dit het die verhouding tussen die VSA en die VK versterk, met laasgenoemde wat meer afhanklik was van die VSA vir veiligheid en politieke belyning. Die VSA is steeds bekommerd oor die potensiele negatiewe impak van 'n verswakte EU op samewerkende pogings wat daarop gemik is om globale uitdagings aan te pak, soos veiligheidsbedreigings wat deur Rusland en China veroorsaak word. Hierdie tendens dui op 'n skuif na 'n meer tweesydige benadering in die verhoudinge tussen die VK en die VSA, wat dalk nie in lyn is met die wyer belange van Europa nie. As gevolg hiervan het Brexit nie net die interne werking van die EU verander nie, maar ook sy interaksies met toonaangewende wêreldmoondhede beïnvloed wat weer tot 'n meer verdeelde en onvoorspelbare geopolitieke landskap gelei het. Die langtermyngevolge van hierdie veranderinge word steeds gevoel aangesien beide die EU en die VK by hul nuwe posisies op die wêreldtoneel moet aanpas, wat op hul beurt weer verskeie uitdagings in belangrike geostrategiese areas stel.³⁹

The United Kingdom is conceptualised as the bridge between both sides of the Atlantic, and especially between the two organisations on the institutional and operational levels. Since the end of the Second World War, NATO has been its cornerstone for security and defence, but it has nevertheless played an essential part in the development of the EU's structures and capabilities. ...The future of this special interorganisational relationship will depend on the future EU-UK relationship and how the EU and NATO will deal with the new circumstances of having another potential obstacle among their member states.⁴⁰

Die uitwerking van Brexit op die verdedigingsbeleid van die EU

Brexit het beduidende gevolge vir die EU se verdedigingsamewerking geskep wat beide die strategiese vermoëns van die EU en die VK se betrokkenheid by Europese veiligheid beïnvloed het.⁴¹ Groter klem word op die versterking van verdedigingsvermoëns en die bevordering van samewerking tussen die oorblywende 27 lidstate geplaas ten einde te vergoed vir die VK se onttrekking aan gesamentlike veiligheidsreëlings. Die VK het 'n aansienlike militêre mag van ongeveer 20% van die EU se verdedigingsvermoëns voorsien. Hierdie verlies is aansienlik vanweë die VK se historiese rol as 'n stoere ondersteuner van militêre ingryping en die besit van groot militêre bates, soos kernkragvermoëns, en 'n permanente setel op die Veiligheidsraad. The Brexit vote in 2016 sounded an alarm in European capitals in terms of security and defence. The ensuing withdrawal of a major (i.e. hard) security actor from the EU was considered a

³⁹ Hayes (2024).

⁴⁰ Ewers-Peters (2021).

⁴¹ The impacts of Brexit on the security and the defence industry in the European Union and the United Kingdom (2020).

potential fracture in European and Western unity amid mounting security challenges, including wars in the southern and eastern neighbourhoods of the EU.⁴²

In reaksie op Brexit het lidstate van die EU die verbetering en konsolidasie van hul verdedigingsamewerking begin prioriteer. Inisiatiewe soos Permanente Gestruktureerde Samewerking (PESCO)⁴³ en die Europese Verdedigingsfonds (EDF)⁴⁴ het momentum gekry wat sterk fokus en klem op gekoördineerde pogings plaas om militêre vermoëns te verbeter en verdedigingsnavorsing te versnel. Sodoende poog die EU om sy strategiese onafhanklikheid te verbeter en sy afhanklikheid van NAVO te verminder, terwyl erken word dat hierdie verdedigingsorganisasie steeds 'n fundamentele rol in Europa se verdediging vervul.⁴⁵

While NATO has undoubtedly played a crucial role in ensuring European security, its future is uncertain as it faces new challenges and shifting global dynamics.⁴⁶

Ná Brexit was 'n deeglike herevaluering van die huidige verdedigingsooreenkomste tussen die VK en die lidstate van die EU noodsaaklik. Nou was die VK nie meer betrokke by die besluitnemingsprosesse rakende verdediging in die EU nie. Gevolglik het dit gelei tot 'n verdeling van verdedigingsvermoëns en 'n moontlike vermindering in die doeltreffendheid van gesamentlike optredes. Alhoewel die VK sy aansienlike betrokkenheid by NAVO sal handhaaf, word van die EU verwag om sy samewerking met NAVO te versterk om die leemte wat voortspruit uit die VK se vertrek te vul. Dit kan gesamentlike militêre oefeninge en gekoördineerde strategiese pogings behels. As gevolg van sy beduidende rol in verdediging kon die VK sy fokus verskuif na alternatiewe veiligheidsreëlins soos NAVO en bilaterale ooreenkomste in plaas daarvan om net afhanklik te wees van samewerking met die EU. Hierdie aanpassing word beskou as 'n wyse om ná Brexit 'n groter vlak van onafhanklikheid aan te dui en om die steun van pro-Brexit-kiesers te behou.⁴⁷

Verdedigingsdiplomatie is tans prominent met die nuwe Arbeidersregering wat hierdie beweging lei. In die lig van die verhoogde bedreiging wat Russiese aggressie vir Europa inhou, streef die VK eerstens na noodsaaklike nuwe bilaterale ooreenkomste met vennote op die vasteland. Starmer het ook sy begeerte uitgespreek om 'n nuwe strategie vir die VK se verhouding met Europa te vestig wat 'n nuwe veiligheidsooreenkoms met die EU insluit.⁴⁸ Die vennootskapsooreenkoms van 19 Mei 2025 is die eerste stap in hierdie rigting.

Met sy staatsbesoek aan die VK in Julie 2025 het President Emmanuel Macron van Frankryk in sy toespraak in die Parlement die twee lande versoek om van Brexit af weg te

⁴² Jokela (2020).

⁴³ Die program is in 2017 begin om samewerking tussen lidstate en koördinasie van hulle verdedigingsprojekte te fasiliteer sodat militêre vermoëns en operasionele gereedheid verbeter kan word.

⁴⁴ Hierdie fonds is noodsaaklik vir die EU se gemeenskaplike veiligheids- en verdedigingsbeleid wat ontwerp is om nasionale belegging in verdedigingsnavorsing te sinchroniseer en te verbeter, die mededingendheid van die Europese verdedigingssektor te bevorder en samewerking tussen nasionale gewapende magte te verbeter.

⁴⁵ NAVO vorm die hoeksteen van Europese veiligheid. Dit het in 1949 tot stand gekom in reaksie op die Sowjet-bedreiging tydens die Koue Oorlog om te verseker dat Wes-Europa vry van Sowjet-oorheersing sou bly. Ná die ineenstorting van die Sowjetunie in 1991 het NAVO egter nie ontbind nie, maar eerder uitgebrei. Lidmaatskap tel nou 32 en dit word beskou as 'n koöperatiewe verdedigingsinstelling.

⁴⁶ Heyuan (2024).

⁴⁷ Martill & Mesarovich (2024).

⁴⁸ Webber (2024).

beweeg en “sy aan sy” saam te werk aan probleme soos migrasie en verdediging, en verklaar dat daar nie toegelaat moet word dat die Kanaal wyer word nie en bygevoeg:

The UK’s decision to leave the EU was a decision that we respect, even if we find it deeply regrettable. Over the past few years, our alliance has become stronger. Although Britain was no longer in the EU, it could not stand on the sidelines of Europe.⁴⁹

By die volgende geleentheid het hy verklaar dat die twee state vir die verdediging van Europa ’n spesiale verantwoordelikheid deel.

The UK and France pledged for the first time to coordinate the use of their nuclear weapons, saying they would jointly respond to protect Europe from any “extreme threat”.⁵⁰

Merz het enkele dae na Macron sy opwagting in Londen gemaak. Met die ondertekeking van ’n verdrag tussen die VK en Duitsland het hy ’n beroep gedoen dat ’n strategiese spil tussen Londen, Parys en Berlyn gevorm moet word om onwettige migrasie aan te pak en verdedigingsamewerking te verdiep.⁵¹ Sy voorstel kom daarop neer dat ’n geïntegreerde groep Europese moondhede die vasteland moet lei. Die VK is sedert Brexit daarvan uitgesluit. Nou in die post-Brexit-wêreld beskou Merz die VK as belangrik genoeg om ingesluit te word selfs sonder dat die VK weer by die EU hoef aan te sluit. Merz verklaar dan ook dat hy Brexit diep betreur en die VK in die hart van Europa mis.⁵² Duitsland het reeds vir meer as 60 jaar ’n vriendskapsverdrag met Frankryk in die vorm van die Elysee-verdrag. Nou is daar ook een met die VK wat die eerste omvattende bilaterale verdrag tussen hierdie twee lande is sedert die einde van die Tweede Wêreldoorlog. Hierdie verdrag maak voorsiening vir noue samewerking in veiligheids- en wapenaangeleenthede. Starmer het beaam dat hierdie verwickelinge deel is van sy breër herstpoging met die EU. In die verlede het Merz reeds die idee geopper dat Frankryk en die VK hul kersambreel na Duitsland uitbrei.

Op sy beurt streef die EU na strategiese outonomie, naamlik deur programme soos die Europese Intervensie-inisiatief wat deur Frankryk gelei word. Dit het die potensiaal om ’n bykomende veiligheidsraamwerk daar te stel wat sy verhouding met NAVO mag bemoeilik. Potensiële probleme kan ontstaan as die verdedigingstrategie van die EU afwyk van NAVO se doelstellings. Ten spyte van hierdie probleme werk NAVO en die EU saam om hul vennootskap op ander terreine te versterk, soos hibriede bedreigings, militêre mobiliteit en kuberverdediging. Die deurlopende samewerking is van kardinale belang vir die aanpak van gemeenskaplike veiligheidskwessies, veral met inagneming van die toenemende geopolitieke druk wat nie beperk is tot Europa of NAVO se verantwoordelikeheidsfeer nie. NAVO bly deurslaggewend in die beïnvloeding van die EU se buitelandse beleidslandskap ná Brexit en dien as ’n noodsaaklike platform vir veiligheidsamewerking tussen die VK en die EU.

Die dinamiese veiligheidsomgewing, veral met inagneming van die risiko’s wat Rusland en ander geopolitieke veranderinge inhou, sal na verwagting ’n blywende invloed hê op die veiligheidstrategie van die EU. In toekomstige jare sal die rigting van Europese veiligheidsbeleid na verwagting verder beïnvloed word deur komende verwickelinge, soos die EU se strategiese kompas en nuwe politieke leierskap in lidstate. Die EU se veiligheidsplan ná Brexit prioritiseer strategiese onafhanklikheid en samewerkende verdedigingspogings terwyl die

⁴⁹ Sheppard & Parker (2025).

⁵⁰ Sheppard (2025).

⁵¹ Adu (20125).

⁵² Sparrow (2025) en Devlin & Mitchell (2025).

ingewikkeldheid van sy interaksies met die VK en ander groot globale rolspelers bestuur word. Die waarneming van Balfour is veral hier van toepassing:

The world is undergoing systemic change, with power shifting away from the West, a fragmenting globalization is bringing conflict into international relations, and international institutions and rules being overshadowed by a resurgence of state power. These shifts have as much to do with economics as with security – in fact, there is a new conflation of economic and security dynamics.⁵³

'n Omvattende analise van kommentare oor die VK se buitelandse beleid ná Brexit toon die volgende:

First, the clear consensus among the sources considered is that the world has changed drastically since the referendum in 2016, and not in the UK's favour. The rise of great power competition, protectionism, and unilateralism is unlikely to promote the rise of an independent, "swashbuckling" Global Britain. Second, a considerable number of the sources analysed take issue with what they identify as a neo-imperialist strain in post-Brexit British foreign policy, which they argue is misplaced due to the UK's increasingly limited ability to project power globally.⁵⁴

Die uitwerking van Brexit op die bestuur van die EU

Die politieke ewewig tussen instellings in die EU is aansienlik deur Brexit beïnvloed. Op sy beurt is die interaksies tussen lidstate en die werking van die bestuur van die EU geraak. Daarbenewens het dit tot 'n beskeie dog beduidende toename in die politieke invloed van die Europese Kommissie gelei. Ná die VK se vertrek het die Kommissie meer buigsamheid in sy interaksies met ander instellings getoon aangesien die VK voorheen as 'n kontrolemeganisme van die Kommissie se invloed gedien het. Verder is die stemprosedures binne die Raad van die EU verander. Tans het belangrike lidstate groter aandeel in seggenskap in die algehele balans oor instellings, terwyl kleineres weer oor meer mag in die EP beskik. So het die potensiaal om 'n herstrukturering van alliansies en koalises binne die Raad en Parlement ontstaan. Sonder die VK se teenwoordigheid het lidstate soos byvoorbeeld Italië en Spanje die geleentheid om meer invloed in die besluitnemingsprosesse van die EU te verkry. Dit lyk waarskynlik dat die langdurige oorheersing van die alliansie tussen Duitsland en Frankryk sal voortduur, wat 'n aanduiding daarvan is dat alhoewel nuwe dinamika wel ontstaan die onderliggende magstrukture waarskynlik nie noemenswaardige veranderinge sal ondergaan nie. Die uittrede van 'n sleutel-lidstaat wek kommer oor die EU se vermoë om 'n samehangende standpunt oor globale aangeleenthede te bepaal en te implementeer.

The big question – whether Brexit would pose an existential risk to the EU – may, not least, depend on the answers the Union finds to its current crises – stabilizing the euro, finding a common line in refugee policy, stemming the surge in Euroscepticism – and on its economic recovery.⁵⁵

Die afwesigheid van die VK se invloed kan pogings tot verdere integrasie tussen die oorblywende lidstate belemmer aangesien individuele state botsende belange prioritiseer. Oor

⁵³ Balfour.

⁵⁴ British Foreign Policy Post-Brexit.

⁵⁵ Patel & Reh (Ongedateerd).

die algemeen beskou, het Brexit die politieke struktuur van die EU fundamenteel verander. Die potensiële gevolge op die lang termyn behels 'n oorgang na meer proteksionistiese maatreëls en die ontstaan van struikelblokke vir wêreldwye invloed van die EU. Deurlopende evaluering sal nodig wees namate die EU ná Brexit by sy nuwe struktuur aanpas.

Spitsberaad tussen die VK en die EU op 19 Mei 2025

Ná sy ontmoeting met Von der Leyen in Oktober 2024 het Starmer begin om sy strategie te beplan vir die herstel van verhoudinge met die EU. Die kernpunt waar rondom hy moes werk, was die rooi lyn dat die VK nie by die EU se twee hoof- ekonomiese strukture ingesluit sal kan word nie, naamlik die enkelmark en die doeane-unie. Dié feit moes bloot aanvaar word.

The mixed messages from Starmer, who wants a bold reset but no violation of his red lines, leave his true long-term intentions unclear. But the wishes of the EU member states are no clearer, beyond a reluctance to spend time and political capital on negotiations that end up going nowhere.⁵⁶

Gevolgtrek het Starmer sy fokus op verdediging, migrasie en handel geplaas om daarmee 'n nuwe vennootskap met die EU te bewerkstellig as 'n eerste stap in die herstelproses teen die agtergrond van 'n verklaring oor internasionale knelpunte en 'n gesamentlike verstandhouding oor onderwerpe waaroor in die toekoms onderhandel kan word. Uit eie geleedere en die Konserwatiewes, maar ook van Nigel Farage en sy party, (UKReform), is Starmer hewig gekritiseer en met soms sinnelose advies toegegooi. So het baie van sy kritici min hoop gehad dat hy sukses sou behaal.

Eers in die vroeë oggendure van 19 Mei 2025 kon sy hoofonderhandelaar daarin slaag om eenstemmigheid met die EU te bereik oor een van die neteligste onderwerpe, naamlik Europese visvangregte in die gebieds- en viswaters van die VK. Later daardie oggend het Starmer in die teenwoordigheid van Von der Leyen en Antoni Costa, die President van die EU-raad, die ooreenkoms onderteken. Hiermee is 'n nuwe tydvak in die verhouding tussen die EU en die VK ingelui.

Met die aanvang van die beraad het Von der Leyen dit as 'n historiese oomblik beskryf waarmee 'n nuwe hoofstuk in die unieke verhouding beslag gekry het omdat die ooreenkoms die eerste ernstige poging verteenwoordig om die skade wat deur Brexit veroorsaak is, reg te stel ná Johnson se gebrekkige en rampspoedige ooreenkoms laat in 2019. Sy het haar genoegdoening met die ooreenkoms duidelik verwoord:

We are turning a page. We are opening a new chapter in our unique relationship. This is the story of historical and natural partners standing side by side on the global stage, facing the same challenges, pursuing the same objectives, like-minded, sharing the same values. Thus, we are looking for solutions that are beneficial for both our people and standing shoulder by shoulder when it comes to really getting to the solutions. I want to have a look at the Common Understanding, which is basically the roadmap that we have agreed on to follow after this Summit.⁵⁷

Starmer was vergenoegd en verklaar dat die VK terug op die wêreldtoneel is en dat die VK se grense versterk is. Die spitsberaad in Londen daardie dag is die eerste formele VK-EU-spitsberaad sedert Brexit en word wyd erken as 'n historiese begin in die proses om die

⁵⁶ Kellner (2025).

⁵⁷ Statement by President von der Leyen (2025).

verhoudings tussen die VK en die EU te herstel. Beide kante het ooreengekom oor 'n nuwe strategiese vennootskap, wat wegbeweeg van die langdurige spanning en onsekerhede wat hul verhouding gekenmerk het sedert die referendum van 2016 en die VK se formele uittrede in 2020.

Starmer het die nuwe ooreenkoms bereik ná ses maande van intense onderhandelings. Op die beraad het hy op sy beurt beklemtoon dat dit tyd is om vorentoe te kyk en nie meer agtertoe nie; ook om weg te beweeg van die ou, muwwe debatte en politieke gevegte en om met gesonde verstand praktiese oplossings te vind wat in die beste belang van die VK is en dat die VK inderdaad gereed is om met vennote saam te werk as dit beteken dat Britte se lewens kan verbeter. Hy het ook bevestig dat die plan is om weereens die wêreld in die oë te kyk in die groot tradisie van die VK. Vir hom gaan dit om die verhoudings te bou wat die VK saam met die vennote kies wat verkies word om saam in nasionale belang te werk en ooreenkomste te sluit, want dit is wat onafhanklike, soewereine state doen.

Prime Minister sought to bang the drum for his EU reset, citing his three 'driving principles': more jobs, lower costs and enhanced border control. Starmer boasted that his deal ensures 'unprecedented access to the EU market, the best of any country outside of the EU'.⁵⁸

In die beraad se gesamentlike verklaring word klem gelê op gedeelde waardes en 'n verbintenis tot dieper samewerking. Die nuwe Strategiese Vennootskap bou voort op die Brexit-onttrekkingsooreenkoms en die Handels- en Samewerkingsooreenkoms (TCA) wat aan die einde van die VK se teenwoordigheid in die EU gesluit moes word. Die doel is nou om nuwe raamwerke ten volle te implementeer. Die sentrale punt van die vennootskap stel die VK in staat om nouer deel te neem aan Europese verdedigingsinisiatiewe, insluitende 'n groot gesamentlike verkrygings- en beleggingskema. Die stap is veral betekenisvol aangesien Europa groter verdedigingsoutonomie soek te midde van verskuiwende globale prioriteite van die VSA en voortdurende bedreigings deur Rusland. Op die gebied van verdediging lê die ooreenkoms die grondslag vir die VK om uiteindelik 'n groter deel van Europese verdedigingspogings te word, insluitende 'n leningsprogram van EUR 150 miljard vir gesamentlike verkryging en belegging. Daardie plan is grootliks beperk tot EU-lande en uitgesoekte bondgenote, en die VK is gretig om deel te neem met die oog op samewerking en moontlik selfs deelname in operasies ingevolge die EU se Gemeenskaplike Veiligheid- en Verdedigingbeleid.⁵⁹

The pact also opens the door for the UK to negotiate participation in the EU's €150bn loans-for-arms fund, which would be a win for UK defence industries which create £10bn in annual exports.⁶⁰

Die beraad se ooreenkoms maak voorsiening vir die verslapping van handelsbeperkings, veral vir voedsel- en drankuitvoere van die VK en die vermindering van roetine-inspeksies op dierlike en plantprodukte.

"A common sanitary and phytosanitary area" means Sir Keir is signing the UK up to dynamic alignment with EU laws without having a say in those laws.⁶¹

⁵⁸ Heale (2025).

⁵⁹ Smialek (2025).

⁶⁰ Foster (2025).

⁶¹ Heale.

Dit is opmerklik dat houers van VK-paspoorte weer e-toegang by lughawens in state van die EU sal gebruik, wat reise sal versnel ná die wrywing wat Brexit vir miljoene reisigers meegebring het. 'n Ooreenkoms rakende 'n omstrede verlenging tot 2038 van EU-toegang tot Britse viswtaers is bereik. Dit was 'n punt van politieke twis binne die VK. Nuwe raamwerke vir jeugmobilititeit en samewerking oor onreëlmatige migrasie is gevestig, met die doel om gedeelde demografiese en arbeidsuitdagings aan te pak en mense in die middelpunt van die hernieuide verhouding te plaas. Die tydsberekening van die beraad weerspieël 'n erkenning van globale onstabiliteit, met beide kante wat eenheid beklemtoon te midde van dreigemente van Moskou, Beijing en 'n minder voorspelbare VSA. Die ooreenkomste dui op 'n verbintenis tot 'n reëlgebaseerde globale orde en 'n boodskap van Europese solidariteit.

Vir Starmer was die beraad 'n geleentheid om verder as omstrede Brexit-debatte te beweeg en die VK as 'n konstruktiewe Europese vennoot aan te bied. Die ooreenkomste het egter kritiek ontlok van ondersteuners van Brexit, wat aanvoer dat die VK te veel prysgee, veral op gebiede soos visserye. Nogtans bly die EU die VK se grootste handelsvennoot en die nuwe ooreenkomste sal na verwagting help om die afname in handelsvolumes om te keer wat ná Brexit ontstaan het.

Terwyl die beraad oor die algemeen beskou word as 'n belangrike stap vorentoe, merk sommige ontleders op dat die vlak van ambisie, veral in verdedigingsamewerking, nie voldoen aan wat die huidige geopolitieke tydsgewrig vereis nie. Die ooreenkomste vestig meganismes vir dieper samewerking, maar laat ruimte vir verdere vordering indien die politieke wil voortduur. Die geopolitieke sein wat in die ooreenkoms beliggaam word, is dié van 'n verenigde Europese reaksie op globale onstabiliteit en verskuiwende prioriteite van die VSA. Hierdie beraad was 'n lang verwagte en hoopvolle stap in die rigting van die heropbou van 'n konstruktiewe, samewerkende verhouding tussen die twee nuwe vennote. Beide Starmer en Von der Leyen het 'n reeks praktiese veranderinge uiteengesit oor hoe die VK met die EU kan saamwerk, tesame met 'n verbintenis tot gedeelde waardes en die gesamentlike aanpak van globale uitdagings.

But while we celebrate these steps, which are sensible and mutually beneficial, we are clear-eyed: this is not the destination. It is the beginning of a new chapter, a foundation upon which deeper and more meaningful cooperation can be built. We are building momentum, but we must not stop here.⁶²

Dit was allesbehalwe maklik om die ooreenkoms te bereik. Europeërs – en veral kuslande soos Frankryk en België – het daarop aangedring dat die VK-toegang tot die sy viswaters vir meer as 'n paar jaar verleng moes word. Visvang is 'n polities sensitiewe onderwerp. Die VK was huiwerig om daardie stap te neem. Ná samesprekings wat tot die laaste minuut geduur het, het die twee partye ooreengekom dat Europese bote tot 30 Junie 2038 toegang tot die VK se viswaters kry. Dit is nie die onbepaalde verlenging wat sommige in Europa wou hê nie, maar dit is 'n veel langer venster as die vier jaar wat die VK aanvanklik voorgestel het. Verder beklemtoon hierdie ooreenkoms stabiliteit vir alle vissers aan beide kante van die kanaal.

Hoe Starmer verder met sy herstelagenda sal vorder en daarmee sal slaag, sal die tyd moet leer. Allereers sal hy die antagonisme moet besweer wat die leier van die amptelike opposisie, Emini Badenoch, en die ReformUK teenoor hom en die ooreenkomste tentoonstel. Vir hulle is die ooreenkoms onaanvaarbaar en daar is aangedui dat dit ongedaan gemaak sal word wanneer hulle weer aan bewind kom. Starmer is daarvan beskuldig dat hy die voordele ongedaan

⁶² European Movement (2025).

gemaak het wat die Tories uit Brexit oor soewereiniteit, finansies en beheer oor wetgewing bekom het. Vir Badenoch is die ooreenkoms niks minder as bedrog nie.

Die ooreenkoms is ook vanuit ander oorde bevestig en selfs veroordeel. *The Economist* voorsien nog 'n lang pad vir die herstelproses,⁶³ terwyl die *Institute for Government* reken dat Starmer nou meer vaag is as wat verwag was.⁶⁴ Dan was die reaksie van die ondersteuners van Brexit baie kras.

The Labour leader and chief Remainer has been planning for years to take Britain back into the EU's orbit. It has been several years in the making but Sir Keir Starmer finally got his wish this week as he frogmarched Britain into a miserable new era of meddling Brussels rule. With a stroke of a pen, the Labour leader ensured a return to European Union regulations and interference which many hoped had been consigned to the dustbin of history. The grinning Prime Minister proclaimed his new reset deal a "win win."⁶⁵

Hierdie reaksie bewys dat Brexit nog steeds diep in die Britse politieke bestel gesetel is.

Die ooreenkoms en beraad het getoon dat die VK in die hart van Europa hoort en gedemonstreer wat deur welwillendheid en pragmatisme bereik kan word. Nou is dit tyd vir moed om groter vrae te vra, verouderde aannames uit te daag en te werk aan 'n toekoms waar die VK nie net met Europa saamwerk nie, maar werklik daarmee verbind is. Baie belangrik is die feit dat hierdie twee partye "will tighten their trade and defense relationships, as the two allies pivot toward a post-Brexit future."⁶⁶

Verder is die verwickelinge van groot belang teen die agtergrond van spanning wat op verskeie internasionale fronte beleef word en noodwendig geopolitieke en geostrategiese implikasies meebring wat in die pad vorentoe in berekening gebring moet word.

The deal helps Sir Keir put the UK as a trade hub at the heart of a tumultuous international scene, allowing the country to have strong trading relations with all its main allies in what one senior minister described as "a complex jigsaw where all the pieces hate one another".⁶⁷

Die beraad was 'n geleentheid om 'n gemeenskaplike standpunt te demonstreer in samewerking vir vrede en veiligheid in Europa en om 'n nuwe strategiese vennootskap te vestig. Die VK en die EU deel 'n verantwoordelikheid vir die veiligheid van Europa. Albei se veiligheid is nou verweef en onderling afhanklik van voorspoed. Beide is enersdenkend met gemeenskaplike waardes wat multilaterale en 'n reëlgebaseerde internasionale orde ondersteun; albei is ook betrokke by die bevordering van stabiliteit en voorspoed in ander wêrelddele. In hul gesamentlike verklaring het die leiers van die EU en die VK ook oor die gedeelde uitdaging van onreëlmatige migrasie besin en die noodsaaklikheid beklemtoon om dit met 'n oorkoepelende benadering te benader. Ook om meer te doen om die onderskeie eksterne grense te beveilig terwyl hulle steeds verbind bly om internasionale beskerming te verseker vir diegene wat dit nodig het.

Wat in gedagte gehou moet word, is dat die nuwe ooreenkoms nie Brexit ongedaan maak nie, maar wel wys dat beide partye die strydbyl begrawe het ná jare van pynlike twis en bitterheid. Die beraad verteenwoordig 'n mylpaal in die post-Brexit-betrekkinge en vestig 'n

⁶³ *The Economist* (2025).

⁶⁴ Rutter (2025).

⁶⁵ Brown (2025).

⁶⁶ Smialek.

⁶⁷ Maddox (2025).

nuwe era van gestruktureerde samewerking in handel, verdediging, sekuriteit en mobiliteit. Dit stuur 'n sterk boodskap van Europese eenheid en pragmatiese vennootskap in 'n tyd van wêreldwye onsekerheid, terwyl dit ook langdurige wrywingspunte probeer bylê. Die ooreenkoms is betekenisvol vir die onmiddellike praktiese impak en potensiaal om toekomstige VK-EU-betrekkinge te vorm en te verstewig. Vir die EU is die ooreenkoms 'n belangrike manier om aan die VSA te bewys dat dit 'n ekonomiese en diplomatieke mag is waarmee rekening gehou moet word. President Trump het Europa met verskeie golwe van tariewe getref en begin nou eers ooreenkomste sluit om die situasie te de-eskaleer. Terwyl die VK reeds 'n voorlopige ooreenkoms met die VSA gesluit het, het die EU beperkte vordering gemaak om een te bereik. Beide die VK en die EU sien 'n behoefte aan groter samewerking in 'n wêreld waar die VSA in 'n minder gewillige ondersteuner van sy tradisionele bondgenote blyk te ontwikkel. Die VK se verdedigingsbedryf kan net baat by insluiting in Europa se pogings om te herbewapen. Europa kan op sy beurt weer baat vind by die VK se militêre vermoëns.

Verder is die verdrae wat Frankryk en Duitsland met die VK gesluit het betekenisvol deurdat hulle dui op die begin van 'n nuwe era van samewerking tussen die VK en lidstate van die EU ten spyte van Brexit.

Slot

Brexit het nie net die VK se verbintenis met die EU verander nie, maar ook beduidende politieke en ideologiese veranderinge binne die EU versnel. Partydinamika, openbare sentiment en beleidsoriëntasies in en tussen lidstate is beïnvloed. Meer en meer beraadslagings oor institusionele hervormings binne die EU vind plaas en daar is gevolge vir die ekonomie van die EU en die globale politieke landskap. Die EU moes noodgedwonge sy langtermyn strategiese benaderinge in sy buitelandse beleid begin prioritiseer om effektief te voldoen aan die gevolglike strategiese leemte wat geskep is deur die afwesigheid van die VK.

Nieteenstaande hierdie probleme bestaan daar wel vooruitsigte vir nuwe moontlikhede van samewerking tussen die VK en die EU. Beide partye het 'n sterk belang om funksionele samewerking rakende veiligheidsaangeleenthede te behou, veral as gevolg van algemene uitdagings wat geopolitieke teëstanders soos Rusland en China stel. Potensiële onderhandelings en samewerking kan in die toekoms ontstaan om hierdie gedeelde veiligheidskwessies die hoof te bied. Alhoewel die EU moet aanpas by die verlies van die VK se militêre vermoëns en invloed, is dit ook in 'n gunstige posisie om sy eie verdedigingsprogramme te verbeter en nuwe geleenthede vir samewerking met die VK te bevorder. Die omvang hiervan sal tot 'n groot mate afhang van die groeiende geopolitieke situasies en die gereedheid van beide partye om deel te neem aan produktiewe samesprekings oor veiligheidskwessies. Die VK se vertrek uit die EU het ook 'n herbeoordeling van sy posisie in terme van Europese veiligheid vereis. Die VK, wat histories 'n belangrike deelnemer aan EU-verdedigingsake was, moes sy nuwe posisie buite die EU bestuur terwyl hy daarna streef om robuuste verdedigingsverbindinge te behou. Die Britse regering het sy voorneme oorgedra om samewerking met EU-lede oor veiligheidsaangeleenthede te handhaaf, maar via ander strukture soos NAVO en bilaterale ooreenkomste.

Die EU poog om bande met sleutelvennote te versterk, terwyl afhanklikheid van teenstrydige state verminder word om sodoende 'n proaktiewe eerder as reaktiewe strategie te bevorder. Die EU se benadering tot strategiese outonomie het in geen geringe mate nie toegeneem ná Brexit. Die EU is nou gretig om met 'n omvattende poging sy rol op die globale verhoog te herdefinieer wat die behoefte aan onafhanklikheid balanseer met die realiteite van

interafhanklikheid. Soos die EU voortgaan om komplekse globale uitdagings te bestuur, sal die doeltreffendheid van sy strategiese outonomie afhang van sy vermoë om lidstate te verenig en samehangende beleidsmaatreëls daar te stel, wat die EU se grondliggende waardes van demokrasie en samewerking ondersteun. Alhoewel die EU op 'n positiewe wyse met die VK skakel om eenheid en onafhanklikheid te beveilig en samewerking te soek wanneer doelwitte ooreenstem, moes ook 'n ingewikkelde en onsekere globale situasie ná Brexit hanteer word.

Die verkiesing van Starmer se Arbeidsregering in Julie 2024 het optimisme gegenereer vir die herkalibrering van die VK se verhoudinge met die EU ná nege jaar van spanning en wantroue wat Brexit gevoed het. Alhoewel hy die moontlikheid dat die VK weer by die EU sal aansluit, of by die enkelmark betrokke sal raak, uitsluit, verbind hy die VK daartoe om betrekkinge met die EU en sy Europese bondgenote te verbeter en verhoudinge te hervestig. Binne 72 uur ná sy ampsaanvaarding het Starmer reeds konseptomlynings vir sy voornemens bekend gemaak. Kort hierna het hy begin om gesamentlik en individueel met Europese leiers te vergader in sy pogings om betrekkinge met elkeen te benadruk. Aansienlike struikelblokke sal oorkom moet word waarvan die herstel van wederkerige vertroue ná Brexit se omstredeheid beslis een van die belangrikstes sal wees. Om die prioriteite en belange tussen die VK en verskeie lidstate en die EU self te harmoniseer, sal hy moet waak teen wat een van die doodsteke van Brexit was, naamlik om selektiewe voordele op te eis en te probeer bekom. Die heersende globale orde bied potensiaal vir samewerking met die uitdagings wat voorkom met die konflik in Oekraïne, klimaatsverandering en migrasie. Daaruit kom bepaalde vooruitsigte na vore vir verbeterde veiligheids- en verdedigingsamewerking. Die hervestiging van betrekkinge sal nie eenvoudig outomaties en vanselfsprekend wees nie, maar geleenthede vir die verbetering van handel en ekonomiese betrekkinge bestaan, asook die wedersydse aspirasie om 'n nuwe hoofstuk te begin en meer produktiewe vennootskappe te kweek. Pragmatisme en welwillendheid kan die VK en die EU se samewerking oor gemeenskaplike belange laat verbeter terwyl hulle hul verskille beheer. Die alternatief om die bestaande spanningsverhouding voort te sit wat Brexit geskep het, sal nie in die beste belang van enige van die twee partye wees nie. Die gevolge van Brexit kan nie ongedaan gemaak word nie. Daarom blyk die strategie van Starmer te wees om daardie gevolge te aanvaar en te poog om hul uitwerking deur middel van ander prosesse te versag.

BIBLIOGRAFIE

Boeke en artikels

- Adu, Aletha. 2025. Merz calls for UK, Germany and France to align on migration and defence. *The Guardian*, 18 July 2025. <<https://www.theguardian.com/world/2025/jul/17/merz-calls-for-uk-germany-and-france-to-align-on-migration-and-defence>>
- Baudenbacher, Carl. 2021. The ECJ used to be a neutral court for the UK – it no longer is. *London School of Economics LSE Blog*, 9 Maart 2021. <<https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2021/03/09/the-ecj-didnt-used-to-be-a-foreign-court-it-is-one-now/>>
- Balfour, Rosa. 2024. An Obituary for EU Foreign Policy. *Strategic Europe*, 3 September 2024. <<https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2024/09/an-obituary-for-eu-foreign-policy?lang=en>>
- Bland, Archie. 2024. Why the far right's success in German state elections can't be written off as a local phenomenon anymore. *The Guardian*, 3 September 2024. <<https://www.inkl.com/news/tuesday-briefing-why-the-far-right-s-success-in-german-state-elections-can-t-be-written-off-as-a-local-phenomenon-any-more>>
- Buigut, Steven & Kapar, Burcu. 2023. How did Brexit impact EU trade? Evidence from real data. *The World Economy*. 46(6) 1566-1581. <<https://doi.org/10.1111/twec.134119>>

- Brown, Martyn. 2025. Real reason why Keir Starmer committed his most brazen act of Brexit betrayal yet. *Express*, 24 May 2025. <<https://www.express.co.uk/news/politics/2059444/real-reason-why-keir-starmer>>
- Corbett, Richard. 2024. What should Labour aim for in Europe? *Social Europe*, 3 September 2024. <<https://www.socialeurope.eu/what-should-labour-aim-for-in-europe>>
- Devlin, Kate & Mitchell, Archie. 2025. I deplore Brexit, says German chancellor, as he signs treaty with Starmer. *Independent*. 18 July 2025. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-eu-uk-germany-starmer-merz-treaty-b2790997.html?lid=pzqljln4o4yo&utm_medium=email&utm_source=braze&utm_campaign=Brexit%20and%20Beyond%20Newsletter%2023-07-2025&utm_term=IND_Brexit_Beyond_Newsletter&empar=dbf4eeda8594d333495f51eebdc73b67e03ef4e9c6bd64fbf8dd7c8788d3dd43a>
- Eksteen, Riaan. 2020. The Importance of the European Court of Justice. (Chapter included in *Conflict & Peace In International Politics: Issues, Actors and Approaches*. Edited by Kenar, N & Shaw, I. London: IJOPEC Publication. ISBN 978-1-913809-10-2.
- European Movement. 2025. The key outcomes from this week's UK-EU Summit. <https://www.europeanmovement.co.uk/key_outcomes_uk_eu_summit>
- Ewers-Peters, Nele Marianne. 2021. Brexit's implications for EU-NATO cooperation: Transatlantic bridge no more? *The British Journal of Politics and International Relations*, 23(4) 576-592. <<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1369148120963814>>
- Fairless, Tom & Norman, Laurence. 2024. Europe Grasps for Ways to Stop the Migrant Surge. *The Wall Street Journal*, 25 September 2024. <<https://www.wsj.com/world/europe/europe-grasps-for-ways-to-stop-the-migrant-surge-5457bc03?mod=WhatsApp>>
- Foster, Peter; Fleming, Sam & Speed, Madeleine. 2025. What the post-Brexit reset deal means for the UK. *Financial Times*, 19 Mei 2025. <https://www.europeanmovement.co.uk/key_outcomes_uk_eu_summit>
- Ghulam, Mustafa; Mazhar, Hussain & Adnan, Aslam. 2020. Political and Economic Impacts of Brexit on UK. *Review of Politics and Public Policy in Emerging Economies*, 2(1), 1-12. <<https://core.ac.uk/download/pdf/328143427.pdf#:~:text=Recommended%20citation:%20Mustafa,%20G.,%20Hussain,%20M>>
- Heale, James. 2025. Starmer's EU 'reset' risks pleasing no one. *The Spectator*, 19 May 2025. <<https://www.spectator.co.uk/article/starmer-s-eu-reset-risks-pleasing-no-one/>>
- Heyuan, Angela. 2024. NATO at a Crossroads: Balancing European Security with US Strategic Ambitions. *TI Observer: Thule Institute*, 47, 35-47. <<http://www.taiheinstitute.org/UploadFile/files/2024/9/1/328565767435b047-6.pdf>>
- Hogarth, Raphael. 2017. Dispute Resolution after Brexit. *Institute for Government*. 7 October 2017. <<https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2021/03/09/the-ecj-didnt-used-to-be-a-foreign-court-it-is-one-now/>>
- Jokela, Juha. 2020. Strong together? The impact of Brexit on security and defence cooperation. *European Policy Centre*, 113-117. <https://www.epc.eu/content/PDF/2020/14_Strong_together.pdf>
- Kellner, Peter. 2025. The Moment of Truth for a UK-EU Reset. *Carnegie Europe*, 14 May 2025. <<https://carnegieendowment.org/posts/2025/05/the-moment-of-truth-for-a-uk-eu-reset?lang=en>>
- Kempe, Frederich. 2021. Boris Johnson transforms 'Global Britain' slogan into an inspiring strategic plan. *Atlantic Council*, 21 March 2021. <<https://www.atlanticcouncil.org/content-series/infection-points/boris-johnson-transforms-global-britain-slogan-into-an-inspiring-strategic-plan/>>
- Kowal, Pawel. 2024. A Central European perspective on EU strategic autonomy. *Geopolitical Intelligence Services*, 21 March 2024. <<https://www.gisreportsonline.com/r/strategic-autonomy-2/>>
- Lehne, Stefan. 2021(a). Rivals or Partners? The EU-UK Foreign Policy Relationship After Brexit. *Policy Commons*, 30 March 2021. <<https://policycommons.net/artifacts/1453311/rivals-or-partners-the-eu-uk-foreign-policy-relationship-after-brexit/2085166/>>
- Lehne, Stefan. 2024(b). The EU's Crisis of Confidence, *Strategic Europe*, 1 October 2024. <<https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2024/10/the-eus-crisis-of-confidence?lang=en>>
- Maddox, David. 2025. Starmer's Brexit reset deal 'turns page' on relations with EU, *Independent*, 19 May 2025. <<https://www.msn.com/en-gb/news/uknews/starmer-s-brexit-reset-deal-turns-page-on-relations-with-eu/ar-AA1F47K5?ocid=BingNewsSerp>>

- Martill, Benjamin & Mesarovich, Alexander. 2024. Foreign Policy as Compensation: Why Brexit Became a Foreign and Security Policy Issue. *International Studies Quarterly*, 68(2) 1-12. <<https://doi.org/10.1093/isq/sqae014>>
- Odermatt, Jed. 2022. The Court of Justice of the European Union and International Dispute Settlement: Conflict, Cooperation and Coexistence. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 24(88-110). <[doi:10.1017/cel.2022.9](https://doi.org/10.1017/cel.2022.9)>
- Rutter, Jill. 2025. Keir Starmer's UK-EU reset: bigger but more vague than predicted. *Institute for Government*. 19 May 2025. <<https://www.instituteforgovernment.org.uk/comment/keir-starmer-uk-eu-reset>>
- Rutter, Jill & White, Hannah. 2024. Starmer is wrong not to have a dedicated Commons committee to scrutinise the UK-EU relationship. *Institute for Government*. 3 September 2024. <<https://www.instituteforgovernment.org.uk/comment/starmer-commons-committee-scrutinise-uk-eu-relationship>>
- Sampson, Thomas. 2017. Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*. 31(4) 163-184. <<https://doi.org/10.1257/jep.31.4.163> doi=10.1257/jep.31.4.163>
- Security and Defence Partnership between the European Union and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, signed in London, 19 May 2025. <https://www.consilium.europa.eu/media/3w3hhlxz/eu-uk-summit_sdp.pdf>
- Smialek, Jeanna. 2025. E.U. and U.K. Strike a Deal: What to Know. *The New York Times*, 19 May 2025. <<https://www.nytimes.com/2025/05/19/world/europe/uk-eu-summit-starmer.html>>
- Sparrow, Andrew. 2025. Merz says he 'deplores deeply' UK's decision to leave EU after signing UK-Germany treaty – as it happened. *The Guardian*, 17 July 2025. <<https://www.theguardian.com/politics/live/2025/jul/17/keir-starmer-labour-rebels-friedrich-merz-germany-kemi-badenoch-conservatives-reform-nigel-farage-uk-politics-live-news>>
- Starmer, Keir & Harris, Simon. 2024. 'We are friends': Taoiseach and British prime minister on Anglo-Irish ties. *Irish Times*, 7 September 2024. <<https://www.irishtimes.com/politics/2024/09/07/we-are-friends-taoiseach-and-british-prime-minister-on-anglo-irish-ties/>>
- Statement by President von der Leyen at the joint press conference with President Costa and UK Prime Minister Starmer following the EU-UK European Commission, 19 May 2025. <https://europa.eu/newsroom/ecpc-failover/pdf/statement-25-1271_en.pdf>
- The impacts of Brexit on the security and the defence industry in the European Union and the United Kingdom. *Warsaw Institute*, 21 April 2020. <<https://warsawinstitute.org/impacts-brexit-security-defence-industry-european-union-united-kingdom/>>
- Von Oндarza, Nicolai. 2024. The UK and the EU: New Opportunities, Old Obstacles. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 5 July 2024. <<https://www.swp-berlin.org/10.18449/2024C27/>>
- Webber, Esther. 2024. Britain and France plan new military agreement. *Politico*, 17 September 2024. <https://www.politico.eu/article/britain-labour-government-france-plan-new-military-agreement-defense-secretary-john-healey/?utm_source=email&utm_medium=alert&utm_campaign=Britain%20and%20France%20plan%20new%20military%20agreement>
- Who's afraid of the ECJ?: Charting the UK's relationship with the European Court. *Institute for Government*. 7 December 2017. <<https://www.instituteforgovernment.org.uk/publication/report/whos-afraid-ecj>>
- Wilkins, Thomas. 2024. 'Tilting' the balance? An evaluation of Britain's strategic approach to the Indo-Pacific. *International Political Science Review*, 45(5), 658-668. <<https://doi.org/10.1177/01925121231195605>>
- Wright, Nicholas. 2017. Brexit & the re-making of British foreign policy. *UCL European Institute, Working Paper*, December 2017. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10082216/1/WP_Wright_ForeignPolicy.pdf>
- Wu, Yuze. 2023. Brexit's impact on European integration. *Highlights in Business, Economics and Management PGME*. 17, 21-27. <<https://drpress.org/ojs/index.php/HBEM/issue/view/PGMEE2023>>
<<https://doi.org/10.54097/hbem.v17i.11019>>

Zerka, Pawel. 2024. Welcome to Barbieland: European sentiment in the year of wars and elections. *European Council on Foreign Relations (ECFR): Policy Brief*, 25 September 2024. <<https://ecfr.eu/publication/welcome-to-barbieland-european-sentiment-in-the-year-of-wars-and-elections/>>

Ander bronne

British Foreign Policy Post-Brexit: Pursuing a New Role for ‘Global Britain’? *LSE*. <<https://www.lse.ac.uk/international-relations/centres-and-units/efpu/one>>

European Commission. 2024 (a). EDF – Developing tomorrow’s defence capabilities. <https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/european-defence-fund-edf-official-webpage-european-commission_en>

European Commission. 2024 (b). 30 years of the European single market: Introduction. *EC Library Guides*. 4 September 2024. <<https://ec-europa-eu.libguides.com/SingleMarket>>

European Council. 2025. Press Release, “Remarks by President António Costa at the joint press conference following the EU-UK summit in London,” 19 May 2025. <<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/05/19/remarks-by-president-antonio-costa-at-the-joint-press-conference-following-the-eu-uk-summit-in-london/#:~:text=At%20the%20joint%20press%20conference%2C%20European%20Council%20President,bilateral%20agenda%20for%20deeper%20cooperation%20on%20several%20areas>>

Starmer’s European Project: Why Britain Keeps Gambling on Germany. *These Times*, 3 September 2024. <<https://unherd.com/watch-listen/starmer-european-project-why-britain-keeps-gambling-on-germany/>>

The Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between the European Union and Canada. 2017. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22017A0114\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22017A0114(01))>

The UK-EU deal is just a start. *The Economist*. 19 May 2025. <<https://www.economist.com/britain/2025/05/19/the-uk-eu-deal-is-just-a-start>>
<<https://www.theyworkforyou.com/wms/?id=2024-07-24.hcws19.h>>

Navorsings- en oorsigartikels / Research and review articles (2): Literêre biografie

Ter inleiding en bekendstelling

Ronél Johl onthul in 'n drietal artikels in hierdie afdeling allerlei wetenswaardighede oor en rondom biografie in die algemeen en literêre biografie in die besonder. Wat aanvanklik bedoel was as 'n enkelartikel na aanleiding van 'n kritiese bevraagtekening van JC Steyn se biografie van NP van Wyk Louw tydens 'n bekendstelling van die temanommer oor VWL in Junie 2020, het inmiddels geblyk 'n veel omvattender en grotendeels onontginde navorsingsterrein in ten minste die Afrikaanse letterkunde ter plaatse te wees.

Die drie artikels in hierdie afdeling gee rekenskap van die aanvanklike verkenning van en besinning oor die term "literêre biografie" (Vooraf); dit word gevolg deur 'n indringende analise van twee gevallestudies, naamlik die biografieë van onderskeidelik André P Brink deur (Leon de Kock) en Philip Roth deur (Blake Bailey en Ira Nadel).

Ten einde rekenskap te kan gee van aspekte wat deurslaggewend is vir sowel die totstandkoming as die ontvangs van literêre biografieë, word die studies oor André P Brink en Philip Roth aan die hand van 'n verfynde weergawe van Roman Jakobson se bekende kommunikasiemodel bespreek. Daar word beoog om die artikelreeks in 'n volgende afdeling voort te sit om die moontlikheid van teorievorming oor die literêre biografie meer eksplisiet te sistematiseer.

Die redaksie hoop dat hierdie verkenning van literêre biografie sal lei tot verdere besinning "wat die akademiese gesprek oor literêre biografie en biografieë plaaslik meer algemeen op koers sou [kon] kry" (p. 911). Belangstellendes word hiermee uitgenooi om deel te neem aan so 'n akademiese gesprek. Response kan wissel van kort kritiese mededelings tot volwaardige artikels.

Ina Wolfaardt-Gräbe

Oor biografie en kontroversie: Vooraf

On biography and controversy: Preface

RONÉL JOHL

Emeritus professor

Skool vir Tale

Universiteit van Johannesburg

Suid-Afrika

E-pos: csjohl@uj.ac.za

Ronél Johl

RONÉL JOHL is emeritus professor aan die Universiteit van Johannesburg. Sy het die graad DLitt et Phil aan die Randse Afrikaanse Universiteit verwerf met 'n proefskrif getitel "Literêre evaluering en die huidige stand van die Afrikaanse literêre kritiek: 'n ondersoek na aspekte van die literêre kritiek van die sestiger- en sewentigerjare", wat gepubliseer is as *Kritiek in krisis*.

Sy was sedert 1988 in verskeie bestuursposte verbonde aan dié universiteit (sedert 2005 die Universiteit van Johannesburg).

Verskeie magister- en doktorale studies oor vertaling, oorklanking, en tweedetaal- en letterkundeonderrig is onder haar leiding voltooi. Deur die jare was sy ook as redakteur, mederedakteur en medewerker betrokke by verskeie tydskrifte, spesiale uitgawes en publikasies. In 2020 was sy gasredakteur van 'n spesiale uitgawe van *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* by geleentheid van die vyftigste herdenking van die sterfjaar van NP van Wyk Louw. Sy is ook die redakteur van 'n *Huldiging: NP van Wyk Louw: Silwer herberg in die Sneeu* (2020).

Haar eie publikasies handel oor aspekte van en begrippe binne die literêre kritiek en teorie, kritiese denke en geleterdheid, taalopvattinge en mimesis (ikonisiteit).

RONÉL JOHL is professor emerita at the University of Johannesburg. She completed a DLitt et Phil degree at the Rand Afrikaans University with a thesis on aspects of literary evaluation in Afrikaans literary criticism in SA during the politically volatile 1970s, which was published as *Kritiek in krisis* ("Criticism in Crisis").

She was attached to the Rand Afrikaans University (later the University of Johannesburg) in various managerial capacities from 1988 to 2017.

Several master's and doctoral studies in the fields of translation, dubbing, and second language and literature teaching have been completed under her supervision. She also acted as editor or co-editor for and contributed to a number of journals, special issues and other publications throughout the years. In 2020 she acted as guest editor for a special edition of *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* commemorating the 50th year of the passing of NP van Wyk Louw. She is also editor of 'n *Huldiging: NP van Wyk Louw: Silwer herberg in die Sneeu* (2020).

Her own publications focus on aspects of and concepts in literary theory and criticism, critical thinking and literacies, language theory and mimesis (iconicity).

Datums:

Ontvang: 2025-05-20

Goedgekeur: 2025-07-23

Gepubliseer: September 2025

Agtergrond

Die idee vir 'n artikel oor die stand van die kritiek oor en rondom die biografie – meer spesifiek literêre biografieë in Afrikaans – het ruim vyf jaar gelede ontstaan na aanleiding van 'n klein relletjie rondom 'n studie oor JC Steyn se 1998-biografie van NP van Wyk Louw¹ wat grotendeels agter die skerms afgespeel het. Meningsverskil het ontstaan na aanleiding van negatiewe uitsprake wat met 'n beroep op wetenskaplike teorieë in die studie gemaak is en Steyn se reg om daarop replek te lewer in twee Louw-eesuitgawes waarby ek betrokke was. In 'n aanlyn gesprek gedurende grendeltyd in 2020 met die bekendstelling van een van die betrokke publikasies² het ek by nabetragting tog 'n opmerking gemaak oor die oor-die-algemeen gebrekkige begronding van die diskoers oor die biografie, 'n toedrag van sake wat gereeld opgehaal word in publikasies wat die situasie probeer “regstel”. Ek het ook “wat te sê gehad” oor die behoefte aan 'n toegewyde, gedissiplineerde bemoeienis met biografieë in Afrikaans-departemente. Een van my gespreksgenote³ tydens die bekendstelling, wat noue Nederlandse bande gehad het en deeglik ingelig was, was gou om my te wys op die werk oor die biografie wat lank reeds aan bepaalde Nederlandse instellings onderneem word.

Daar was vir my twee waardevolle lesse uit die gesprek oor die aangeleentheid. Eerstens, dat Afrikaanse akademici (ten minste die ouer garde) Afrikaans en Nederlands steeds as behorende tot 'n enkele intellektuele “sfeer” beskou ten spyte van historiese gebeure in die 1970's en '80's wat 'n toe opkomende geslag Afrikaanse akademici in groot mate die geleentheid ontsê het om in Nederland te studeer, die stelselmatige ont koppeling van die twee tale in Afrikaans-departemente en die toenemende uitfasering van Nederlands uit programme aan Suid-Afrikaanse instellings. Tweedens, dat ek veel te leer gehad het.

In die vooroorde tot die spesiale gedenkuitgawe van *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* en in die bogenoemde Louw-publikasie het ek die hoop uitgespreek dat die studie oor Steyn se Louw-biografie aanleiding sou gee tot myns insiens noodsaaklike besinning en bespreking wat die akademiese gesprek oor literêre biografie en biografieë plaaslik meer algemeen op koers sou kry. Dit het nie gebeur nie en ek het – dalk oormoedig – besluit om self te probeer. 'n Eerste, voorlopige poging wat in 2022 vir kommentaar aan *TGW* voorgelê is, het in die teken gestaan van polemieë. Die voorgestelde titel was “Biografie en kontroversie in die 21ste-eeuse kritiek – tentatiewe opmerkings oor teorie”. Die openingsin was 'n persoonlike waarneming: dat wanneer hulle beskou word as gebeurtenisse in die boekebedryf, literêre biografieë oor 'n besondere vermoë beskik, naamlik om in gedestabiliseerde omstandighede die totale netwerk van prosesse wat met die skryf, uitgee en ontvangs van 'n boek geaktiveer word onder die aandag van lesers te kan bring en te problematiseer, meer so as ander genres.

Met die oog op agtergrond het ek gewys op die toe nog redelik vars in die geheue omstredenheid wat ontstaan het oor en rondom die biografieë van André P Brink (plaaslik) en Philip Roth (internasionaal), in 2019 en 2021 onderskeidelik. Dié kontroversies is natuurlik nie die enigste voorbeelde nie. Sedert die opkoms van 'n akademiese belangstelling in biografieë in die laat dekades van die twintigste eeu is daar al verskeie ander gevalle van omstredenheid gedokumenteer. Internasionale voorbeelde sluit biografieë in van Sylvia Plath en Ann Sexton

¹ Van Coller, HP. 2020. Voorstellings en posisionerings in *Van Wyk Louw: 'n Lewensverhaal* deur J.C. Steyn. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 60(2):413-433.

² Johl, Ronël (red.). 2020. *'n Huldiging: NP van Wyk Louw: Silwer herberg in die Sneeu*. Suid-Afrika: Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.

³ Jacques van der Elst.

wat onder andere danksy Joan Hambidge se bemoeienis met psigoanalitiese benaderings tot literatuurstudie deur die jare onder Afrikaanse navorsers en lesers se aandag gebring is. Plaaslik was daar onder andere ook omstredenheid wat in die media gerapporteer is oor en na aanleiding van die biografieë van CJ Langenhoven en NP van Wyk Louw, asook van Ingrid Jonker, Olga Kirsch en Sarah Goldblatt. Die kontroversies rondom die Brink- en Roth-biografieë het egter met die oog op 'n diskoers oor die akademisering van bemoeienis met die biografie en vir die doeleindes van hierdie projek geblyk 'n bruikbare vertrekpunt te wees.

Die aanvanklike gedagte met “Biografie en kontroversie ...” was om net genoeg agtergrond te gee oor die soort kwessies wat omstredenheid in die spel bring sodat dit as aanknopingskon dieën vir verdere bespreking oor die opkoms van 'n teoretiese belangstelling in biografieë in verskeie akademiese dissiplines wat daarby belang het. Die onderwerp was egter te omvangryk om in 'n enkele artikel te hanteer en het te veel voorafkennis by lesers veronderstel, soos voorlopige kommentaar op die konsepartikel ook laat blyk het: “1) Aan die een kant kom 'n mens weldeeglik onder die indruk van die ingewikkeldheid en wydlopendheid van enige poging tot 'n (teoretiese) besinning oor die aard en praktyk van (literêre) biografieë”, maar “2) Aan die ander kant word daar miskien te veel veronderstel van die (hopelik ingeligte) leser”. In die lig van dié kommentaar is die oorspronklike manuskrip uitgebrei tot vier opstelle – twee oor die “konteks” (die kontroversies rondom die Brink- en Roth-biografieë onderskeidelik) en twee waarin die teoretiese werk wat in die Afrikaans-Nederlandse akademiese konteks onderweg is onder die loep kom. Om 'n argument oor verskeie bydraes heen te ontwikkel, skep egter uiteraard bepaalde probleme. In dié geval het dit onder andere meegebring dat die kontroversies rondom spesifieke biografieë in eie reg aandag begin opeis as historiese gebeurtenisse waaroor verkieslik tot gevolgtrekkings gekom moet word, hoe voorlopig ook al. In die tweede plek raak dit moeiliker om die teoretiese en die praktiese elemente van die argument te bestuur as (synde) interaktiewe fasette van 'n komplekse diskoers waarin mededingende teoretiese argumente histories (oor tyd) in verskillende dissiplines en domeine ontvou en as antwoorde op probleme in die praktyk aangebied word.

'n Verdere probleem wat met die ontknoping van die argument ontstaan het, was die orde waarin die opstelle aangebied moet word. Die uitgebreide stukke wat die spesifieke kontroversies as vertrekpunt neem het eerste klaargekom, maar minstens een van die keurders wat dié stukke onder oë gehad het was glad nie oortuig dat hulle enige bydrae lewer nie; intendeel. 'n Posing om die stukke oor die akademisering en teoretisering van literêre biografieë eerste te plaas was egter eweneens onbevredigend. Hierdie “Vooraf” probeer om vir die leser 'n brug tussen die praktiese en teoretiese te bou deur die meningsverskille wat in die konkrete gevalle na vore gekom het by voorbaat meer eksplisiet te herlei na die teoretiese kwessies waarmee navorsers te kampe kry in dissiplines wat hulle daarvoor beywer om die beoefening en bestudering van die biografie op 'n wetenskaplike grondslag te plaas, en om terselfdertyd 'n duideliker beeld te probeer vorm van die uitdagings vir wie ook al hulle spesifiek met die literêre biografie in die 21ste eeu (wil) bemoei: biograwe, navorsers, kritici.

By voorbaat (1): Die Brink-biografie: Omstredenheid en kritiek

Brink was 'n prolifieke en veelsydige literêre skrywer wat by meer as een geleentheid genomineer is vir die Nobelprys vir Letterkunde. Hy was ook 'n akademikus en 'n openbare figuur wat sedert die vroeë sestigerjare die sosiale verbeelding aangegryp het met sy openlike uitdaging van Afrikanersedes en van die destydse apartheidsregering, sy verhouding met medeskrywer Ingrid Jonker en die huwelik met sy veel jonger laaste vrou. Die omstredenheid

oor en rondom sy eerste biografie⁴ het verskeie kwessies onder die vergrootglas geplaas. Dié het gestrek van die beskikbaarstelling van Brink se persoonlike joernale vir 'n biografie betreklik gou (vir party kritici te gou) ná sy dood; die optrede van verskeie belanghebbendes in die onderhandelings met Brink se weduwee oor 'n biografie tot met die biograaf se aanvanklike verklaarde doel daarmee en die uiteindelijke vorm wat die biografie aangeneem het; die bemerkingsklem op die blootlê (en “verduideliking”) van die skrywer se sekslewe en indiskresies in die voorafbemarkingsveldtog van die uitgewer en in die mediadekking tydens en onmiddellik ná die amptelike bekendstelling van die biografie.

Toe die ergste stof gaan lê het, was daar verdere vrae: oor watter soort biografie dié dan sou wees, wie regtens daarop aanspraak kan maak om hulle oor literêre biografieë uit te spreek en in watter domein so 'n gesprek tuishoort. In resensies oor die biografie was daar vrae oor die oormatige klem in die biografie op Brink se seksuele bedrywighede ten koste van ander aspekte van sy lewe en werk.

In 'n bespreking van die biografie⁵ wat op LitNet as 'n “resensie-essay” in die resensie-rubriek verskyn het, maak Annemarié van Niekerk die punt dat in teenstelling met die indruk wat in die hoofstroommedia gewek is die werk 'n wetenskaplike biografie wil wees en dat bespreking/debat daaroor derhalwe in die akademiese domein behoort plaas te vind. Om dié aanspraak te ondersteun, het sy nege kriteria onderskei waaraan die biograaf moes voldoen – dinge wat hy moes “doen” om die teks te laat uitstyg bo 'n “chronologiese kompilasie” en dit te omvorm tot 'n wetenskaplike teks – en getoets. 'n Eerste stel kriteria het gestipuleer dat die biograaf soos enige wetenskaplike navorser 'n ondersoekvraag oor die onderwerp moet formuleer, sy/haar uitgangspunte oor die biografie as genre duidelik moet uiteensit en deurgaans “onberispelik” gedokumenteerde en kontroleerbare bronne moet gebruik. 'n Tweede stel kriteria het die manier benadruk waarop die biograaf met die voorhande inligting moes handel: hy/sy moet krities en “verantwoordelik” met die betroubaarheid van die bronne omgaan en duidelik onderskei tussen feite en fiksie, feite en interpretasies. 'n Verdere kriterium beklemtoon die stilistiese gesofistikeerdheid van literêre biografieë en nog een stipuleer dat die subjek in sy/haar tyd geplaas moet word sodat ideologiese aangeleenthede soos “politiek, gender, kuns, godsdiens” na die tafel gebring en invloede bepaal en beoordeel kan word. Die sentrale kriterium, egter, die “spil” waarom alles draai, is die strukturele ordening van die biografie: om die biografie finaal iets meer en anders te maak as 'n blote chronologiese narratief moes die biograaf 'n oorkoepelende ordeningsbeginsel daaraan oplê wat die chronologie oorstyg en 'n sekere ontwikkeling aantoon. Die gevolgtrekking waartoe die stuk na aanleiding van die toepassing van al die kriteria kom, is dat De Kock aan al die gestelde vereistes voldoen het om 'n wetenskaplike biografie te waarborg; by implikasie derhalwe ook dat Brink se biograaf nie die kritiek verdien het wat hy vir die biografie ontvang het nie.

Aanvaar 'n leser die konsensus-opvatting dat tekste wat as resensies geplaas word oor die algemeen bedoel is om oor die “gehalte” – hoe dié ook al gedefinieer mag word – van 'n teks te oordeel, is die vraag wat ná die lees van die resensie-essay bly spook of Van Niekerk van oordeel was dat die biograaf se “wetenskaplike werkwyse” die bydrae van die besondere

⁴ In Engels: De Kock, Leon. 2019. *The Love Song of André P. Brink: A Biography*. Jeppestown: Jonathan Ball. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=2136210>. In Afrikaans: De Kock, Leon. 2019. *André P. Brink en die spel van liefde*. Johannesburg: Jonathan Ball Uitgewers.

⁵ Van Niekerk, Annemarié. 2019. Leon de Kock se André P Brink en die spel van liefde: 'n LitNet Akademies-resensie-essay. <https://www.litnet.co.za/leon-de-kock-se-andre-p-brink-en-die-spel-van-liefde-n-litnet-akademies-resensie-essay/>

teks oorkoepelend verhoog het. Is 'n geslaagde wetenskaplike skrywersbiografie derhalwe sonder meer ook 'n goeie literêre biografie?

Van Niekerk kondig teen die einde van die LitNet-bespreking egter onverwags aan dat die bespreking nié bedoel was as 'n resensie nie en dat daar derhalwe nie op die meriete as sodanig van die biografie ingegaan is nie. Wanneer in die lig van dié inligting teruggekyk word op hoe die argument ontvou het, raak dit opmerklik dat die stuk nie soseer 'n "neutrale" bespreking of "wetenskaplike studie" is nie, maar eerder 'n apologia of betoog ter verdediging van die biograaf en sy subjek, iets wat des te meer opval wanneer die stuk naas ander besprekings geplaas word:

In nog 'n bespreking⁶ van die Brink-biografie, ook deur 'n vakkundige, maar dié keer in 'n vrouetydskrif, blyk 'n ander perspektief. Willie Burger betrek in sy resensie sommige van dieselfde kriteria as hier bo, maar formuleer hulle met die oog op lesers wat nie vakkundig onderlê is nie. Sy gevolgtrekking dat die Brink-biografie nié die "groot insiggewende biografie" is wat die biograaf homself ten doel gestel het om te lewer en die skrywer verdien het nie. Burger maak die punt dat die biografie juis omstrukturele redes misluk het, omdat die patrone wat die biograaf in Brink se (verhoudings)-lewe en skryfwerk raakgesien en tot strukturende beginsel vir die geheel verhef het – ten spyte van die aanvanklike pertinente insig wat dit verskaf – nie geskik is om die oorweldigende hoeveelheid beskikbare materiaal oor, rondom en deur Brink te dek en sinvol te orden nie. In stede daarvan om 'n omvattende begrip van en vir die kompleksiteit van die skrywer en sy werk in sy tyd te probeer bewerkstellig, het die biograaf gekies om op enkele elemente te fokus, veral op Brink se intieme verhoudings en seksuele ervarings en die invloed daarvan op sy skryfwerk (en omgekeerd). In die proses is aspekte van ewe veel en selfs méér belang vir 'n biografie wat "die definitiewe biografie" wil wees, weggelaat. In dié, verskraalde, konteks dien die strukturering om 'n verder-vereenvoudigde en (volgens die resensie) 'n tot vervelens toe herhaalde simplistiese (statiese) beeld van 'n komplekse en kontroversiële skrywer oor die gang van sy verskeie huwelike te skes.

Die klaarblykbare punt is dat die wetenskaplike strukturering van die Brink-biografie nie die gehalte van die produk kon waarborg nie. Dit lyk trouens of daar inherent ook bepaalde "gevaare" aan dié soort werkwysse verbonde is, waarvan (oor)vereenvoudiging een is: Soortgelyke kritiek het ook die eerste akademiese (wetenskaplike) biografie van Philip Roth byvoorbeeld te beurt geval waarin Ira Nadel sy biografie gestruktureer het rondom die tema van Roth se lewensbepalende woede (*rage*) en angs.

Lesers, veral vakkundiges, wat die besprekings rondom die Brink-biografie gevolg het, sou met reg kon wonder vir watter soort biografie die "wetenskaplike biografie" wat vroeg in die eeu in Nederland begin posvat het, as teenvoeter moes dien. In haar *apologie* verwys Van Niekerk na die biografie se slegte reputasie oor dekades heen en haal vakkundiges hieroor aan. Die biografie word beskryf as 'n "probleemgeval", 'n baster-genre wat vir almal wat daarby betrokke is "gevaar" inhou: die biograaf, subjek, leser, kritikus. Daar word nie ingegaan op presies wat dit is wat die biografie as genre so gevaarlik maak nie. Die oortuiging word wel uitgespreek dat die "reputasie van die biografie omgekeer (kan) word as daar groter duidelikheid kan ontstaan oor wat die vereistes vir 'n geslaagde literêre of wetenskaplike biografie is". Lesers van die stuk sou derhalwe verder ook kon wonder oor wie presies in dié besondere geval "groter duidelikheid" nodig gehad het. Dit was klaarblyklik nie Brink se

⁶ Burger, Willie. 2019. Willie Burger kyk na Leon de Kock se biografie van André P Brink. In: *Vrouekeur*, 22 Junie 2019. <https://www.vrouekeur.co.za/nuus-vermaak/kies-n-boek-andre-p-brink>

biograaf nie, want dié het volgens die bespreking aan al die vereistes voldoen: dus waarskynlik die lesers en kritici.

Waarmee teoreties geïnteresseerde lesers en kritici gelaat word, is 'n onderskeid tussen “wetenskaplike biografieë” vir die akademiese mark en “publieksbiografieë” (of ook “algemene biografieë”) wat vir die “massamark” bedoel is. Markkragte (en meer pertinent: uitgewers se bemarkingstrategieë) speel derhalwe 'n belangrike rol in die kategorisering van verskillende soorte biografieë en het in die geval van die Brink-biografie bygedra om die boek in die openbare verbeelding te vestig as 'n sensasiesoekende publikasie, vir die breë mark bedoel eerder as 'n soliede akademiese werk vir vakkundig ingewydes.

Van Niekerk erken dat die voorgenoemde onderskeid nie definitief is nie: biografieë in beide kategorieë kan op “wetenskaplike navorsing” gebaseer wees en “suksesvol” of geslaag wees. Die enigste beduidende onderskeid, word aangevoer, is dat die biograaf in die geval van algemene biografieë op 'n “vryer, losser interpreterende manier” met die materiaal omgaan, terwyl in die wetenskaplike biografie die biograaf 'n “akademiese benadering” volg. Só vaagweg geformuleer bring die onderskeid vir kritici wat individuele gevalle moet beoordeel nie duidelikheid oor die noodsaaklikheid of selfs net bruikbaarheid daarvan nie. Vakkundig beskou kom die betoog oor as 'n teorie op soek na 'n onderwerp of soos by die Renders-skool van denke by die Biografie Instituut aan die Universiteit van Groningen waarna in die apologie verwys word, as 'n akademiese dissipline op soek na 'n bestaansrede.

By voorbaat (2): Die Roth-biografieë: Kritiek

Die onderskeid tussen algemene en akademiese biografieë duik ook in ander kontroversies op, hoewel nie altyd op so 'n direkte manier as met die Brink-biografie nie. In die uiteenlopende kommentare ná die verskyning van Philip Roth se amptelike biografie⁷ wat uiteindelik 'n stroom vrae geword het oor omtrent elke faset van die kulturele gebeurtenis wat die publikasie simbolies verteenwoordig het, figureer die onderskeid feitlik terloops. 'n Moontlike rede is dat (literêre) teorie in Amerika in sommige oorde sedert die 1990's traksie begin verloor het en akademiëci wat hulle sedertdien met biografie bemoei en uitlaat daarvoor merendeels praktiserende biograwe is en oor die algemeen meer belangstel in die praktyk as in die teorie van die biografie as genre. Die kruisstrome in die kulturele konteks waarin die biografie in die 21ste eeu in Amerika beoefen word en volgehoue eksperimentering met die vorm in uiteenlopende kontekste maak dit ook redelik onwaarskynlik dat 'n omvattende teorie binne die afsienbare toekoms geformuleer sal word. Nietemin voeg die uiteenlopende kommentaar oor die Roth-biografieë 'n verdere dimensie by 'n kwessie waaraan ek in die derde en vierde bydraes meer aandag gee, wat blyk 'n vakkundige stryd om die oorheersing van die terrein van biografie-studie(s) te wees.

Kwessies wat na vore gekom het tydens die Roth-debat en aansluit by dié rondom die Brink-biografie behels kontroversies rondom opdraggewing vir, en daarmee saam rondom gemagtigde en niegemagtigde biografieë; die beskikbaarheid van en beheer oor toegang tot materiaal; die fyn balans tussen “(on)voldoende” kritiese afstand ten opsigte van die materiaal en empatie (of nie) vir die subjek; die onsekere onderskeid dikwels tussen feite, fiksie en interpretasies in die “werklike” lewe en in die biografie; strukturele aangeleenthede; die invloed van uitgewers en die media op die openbare mening oor biografieë; die bedoelde en werklike

⁷ Bailey, Blake. 2021. *Philip Roth: The Biography*. New York: WW Norton.

lesers van 'n biografie en hulle plek in die kulturele diskoers en, meer algemeen, die ontvangs of “resepsie” van biografieë in die sosiale en akademiese domeine. Verder ook vakkundige kwessies soos die onderskeid tussen of oorvleueling van kategorieë soos *algemene – akademiese/wetenskaplike – literêre* biografieë waaroor daar nie duidelikheid is nie.

Hierdie kwessies, soos dié rondom die Brink-biografie ook, laat hulle geredelik aan die hand van (Roman) Jakobson se bekende sespunt-kommunikasiemodel sistematiseer: in probleme wat hulle oorsprong het aan die senderkant (die kompleks wat gevorm word deur opdraggewer, biograaf en uitgewer); dié wat met die teks en onderliggende kodes verband hou; dié wat skakel met die konteks(te) waarbinne die teks funksioneer; dié wat met die bemiddeling van die teks tussen sender en ontvanger te maak het (die sogenaamde kanaal waarlangs die boodskap gestuur word); en dié wat aan die ontvangskant ontstaan. In die praktyk is die werking van die model kompleks as wat statiese voorstellings dikwels laat blyk. Die oorspronklike model is dan ook sedert Jakobson – en sy inspirasie Karl Bühler – se werk oor die jare uitgebrei, herhaaldelik verfyn en omvorm om die werking van tekste in uiteenlopende, komplekse kommunikasienetwerke beter te help verduidelik. Een van die basiese lesse wat navorsers egter by Jakobson en sy opvolgers sou geleer het, is dat in die praktyk tekste (dus biografieë ook, én teoretiese besprekings daaroor) nie as losstaande entiteite funksioneer nie en dat verduidelikings wat dié feit uit die oog verloor by voorbaat gevaar loop om die waarde van tekste binne die wyer kulturele diskoers te verskraal, iets wat lesers ook met die lees van die stukke in hierdie projek in gedagte kan hou.

Die aanleiding vir die omstredenheid van die Roth-biografie(ë) was 'n reeks voorvalle waarby Roth se amptelike biograaf betrokke was en wat aanvanklik op die oog af niks met die biografieë self te doen gehad het nie – opvallend baie soos dit die geval met die omstredenheid rondom die Brink-biografie was. Soos dikwels ook die geval is by kontroversies rondom biografieë sedert Freud se psigoanalitiese teorieë die twintigste eeuse sosiale verbeelding begin aanvuur het, was seksuele (wan)gedrag in die lewe en werk van beide die biograaf en sy onderwerp die spreekwoordelike vuurhoutjie by die lont. Berigte oor aanklagte teen die biograaf weens seksuele voorbereiding van jong skoolmeisies in sy sorg toe hy 'n onderwyser was en die verkragting later van een van hulle en van 'n kollega in die uitgewersbedryf het saamgeval met die bekendstelling van die biografie in die media en het binne weke vir die uitgewer en die eksekuteurs van Roth se nalatenskap in 'n probleem ontwikkel wat nie geïgnoreer kon word nie. Die uitgewer se reaksie (onder druk) was om die biografie aan die mark te onttrek en die kontrak met die biograaf op te skort, terwyl die eksekuteurs 'n tyd lank oënskynlik hulpeloos moes toekyk hoedat 'n geleentheid wat bedoel was om Roth se reputasie en statuut spoedig ná sy dood formeel te konsolideer, oorskadu word deur die skandaal rondom die biograaf. Dit was immers die verskyning van 'n amptelike biografie van 'n skrywer wat ten spyte van die omstredenheid van sy lewe en sy werk én te midde van toenemende kulturele bevraagtekening van die blote idee van groot skrywers, groot romans en 'n groot letterkunde in sommige kringe vereer is as “die laaste groot” Amerikaanse romanskrywer. 'n Skrywer wat skouers geskuur het met presidente en groot name in die rolprent-, teater- en literêre wêreld – 'n *celebrity*, 'n ster. En 'n geleentheid wat die boek in die openbare verbeelding moes vestig as die enigste deur Roth self gemagtigde biografie. In direkte kompetisie met die tweede, wat ironies genoeg, vier weke voor die amptelike biografie byna onopgemerk by 'n akademiese uitgewer verskyn het; in dié geval 'n biografie⁸ wat Roth

⁸ Nadel, Ira. 2021. *Philip Roth: A Counterlife*. Oxford University Press.

voor sy dood aktief probeer verhinder het deur regsdreigemente, die weerhouding van dokumente en die weiering van toestemming aan die biograaf om uit sy werk te mag aanhaal. Stappe wat uiteindelik 'n wesenlike impak gehad het op die struktuur van die uiteindelijke biografie, soos akademiese besprekings daarvan toon.

Aanvanklik het dit gelyk of die eksekuteurs maar vir lief geneem het daarmee dat die biograaf die skandaal kaap en met hulle implisiete goedkeuring die Roth-biografie laat verskyn het by 'n uitgewery wat reeds 'n reputasie opgebou het vir die uitgee van “bedenklike” boeke wat die norme van die Amerikaanse samelewing uitdaag. En op die koop toe 'n wyd aangekondigde kontrak met die uitgewer sluit om 'n memoir oor die skandaal te publiseer waarin hy volgens die reklame-materiaal verskeie “affiniteite” tussen hom en die onderwerp van sy biografie sou aantoon, 'n “bekentenis” wat onverwags aansluit by 'n waarneming deur een van die resensente⁹ van die Brink-biografie oor die waarskynlike affiniteite tussen Brink en sy biograaf en gewig verleen aan haar voorstel aan navorsers om 'n psigoanalitiese ondersoek daaroor te onderneem. Toe die eksekuteurs van die Roth-nalatenskap wel tot aksie oorgaan, was dit beslis. Die private Roth-argief is agter slot en grendel geplaas en ingevolge 'n vroeë stipulasie van Roth sou sekere van die persoonlike dokumente waartoe die biograaf eksklusiewe toegang gehad het en wat prominent in die biografie figureer, vernietig word. Wat onder andere sou meebring dat Roth-navorsers en toekomstige biograwe nooit die geleentheid sal kry om die feitlikheid van die amptelike biografie te kontroleer nie en die amptelike biografie *de facto* “die definitiewe biografie” sal bly. Die ooreenkomste met die nagevolge van die kontroversie rondom die Brink-biografie is ook hier ooglopend. In die lig van die behandeling van Brink se weduwee deur die biograaf en die uitgewer en ernstige besware deur kritici oor die beskikbaarstelling van die joernale aan die biograaf is daar 'n kans dat die materiaal wat die basis van die biografie gevorm het nie weer – of minstens nie gou weer – aan voornemende navorsers beskikbaar gestel sal word nie.

Steeds aan die produksiekant van die kommunikasieketting, het daar ook ander bewyse aan die lig gekom van die uiterstes waartoe Roth gegaan het om nie net sy biograaf self aan te wys nie, maar ook om die soort beeld wat sy gemagtigde biografie van hom sou voorhou, te beheer. En Roth het nie 'n droë akademiese biografie in die oog gehad waarin sy lewe en werk krities afstandelik op mekaar afgestem word nie, maar een wat hom “warts and all” in al sy “interessante” kompleksiteit sou toon; een wat nie sou wegsram van die walglike (*repellent*) nie, maar een wat sy “kant van die saak” sou stel. Wat op die oog af kontra-intuïtief oorkom, maar te midde van die Amerikaanse biografiese eksperimenteerlus rondom die millenniumwending, en sedertdien, boeiende moontlikhede vir die eweneens eksperimenteerlustige skrywer sou oopmaak waarvan sy biograaf dalk onbewus was (meer hieroor verder aan).

Die resepsie/ontvangs van die Roth-biografieë regverdig 'n afsonderlike studie. Opnames toon 'n uiteenlopende belangstelling in die twee biografieë ten spyte daarvan dat die akademiese biografie nie as sodanig bemark word nie en voornemende lesers hulle hoofsaaklik deur die posisionering van die uitgewer, Oxford University Press, moet laat lei. Om 'n beter begrip te kry van waar die swaartepunt van die biografiese diskoers oor *celebrity*-skrywerfigure soos Roth en Brink en ander skrywers lê en wat die kulturele invloed van die akademiese diskoers oor literêre biografieë in die 21ste eeu is, moet navorsers eerstens 'n beeld probeer vorm van wie die werklike lesers van dié soort biografieë is, hoeveel boeke in die voorskryfmark verkoop

⁹ Hambidge, Joan. 2019. Openhartig, ongehoord en totaal onverbloemd. *Beeld*, 20 Mei 2019, p. 9. https://www.netwerk24.com/Vermaak/Boeke/openhartig-ongehoord-en-totaal-onverbloemd-20190519?fbclid=IwAR3dNsmCZqzi2e7-swu4NJnm4_AfjVscq1Un1OIAHAefmTgAY0Pf3qE_9BU

word en hoeveel aankope byvoorbeeld deur biblioteke is. Daarvoor is betreklik akkurate verkoopsyfers nodig; navorsing in die verband word egter tans nog deur peperduur NielsenBookData-subskripsies aan bande gelê. 'n Opname by Amazon en Goodreads se webtuistes vroeg in 2025 toon egter wel dat sedert die verskyning van die twee werke in 2021 47 lesers een of ander rangordening aan die akademiese biografie toegeken het teenoor 1 788 graderings van die gemagtigde “algemene” biografie. Die laasgenoemde is eweneens nie watwonders nie, veral wanneer die verkoopsyfers van die biografieë van sommige ander sogenaamde glans- en kultusfigure¹⁰ in aanmerking geneem word. Die 2020-biografie¹¹ (die negentiende of twintigste tot dusver, afhangende van kriteria) van Sylvia Plath, wat sedert haar dood in 1963 'n kultusfiguur geword het, het intussen 4 107 graderings en 840 resensies op Goodreads gelok plus 1 082 graderings op Amazon. Die graderings van die Brink-biografie teen vroeg 2025 was 'n somtotaal van 40.

Die Literary Hub-platform lys en verskaf skakels na 37 resensies van die “algemene” Roth-biografie in die hoofstroommedia en in ander publikasies wat aan die bespreking van nuwe boeke toegewy word. Dié besprekings, wat meestal vóór die amptelike publikasiedatum (en vóór die skandaal) verskyn het as deel van die uitgewer se vooraf bemarkingsveldtog, wissel van positief tot entoesiasies. Tog was daar selfs voordat die aanklagte teen die biograaf in die media verskyn het ook resensente wat vrae gehad het: byvoorbeeld oor die manier waarop Bailey hom in Roth se lewensverhaal ingeskryf het, sy gebrek aan kritiese afstand van sy onderwerp, die grotendeels eensydige aanbieding van Roth se twistes met sy voormalige vroue en sy oormatige klem op die skrywer se sekslewe en huwelike; daarteenoor, die betreklik min aandag wat aan Roth se oeuvre bestee word.

Daar was min algemene bespreking in die hoofstroommedia oor Nadel se akademiese Roth-biografie en die ontvangs daarvan was oor die algemeen louwarm, wat, soos hier bo blyk, strook met die algemene ontvangs deur lesers op elektroniese platforms. Vakkundige kritiek wat mettertyd in toegewyde (vak)tydskrifte soos Roth Studies begin verskyn het, toon die slaggate waarin biograwe met analitiese, wetenskaplike biografieë kan trap en ook hoedat kritici na presies dieselfde gegewens kan kyk en tot radikaal uiteenlopende gevolgtrekkings kom. Een kritikus het byvoorbeeld lof gehad vir die wyse waarop die biograaf die skrywer se lewe en werk uitvoerig op mekaar afstem en van die biografie 'n “waardevolle toekomstige naslaanbron” maak ('n “literêre biografie” in een van die gebruike van die term). 'n Ander, daarteenoor, het die aanname in die biografie dat die skrywer se werk en lewe op 'n direkte manier in verband gebring kan word, as “onkrities” afgemaak en die biograaf gekritiseer as “toondoof” vir Roth se ironiese werkwyse. Roth het oor jare aantoonbaar uit sy pad gegaan om sowel in die algemene omgang as in sy kreatiewe werk bepaalde indrukke of persepsies oor/van hom te bevorder, net om hulle daarna weer te destabiliseer. In die proses het hy 'n “outobiografiese” oeuvre tot stand gebring wat gekenmerk word deur 'n volgehoue eksperimentering met “outeurskap, waarheid, misleiding, toedigting, geheue, representasie en identiteit” en daarop gemik is om alle sekerheid of vastigheid vir die ontvangers van sy tekste te ondermyn.

¹⁰ Byvoorbeeld dié van twee lede van die Britse koninklike familie: dié van die destydse prinses van Wallis, Diana, waarna JC Kannemeyer in 'n voordrag verwys het oor probleme wat die ontwikkeling van die literêre biografie in Afrikaans aan bande gelê het en *Spare*, die biografie-cum-memoir van die prinses se jongste seun, wat tans die status beklee as “die vinnigstverkopende biografie in die geskiedenis”.

¹¹ Clark, Heather L. 2020. *Red Comet: The Short Life and Blazing Art of Sylvia Plath*. New York: Alfred A. Knopf.

Die gevolg is dat sommige kritici Bailey se gemagtigde biografie, op grond van Roth se volgehoute inmenging en “manipulasie”, as ’n voortsetting van die skrywer se eksperimentering sien; ’n strategie wat van Roth in ooreenstemming met die trajek van sy oeuvre die spookskrywer (of minstens medeouteur) van sy eie biografie sou maak. Waarmee ’n ander gebruik van die termpaar “literêre biografie” geaktiveer word wat in ’n postmoderne konteks ’n spesifieke betekenistoepassing aanneem: dié van die biografie as (’n onstabiele) literêre teks. Dusdoende beweeg die navorser op die terrein van kontroversies wat met die teks en die kodes wat dit onderlê te make het, asook met die kontekstualiserende kanale waarlangs tekste tussen senders en ontvangers bemiddel word.

By voorbaat (3): “Literêre biografie”

Dit mag die moeite werd wees om hier vooraf te let op ’n paar maniere waarop die termpaar “literêre biografie” in die literêre diskoers gebruik word, omdat meer duidelikheid hieroor in die teoretiese stukke wat in die vooruitsig gestel is kan help om die akademiese vyandigheid uit sekere oorde oor die omgang met biografie in ’n literêre konteks beter te begryp.

“Literêre biografie” akkommodeer verskeie betekenistoepassings; ek wys op drie wat pertinent vir die huidige doeleindes ter sake is:

1) Die termpaar word onder andere gereeld gebruik om losweg te verwys na wat JC Kannemeyer verkies het om eerder “skrywersbiografieë” te noem: algemene biografieë van digters, dramaturge en prosaskrywers wat ’n bepaalde statuur in die literêre kanon en/of ’n vergelykbare status in die openbare lewe verwerf het wat ’n sistematiese oorsig oor die verloop van so ’n skrywer se persoonlike en openbare lewe sou regverdig. Sulke biografieë was op ’n tyd baie hagiografies van aard – ’n viering van die prestasies van die gebiografiseerde onderwerp. Die opkoms van die psigoanalise en die invloedryke voorbeelde van Freud en die Britse biograaf Lytton Strachey het die aandag van literêre biograwe in die twintigste eeu egter toenemend laat verskuif na persoonlike aspekte van die skrywer se lewe wat voorheen as taboe beskou is. Voorbeelde in Afrikaans sluit in Leon Rousseau se biografie van Eugène Marais waarin aandag gewy word aan Marais se morfiënverslawing, JC Kannemeyer se biografie van CJ Langenhoven wat onder meer ook die skrywer se drankverslawing beskryf, JC Steyn se Van Wyk Louw-biografie wat Louw se buite-egtelike verhouding met die digter Sheila Cussons betrek en die genoemde Brink-biografie van De Kock met sy swaar klem op die skrywer se sekslewe wat kritiek uitgelok het.

Spesifieke gebruiksvoorbeelde laat blyk dat daar onderliggend aan die bogenoemde toepassing van die termpaar dikwels ’n kulturele standaard veronderstel is/word wat bepaal dat hoë of groot letterkunde die hoogtepunt van ’n kultuur is waarin literêre skrywers die topposisie beklee. “Literêre biografieë” in dié konteks sluit weliswaar dikwels ook biografieë in van ander kreatiewe verteenwoordigers van die kulturele groep, byvoorbeeld musici, kunstenaars, argitekte, hoewel in mindere posisies, soos wanneer Kannemeyer se biografie van sy vriend, die argitek Hannes Meiring, ook vermeld word wanneer sy literêre biografieë ter sprake kom. Dié, meestal onuitgesproke, kulturele vooroordeel bring ook mee dat besprekings oor “die literêre biografie” dikwels sonder verduideliking ’n diskoers word oor “die biografie” sonder meer, waar die (meestal ongedefinieerde) “literêre biografie” diens doen as prototipe van die genre in die geheel.

Van die kritiek wat Steyn se “lewensverhaal” van Louw uitgelok het dui egter op ’n tweede gebruik van die termpaar. Te midde van groot lof wat die biografie toegeswaai is, was daar ook kritiek oor die (te) min aandag in die “verhaal” aan Louw se digkuns, wat insiggewend

is wanneer dit saamgelees word met die kritiek op wat kritici ervaar het as Steyn se afskeep van die verhouding tussen Louw en Cussons in weerwil van die bewese kreatiewe neerslag van dié verhouding in die werk van albei digters. 2) Die tweede gebruik van die termpaar dui naamlik op 'n klemverskuiwing in verwagtinge van wat literêre biografieë is en doen. In dié betekenistoepassing verwys die termpaar na biografieë waarin die biograaf 'n vakkundig onderlegde lesersgroep in die oog het en die klem laat val op die kreatiewe prestasie van die skrywer binne die raamwerk van sy lewensverloop en die tyd waarin hy geleef het en aktief was, en veral die maniere waarop dié fasette mekaar onderling beïnvloed of weerspieël, op die manier wat Nadel (hier bo) probeer doen het.

Opvallend was voorbeelde van literêre biografieë binne dié “kategorie” tot min of meer die laaste dekade van die vorige eeu merendeels biografieë deur “manlike biograwe” oor “manlike skrywers”. Ook hierdie gebruik veronderstel derhalwe 'n meestal onuitgesproke vooroordeel, soos wanneer die relatief min literêre biografieë oor vroueskrywers byvoorbeeld ter sprake kom. Vrae oor die onderverteenwoordiging van vroue in die literêre kanon word dikwels met teenvrae beantwoord. In die Amerikaanse hoofstroommedia was daar in 2013 byvoorbeeld nog die vraag oor waar die groot Amerikaanse roman deur 'n vroueskrywer dan is? Die vooroordeel resoneer ook in Afrikaanse kritici se “verbasing” oor die aantal biografieë en biografiese studies wat al oor Ingrid Jonker verskyn het sedert haar dood in 1963, terwyl (manlike) literatore haar meestal as 'n “mindere figuur” in die Afrikaanse letterkunde waardeer (het); of in die oordeel oor Elisabeth Eybers, wat lank bloot as “'n aanvullende figuur” in die vroeë Afrikaanse kanon gereken is; of in Olga Kirsch se geval, oor wie se biografie daar in 2018 ook polemieks was, en wat op die koop toe as 'n figuur “buite” die Afrikaanse hoofstroomkultuur geposisioneer word. Dit resoneer ook in die verwondering oor die steeds groeiende biografie-“industrie” rondom Sylvia Plath, wie se literêre statuut grootliks eers ná haar dood (en danksy haar destyds vervreemde eggenoot, Ted Hughes) gevestig is. Dieselfde vooroordeel “verklaar” deels dalk ook die feit dat daar nog nie 'n literêre biografie oor Cussons verskyn het nie.

Dit is dikwels hierdie “sub-kategorie” van die literêre biografie wat op die spel is wanneer die akademisering van die beoefening en bestudering van die biografie ter sprake kom en “teorie” bygehaal word om 'n verbandlegging tussen 'n skrywer se lewe en sy literêre oeuvre te regverdig. Nadel se Roth-biografie en die kritiese reaksies daarop gee 'n aanduiding van die problematiese aard van dié gebruik. Sommige kritiese besprekings maak byvoorbeeld die punt dat Nadel ten spyte daarvan dat hy dit as doelwit vir homself gestel het en ten spyte van sy nougesette afstemming van die lewe en die werk van Roth nie 'n oortuigende “psigobiografie” tot stand kon bring nie. Omdat hy op die openbare rekord moes steun vir materiaal vir die biografie en 'n oorfloed fyn besonderhede as bewyse moes aanbied, was die mening onder kritici dat die resultaat eerder 'n “sosiobiografie” is wat die subjek en sy oeuvre in 'n reeks sosiale kringe inbind as wat dit insig in Roth die uitsonderlike man en sy werk bied.

3) Nog 'n gebruik van die termpaar wat aandag verdien, plaas die “literariserende” aspek van biografieë – (veral) in reaksie op die postmodernisme – op die voorgrond. Hiermee word bedoel die inspan van strategieë wat tradisioneel gebruik sou word om die status van 'n teks binne die literêre domein (as fiksie) te sinjaleer, soos wanneer Kannemeyer, Langenhoven se biograaf, in 'n andersins konvensionele biografie¹² 'n raamvertellingstegniek inspan om die biografie te help orden of wanneer die biograaf van Sarah Goldblatt – laasgenoemde eksekuteur en intieme vertroueling van Langenhoven – na aanleiding van die enigma van die twee se

¹² Kannemeyer, John Christoffel. 1995. *Langenhoven, 'n Lewe*. Kaapstad: Tafelberg.

verhouding haar biografie¹³ as 'n speurverhaal struktureer. Bailey se Roth-biografie is 'n komplekser en meer ambivalente geval soos ek probeer aantoon. 'n Meer ekstreme Afrikaanse voorbeeld van 'n biografie wat die poreuse grense tussen feite, interpretasie en fiksie uitdaag en literêr kompliseer, is Stephanus Muller (2014) se biografie¹⁴ van die modernistiese komponis Arnold van Wyk, *Nagmusiek*, wat belangrike pryse vir beide fiksie en niefiksie verower het.

Die gebruik van die termpaar *resoneer*, soos in die voorbeeld van Kannemeyer se Langenhoven-biografie (hier onder), meer algemeen in konvensionele akademiese beskouings wat op die biografie as 'n narratiewe literêre aktiwiteit fokus. Dit is opvattinge wat die klem laat val op die narratiewe sintese van die lewe-en-werk in biografieë in teenstelling tot biografieë wat volstaan met 'n beredeneerde (rasionele) uiteensetting van die analitiese of tematiese geleidinge van die lewe en die werk. Hiermee, voorlopig, enkele voorbeelde van die tipe komplikasies waartoe 'n "losse" gebruik van die termpaar aanleiding kan gee: (a) So byvoorbeeld het sommige resensente, ten spyte van Kannemeyer se aandrang daarop dat biograwe nie literêre kunstenaars (romanskrywers) is nie (en by implikasie dat biografieë nie as/soos romans hanteer behoort te word nie), sy Langenhoven-biografie aangeprys juis omdat dit "soos 'n roman" lees (met ander woorde soos 'n roman gestruktureer is), terwyl ander die volgehoue litanie van besonderhede in die biografie opgemerk en gekritiseer het. b) In die genoemde studie van die Van Wyk Louw-biografie gebruik Van Coller (2020) ook, onder andere, die idee van die biografie "as roman", as *literêre teks*, as teoretiese grondslag om die gebreke uit te wys van wat Steyn persoonlik as 'n *ongekunstelde feitelike narratief*, "verhaal" of "kroniek", van Louw aangebied het. c) En in 'n bespreking van Bailey se gemagtigde Roth-biografie in *The New York Times* prys Cynthia Ozick *Philip Roth. The biography* (anachronisties) aan as "'n narratiewe meesterstuk" in die 19de eeuse realistiese tradisie van Dostojefski:

19th-century novel lives on. Its name today is Biography; its nature is that of Dostoyevskian magnitude. And Blake Bailey's comprehensive life of Philip Roth – to tell it outright – is a narrative masterwork both of wholeness and particularity, of crises wedded to character, of character erupting into insight, insight into desire, and desire into destiny. Roth was never to be a mute inglorious Milton. To imagine him without fame is to strip him bare.¹⁵

Vorentoe

Wanneer die ontvouende akademiese diskoers oor die (literêre) biografie in die Afrikaanse en Nederlandse konteks(te) teen dié agtergrond beskou word, word dit duidelik dat in bepaalde kontekste spesifieke gebruiksmoontlikhede van die termpaar strategies geaktiveer word om die "literêre biografie" af te speel teen die teoreties begeleide of wetenskaplike biografie waarvan die Groningense Biografie Instituut onder andere 'n voorstander is. In die debat, waarop in die derde en vierde opstelle teruggekom word, word die "literêre biografie" dissiplinêre strategies geposisioneer om in te staan vir alles wat (sommiges in) die akademiese gemeenskap

¹³ In Afrikaans: Malherbe, Dominique. 2021. *Op Soek na Saartjie: Langenhoven se Geheime Liefde*. Kaapstad: Tafelberg. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlabk&db=nlabk&AN=2905953> - In Engels: Malherbe, Dominique. 2021. *Searching for Sarah: The Woman Who Loved Langenhoven*. Cape Town: Tafelberg.

¹⁴ Muller, Stephanus (en Arnold Van Wyk). 2014. *Nagmusiek*. Johannesburg: Fourthwall Books.

¹⁵ Ozick, Cynthia. 2021. His life as A man. *New York Times Book Review*, 11 April 2021. <https://www.proquest.com/magazines/his-life-as-man/docview/2510531759/se-2> (toegang bevestig op 17 Julie 2025).

meen “gevaarlik” is omtrent die biografie as genre en die rede waarom dit in ’n akademiese konteks “gereguleer” behoort te word.

Biograwe reflekteer eeue al oor die biografie: oor die uitdagings van die genre en oor hulle werkwyses. Hulle beskouings en veralgemenings reflekteer merendeels eie praktyke, by tye “in gesprek” met ander, maar vorm ’n lang, ryk tradisie wat met vrug bestudeer kan word. Akademiese navorsers het eers regtig in onlangse dekades sistematies begin kennis neem. Die opkoms van ’n toegewyde akademiese belangstelling in die biografie dateer soos reeds gemeld drie, vier dekades terug. Die toedrag van sake laat verskeie vrae in die midde. Byvoorbeeld: waarom juis ’n “wetenskaplike” benadering, waarom juis nou op dié tydstip? Waarom is die literêre biografie só ’n probleem vir sommige wetenskaplikes? En: het die wetenskaplike diskoers daaroor (al) die antwoorde? Hierdie is van die vrae wat ek veral in die twee “teoretiese” bydraes aan die orde stel en binne ’n historiese raamwerk probeer posisioneer. Eers, egter, vra ek die vraag: wat kan kontroversies oor en na aanleiding van literêre biografieë ons meer algemeen leer?

Biografie in konteks – wat kontroversies ons kan leer: 1) Leon de Kock en André P Brink en die spel van liefde

Biography in context – what we may learn from controversies: 1) Leon de Kock and André P Brink en die spel van liefde

RONÉL JOHL

Emeritus professor

Skool vir Tale

Universiteit van Johannesburg

Suid-Afrika

E-pos: csjohl@uj.ac.za

ABSTRACT

Biography in context – what we may learn from controversies: 1) Leon de Kock and André P Brink en die spel van liefde

On a re-reading of certain newspaper reviews of the Afrikaans version of Leon de Kock's biography of André P Brink, it is striking that (Afrikaans) literary academics have generally been reluctant in venturing out on matters that could be argued to fall strictly "outside the boundaries" of the work under discussion, even if these matters involved issues that closely affect the text, such as: (1) the impact of the controversial genesis and publication history of the Brink biography on the text and (2) the perceived synergy between the biographer's (general) behaviour towards women – as it came to light before and at the time of the book's launch – and his treatment of the many women in the biography.

Moreover, in academic literature on biography, there are regularly statements suggesting that academics are generally still "afraid" of the biography as a genre. For example, in a review article of the Afrikaans version of the Brink biography, Annemarié van Niekerk mounts a defence of the biography, starting off with a reference to the lingering reputation of the biography as "disrespectable", "dangerous", a "hybrid". This supposedly "untamed" nature of the genre often serves as motivation to withdraw the discourse on biography within the safe confines of the academic disciplines, where controversial topical issues seemingly do not have to be adjudicated, but rather be avoided, which Van Niekerk also does in her article review. The question, however, then becomes, among other things, which of the academic disciplines should assume the responsibility of formulating a general theory of biography (this is a question I would like to examine in further pieces). At present, there is still no satisfactory theory of biography.

The current article takes as a starting point the idea of the (literary) biography as a text within a social-historical communication network, an approach which involves, among other things, that the biography is not withdrawn from any controversies that may surround it. A communication network model makes it possible to account for various connections which a text (biography) enters into and maintains across time and space in particular contexts of the

Datums:

Ontvang: 2024-04-15

Goedgekeur: 2025-07-23

Gepubliseer: September 2025

communication with different elements: from its origins and production to its reception. A second premise assumes that particular facets of the surrounding reality in which each text is embedded also take the form of texts (marketing pieces, announcements, reports, interviews, etc.). In the case of so-called epitexts, this involves those texts surrounding a particular text (biography) that may influence its reception and interpretation. A third premise holds that the collection of epitexts that surround a contested main text can be constructed as a narrative in order to shed light on the main text (biography). It is hoped that this can be done in ways that do not skirt the complex issues of the text-in-communication (the biography in context), and honour the integrity of the process.

The reconstruction of the epitext of Leon de Kock's literary biography of Brink, André P Brink en die spel van liefde, has yielded data that destabilise the main text and seem to put in question claims about the scientific integrity of the biography, an observation which a critical textual study of the biography itself could usefully explore in greater depth.

KEYWORDS: literary legacy, literary widows, controversial biographies, public text, epitext as narrative, communication network model, sender complex, epitext as narrative, context, paratext

TREFWOORDE: literêre nalatenskap, literêre weduwees, omstrede biografieë, openbare teks, epitekse as narratief, kommunikasienetwerkmodel, senderkompleks, epitekse, konteks, parateks

OPSOMMING

By 'n herlees van resensies oor Leon de Kock se 2019-biografie van André P Brink, *André P Brink en die spel van liefde*, is dit opvallend dat Afrikaanse literêre akademici oor die algemeen lugtig was om hulle uit te laat oor omstrede sake wat dalk geredeneer sou kon word streng "buite die grense" van die werk onder bespreking val, al het dit kwessies betrek wat blyk die teks ten nouste raak. Dit sluit in kwessies soos: 1) die impak van die omstrede ontstaan- en publikasiegeskiedenis van die Brink-biografie op die teks en 2) raakpunte tussen die biograaf se (algemene: buite-tekstuele) optrede teenoor vroue soos dit voor en ten tye van die bekendstelling van die boek aan die lig gekom het en sy hantering van vroue in die biografie self.

In akademiese literatuur oor die Brink-biografie was daar uitsprake wat daarop dui dat akademici oor die algemeen nog "bang is" vir die biografie as genre. Annemarié van Niekerk (2019) verwys byvoorbeeld in 'n resensie-artikel van *André P Brink en die spel van liefde* onder andere na die voortslepende reputasie van die biografie as "onrespektabel", "gevaarlik", 'n "baster". Dié veronderstelde "ongetemdheid" van die genre dien dikwels as motivering om die diskoers oor die biografie as genre terug te trek binne die veilige grense van die akademiese dissiplines, waar daar nie oor kontroversiële aktuele aangeleenthede uitspraak gelewer hoef te word nie, wat Van Niekerk ook in haar LitNet-resensieartikel doen. Die vraag word egter dan onder andere watter van die akademiese dissiplines die verantwoordelikheid moet aanvaar om 'n algemene teorie van die biografie te formuleer (dit is 'n vraag wat ek in verdere stukke in meer besonderhede onder die loep neem). Tans is daar nog nie 'n bevredigende omvattende teorie van die biografie nie.

Die huidige artikel neem die idee van die (literêre) biografie as 'n teks in 'n sosiaal-historiese kommunikasienetwerk as vertrekpunt; dit behels onder meer dat die biografie nie aan die kontroversies wat dit omring, onttrek word nie. 'n Kommunikasienetwerkmodel maak dit vir navorsers onder andere moontlik om verbande te verreken wat 'n teks (soos die biografieë wat in hierdie en die volgende bydrae ter sprake is) oor tyd en ruimte heen, in bepaalde

kontekste van die kommunikasie, met verskillende elemente aangaan en handhaaf: van die ontstaan en produksie van die teks af tot die ontvangs daarvan. 'n Tweede vertrekpunt is dat sekere fasette van die omringende werklikheid waarin elke teks ingebed is self ook die vorm aanneem van tekste: bemarkingstukke, bekendstellings, berigte, onderhoude, ensovoorts. Wanneer dit gaan om wat Gérard Genette die “epiteks” genoem het, behels dit daardie tekste wat 'n bepaalde teks (biografie) omring wat die ontvangs en interpretasie daarvan (kan) beïnvloed. 'n Derde vertrekpunt stel dit dat die versameling epitekste wat 'n kontroversiële hoofteks omring as 'n ontvouende narratief gekonstrueer kan word wat kan help om lig op die hoofteks (biografie) te werp. Die veronderstelling (hoop) is dat dit kan geskied op wyses wat die kompleksiteit van die betwiste teks-in-kommunikasie erken en die integriteit van die proses self sal bewaar.

Die rekonstruksie van die epiteks van *André P Brink en die spel van liefde* het 'n aantal gegewens opgelewer wat die hoofteks ooglopend destabiliseer en 'n vraagteken plaas agter die wetenskaplike integriteit van die biografie, 'n waarneming wat 'n kritiese teksstudie van die biografie self vrugbaar verder sou kon ondersoek.

Inleidend

In die Vooraf tot die twee opstelle oor die biografieë van André P Brink en Philip Roth wat hier verskyn, het ek in meer veralgemenende terme verwys na die rol wat gebeurte buite tekste om dikwels speel om die voeë en nate van tekste en opvattinge daaroor in die sosiale en akademiese kontekste teen die lig op te hou vir kritiese beskouing; en ook na hoe sulke kwessies dikwels die reaksies van ontvangers van spesifieke tekste in die praktyk beïnvloed. Die probleme en kontroversies rondom en oor die genoemde biografieë wat ek verder aan wil beskryf kan gelees word as teksboekvoorbeelde van verskeie probleme wat meer algemeen voorkom en is bedoel om as 'n soort kortbegrip te dien met die oog op verdere bespreking.

Uit die resensies oor *André P Brink en die spel van liefde* blyk dit dat resensente oor die algemeen lugtig is om hulle uit te laat oor kwessies wat “buite die grense” van die literêre biografie onder bespreking val, selfs al is dit kwessies wat die teks ten nouste raak. Dit is byvoorbeeld opvallend dat in die Afrikaanse besprekings van dié biografie geen resensent byvoorbeeld enige direkte vrae oor die biograaf se kwalifikasies gehad het nie: Wat was dit wat De Kock die geskikste kandidaat gemaak het om “die definitiewe biografie” te skryf van een van dié belangrike figure in die Afrikaanse literêre lewe? Het hy, om mee te begin, soos hy in 'n onderhoud te kenne gegee het, wel die nodige akademiese oorsig oor en insig in Brink se omvangryke literêre en teoretiese bydraes in Afrikaans gehad, en oor die akademiese werk wat in Afrikaans (en in ander tale) oor hom onderneem is? Dié vraag, kan 'n mens redeneer, is tog belangrik, omdat 'n omvattende akademiese biografie die biograaf se oorspronklike verklaarde doel was; en wat sekere resensente derhalwe ook verwag het. Dit is verder ook belangrik omdat die biografie wat verskyn het, minstens in teorie, moet instaan vir een wat kon gewees het, maar nooit gematerialiseer het nie. Die biograaf laat blyk naamlik in 'n voetnoot in sy biografie dat Brink voorheen deur JC Kannemeyer genader is met die versoek om sy biografie te skryf en dat hy dit van die hand gewys het.

Dit wil verder voorkom of resensente nie 'n probleem daarin gesien het om die Afrikaanse weergawe van die biografie sonder meer as die oorspronklike teks te aanvaar en te hanteer nie; sonder inagneming byvoorbeeld van verskuiwings wat dalk ingesluip het en sonder om die sosiokulturele en spesifiek letterkundige implikasies te oorweeg van die feit dat die Brink-biografie in Engels verskyn het met 'n swak versorgde vertaling in Afrikaans (waaroor wel

kommentaar gelewer is¹⁶) kort daarna, asof die taal waarin en kultuur waarbinne die skrywer sy primêre bydrae gelewer het 'n ignoreerbare gegewe is. Die Engelse titel van die biografie ('n periteks-element wat hier onder verduidelik word) met sy Prufrock-verwysing trek Brink trouens in die Engelse invloedssfeer in; met watter doel? Boonop versterk die titel van die Afrikaanse weergawe die vermoede dat die twee tekste dalk ook nie noodwendig spieëlbeelde van mekaar is nie.

Daar was ook nie vrae oor wat die gevolge vir die voortgesette beoefening van die literêre biografie in Afrikaans kan wees van die sensasionaliserende klemverskuiwing wat die biograaf teen die wense van Brink se weduwee ten opsigte van die fokus van die biografie aangebring het nie. Joan Hambidge het wel die kwessie van die beskikbaarmaking van Brink se dagboeke aan die biograaf opgeneem, maar op ander platforms,¹⁷ nie in die resensie nie, waar dit deel sou kon word van die literêr-kritiese diskoers oor die etiese uitdagings en implikasies van die optrede van biograwe sover dit die materiaal aangaan waarmee hulle werk, die onderwerp waaroor hulle rapporteer en die lesers vir wie hulle skryf.

Aansluitend by die bogenoemde, is daar vrae wat gevra kan word oor die strategieë wat ingespan is om Brink se weduwee te stereotipeer en onskadelik te stel ten einde 'n biografie uit te gee wat volgens die biograaf se eie bekentenis daarop gemik was om Brink se reputasie skade te berokken. Vrae ook oor die dubbele rol wat die uitgewer, die biograaf en die media gespeel het om die biografie vooraf met die oog op die algemene leserspubliek te sensasionaliseer, terwyl uittreksels¹⁸ uit die keurdersverslae terselfdertyd ingespan is om die ontvangs van die biografie as ernstige navorsing te bevorder.

Die oorsprong van elkeen van die bogenoemde probleme en kontroversies lê, soos verduidelik in die “Vooraf”, aan die senderkompleks se kant in die kommunikasienetwerk en het in die loop van die openbare diskoers rondom die biografie in die media (lees: in die versendingskanaal) aan die lig gekom: via advertensiemateriaal, berigte, onderhoude en gepubliseerde uittreksels uit die biografie – elemente met ander woorde van Gérard Genette (1997) se “epiteks” (wat saam met elemente van die “periteks” die “parateks” vorm). Google se KI-assistent was so hulpvaardig om die volgende Afrikaanse vertaling uit Wikipedia aan die hand te doen vir “parateks”: “In literêre interpretasie is parateks materiaal wat 'n gepubliseerde hoofteks omring wat deur die skrywers, redakteurs, drukkers en uitgewers verskaf word. Hierdie bygevoegde (of bykomende – rj) elemente vorm 'n raam vir die hoofteks, en kan die resepsie van 'n teks of die interpretasie daarvan deur die publiek verander.” Epiteks speel ook in die ontvangs van (literêre) biografieë 'n rol, wat meebring dat die kwessies wat hier bo genoem is ook vir die kritiek en teorie van biografieë implikasies het.

Die doel met die twee stukke wat hier verskyn is om in die lig van die voorafgaande die kontoere van die openbare diskoers rondom die biografieë van André P Brink en Philip Roth na te trek (of, anders gestel: om die epiteks van die biografieë aan die senderkompleks se kant te rekonstrueer) en aan te toon hoe die diskoers in die openbare domein dien om gevestigde teoretiese en kritiese aannames oor kwessies soos (onder andere) feitlikheid, objektiwiteit

¹⁶ Foute, foute net waar jy kyk | Netwerk24. 30 Junie 2019. <https://www.netwerk24.com/foute-foute-net-waar-jy-kyk-20190629>.

¹⁷ Herrie woed oor André P. Brink se wilde eskapades | Huisgenoot; WOORDE WAT WEEG: Polemies | Sexton – Brink – De Kock. <https://www.netwerk24.com/huisgenoot/bekendes/herrie-woed-oor-andre-p-brink-se-wilde-eskapades-20190607>

¹⁸ Die uittreksels het oorspronklik op die uitgewer se webblad verskyn, maar is intussen verwyder. Soektoegte na die biograaf, die biografie en die onderwerp op die webblad lewer tans geen resultate op nie.

en waarheid in biografieë en gevolglik ook ambisies vir die wetenskaplike koöptering van die genre te kompliseer.

Ten einde iets van die verweefdheid en van die performatiewe karakter van die epiteks deur te gee, het ek 'n narratiewe aanpak vir die aanbieding van die twee stukke gekies en ek moet by voorbaat waarsku dat meer as een van die keurders probleme met die werkwyse gehad het. Een het openlik gewonder of 'n stoere vaktyskrif soos die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 'n gepaste platform vir die stukke is: Waar is die gebruiklike probleem- en doelwitstelling, die klassieke uiteensit van die teorie waarop die argumente rus, die logiese ontvouing van die argument, die genommerde subopskrifte om lees te vergemaklik, die Harvard-metode van verwysings? Vir wat dit werd is, ek het ook gewonder en dit aan die hoofredakteur gestel toe ek die stukke aanvanklik voorgelê het. Oor die teorie is die kort antwoord: daar bestaan nog nie 'n omvattende, algemene biografie-teorie nie; ook dus nog nie 'n gesistematiseerde teorie van die literêre biografie nie. Dié toedrag van sake word onder andere onderstreep in Van Coller se studie oor JC Steyn se NP van Wyk Louw-biografie waarin hy hom op vertaal- en romantiese teorie moet beroep om 'n teoretiese onderbou vir die studie te verskaf.¹⁹ Die hoop is dat die vier artikels (en dalk ander) wat sal verskyn 'n bydrae in die rigting van die ontwikkeling van so 'n teorie sal lewer. Die verwysingsraamwerk daarvoor lê egter in die praktyk, en die diskoers wat tot so 'n teorie kan lei, vind grotendeels nog in die informele (lees: ongeordende, “gevaarlike”, “messy”) konteks van die openbare media plaas (aan die hand van die tekste wat gesamentlik die epiteks van 'n spesifieke biografie vorm). Een van die keurders het wel hierin voldoende motivering gevind vir die afwyking van die klassieke verwysingsstelsel in die stukke en die redakteur van TGW het ingestem om die afwyking toe te laat vir die doeleindes van die eksperiment: “Hierdie twee artikels maak nie gebruik van die klassieke Harvard-verwysingsstelsel nie en het ook nie bronnelyste nie, hoofsaaklik omdat daar meestal na koerantartikels, blogs, meningstukke, en so meer verwys word wat aanlyn beskikbaar is. Die huidige verwysingsstelsel van voetnote waarin die bronne aangedui word, is inderdaad die gepaste oplossing vir dié soort artikel.” Aansluitend hierby, maak dié wyse van hantering van aktuele verwysings dit vir lesers van die elektroniese weergawe van TGW moontlik om waar moontlik tydens die lees op aktiewe skakels te klik, wat hulle direk na die tekste waarna verwys word sal neem. Op dié manier word die eksterne tekste in die huidige diskoers ingetrek en lesers in staat gestel om waarnemings en afleidings eerstehands te verifieer. Dit was hier byvoorbeeld ook handig om lesers ter plaatse insae te gee in 'n punt wat gemaak word wat andersins paragrawe sou geneem het om te verduidelik. 'n Voorbeeld ter illustrasie is die aanskouingsles wat Hambidge se resensie van die Brink-biografie bied in die subtiële (en soms nie so subtiële) strategieë wat kritici (en soms navorsers) inspan om kritiese afstand van 'n onderwerp te bewerkstellig en te sinjaleer sonder om eksplisiet te kritiseer. Deur op die skakel in die voetnoot te klik, kan lesers vinnig self nagaan hoe die resensent, sonder om 'n logiese argument aan te voer en tot 'n samevattende gevolgtrekking te kom, met die beeld van “die plaastelefoon” en 'n passende lig-ironiese toon 'n skinder-konteks skets vir 'n aantal losstaande, maar nietemin insiggewende kritiese opmerkings oor die “problematiek” van die Brink-biografie.²⁰

Ek hoop dat die konteks wat ek hier bo en in die Vooraf-stuk verskaf, saam met veranderinge wat in die teks self aangebring is, die stukke en hul onderliggende argumente

¹⁹ Van Coller, HP. Voorstellings en posisionerings in *Van Wyk Louw: 'n Lewensverhaal* deur JC Steyn. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, June 2020, 60(2): 413–433. <https://doi.org/10.17159/2224-7912/2020/v60n2a11>

²⁰ <https://www.netwerk24.com/netwerk24/openhartig-ongehoord-en-totaal-onverbloemd-20190519>

oortuigend genoeg in “teorie” anker om die weg voor te berei vir die twee stukke wat later volg waarin die akademisering van die beoefening en bestudering van die literêre biografie die fokus vorm – en dat ek in die proses die keurders se ergste bedenkinge minstens voorlopig kan besweer sonder om die doel te ondermyn met wat van hulle beskryf het as ’n joernalistieke aanslag, sensasionalisme en skinder, waarop ek later wel terugkom.

Wat die rekonstruksie van die epiteks betref, is dit verder belangrik om in gedagte te hou dat wat volg in pas met Genette se gebruik van die term, met die openbare teks werk, met ander woorde met inligting wat beskikbaar was/is vir enige leser (navorsers, vakkundige, en ook ander) wat die nuus gevolg het, waaruit redelikerwys afleidings gemaak kan word wat die interpretasie en ontvangs van die teks sou kon beïnvloed. Dit gaan byvoorbeeld dus nie oor inligting wat selektief in sekere binnekringe (familie- en vriendekringe, die akademiese wandelgange, uitgewerskantore, die betrokkenes self, ens.) gesirkuleer het, maar waartoe meeste nie toegang sou gehad het en wat nie uiteindelik iewers in die openbare rekord vasgelê is nie. Hambidge laat blyk in haar bespreking van die biografie meermale dat sy oor sodanige “bevoorregte kennis” beskik sonder om dit bekend te maak. Navorsers wat ’n volledige geskiedenis van die ontstaan en publikasie van die Brink-biografie wil skryf, sal natuurlik dieper wil delf en byvoorbeeld onderhoude met belanghebbendes (die biograaf, die weduwee, die uitgewer, kollegas, regsgeleerdes en ander) voer, wat ’n verdere “betekenislaag” by wat reeds bekend is en aanvaar word sal voeg en kan help om “die storie reg te kry”. Dit is nie hier die doel nie. Hier gaan dit vir eers net daaroor om aan te toon hoedat ten aansien van kontroversies die (openbare) epiteks dikwels ook diskrepansies kan blootlê in aannames oor wat bepaalde tekste is en doen, wat meewerk om hulle te destabiliseer.

Rekonstruksie van die epiteks van André P Brink en die spel van liefde

Die biograaf se verhaallyn

1.

In die voorwoord tot die Afrikaanse vertaling van die biografie skryf Leon de Kock (2019) dat die idee vir ’n Brink-biografie laat in 2015 die eerste keer by hom opgekom het en dat hy Brink se weduwee byna onmiddellik daarna met ’n voorstel genader het. Brink het vroeër dié jaar gesterf, op 6 Februarie 2015. Die voorwoord gee nie verdere besonderhede nie, maar uit berigte kan afgelei dat word dat werk aan die vertaling van Brink se liefdesbriewe aan Ingrid Jonker (in dieselfde jaar as die skrywer dood), waar De Kock hom in die skrywer-troebedoer se skoen kon plaas, deurslaggewend was vir wat sou volg. Dié projek sou hom die moontlikhede laat besef het vir nog ander publikasies waarin die oënskynlik eindeloos boeiende geskiedenis tussen Brink en Jonker nog ’n keer uitgediep sou kon word. Uit berigte wat in 2019 die verskyning van die biografie voorberei het, blyk dit dat De Kock en mev. Brink saam aan die briewe-projek gewerk het en dat volgens De Kock dit ’n “lekker” samewerking was.²¹ Teen die agtergrond van die “lekker” samewerking is mev. Brink blykbaar oorreed en het sy “inskiklik” ingewillig om haar pas oorlede eggenoot se persoonlike dokumente aan De Kock beskikbaar te stel met die oog op ’n biografie.

Die biografie wat op 8 Mei 2019 by Jonathan Ball verskyn het, het egter die illusies van heelparty lesers en Brink-aanhangers verpletter en was klaarblyklik nie die “monument” wat Brink se weduwee verwag het nie, want volgens berigte het sy die publikasie probeer keer.

²¹ Boek oor Brink dalk omstrede – Wei uit oor 5 huwelike, baie affairs. *Beeld*, 14 Mei 2019, p. 7.

Drie jaar ná die euforie oor die Brink-Jonker-briewe, teen die agtergrond van die biograaf se gerapporteerde rassistiese seksistiese manewales, het Deborah Steinmair lesers se verplettering só onder woorde gebring in *Vrye Weekblad*:

Ons was almal begogel deur *Vlam in die sneeu* en *You make me possible*, die briefwisselings onderskeidelik tussen die jonger, onbeholpe, maar galante mannetjieskat en sy onmoontlike, onhubare muse, en in die tweede geval die ouer *homme de lettres* en sy vyfde jeugbruid – die sensitiwiteit, die teer erotiek, die sprokiesagtige romanse verwoord in taal wat die smal poort van die wonder deur is. || Nou word ons idille versplinter deur Brink se persoonlike joernale, genadeloos uitgestal voor die nuuskierige oë van die volk. (En van “the people” wat *The Love Song of André P. Brink* kan geniet.)²²

Die vinger vir die debakel is in die eerste plek na Brink se weduwee gewys. Sy was immers die een wat sy joernale aan De Kock oorhandig het en deur Hambidge daarvoor verkwalik is. Maar die kollig het ook op De Kock se optrede geval. Dit mag dus help om meer helderheid te kry oor wat die rekord van die stukkie geskiedenis soos dit ontvou het openbaar maak.

2.

Nuus oor ’n komende Brink-biografie het lesers die eerste keer op 16 Februarie 2016 bereik toe Penguin aangekondig het dat ’n biografie “oor die ontslape skrywer André P Brink deur Leon de Kock ... in 2018 deur Umuzi uitgegee (gaan) word”.²³

De Kock se kwalifikasies is voorgelê. Sy publikasies as outeur of medeouteur is vermeld: *Losing the Plot: Crime, Reality, and Fiction in Postapartheid Writing: South Africa in the Global Imaginary* en *Civilising Barbarians: Missionary Narrative and African Textual Response in Nineteenth-Century South Africa*. Ook toekennings wat hy ontvang het: die Pringle-prys vir digkuns; SALA-toekenning vir literêre vertaling; Pringle-prys vir ’n akademiese artikel en die Suid-Afrikaanse Vertalersinstituut se prys vir sy vertaling in Engels van Marlene van Niekerk se roman *Triomf*.

Die aankondiging het De Kock self ook aangehaal oor wat hy met die biografie beoog het – ’n klaarblyklik weldeurdatge en deeglik ingeligte vooruitsig vir ’n uitgebreide biografie wat Brink se kreatiewe bydraes teen die breë sosiopolitieke konteks in perspektief sou stel. En tyd sou neem om deeglik uit te voer:

Die stories rondom Brink se romans is in die breë sosiopolitieke verhale – sages oor sensuur, weerstand teen apartheid, die Sestigters, teistering en, veel later, teleurstelling met wat ná apartheid gevolg het. Dit het te make met hoe onenigheid onder Afrikaners tydens ’n beduidende tydperk in die geskiedenis in Brink se romans vorm aanneem en hoe sy romans oor ses dekades met Suid-Afrikaanse omstandighede in gesprek tree.²⁴

²² “Sy was ’n klein maagd” – bespiegelings oor sekspeste, genieë en André P. Brink se spel van liefde. *Vrye Weekblad*, 24 Mei 2019, aanlyn. Die bekende anti-apartheidskoerant *Vrye Weekblad* het, na ’n lang onderbreking, in 2019, die jaar waarin hierdie kommentaar verskyn het, ’n terugkeer gemaak as ’n aanlyn publikasie. Met die nuus in 2025 dat die blad permanent sluit, het toegang tot *Vrye Weekblad* se argief skynbaar ook verdwyn.

²³ Biografie oor André P Brink deur Leon de Kock op pad | Penguin SA (bookslive.co.za). Die Engelse aankondiging is ook steeds beskikbaar by die volgende webadres: <https://www.penguinrandomhouse.co.za/penguinbooksblog/brink-biography-leon-de-kock-be-published-umuzi>.

²⁴ Biografie oor André P Brink deur Leon de Kock op pad | Penguin SA (bookslive.co.za).

In sy voorwoord tot die biografie het De Kock (2019) later geskryf dat die oorspronklike idee was dat die biografie “sou fokus op die vormgewende aspekte van Brink se skryfwerk”.²⁵

Ten slotte het die uitgewer ook bevestig dat De Kock se voorgename boek ’n gemagtigde biografie sou wees: “Brink se weduwee, Karina Brink, het die publikasie gemagtig en sal aan die biograaf toegang tot Brink se persoonlike dokumente verleen.”²⁶

Die biografie het nie soos voorsien in 2018 verskyn nie. Die eerste nuus oor die amptelike verskyning van die Brink-biografie wat lesers ontvang het, was op 30 April 2019 in ’n aankondiging deur ’n ander uitgewer, Jonathan Ball Publishing, onder die opskrif:

NON-FICTION

None spared in Leon de Kock's intimate biography of André P Brink

He narrates the ups and downs of Brink's five marriages and his compulsive affairs with a great number of women

Jonathan Ball Publishers

Publisher

30 April 2019 - 13:07

BY JONATHAN BALL PUBLISHERS

27

’n Nuwe uitgewer en dramatiese fokusverskuiwing sedert die oorspronklike aankondiging. Anders as byvoorbeeld die hoofstroommedia in Amerika oor die lotgevalle van Philip Roth se amptelike biografie, was die Suid-Afrikaanse nuusmedia stil daaroor, asof geoordeel is dat gewone Suid-Afrikaanse koerantlesers nie oor die intriges in mediabinnekringe ingelig hoef te word nie, soos dit ook die geval was met Brink se verwisseling van uitgewers laat in sy lewe wat vir “oningeligte” lesers “vreemd” (of verdag) sou voorkom.

De Kock deel lesers wel die een en ander oor die “nuwe” biografie mee in sy voorwoord tot die Brink-biografie: “... nadat Brink se weduwee, Karina Szczurek, my toegang gegee het tot die joernale en ek baie maande met hulle gesit het, het ek besef dit is uiters belangrik om ’n boek te skryf wat Brink se eie, dringendste belange weergee, gegrond op sy eie optekeninge oor homself en sy doen en late.”²⁸ Dié “dringendste belange”, was die suggestie, was nie meer die oorspronklike “breë sosiopolitieke verhale” nie, maar “seks (en liefde)”. “Seks (en liefde)” was dan ook waarop die media gefokus het, soos dit verder aan sal blyk.

3.

The love song of André P. Brink: A biography het amptelik op 8 Mei 2019 verskyn in wat agterna blyk ’n gebeurtenisvolle week was, met aspekte waaroor in bepaalde gevalle eers

²⁵ De Kock, Leon. 2019. *André P Brink en die spel van liefde*, Voorwoord.

²⁶ Biografie oor André P Brink deur Leon de Kock op pad | Penguin SA (bookslive.co.za).

²⁷ None spared in Leon de Kock's intimate biography of André P Brink (timeslive.co.za).

²⁸ De Kock, Leon. 2019. *André P Brink en die spel van liefde*, Voorwoord.

weke later in die koerante vir algemene kennisname gerapporteur is. Die titel met sy ironiserende – en volgens Shaun de Waal (2019) deels misplaaste – toespeling op die Engelse digter TS Eliot se *The love song of J Alfred Prufrock* was opvallend. So ook die opstuur van die onderwerp se *troebadoerskap*.²⁹ Hier dus, nogmaals, die suggestie van ironiese afstand neem van die onderwerp – ’n distansiering deur die biograaf.

Vir die biograaf – in alle waarskynlikheid meegevoer deur die opwindning van die amptelike verskyning van die biografie wat finaal sy aansien buite die beperkte plaaslike literêre kringe moes vestig, die oorweldigende media-aandag rondom die verskyning van die boek en die amper onafwendbare nadraai van die volgehoue emosionele spanning vanweë, onder meer, die druk wat die uitgewer in die finale stadium van die publikasie op hom uitgeoefen het om die boek betyds op die rakke te kry, plus ander gebeure soos dit later sou blyk – was Mei 2019 waarskynlik grotendeels in ’n waas gehul. Selfs vir die onbetrokke toeskouer lyk dit van buite beskou na ’n sosiale nagmerrie; De Kock se Facebook-blad is byvoorbeeld ook onaktief gelaat.

’n Ondersoeker wat met die koerantverslae sit om net eers ’n betroubare tydlyn van gebeurtenisse te rekonstrueer – wat nog te sê probeer rekonstrueer wat presies plaasgevind het, wat die uitgesproke en onderliggende beweegredes vir bepaalde besluite en optredes was én die gevolge daarvan vir die biografie en die belanghebbendes daarby – besef gou dat dit nie ’n eenvoudige onderneming is nie; dat dié tipe ondersoek kan baat by insette van opgeleide ondersoekende joernaliste.

Dit lyk wel of die week rondom die amptelike verskyningsdatum van die boek grotendeels bestee is aan die normale aktiwiteite wat verwag kan word wanneer uitgewers se bemarkingsmasjinerie aan die gang kom. Dit sluit onder andere in die beskikbaarmaking van resensiekopieë aan resensente, reëlins rondom amptelike boekbekendstellingsgeleenthede waarby die biograaf sou optree en die publikasie van uittreksels uit die biografie in die media. *Rapport* sou ’n uittreksel publiseer en die Afrikaanse dagpers sou bonusinhoud op hulle webblaaie plaas.

Voorts is daar ook vooraf onderhoude met die biograaf gevoer. Drie van die onderhoude sou later opslae maak. Eerstens was daar ’n onderhoud met AJ Opperman, Netwerk 24 se verslaggewer, wat die Dinsdag ná die amptelike verskyning van die boek gepubliseer is, waaruit dit blyk dat beide die biograaf en die uitgewer voorsien het dat die biografie Brink se aanhangers sou ontstel en tot meningsverskil sou lei. Tweedens was daar ’n video-onderhoud met Hannes van Wyk wat die volgende week op KykNET se *Kwêla* gebeeldsend sou word. Dié was van so ’n aard dat Hendrik Hancke van *Rapport* dit met die oog op die eersvolgende Sondag se koerant opgevolg het deur onderhoude te voer met mense wat die veelbewoë dag op die stel was, wat verduidelik het dat gedeeltes van die opname gesny moes word om De Kock en sy familie te beskerm; dáárom die onsamehangendheid van die onderhoud. Derdens was daar ’n onderhoud (dieselfde dag wil dit voorkom) met Elmari Rautenbach, wat op 2 Junie 2019, ’n maand later dus, in *Rapport* verskyn het onder wat vir lesers moes gelyk het na ’n versoenende opskrif of ’n pleidooi vir versagter omstandighede.

Verder was daar die gerapporteerde³⁰ ete op 9 Mei 2019 by ’n restaurant in Observatory in die Kaap waarby De Kock se kinders teenwoordig was (waarskynlik om die verskyning van die Brink-biografie die vorige dag te vier), wat ooglopend skeefgeloop en een van sy seuns

²⁹ De Waal, S. 2019. “A love for writing and women”, *Mail & Guardian*: Web Edition Articles, 24 Mei (online NewsBank). A love for writing and women – The Mail & Guardian.

³⁰ “Retired Prof uses K-word. Author, academic arrested for allegedly harassing restaurant staff”, *Cape Times*, 9 Mei 2023, p. 3.

agterna verplig laat voel het om in die openbaar namens sy pa om verskoning te vra vir sy gedrag.

4.

Amptelik was die eerste wat Afrikaanse koerantlesers oor die biografie self te lese gekry het die uittreksel wat *Rapport* op 12 Mei 2019 uit die Afrikaanse vertaling van die biografie gepubliseer het. Daarin beskryf De Kock Brink se joernaalinskrywings oor sy Paryse verblyf aan huis van Breyten en Yolande Breytenbach tydens die “Europese somer van 1966”: sy regverdiging (teenoor homself) van die einde van sy tweede huwelik, met Salomi Louw; die leuens wat hy aan haar vertel het; sy seksbehepthed; sy ontmoetings met jong vroue en prostitute in Parys; sy “geloof” (“ydeldheid der ydelhede”) in sy slag met vroue; die geslagsiekte wat hy as beloning opgedoen het.

In sy beskrywing roep De Kock die filosofiese denksfeer van Nietzsche op om hoër (of dieper) waarde aan die *gehoermer* te verleen, aan wat die biograaf interpreteer het as sy onderwerp se oorweldigende deur “’n seksualiteit” wat “uitreik na bo, tot in die allerhoogste pieke van (’n mens se) gees”. En net om seker te maak sy lesers begryp, lê die biograaf ’n verband met die Engelse digter Byron via dié se biograaf, Edna O’Brien: “[He] seethed with creativity yet found it inadequate to soothe the rage and restlessness within and so the round of pleasure and debauch continued, the several women – having no name at all, but, comprising one vast, female gargantuan vortex.”³¹

In die verbygaan word die “broederskap” en “boeiende gesprekke” tussen Brink en Breytenbach vermeld en verduidelik dat die “aparte joernaal” wat Brink tydens sy Paryse verblyf gehou het vir ’n groot deel kreatief neerslag gevind het in die 1967-novelle *Miskien nooit*, waarin hy homself in ’n “’egte’ fiktiewe karakter omskep”, die Breytenbachs herkenbaar bygehaal en ’n werk geskep het wat ten spyte van Kannemeyer se “striemende kritiek” daarop “Afrikaanse skrywers ná Brink sterk beïnvloed en vernuwende moontlikhede blootgelê” het. Die Franse skrywer Alain Robbe-Grillet se hoog-modernisme word in die verbygaan betrek, asook Anthony Giddens se “plastic sensuality”-konstruksie. *Rapport* se opskrif by die gepubliseerde uittreksel was op die paaltjie af: “‘Teerheid by ’n hoer. Dit bestaan. Dis daar.’ – Kennis van die naglewe – Tydens ’n besoek aan Parys in 1966 raak sy ‘smagting’ na seks te veel vir André P. Brink, skryf Leon de Kock.”³²

Dieselfde koerant sou oor die volgende drie weke 4 verdere stukke plaas, sommige met soortgelyke opruiende opskrifte. Eerstens was daar Jean Meiring se resensie met die allemintige opskrif “Dit wat André Brink dryf – ’n Vriendin sou eenmaal verwoord wat baie mense dink: ‘Sy voël ja hom rond.’ – *André P. Brink en die spel van liefde* val oop soos ’n riller wat enduit boei. Leon de Kock slaag met durf en vaart daarin om ’n komplekse man te verbeeld – een wat op byna bomenslike skaal sy drifte laat botvier het vir woorde, verhale én vroue, skryf Jean Meiring”. Vervolgens ’n verdere bydrae deur Meiring oor al die foute in die Afrikaanse vertaling van die biografie.³³ Dan die opvolgberig van Hancke na aanleiding van De Kock se Kwêla-onderhoud met die titel “Brink se vrou wou boek stop – ‘Ons het dele uitgehaal om

³¹ Die aanhaling kom uit: O’Brien Edna. 2009. *Byron in Love*. Londen. Weidenfeld & Nicolson.

³² “‘Teerheid by ’n hoer. Dit bestaan. Dis daar.’ – Kennis van die naglewe – Tydens ’n besoek aan Parys in 1966 raak sy ‘smagting’ na seks te veel vir André P. Brink, skryf Leon de Kock.” *Rapport*, Mei 12, 2019, pp. 4, 5. Kennis van die naglewe | Netwerk24.

³³ Foute, foute net waar jy kyk | Netwerk24. 30 Junie 2019. <https://www.netwerk24.com/foute-foute-net-waar-jy-kyk-20190629>.

hom teen homself te beskerm.’ – Sy gee André se seks-dagboeke, maar toe breek biograaf die ‘legende’ af’. Ten slotte was daar die onderhoud van Elmari Rautenbach met De Kock onder die opskrif “‘Hierdie boek het my byna doodgemaak’ – Net soos André P. Brink, begeer Leon de Kock ook baie vroue, maar hy is ‘te nerveus om dit altyd enduit te voer’. En soos Brink probeer het, weet ook die skrywer van *André P. Brink en die spel van liefde* ’n mens moet ophou hiermee in die post-feministiese era, het hy aan Elmari Rautenbach gesê.” Uit die koerantopskrifte is dit duidelik waar die media gereken het die klem in die biografie lê.

Op 14 Mei 2019, die Dinsdag ná die plasing van die uittreksel in *Rapport* het *Beeld* ’n verslag van AJ Opperman se onderhoud met De Kock gepubliseer onder die opskrif “Boek oor Brink dalk omstrede – Wei uit oor 5 huwelike, baie affairs”. Volgens die verslag het die biograaf sy “vrese” uitgespreek oor die uitval wat sy onthullings onder Brink-aanhangers tot gevolg sou kon hê: “Ek vrees dat die boodskapper ek verkwalik sal word, maar dit kom uit sy joernale”. Die verslag onthul ook dat Karina Szczurek, die weduwee Mevrouw Brink, die eerste weergawe van die manuskrip onder oë gehad het en “haar misnoeë oor die voorgenome boek te kenne gegee” het.³⁴

Dieselfde dag rapporteer die *Cape Times*, *The Star* en *Citizen* met variasies van dieselfde opskrif: “Retired Prof uses K-word. Author, academic arrested for allegedly harassing restaurant staff” en verduidelik dat De Kock op 9 Mei in hegtenis geneem is nadat ’n klag van crimen injuria teen hom gelê is, dat hy die volgende dag, Vrydag, in die hof verskyn het en voorlopig vrygelaat is met die waarskuwing om weer by ’n volgende datum te verskyn – en dat hy intussen vir evaluering en behandeling in ’n psigiatryse inrigting opgeneem is.³⁵ Die berigte is gebaseer op ’n ooggetuieverslag wat op ’n sosialemediaplatform gerapporteer is en kommentaar van individue in die akademie, vriende en familie uitgelok het. Die formele uitval van die voorval was fel: die Universiteit van Stellenbosch se departement Engels het finaal hulle hande van hulle emeritus professor gewas en die uitgewer Jonathan Ball het De Kock, soos hy dit later gestel het, prakties “gefire” en die beplande bekendstellingsgeleentheid gekanselleer.³⁶ Die uitgewer het wel nie so ver gegaan as WW Norton wat onderneem het om die onverspreide opplaag van Blake Bailey se Roth-biografie te verpulp toe bewerings oor dié se gedrag teenoor vroue in die nuus beland het nie. Na wat Hancke in *Rapport* berig het, het Jeremy Boraine van Jonathan Ball Publishing wel gesê “hulle sal nie huiwer om alle bande met [De Kock] te verbreek as daar waarheid in die bewering van rassisme steek nie”. Boraine het egter ook aangedui “hulle staan steeds by De Kock se boek”, verstaanbaar, want daar was immers geld op die spel. En eerliker dalk as Norton: opnames toon dat kopieë van die Norton-uitgawe van Blake Bailey (2021) se Roth-biografie wat met groot *gehoeda* aan die mark onttrek is, steeds in die handel beskikbaar is, hoewel dit ook mag wees dat die oorspronklik verspreide kopieë op die rak bly staan het.

Koerantverslae oor en ná De Kock se twee optredes, veral die stukke van Steinmair en Rautenbach, het toenemend dieper in sy persoonlike lewe en karakter ingeklim, wat nie nodig is om in besonderhede te bespreek hier nie, behalwe om daarop te wys dat De Kock, hoewel hy by verskillende geleenthede laat val het dat hy Janet Malcolm se werk gelees het voordat

³⁴ “Boek oor Brink dalk omstrede – Wei uit oor 5 huwelike, baie affairs.” *Beeld*, 14 Mei 2019, p. 7.

³⁵ “Retired Prof uses K-word. Author, academic arrested for allegedly harassing restaurant staff”, *Cape Times*, 9 Mei 2023, p. 3.

³⁶ “Brink se vrou wou boek stop – ‘Ons het dele uitgehaal om hom teen homself te beskerm.’ – Sy gee André se seks-dagboeke, maar toe breek biograaf die ‘legende’ af.” *Rapport*, 26 Mei 2019, p. 3. <https://www.netwerk24.com/netwerk24/brink-se-vrou-wou-boek-stop-20190525>.

hy die biografie aangepak het, kennelik nie haar waarskuwings oor joernaliste en hulle “maklike verraad” teenoor hulle onderwerpe ter harte geneem het nie. Dit gesê, die persoonlike inligting wat hier en in ander verslae gerapporteer is, dui daarop dat navorsers wat die Brink-biografie krities wil ondersoek fyner na ’n paar spesifieke kwessies sal moet kyk. Dit wil blyk dat die man agter/in die biograaf, soos die man agter/in sy onderwerp, ’n “probleem met vroue” het (gehad het) en dat indien hulle Hambidge se raad sou volg en vergelykings tussen die twee se beskouings en werkwyse wil tref, hulle ook krities na hierdie aspek in die biografie behoort te kyk. Dieselfde geld die rassekwessie, wat dalk ’n verrassing kan oplewer.

Twee ander sake wat die biografie raak het ook in die mediadekking aan die lig gekom. Uit ’n navraag van Steinmair by die Universiteit van Stellenbosch se departement Engels blyk dit dat De Kock die universiteit aan die einde van 2014 met vervroegde aftrede verlaat het ná probleme en uit ’n opmerking van De Kock self teenoor Rautenbach, dat hy finansiële probleme ondervind het, wat bepaalde besluite rondom die fokusverskuiwing van die biografie in ’n ander lig sou stel. Verder kan uit verskillende opmerkings teenoor die joernaliste ook afgelei word dat die verhouding tussen De Kock en Brink se weduwee teen die tyd dat die biografie verskyn het lank reeds versuur het en dat die biograaf homself probeer verontskuldig het.

Die weduwee se verhaallyn

1.

Dit is moeiliker om die verhaallyn van Brink se weduwee as openbare epiteks vir die Brink-biografie te rekonstrueer, omdat Karina Szczurek klaarblyklik, wyslik, besluit het om nie aan die media-*waansin* rondom die verskyning van die biografie deel te neem nie. Ná die opskudding rondom De Kock se restaurantoptrede is berig dat sy op reis is en nog nie die biografie onder oë gehad het en derhalwe nie enige kommentaar kan/wil lewer nie.

Wat Szczurek se besluite was rakende die biografie van haar oorlede eggenoot, so gou ná sy dood, sou deursneelesers derhalwe moes aflei uit wat De Kock in die media vir die openbare rekord meegedeel het, gerapporteerde waarnemings van ander ingeligtes en publikasie-geskiedenis van ander boeke wat voor en ná Brink se dood verskyn het wat as intertekste vir die biografie dien.

Dit is ook insiggewend om na te gaan wat die geskiedenis navorsers kan leer oor die hantering van die argiewe van prominente figure en die magtiging van biografieë van gestorwe skrywers, wat in die geval van die sogenaamde groot skrywers van die twintigste eeu histories in baie gevalle die weduwee of ander naby familie en vriende toegeval het. Philip Roth se voorbeeld is insiggewend in dié opsig dat die skrywer self seker gemaak het dat hy sy biograaf aanstel en maatreëls in plek stel om te (probeer) verseker dat die gemagtigde biografie as die amptelike weergawe van sy lewe sou geld – as die standaard waaraan alle toekomstige biografieë gemeet sou word. Roth het ook onafhanklike eksekuteurs vir sy literêre nalatenskap aangestel. Nié so met De Kock en die Brink-biografie nie. Uit die openbare rekord (in hierdie geval die gerapporteerde gebeure) wil dit lyk of Brink nie voorsorg getref het oor sy persoonlike argief of vir ’n moontlike biografie nie; die laaste projek wat hom teen die einde van sy lewe besig gehou het, was die publikasie van die liefdesbriewe tussen hom en Ingrid Jonker, waaroor sommige literatore weliswaar hulle bedenkinge gelug het.

2.

Het Szczurek gewet hoe gevierde skrywers se weduwees dikwels in die geskiedenis opgeteken staan, sou sy waarskynlik versigtiger gedink het oor 'n biografie oor haar man so gou ná sy dood en oor die beskikbaarstelling van sy persoonlike dokumente.

Weduwees, vorige vroue en minnaresse in die lewe en werk van befaamde skrywers, wys die geskiedenis, is/word gereeld gestereotipeerde teikens gemaak deur die literêre wêreld, ten einde hulle “onskadelik” te stel – enersyds, gemi(s)tifiseer en geromantiseer of, andersyds, tot feekse gemaak – deur skrywers, kritici, en ook biograwe. Blake Bailey se negatiewe uitbeelding van Roth se twee eksvroue in sy biografie van die skrywer tel onder onlangse 21ste eeuse voorbeelde.

Justin Kaplan se *bon mot* “Shoot the widow” gee die toon aan. Dié het die segswyse gemunt om die frustrasie te beklemtoon van (manlike) biograwe wanneer hulle met vroue moet onderhandel wat as bewakers van literêre nalatenskappe optree. Op haar beurt het Meryle Secrest die segswyse as titel vir 'n boek oorgeneem. In 'n bespreking van dié werk verduidelik James Atlas, Saul Bellow se biograaf, die oorsprong daarvan:

To explain the homicidal title first: it's an axiom coined by Justin Kaplan, the distinguished biographer of Mark Twain and Walt Whitman, and it refers to one of the main hazards we practitioners of the genre face. I instantly recognized its provenance: Kaplan, the first professional biographer I ever knew, used to warn me about the obstacles that spouses of dead subjects can strew in a prospective biographer's path: permissions withheld, archives closed, requests for interviews denied. On the one hand, you need their co-operation to get the job done; on the other, they tend to get in the way.³⁷

Histories beskou skakel die konsep van “die literêre weduwee” met opvattinge in die twintigste eeuse Westerse letterkunde oor groot letterkunde(s) en groot skrywers wie se statuur deur navorsers, kritici en literêre geskiedskrywers (waaronder biograwe) vasgelê word – dikwels eers nadoods. Daarvoor is toegang tot die argiewe nodig, en wanneer persone met emosionele bande met 'n gestorwe skrywer die bewakers van die argiewe word, kan probleme verwag word ... en geïrriteerde biograwe. Donna Rifkind (1990:531-546) skets 'n klein tafereel wat die stief behandeling illustreer wat die weduwees van skrywers in dié konteks maklik te beurt val en 'n idee gee van die soort situasie waarin Brink se weduwee belangrike besluite oor sy nalatenskap moes maak.

Stel jou die literêre huishouding voor, sê Rifkind (vry vertaal en aangepas – rj), waar, terwyl die groot skrywer eenkant in sy studeerkamer met sy groot lewenstaak besig is, in die voorkamer al die ondergeskikte rolspeleers in sy lewe aan die woel is om die groot literêre netwerk in stand te hou: familie en vriende in een hoek en in 'n ander, in die eerste linie, diegene wat hoop om op die een of ander manier uit die lewe en sterwe van die skrywer munt te slaan – hoopvolle uitgewers, redakteurs van al die komende *Versamelde Werke*, literêre agente (met die oog op vertalings, ens.); in die tweede linie, al die verslaggewers en fotograwe, die protégés, bewonderaars en aanhangers van allerlei slag en soort; en, in die derde, effens eenkant, ten einde alles behoorlik in te neem, die skrywer se amptelike biograaf, dalk reeds besig om aantekeninge te maak.

³⁷ 'n Uittreksel uit die bespreking kan gelees word op: <https://www.amazon.com/Shoot-Widow-Adventures-Biographer-Subject/dp/0307264831>

Dit is binne dié konteks wat Rifkind (1990) meen sy 'n konstante onderlangse gebrom hoor – van “rumor and speculation about all the extracurricular details crowding behind the solitary work of literary production. It is a hum generated by intense interest – most often malicious – in a writer’s private life. It is the hum, in short, of the politics of literary celebrity” (*ibid.*).

Dikwels eers ná die gevierde skrywer tot sterwe kom, en “korps en korpus” in staatsie lê, en die netwerk 'n plek word van samekoms van die nog lewende en die veranderlike én die komplekse “messy business” van 'n lewe opsom en in perspektief plaas, is dit wanneer 'n ander figuur ook in fokus kom. Soos Rifkind verduidelik, is dit die persoon wat nog altyd agter die skerms vir al die reëlins verantwoordelik was, vir die dekorum van die letterlike en literêre huishouding, die skrywer se inspirasie, wat sy kinders grootgemaak en sy manuskripte getik het, hom raad gegee en kritiek op sy werk-in-wording gelewer het, hom teen te veel publisiteit beskerm het en tot die heel laaste bygestaan het; die skrywer se weduwee wat, nadat die skrywer se loopbaan tot 'n einde gekom het, dikwels ook nog bereid was/is “to submit herself to the unrewarded task of preserving that career in the public imagination”, maar wat ewe dikwels daarvoor verguis en tot bespotting gemaak is (*ibid.*).

Volgens Rifkind is veral literêre biografieë geneig “to provide a harsh view of the writer’s widow ... as a suspicious, venal shrew, arguing endlessly over copyrights and royalties, ... traditionally maligned as a stumbling block between the author’s oeuvre and his adoring readers. And when she is not maligned, the writer’s widow is satirized, made to look ridiculous for her willingness to be attached, Nora Barnacle-like, to the underside of an author’s career ...” (*ibid.*). Sarah Goldblatt, administrateur van CJ Langenhoven se nalatenskap, en die behandeling wat sy vanuit verskeie oorde ontvang het, onder andere ook in Kannemeyer se biografie van hom, se naam kom ook op.

In die drie dekades plus sedert 1990 het baie verander en namate die 20ste eeuse era van groot skrywers begin afloop het, het die literêre weduwees ook in die vergetelheid begin raak. Met die begrafnis van Valerie Eliot, weduwee van die digter TS Eliot, in November 2012, het die Britse *The Telegraph* aangekondig: “Keepers of the literary flame: T S Eliot’s widow Valerie was the last of her kind. The death of T S Eliot’s second wife marks the end of an era in which literary widows veered close to self-sacrifice.” Peter Stanford, die skrywer van die artikel, het die geleentheid gebruik om hulde te bring en ook ander Britse literêre weduwees en hulle toewyding in herinnering te roep en hulle optredes in perspektief te plaas. Vanuit die Afrikaanse literêre konteks kan nog name by die lys gevoeg word: die weduwee van Van Wyk Louw, Truida Louw, wat in 2004 oorlede is; Marié Opperman, weduwee van die digter DJ Opperman, oorlede in 1999; Sarah Goldblatt, weduwee van 'n ander aard, oorlede in 1975. In sy skrywe spekuleer Stanford ook dat “Today’s writers’ partners are unlikely to be so generous, so dedicated or so adoring. The literary widow, I fear, has had her day.”³⁸

'n Era mag verby wees, maar die stereotipes wat daarmee geassosieer word het 'n nuk om dikwels nog lank in die verbeelding van 'n geslag lesers en navorsers vas te steek en hulle denke en optrede te beïnvloed. Vir bewyse hoef 'n mens net te kyk na die verguising wat Louw se weduwee in 2020 nog ontvang het oor haar aandeel aan en rol in sy amptelike biografie en Goldblatt oor baie jare, vir die instandhouding van Langenhoven se nalatenskap.

Stanford se insig resoneer verder. In 'n nuwe era soos die huidige sou Goldblatt dalk nie bepaalde briewe tussen haar en Langenhoven vernietig het nie en sou beide sy en Truida Louw

³⁸ <https://www.telegraph.co.uk/culture/books/9672458/Keepers-of-the-literary-flame-T-S-Eliots-widow-Valerie-was-the-last-of-her-kind.html>

dalk hulle eie memoires en ander dokumentasie van hulle lewe met hulle gevierde wederhelftes gepubliseer het. Soos Szczurek onder andere wel gedoen het.

3.

Die nuwe era spaar nie noodwendig die weduwee nie. Toe Karina M Szczurek Brink in 2004 as 'n 27-jarige ontmoet en in 2005 gevra het om te trou, was hy, byna 70, 'n skrywer wat reeds begin terugkyk het op sy lewe en loopbaan. En vir die volgende dekade sou sy saamleef met terugblikke en bestekopnames, die immer teenwoordige spook van Ingrid Jonker en haar eggenoot se fisieke agteruitgang en afname in skeppingskrag, wat sy volgens aanduidings in die openbare rekord met grasia hanteer het.

Brink het oor die jare elke faset van sy wydlopende skryfloopbaan met sorg bestuur om die maksimum voordeel daaruit te kan haal, en in die laaste dekade voor sy dood in 2015 was dit veral projekte wat gesamentlik 'n oorsig sou help gee van waaraan en waarvoor hy veral onthou wou word – sý notas aan sy toekomstige biograaf – beginnende met herdrukke rondom sy sewentigste verjaardag in 2005 van dié romans van hom wat blywende indrukke gelaat het en ander met gereelde tussenposes daarná tot in 2016, die jaar ná sy dood. Die twee boekstutte van sy laat-periode was egter 'n *Vurk in die pad*, sy herinneringe, wat in 2009 gepubliseer is, en *Vlam in die sneeu*, die liefdesbriewe tussen hom en Ingrid Jonker, wat hy voor sy dood aangevoer het, maar postuum in 2016 verskyn het. Tussenin het sy laaste gepubliseerde skeppende werk, die slaweroman *Philida*, in 2012 verskyn en in 2013 twee versamelings uit sy gepubliseerde Paryse en Mediterreense reisherinneringe uit die sestiger- en sewentigerjare.

Aan Szczurek het Brink dit oorgelaat om vir sy 75ste verjaardag in 2010 'n bundel byeen te bring met persoonlike indrukke oor die man, sy werk en sy invloed deur “familie, vriende en vorige minnaresse; uitgewers en vertalers; kollegas en studente; skrywers en kunstenaars” – altesaam 46 bydraes. In 2013 het sy saam met prosakenner Willie Burger gewerk aan die versorging van 'n bundel oorwegend voorheen gepubliseerde kritiese opstelle oor Brink se romans. Wat sy eie uitsette deur die jare as openbare intellektueel en kritikus betref, het Brink met sy oorspronklike samestellings volstaan.

Van haar kant af het die “vyfde en laaste mevrou Brink” kort ná haar man se dood eerstens haar eie teenhanger- of intertekste vir die twee Brink-tome geskep: haar memoires, *The Fifth Mrs Brink* (2017), en die liefdesbriewe tussen haar en Brink, *You Make Me Possible: The Love Letters of Karina M. Szczurek & André Brink* (2018). Of dié twee publikasies so gou ná Brink se dood uit 'n akademiese oogpunt – in die lig van die toe nog “lewende geskiedenis” – strategies wys was en 'n betekenisvolle bydrae tot die diskoers oor Brink se nalatenskap lewer, moet nog gesien word. In die media is vooraf groot verwagtinge rondom die publikasie van *The Fifth Mrs Brink* (2017) geskep. Slegs Hambidge het egter 'n bespreking daarvan in die dagblaaie gelewer (in drie koerante in die Netwerk 24- stal).³⁹ Op die Afrikaanse uitgawe, 'n jaar ná die verskyning van De Kock se biografie, was daar geen kommentaar van Afrikaanse akademici in die pers nie. Oor *You Make Me Possible: The Love Letters of Karina M. Szczurek & André Brink* (2018) was daar wel 'n bespreking deur Elkarien Fourie op LitNet en (nog) nie 'n Afrikaanse vertaling nie. Daarteenoor het Brink se memoires en die Brink-Jonker-briewe in literêre kringe, juis vanweë die afgelope geskiedenis en die bewese kreatiewe neerslag wat die gebeure gevind het, wye belangstelling uitgelok. Kritici het oor die algemeen die twee boeke ook dadelik as belangwekkende bydraes tot die kontekstualisering van Brink se loopbaan aanvaar.

³⁹ Memoires. “Aangrypende verslag van liefde én verlies.” *Beeld*. 14 Aug. 2017, p. 7.

4.

Dit is duidelik dat Szczurek nie die stereotipering van die jong literêre weduwee ontsnap het nie. Reaksies op haar beskikbaarstelling van Brink se joernale en opmerkings van De Kock oor haar in die media en in die biografie self bevestig dit.

Ek het reeds daarop gewys dat die manier waarop De Kock vroue in die Brink-biografie stereotipeer kritiese ondersoek verdien. In die wyer konteks is 'n begrip van stereotipering van belang omdat die gebruik daarvan as 'n strategie in feitelike tekste 'n bepaalde onderliggende houding blootlê, en in hierdie besondere konteks die veronderstelde objektiwiteit/neutraliteit of wetenskaplike stabiliteit van die biografie ondermyn. Om te illustreer, hier net twee kort voorbeelde wat binne die konteks van die epiteks uitstaan. Die eerste kom voor in die uittreksel uit die biografie wat Rapport gepubliseer het; die tweede in 'n Engelse bespreking van die biografie deur Shaun de Waal. Die eerste behels 'n verwysing na Brink se tweede vrou, Salomi Louw, waar die blote feit dat sy eens "'n jong aktrise" was as 'n soort blywende (stereotiperende) merker of diskwalifiseerder aan haar geheg word, terwyl sy intussen 'n hele rits ander kwalifikasies verwerf het wat haar as individu in eie reg beter sou beskryf.⁴⁰ In die geval van Szczurek, weer, word 'n opmerking deur haar – wat De Kock beleef het as 'n teken van haar ambisie – uitgesonder as 'n eienskap waarvan die leser spesifiek kennis moet neem as sou ambisie by 'n vrou onvanpas, selfs dalk onbehoorlik wees. In die slot verwys die biograaf pertinent na "Karina" as iemand wat "haar skielik in die middelpunt van die Suid-Afrikaanse letterkunde bevind [het], 'n ruimte waarin sy graag self 'n rol wou speel" (De Kock, 2019:256). Die finale kleinkry van die "ambisieuse vrou" kom egter in die vorm van 'n uitgediende, daarom stereotipe feëverhaal-einde, 'n troep wat die twee figure, Brink en Szczurek, hulle individualiteit ontnem en die kompleksiteit van die betrokke lewens negeer, die hooffiguur en sy bruid in 'n gefiksionaliseerde romantiese waas omhul en Szczurek se rol vir alle doeleindes inperk tot dié van 'n statiese figurant in "Die verhaal van André P Brink": "Maar dié ridder-swerwer," filosofer die biograaf op die spoor van Propp se folkloristiese morfologie, "het geweier om die stryd gewonne te gee en hét toe uiteindelik – soos in 'n feëverhaal – sy ideale beminde gevind": die aspoestertjie-verhaal gesien vanuit die hoek van die prins (kyk De Kock, 2019:252). De Waal het in sy bespreking van die biografie die volgende oor die effek van De Kock se stereotipering te sê gehad: "This marriage, to the Polish-born Karina Szczurek, who was 27 when they met, is presented by De Kock as a telos in Brink's life – he finally 'got lucky'. || Such a conclusion makes a warm and fuzzy ending for the biography and Brink's life, but it feels too much like an endorsement of conservative mores, as if to say that was the woman who finally tamed him, who gave him the socially acceptable role he had been really questing for all along."⁴¹ Tot hoe 'n mate Szczurek self in die mite ingekoop het met haar eie publikasies en optredes moet ook nog vasgestel word.

Szczurek is nie net gestereotipeerde "sprokiesheldin" en "ambisieuse vrou" nie. Sy is ook "feeks" en "vyand": in die oë van die biograaf en sy uitgewer die skurk wat die biografie in 'n laat stadium wou keer en in die oë van die kritikus Hambidge die skurk wat in die eerste plek Brink se dagboeke aan die biograaf oorhandig het. In 'n spesiale inskrywing op 26 Mei

⁴⁰ Vergelyk die uittreksel uit die biografie in *Rapport*: "'Teerheid by 'n hoer. Dit bestaan. Dis daar.' – Kennis van die naglewe – Tydens 'n besoek aan Parys in 1966 raak sy 'smagting' na seks te veel vir André P. Brink, skryf Leon de Kock." *Rapport*, Mei 12, 2019, pp. 4, 5.

⁴¹ De Waal, S. 2019. "A love for writing and women", *Mail & Guardian*: Web Edition Articles, 24 Mei (online NewsBank).

2019 op haar blog *Woorde wat Weeg* spreek Hambidge haar ontevredenheid uit: “Vir my gevoel is sy [Szcurek] verantwoordelik vir die skending van mense se privaathede en briewe wat sonder toestemming in die biografie opgeneem is. Uiteraard het dit aan Brink behoort, maar ek is daar seker van dat Brink die outeur nie sou vrede hê met wat nou afspeel nie. Boonop verminder dit sy statuut as romanskrywer. Die dagboeke was doodles en om sy gemoed skoon te maak en beslis nie – volgens my – vir die openbare oog bedoel nie. Al meen die eksekuteurs nou anders.”⁴² In ’n *Huisgenoot*-artikel van 13 Junie 2019 gaan sy verder: “Volgens haar [verduidelik die artikelskrywer] moes Karina dalk die nagevolge oorweeg het voor sy die versameling dagboeke aan Leon oorhandig het eerder as om agterna die publikasie van die boek te probeer keer. ‘Hoekom het sy nie iemand gevra wat in die joernale staan nie?’ sê Joan oor die Poolse Karina, wie se kennis van Afrikaans dalk beperk is. ‘Of wou sy dit dalk onbewustelik bekendmaak?’ wonder sy.”⁴³ Dit is opvallend dat daar na Brink se “eksekuteurs” verwys word, maar Szcurek alleen verantwoordelik gehou word vir die besluite rakende Brink se persoonlike argief, en by implikasie vir wat die biograaf daarmee aangerig het, insluitende vir die skade wat die biografie persone in hulle private hoedanigheid berokken het.

Die biograaf versus die weduwee: “verraad” in die openbare teks

En steeds sê hulle ja wanneer ’n joernalis skakel,
en steeds is hulle verstom wanneer hulle die flits
sien van die lem. – Janet Malcolm

Die probleem met De Kock se weergawe van die boek se geskiedenis begin met ’n datum-diskrepanisie. Penguin Random House se aankondiging op 16 Februarie 2016 van die ooreenkoms wat hulle met De Kock en Brink se weduwee bereik het dateer ruim drie maande voor die datum waarop De Kock – in sy onderhoud met Elmari Rautenbach – gesê het hy ’n mondelinge ooreenkoms met Szcurek bereik het en sy die joernale aan hom oorhandig het. Waarmee hy dan, volgens sy voorwoord, ’n verdere “baie maande” gesit het voordat hy besluit het “dit is uiters belangrik om [eerder – rj] ’n boek te skryf wat Brink se eie, dringendste belange weergee, gegrond op sy eie optekeninge oor homself en sy doen en late”. Wat hom beswaarlik ’n jaar sou laat voordat die boek, volgens die ooreenkoms met Penguin Random House Umuzi, veronderstel was om in produksie te gaan sodat dit in 2018 sou kon verskyn.

Te oordeel aan wat De Kock aan Rautenbach meegedeel het, was die aanvanklike gesprekke met Szcurek op grond waarvan hy Penguin Random House met sy voorstel genader het taamlik vaag en informeel. Volgens hom het hy aanvanklik beplan om Marlene van Niekerk en Athol Fugard se biografieë te skryf, maar dat – toe dit nie uitwerk nie – hy later besluit het “om met Karina te praat oor die moontlikheid van ’n biografie oor Brink, wat tien maande vantevore op ’n vlug terug van België af gesterf het”.⁴⁴ Volgens De Kock was “Karina” baie insiklik: “Sy het selfs aangebied ek kan in Brink se studeerkamer werk” (*ibid.*).

⁴² <https://joanhambidge.blogspot.com/2019/05/>

⁴³ “Kennis van sy aande.” *Huisgenoot*. 13 Junie 2019, pp. 18, 19.

⁴⁴ “Hierdie boek het my byna doodgemaak” – Net soos André P. Brink, begeer Leon de Kock ook baie vroue, maar hy is ‘te nerveus om dit altyd enduit te voer’. En soos Brink probéer het, weet ook die skrywer van *André P. Brink en die spel van liefde* ’n mens moet ophou hiermee in die post-feministiese era, het hy aan Elmari Rautenbach gesê”, *Rapport*, 2 Junie, p.12,13. <https://www.netwerk24.com/netwerk24/hierdie-boek-het-my-byna-doodgemaak-20190602>

Dié gesprek het waarskynlik kort voor of ná De Kock sy deel van die vertaling van die Brink-Jonker-briewe in Oktober 2015 voltooi het, plaasgevind. Tussen Oktober 2015 en Februarie 2016 sou hy dan 'n uitvoerige voorstel oor 'n omvattende literêre biografie van Brink aan Penguin Random House Umuzi voorgelê en die ooreenkoms met die uitgewer bereik het wat in Februarie 2016 in die media aangekondig is. In dié proses, te oordeel aan die uitgewer se aankondiging, moes hy die uitgewers laat verstaan het dat hy reeds Szczurek se magtiging verkry het en dat sy formeel ingestem het om Brink se private joernale tot sy beskikking te stel. Die vraag is dus of De Kock dieselfde voorstel ook skriftelik aan Szczurek voorgelê het of minstens (per e-pos) met haar bespreek het (want volgens sy relaas was hy toe in Amerika), en of – indien sy wel toe in beginsel toegestem het – dit op grond van hierdie voorstel was én die verwagtinge wat dit sou gewek het oor hoe die biograaf beoog het om Brink se persoonlike dokumente te gebruik. Indien hulle wel voor Februarie 2016 “'n mondelinge ooreenkoms” bereik het, is die vraag: wat was die ooreenkoms in Mei 2016 dan?

Rautenbach haal De Kock se verduideliking oor hoe hy in Mei 2016 uit Amerika teruggekeer en Brink se weduwee ontmoet het woordeliks aan: “In Mei 2016 was ek terug in Suid-Afrika. Ek gaan besoek Karina vir die eerste keer. Ons drink koffie. Ek sê vir haar: ‘Karina, I need to see those journals.’ En sy sê vir my: ‘I’m not sure whether I should show them to you.’ Toe sê ek: ‘What the...? Karina, I’ve just signed a contract [met Penguin Random House, in daardie stadium Brink se uitgewer – rj], you have to show me the journals! You have to! You said yes, you can’t say no now!’” (kyk voetnoot 44). Met De Kock se selferkende teatraliteit in die teenwoordigheid van vroue in gedagte kan enigiemand hulle die toneel indink wat tussen die biograaf en die weduwee ontvou het: hy “moes” eenvoudig die joernale kry. Die vraag is waarom toegang tot die joernale skielik dringend was, gegee die soort biografie wat hy volgens Penguin se aankondiging in die vooruitsig gestel het?

Wat intussen verander het, en ook dít blyk uit die onderhoud met Rautenbach, is dat De Kock vóór sy ontmoeting met Szczurek in Mei 2016 reeds besluit het dat 'n omvattende literêre biografie te veel werk gaan wees en te lank gaan neem. Aan Rautenbach het hy verduidelik dat hy ná die voltooiing van die vertaling van Brink se briewe “weggeval [het] met die lees van Brink se 24 romans”: “Ek het daar gestop by die romans en kritiese werk. Daar’s net te veel. As jy Brink in 'n katalogus opsoek, is daar iets soos 150 blaaie. Dis ridiculous.” En “byna onmiddellik” toe hy die joernale sien, vertel hy, “toe weet ek hierdie gaan 'n ander boek wees as wat ek gedink het” (kyk voetnoot 44).

Iets in die tydlyn klop egter steeds nie. Net soos De Kock verduidelik het dat Szczurek reeds tydens die vertaling van die Brink-Jonker-briewe 'n goeie idee moes kon vorm van wat in die joernale aangaan, net so het ook hy toe al sekerlik die potensiaal van Brink se joernale vir 'n skokkende biografie vermoed. Selfs vroeër, want De Kock het laat blyk dat hy reeds by die lees van Brink se herinneringe, *A Fork in the Road* (2009), besef het dat Brink nie alles oor die vroue in sy lewe in sy memoires meegedeel het nie en dat hy die skrywer spesifiek daarvoor uitgevra het.⁴⁵ Boonop was daar nog al die skinderstories oor Brink in die akademiese wandelgange wat De Kock se ore moes bereik het.

Sy lees van Brink se joernaalinskrywings oor Jonker sou die vroeëre vermoede dus slegs bevestig (en oortref) het. Só het De Kock dit aan Rautenbach verduidelik: “En toe kom daardie Vrydagaand... Ek was stoksielalleen in my woonstelletjie, sober as a judge. Nadat ek al sy joernale van die vyftigerjare gelees het, kom ek by Ingrid se storie. Twee A4-joernale, wat op 22 April 1963 met een woord begin: ‘Ingrid’. || “En dit slaan my tussen die oë: Dit is 'n storie

⁴⁵ “Boek oor Brink dalk omstrede – Wei uit oor 5 huwelike, baie affairs.” *Beeld*, 14 Mei 2019, p. 7.

wat jy nêr so kan uitgee 250 bladsye waarin 'n 28-jarige Brink vir die eerste keer sy rou weergawe van die verhouding vertel. Maar as 'rolspeler' en 'waarnemer' sy woorde en daarna sou hy die gebeure eindeloos herlees en in kantaantekeninge korregeer of verander soos dit hom pas."⁴⁶ 'n Volbloed exposé sou egter nie deug nie, hoe opspraakwekkend op sigself ook al, want De Kock was onder kontrak vir 'n biografie, waarvoor hy waarskynlik reeds 'n finansiële voorskot ontvang het en waarvoor 'n publikasiedatum reeds vasgestel was. Boonop was dit vir 'n biografie dat Brink se weduwee in beginsel toestemming gegee het. 'n Middeweg was derhalwe 'n biografie waarin die ernstige temas wat hy oorspronklik in die vooruitsig gestel het tot hanteerbare proporsies teruggesnoei sou word sodat die "sappige besonderhede"⁴⁷ van Brink se persoonlike lewe meer gekonsentreerd (maar, onder druk, weliswaar ook gesensureer) aangebied kan word.

Van dié plan is mevrou Brink oënskynlik nie vertel nie. Dit is ook nie duidelik of sy oor die verskuiwing na 'n nuwe uitgewer toe ingelig is nie of wat die rede daarvoor was nie. Die nuwe uitgewer moes egter van die voorstel gehou het, want hulle was bereid om regshulp in te roep om seker te maak dat die "nuwe biografie" verskyn. Toe De Kock gevra is of Szczurek toestemming gegee het vir die manier waarop die joernale uiteindelik gebruik is, was sy antwoord: "Karina het wel goedgunstiglik toestemming gegee tot op die punt dat sy snuf in die neus gekry het dat alles nie reg is nie ... volgens haar, dat ek skielik haar man beswadder. Omdat sy wil hê André moet 'n legende bly en hierdie boek gaan sy legende bietjie afkraak. Toe sê ons regsmense vir haar 'Sorry, die mondelinge kontrak wat julle aangegaan het, staan nog.'"⁴⁸ (Dit is opmerklik hoë dié stelwyse die agentskap van wat Brink se reputasie aangedoen is, weg van die biograaf self af na "hierdie boek" toe verskuif en objektiveer.)

Die doel van De Kock se besoek aan Brink se weduwee in Mei 2016 was dus waarskynlik hoofsaaklik om die joernale by haar te kry en hulle "ooreenkoms" te bevestig, maar watter ooreenkoms? Het mevrou Brink geweet van die koersverandering waartoe sy in Mei 2016 ingestem het? Volgens sy mededeling aan Rautenbach het "Karina" vir hom gesê: "I'm scared, Leon. I don't know what's in there.'" Wat De Kock só interpreteer het: "Miskien het sy nie kans gesien nie, want ek weet uit gesprekke met Brink Karina is baie goed in Afrikaans. Dan weer móés sy 'n idee gehad het, want ons is toe al deur die Jonker-korrespondensie. Dis net 'n aanname van my. Toe sê ek: 'Karina, we'll deal with it as it comes up.' En toe sê sy oukei. En toe begin die hele proses."⁴⁹

Die rekord, daarteenoor, toon dat De Kock in Mei 2016 by Szczurek weg is met Brink se 42 Croxley-joernale en dat sy blykbaar eers 'n voltooid manuscript onder oë gekry het⁵⁰ – op dieselfde tydstip toe ander vroue, onder andere, ook genader is vir kommentaar op die manuscript en om toestemming te gee dat hulle besonderhede gepubliseer kan word en van hulle, soos Szczurek ook, regsadvies ingewin het.

⁴⁶ "“Hierdie boek het my byna doodgemaak’ ...” <https://www.netwerk24.com/netwerk24/hierdie-boek-het-my-byna-doodgemaak-20190602>

⁴⁷ "Brink se vrou wou boek stop – 'Ons het dele uitgehaal om hom teen homself te beskerm.' – Sy gee André se seks-dagboeke, maar toe breek biograaf die 'legende' af." *Rapport*, 26 Mei 2019, p. 3. <https://www.netwerk24.com/netwerk24/brink-se-vrou-wou-boek-stop-20190525>

⁴⁸ "Brink se vrou wou boek stop ..." <https://www.netwerk24.com/netwerk24/brink-se-vrou-wou-boek-stop-20190525>

⁴⁹ "“Hierdie boek het my byna doodgemaak’ ...” <https://www.netwerk24.com/netwerk24/hierdie-boek-het-my-byna-doodgemaak-20190602>

⁵⁰ "Boek oor Brink dalk omstrede – Wei uit oor 5 huwelike, baie affairs." *Beeld*, 14 Mei 2019, p. 7.

De Kock het klaarblyklik dus ook nie die aanbod aanvaar om in Brink se studeerkamer te werk nie, want dit sou geleentheid gebied het vir deurlopende gesprek oor die ontwikkelende lewensverhaal, en, vanuit die oogpunt van 'n biograaf, vir inmenging deur die weduwee. Dit sou egter ook geleentheid gebied het vir konsultasie oor wat met die kontensieuse materiaal behoort te gebeur soos wat hy in die onderhoud met Elmari Rautenbach erken het hy teenoor Szczurek onderneem het.

Soos blyk uit die publisiteit tydens die verskyning van *The love song of André P Brink*, het De Kock en sy nuwe uitgewer voor die boek se verskyning reeds geweet dat dit omstrede sou wees en ook dat dit Brink se reputasie skade kan berokken – regsaksies of dreigemente in dié verband sou dit behoorlik tuisgebring het. Deborah Steinmair verwys in haar bespreking van die biografie in *Vrye Weekblad* na die “gesiene akademikus, skrywer, digter en vertaler Leon de Kock se boek oor André P. Brink se liefdeslewe” wat prokureurs besig hou en “regslui se kasregisters laat klingel”.⁵¹ 'n Mens stel jou voor dat die uitgewer se regsverteenvoerders vooraf deur die manuskrip gewerk en De Kock geadviseer het om dit (of bepaalde gedeeltes daaruit) voor te lê aan individue wat in Brink se lewe betrek is en wat besware teen die skending van hulle privaatheid sou kon hê, ten einde potensiele probleme sover moontlik vooraf te probeer uitstryk. En dat dít is waar die probleme begin het. Aan Elmari Rautenbach het De Kock tydens hulle onderhoud gesê: “Skryf daar: Elkeen van hierdie vroue in die joernale is kans gegee om te antwoord. Skuilname is gebruik wat Brink gebruik het, of waar vroue dit verkies het.”⁵² Sy besondere irritasie het De Kock vir Szczurek gereserveer, omdat sy die publikasie probeer keer het toe sy uiteindelik besef het wat besig was om te gebeur. Tydens die Kwêla-onderhoud het hy aan Hannes van Wyk gesê: “Sy wou hom verheerlik. Sy’t monumente vir hom gebou en ek kan dit verstaan, maar sy moet ook verstaan dat André Brink aan almal van ons behoort, nie net aan haar nie. Sy ken hom tien jaar lank, 11 jaar lank. Haar huwelik het tien jaar lank gehou. En dit was ’n wonderlike huwelik, maar sy mag nie vir my sê dat André Brink aan haar behoort nie.”⁵³

Dat De Kock in die week van sy klein triomf in Mei 2019 klaarblyklik vir homself ’n gat gegrawe het met sy optredes en uitsprake, was waarskynlik skrale troos vir mevrou Brink. Die publikasie van die biografie het haar omgee oor haar eggenoot se nalatenskap onder verdenking gebring. Nie net is sy verkwalik omdat sy Brink se private dokumente voortydig – al was die neerslag daarvan in die biografie selektief en afgewater vir algemene verbruik – openbare besit gemaak en sy reputasie daardeur in die gedrang gebring het nie, maar sy moes ook kennis neem van hoe die dogter van haar eggenoot se voormalige minnares hom in die openbaar daarvoor verantwoordelik hou dat hy haar ma “vermoor” het – en op die koop toe die mediaseksorgie meemaak. Dit moes haar erg geraak het. Wat die beskikbaarheid van Brink se persoonlike argief in die lig hiervan vir toekomstige navorsing gaan wees, sal mens maar moet kyk.

⁵¹ “‘Sy wás ’n klein maagd’ – bespiegelings oor sekspeste, genieë en André P. Brink se spel van liefde.” *Vrye Weekblad*, 24 Mei 2019, aanlyn.

⁵² “‘Hierdie boek het my byna doodgemaak’ ...” <https://www.netwerk24.com/netwerk24/hierdie-boek-het-my-byna-doodgemaak-20190602>

⁵³ “Brink se vrou wou boek stop ...” <https://www.netwerk24.com/netwerk24/brink-se-vrou-wou-boek-stop-20190525>.

But there is always enough blame to go around

Rifkind se beskrywing van die prosesse wat aan die gang kom in die kanoniserings van gestorwe literêre skrywers, maak dit duidelik dat dit 'n kollektiewe onderneming is wat verskillende rolspelers betrek: onder andere uitgewers, houers van die sleutels tot die argiewe en 'n verskeidenheid skrywers/skribas (o.a. literatore, kritici, literêre historici en biograwe) – die verteenwoordigers van die literêre gemeenskap wat elk 'n rol te vervul het. 'n Mens kan tereg vra waar elkeen van dié verteenwoordigers – Brink-kenners, akademiese kollegas, vriende van die skrywer – was in die besluitnemingsproses oor 'n amptelike (gemagtigde) biografie van die gevierde Afrikaanse skrywer en akademikus. Veral omdat onder die verteenwoordigers sekerlik iemand moes gewees het wat geweet het daarvan dat – soos De Kock ten aanhore van 'n gehoor teenoor Hannes van Wyk self ook te kenne gegee het – die biograaf 'n ou grief jeens sy onderwerp Brink gekoester het. Steinmair het die onderhoud en die gevolge vir De Kock opgesom: “Die Kwêla-onderhoud wat Sondag uitgesaai is, was effe gaterig, soos 'n stuk breiwerk wat 'n paar steke verloor het – dis duidelik dat onuitsaaihare dele uitgeredigeer is. De Kock het sy fokus, humeur en kredietwaardigheid verloor toe hy gaan draai by 'n grief wat hy destyds teen Brink gehad het.”⁵⁴

Maar miskien moet mens by die skrywer self begin en kyk wat die openbare teks te kenne gee oor wat moontlik verkeerd geloop het met die aanstelling van sy amptelike biograaf. 'n Belangrike sleutel lê opgesluit in 'n kort berig wat 'n jaar of wat vóór Brink se dood verskyn het. Op 19 April 2013 kondig Beeld (dit sou in al die koerante in die uitgewer se stal verskyn het) onder die kriptiese titel “Brink kry ná 50j. 'n nuwe uitgewer” naamlik aan dat Brink sy verbintenis met sy uitgewer Human en Rousseau verbreek het, sonder om redes daarvoor te verskaf. Die uitgewer was soos die opskrif te kenne gee vyf dekades – 'n hele loopbaan – lank Brink se Afrikaanse uitgewer en was onder andere tussen 2004 en 2016 vir die bestendige stroom herdrukke van werk uit sy oeuvre verantwoordelik – op die oog af dus die aangewese uit- en raadgewer van en vir 'n amptelike biografie, en by nabetrachting 'n verlore geleentheid. Hierby kom 'n tweede kompliserende faktor. Dit blyk dat Kannemeyer Brink in 'n stadium genader het om sy biografie te skryf en dat Brink dit van die hand gewys het, volgens 'n voetnoot in De Kock (2019) se biografie. In 'n Afrikaanse konteks, wat die voedingsbodem van die meeste van Brink se werk was, sou Kannemeyer, in teorie minstens, 'n voor die hand liggende keuse gewees het: met sewe biografieë van skrywers op sy naam, waaronder die lewensverhale van ander van die prosaïste wat met die epogmakende Vernuwings van Sestig geassosieer is, plus 'n gemagtigde biografie van die Nobelpryswenner JM Coetzee. 'n Tweede verlore geleentheid. 'n Derde komplikasie blyk uit die volgende: Toe Brink by Human en Rousseau weg is, het hy aangedui dat sy volgende twee boeke by Umuzi sou verskyn.⁵⁵ Sy en Jonker se liefdesbriewe, *Vlam in die sneeu*, wat in 2016 postuum verskyn het, was die eerste, met die tweede waarskynlik die roman wat, volgens berigte, ten tye van sy dood onvoltooid was. Die plan – volgens Penguin Random House (waarvan Umuzi deel is) se aankondiging daaroor – was dus dat die biografie by Brink se nuwe uitgewer, wat voortaan na sy belange

⁵⁴ ““Sy was 'n klein maagd” – bespiegelings oor sekspeste, genieë en André P. Brink se spel van liefde.” *Vrye Weekblad*, 24 Mei 2019, aanlyn. Die bekende anti-apartheidskoerant het na 'n lang onderbreking in 2019, die jaar waarin hierdie kommentaar verskyn het, 'n terugkeer gemaak as 'n aanlyn publikasie. Met die nuus in 2025 dat die blad permanent sluit, het toegang tot *Vrye Weekblad* se argief skynbaar ook verdwyn.

⁵⁵ “Brink kry ná 50j. 'n nuwe uitgewer.” *Beeld*. 19 Apr. 2013, p. 3.

sou omsien, sou verskyn. Die skuif weg van Umuzi was ooglopend nie iets wat Brink voorsien het nie, en gewis nie deel van sy toekomsplanne vir sy literêre nalatenskap nie...

Slotopmerkings: meer sleutels...

Soos uit die inleiding tot hierdie stuk geblyk het, is daar sterk verwagtinge oor die formaat waarin wetenskaplike navorsing op die terrein van die letterkunde in vaktydskrifte gerapporteer (behoort te) word.

In klinies-wetenskaplike artikels word op hierdie punt van die verrigtinge gewoonlik oorskouend-en-opsommend teruggekyk op die disseksie van die probleem wat aan die begin aan die orde gestel is, word die “lyk” weer netjies toegewerk en tot ’n gevolgtrekking gekom. By geleentheid vind navorsers dit egter nuttig(er) om die lewende primate in “haar” natuurlike habitat, in konteks, waar te neem. Dié soort benadering is in die 20ste eeu veral in die sosiale wetenskappe gebruik, waar dit die vorm aangeneem het van “gevallestudies”, maar dié het om verskeie redes oor die jare traksie verloor, onder andere omdat die “teorie” of agenda wat die navorsing gedryf het nie altyd onmiddellik “sigbaar” was nie. Sedertdien het die benadering ’n terugkeer begin maak in die vorm van “(outo-)biografie” as ’n metode van ondersoek in navorsing wat op “geleefde werklikhede” (“lived realities”) fokus⁵⁶ en in historiese studies in die vorm van mikrogeskiedenis⁵⁷ wat die lewensverhale van (dikwels gewone) individue en kleiner groepe teen wyer/groter historiese gebeure projekteer.

Annemarié van Niekerk (2019) se resensieartikel oor die Brink-biografie waarin sy tot die biograaf se verdediging kom, is “’n spookteenwoordigheid” in die huidige stuk, soos ’n swewende aanwyser (“floating signifier”, soms ook “empty signifier”), op grond van ’n paar uitsprake wat sy daarin maak wat belangrik is en waaroor duidelikheid gekry moet word met die oog op ’n gedissiplineerde diskoers oor die genre: sy het dit, soos voorheen al genoem, onder andere oor die reputasie van die biografie as oor die algemeen ’n “gevaarlike” genre en oor die (literêre) Brink-biografie as, in teenstelling, ’n wetenskaplike teks wat nie in die ongereguleerde sosiale konteks, waar dit deur kontroversie omring is, bespreek behoort te word nie, maar eerder in ’n geordende akademiese konteks deur kundiges hanteer behoort te word.

Te oordeel aan verskeie uitsprake deur kenners van die biografie (Kannemeyer, Hans Renders, Van Niekerk self, en ander waarop ek later terugkom), is dit die biografie se historiese bande met die joernalistiek, wat tot in gedrukte koerante se bont bladuitleg die aanbod naboots van die ongefilterde (ongesensureerde) “geskinder” op ou markpleine en die verversingsposte langs antieke handelsroetes, die opspraakwekkende/”sensationele” onmiddellikheid van geskiedenis-nog-in-wording – en die stigma van “onbetroubaarheid” wat dit konvensioneel dra – wat kritici instinktief ongemaklik maak in die teenwoordigheid van die genre en die diskoers daaroor. Vermoedelik ook in die geval van die huidige stuk (veral in die vroeëre weergawe). Dit kan egter dalk net sinvol wees om dié “ongemak” te trotseer en krities te ondersoek om die waarde daarvan as ’n “werktuig” in wetenskaplike ondersoek te probeer vasstel. Met die oog dáárop kan ’n ou, maar steeds konfronterende uitspraak deur Janet Malcolm

⁵⁶ Die volgende werk is ’n goeie wegspringplek om ’n idee te kry van die benadering: Chamberlayne, Prue, Joanna Bornat, & Tom Wengraf, reds. 2000. *The Turn to Biographical Methods in Social Science : Comparative Issues and Examples*. London: Routledge. <https://search.ebscohost.com/direct.asp?db=sih&jid=I3OQ&scope=site>

⁵⁷ Vir ’n wegspring kyk: John-Paul A Ghobrial, Introduction: Seeing the World like a Micro-historian, *Past & Present*, Volume 242, Issue Supplement_14, November 2019, Pages 1-22, <https://doi.org/10.1093/pastj/gtz046>

as 'n uitdaging gerig word. Malcolm (1993:9) word dikwels aangehaal oor die vergelykings wat sy tref tussen die "(t)he biographer at work" en professionele "inbrekers" wat in die laaie en kaste van hulle slagoffers rondkrap of die sameswering tussen biograwe en lesers wat soos "voyeurs" kop-in-een-mus deur die sleutelgate van slaapkamers loer. Van meer belang hier egter is haar waarneming oor die stempel van morele voortreflikheid wat die akademiese werksaamheid van die biograaf veronderstel is om aan die resultate van hulle arbeid te verleen:

The voyeurism and busybodyism that impel writers and readers of biography alike are obscured by an apparatus of scholarship designed to give the enterprise an appearance of banklike blandness and solidity. The biographer is portrayed almost as a kind of benefactor. He is seen as sacrificing years of his life to his task, tirelessly sitting in archives and libraries and patiently conducting interviews with witnesses. There is no length he will not go to, and the more his book reflects his industry the more the reader believes that he is having an elevating literary experience, rather than simply listening to backstairs gossip and reading other people's mail. *The transgressive nature of biography is rarely acknowledged*, but it is the only explanation for biography's status as a popular genre (my kursief).

My advies sou dus wees dat wanneer die (literêre) biografie as 'n sosiaal-historiese genre bestudeer word, (literatuur)wetenskaplikes die oortredende of grensoorskrydende aard daarvan as gegewe sal neem en deel maak van die (kritiese) diskoers.

Dit is opvallend dat Van Niekerk (2019), wanneer sy dit oor die Brink-biografie as wetenskaplike teks het, die wetenskaplikheid van die biografie koppel aan *dinge wat die biograaf moet doen*. Die idee dat biografie is wat die biograaf doen aan, in en met die teks, veronderstel iets heel anders as die idee dat die teks 'n *onafhanklike* entiteit is met bepaalde intrinsieke eienskappe wat uit die omringende konteks losgemaak behoort te word.

Soos meermale genoem, is daar tans nog geen omvattende teorie van die (literêre) biografie om die diskoers oor die biografie "wetenskaplik" te anker nie. Die huidige artikel neem die idee van die (literêre) biografie as 'n teks in 'n sosiaal-historiese kommunikasienetwerk as vertrekpunt. 'n Kommunikasienetwerkmodel maak dit moontlik om die verbande te verreken wat 'n teks (biografie) oor tyd en ruimte heen, in bepaalde kontekste van die kommunikasie, met verskillende elemente aangaan en handhaaf: van die ontstaan en produksie van die teks tot die ontvangs daarvan. 'n Tweede uitgangspunt is dat bepaalde fasette van die omringende werklikheid waarin elke teks ingebed is die vorm aanneem van tekste (byvoorbeeld bemarkingstukke, bekendstellings, berigte en onderhoude, ens.). In die geval van die sogenaamde epitekse behels dit tekste wat 'n bepaalde teks (biografie) omring wat die ontvangs en interpretasie daarvan direk (kan) beïnvloed. 'n Derde uitgangspunt is dat die versameling epitekse wat 'n kontroversiële hoofteks omring as 'n narratief gekonstrueer kan word om lig op die hoofteks (biografie) te werp, op wyses wat doelbewus nie die kompleksiteit van die teks-in-kommunikasie vereenvoudig nie, en die integriteit van die proses self sover moontlik bo verdenking probeer hou.

Die rekonstruksie van die epitekse van die Brink-biografie hier bo het gegewens opgelewer wat ooglopend die hoofteks destabiliseer. Lesers weet byvoorbeeld nou 1) dat 'n gemagtigde akademiese biografie beplan en aangekondig is wat by Brink se nuwe uitgewer sou verskyn het; maar 2) dat, 'n jaar later as beplan, 'n in-die-pers-gesensasionaliseerde-biografie by 'n ander uitgewer verskyn het. Hulle weet ook 3) dat die biograaf se verduidelikings rakende die voorafgaande en sy onderhandelinge met Brink se weduwee daaroor nie klop nie; en 4) dat sy in 'n laat stadium blykbaar eers van die nuwe fokus uitgevind het. Hulle weet ook 5) dat

sy die verskyning van die nuwe, herfokusde biografie (wat nie deel van die aanvanklike mondelinge ooreenkoms was nie) probeer keer het toe sy dit uiteindelik wel onder oë gekry het, maar 6) dat sy deur die biograaf en die nuwe uitgewer se regsverteenvoordigers “oorreed” is om nie die publikasie van die herfokusde biografie te verhinder nie. Hulle weet 7) dat die biograaf en sy uitgewer vooraf geweet het dat die “nuwe biografie” opslae sou maak en 8) dat die biografie onder andere in ooreenstemming met daardie wete bemark is. Hulle weet verder 9) dat die biograaf self te kenne gegee het dat hy die legende wat Brink wás deur die boek onthul het, en hulle weet 10) dat hy ’n ou grief jeens Brink erken/beken het. Hulle weet ook 11) dat (aan die ontvangskant) minstens een van die resensente van die Brink-biografie die standpunt huldig dat die biografie tekens dra wat daarop dui dat die blote volume van die materiaal in die 42 “seksjoernale” wat dit ten grondslag lê en die fokus daarvan vorm, die biograaf “oorweldig” het.⁵⁸ Alles in ag geneem, lyk dit of die biograaf, deur sy doen en late, grotendeels eiehandig sy teks gedestabiliseer het as ’n betroubare wetenskaplike biografie. Met dié inligting wat die epiteks beskikbaar stel, kan navorsers na die teks self terugkeer om die aanbod (insluitende die wyse van aanbieding) van die Brink-biografie krities te heroorweeg. Indien die biograaf teen dié agtergrond wel daarin geslaag het om ’n wetenskaplike biografie tot stand te bring wat reg laat geskied aan die lewe en bereikings van sy onderwerp, sal dit inderdaad ’n merkwaardige prestasie wees.

INTERTEKSTE VIR DIE STUK

- De Kock, Leon. 2019. *André P Brink en die spel van liefde: 'n biografie*. [S.l.]: Jonathan Ball. <https://ebook.yourcloudlibrary.com/library/oclc/detail/vvg5xz9>.
- Genette, Gérard. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press. <http://site.ebrary.com/id/10462004>.
- Malcolm, Janet. 1993. *The Silent Woman: Sylvia Plath and Ted Hughes*. London: Vintage. <https://app.kortext.com/borrow/2521730>.
- Rifkind, Donna. 1990. “Literary Widows.” *The American Scholar*. 59(4):531-546. <https://www.jstor.org/stable/41211833>.
- Van Niekerk, Annemarié. 2019. Leon de Kock se André P Brink en die spel van liefde: 'n LitNet Akademies-resensie-essay. *LitNet*. 18 Julie 2019. <https://www.litnet.co.za/leon-de-kock-se-andre-p-brink-en-die-spel-van-liefde-n-litnet-akademies-resensie-essay/>

⁵⁸ Klik hier om meer te lees: <https://www.vrouekeur.co.za/nuus-vermaak/kies-n-boek-andre-p-brink>.

Biografie in konteks – wat kontroversies ons kan leer: 2) Philip Roth en sy biograwe

Biography in context – what we may learn from controversies: 2) Philip Roth and his biographers

RONÉL JOHL

Emeritus professor

Skool vir Tale

Universiteit van Johannesburg

Suid-Afrika

E-pos: csjohl@uj.ac.za

ABSTRACT

Biography in context – what we may learn from controversies: 2) Philip Roth and his biographers

As the titles of the two contributions featured here suggest, a particular concern is with what, as researchers, we may learn about the literary biography when we draw the boundaries wider than the generic and consider the biographies within the discursive contexts in which they originate and circulate. What becomes clear even from a fairly limited examination of the epitexts of the first round of the Philip Roth and André P Brink biographies is that the context(s) from which the biographies emerged and within which they circulate have the ability to complicate and undermine any uncritical claims to the truth and objectivity of, about, and in the texts.

In the previous contribution (the first of two) I looked at some of the ways in which the context in which the Afrikaans version of Leon de Kock's biography of Brink originated and was published, plus the controversy surrounding the history, could have contributed to the destabilisation of the text in the social imagination and the resulting doubts about the integrity of the biography. In the present contribution, I would like to address in more detail the destabilisation of particular aspects that are often considered "prerequisites" for scientific (literary) biography: "factuality", "objectivity" and "truth". Two biographies of the American writer Philip Roth, which appeared two years after the biography of Brink and were similarly embroiled in controversy, are used as "case studies", with the Brink reference, with a view to possible generalisation.

KEYWORDS: truth in biography, objectivity in biography, factuality in biography, case study, authorised biography, unauthorised biography, academic biography, the archive

TREFWOORDE: waarheid in biografie, objektiwiteit in biografie, feitlikheid in biografie, gevallestudie, gemagtigde biografie, ongemagtigde biografie, akademiese biografie, die argief

Datums:

Ontvang: 2024-08-15

Goedgekeur: 2025-07-23

Gepubliseer: September 2025

OPSOMMING

In die eerste van drie gevallestudies oor die literêre biografie in konteks het ek gekyk na die wyse waarop die konteks waarbinne Leon de Kock se *André P Brink en die spel van liefde* ontstaan het en gepubliseer is en die daarmee verbandhoudende omstredenheid kon bygedra het tot die destabilisering van die teks in die sosiale verbeelding en die gevolglike twyfel oor die wetenskaplike integriteit van die biografie waarop sommige kritici aanspraak maak. In die huidige stuk val die fokus meer spesifiek op die destabilisering van elemente wat dikwels as “voorvereistes” vir ’n wetenskaplike biografie voorgehou word: “feitelikheid”, “objektiwiteit” en “waarheid”. Die eerste twee formele biografieë oor die Amerikaanse skrywer Philip Roth, wat twee jaar ná die biografie van Brink verskyn het en eweneens in ’n kontroversie betrek is, word as gevallestudies gebruik met die oog op die moontlike veralgemening van gevolgtrekkings.

Inleidend en ter aanknoping, die Brink-biografie weereens

1.

By ’n noukeurige herlees van die resensies van De Kock se Brink-biografie val dit op dat twee van die resensente dit nodig geag het om lesers by voorbaat te waarsku dat die “waarheid” in die gedrang is in die biografie. Joan Hambidge het ’n parabel gebruik om die punt tuis te bring. Na aanleiding van die omstrede bekendmaking en die gebruik van die bandopnames van Anne Sexton se terapieessies in Diane Middlebrook se biografie van haar, verduidelik Hambidge in haar bespreking:

Ná die dood van die beroemde Amerikaanse digter Anne Sexton het haar terapeut, dr. Orne, die onderhoude wat hy opgeneem het, bekend gemaak. Hy is inderdaad geskors as sielkundige, maar sy verweer sal my altyd bybly: “Dit staan tog in die gedigte opgeteken.” Helaas nie. ’n Gedig is nie op ’n een-tot-een-vlak gelyk aan die werklikheid nie en daardie terapeut het kennelik ook nie kon onderskei tussen fantasie en werklikheid nie. Lees gerus *An Accident of Hope: The Therapy Tapes of Anne Sexton* deur Dawn M. Skorczewski (New York: Routledge, 2012). Dieselfde geld die [Brink-]joernale. Dit verromantiseer alreeds die werklikheid en ’n “naked I” op ’n bepaalde manier. De Kock besin wel oor die kwessie dat iets in ’n mate gefiksionaliseer kon wees in die joernale.⁵⁹

Brink se biograaf, is die implikasie, mag oor die kwessie van fiksionaliteit en die literarisering van die werklikheid nagedink het, maar hy het nietemin die dagboeke as ’n betroubare weergawe van Brink se ervaring van die werklikheid (sý “waarheid” dus) aanvaar en gebruik om die skrywer se “lewe” (’n werklikheid buite die teks) te rekonstrueer: om “’n boek te skryf wat Brink se eie, dringendste belange weergee, gegrond op sy eie optekeninge oor homself en sy doen en late.”⁶⁰ Lesers wat vertrou is met poststrukturealistiese taalopvattinge sal die komplikasies van die redenasie beseef.

Jean Meiring, in Rapport, gebruik in sý bespreking van *André P Brink en die spel van liefde* Brink se foto op die boekomslag en laat die skrywer as ’t ware “self” die waarskuwing rig: “Op die elegante stofomslag tuur Brink, op die kruin van sy loopbaan, die kamera amper

⁵⁹ <https://www.netwerk24.com/netwerk24/openhartig-ongehoord-en-totaal-onverbloemd-20190519>

⁶⁰ <https://www.netwerk24.com/netwerk24/andre-p-brink-se-dringendste-belange-20190531>

vol in die oog. Op sy lippe talm 'n sin. Dit is asof hy voorbehoedend wil waarsku: Moenie ál glo wat hier, uit die argief opgediep, as die waarheid voorgehou word nie.”⁶¹

Die versoeking in literêre biografieë is groot om direkte gelykenisse of parallelle tussen die geskryfde en die geleefde werklikhede te vind en te gebruik sodat die een as't ware die bewyse van die waarheid van die ander verskaf en die twee stelle waarhede mekaar wedersyds bevestig. Dit het ook in Ira Nadel se biografie van Philip Roth tot probleme gelei en ook in Blake Bailey s'n. Die ontstaan- en publikasiegeskiedenis van dié twee biografieë word met die oog op die bespreking in aanvulling tot die Brink-biografie gebruik, omdat ook in dié gevalle kwessies van waarheid, feitelikheid, objektiwiteit en betroubaarheid binne die raamwerk van die beskikbaarheid van die persoonlike Roth-argief op die voorgrond gestoot word. Terwyl die Brink-artikel veral op mediaverslae en onderhoude gesteun het om die epiteks van die Afrikaanse weergawe van die Brink-biografie te rekonstrueer, betrek ek in hierdie stuk ook epitekste aan die ontvangskant (resensies en kommentare) om lig te werp op die maniere waarop die kommunikatiewe konteks bygedra het om die implisiete aansprake op “die waarheid” in die tekste te help destabiliseer.

2.

Die probleme met “waarheid” en “objektiwiteit” sover dit die biografieë betref, spruit uit 'n verwagting by lesers en akademici dat biografieë die “feite” van 'n lewe op 'n betroubare manier agterhaal. Willie Burger (2014) verduidelik:

“Ware ervarings” van “regte mense” in “werklike omstandighede” is kennelik baie gewild. (Hier word nie nou verder ingegaan op die komplekse verhouding tussen feit en fiksie en die mate waarin elke sogenaamde realiteitsprogram ook maar gemanipuleerde “fiktiewe” realiteit is nie.)

Die punt is bloot dat die honger na realiteit – soos met die populêre wending – 'n geleentheid geskep het vir tekste wat 'n wyer aantal lesers tref en dat dit lei tot hibriede vorme, waarin allerlei vorme van realiteit (soos die essay, die memoires, die biografie, die etnografie, die joernalistieke verslag, die akademiese ondersoek) met fiksie gekombineer word.

Burger verwys hier na die opkoms van kreatieweiefiksie as 'n genre in die laaste helfte van die twintigste eeu en die impak daarvan in die huidige. Tussen hakies verskyn 'n lys “suiwer” genres met 'n lang tradisie dat hulle skrywers bemoeienis maak met die werklikheid/realiteit en die agterhaling van die waarheid – van 'n lewe, in die besonder, én in die algemeen. Onder dié genres verskyn die biografie ook.

En in haar bespreking van De Kock se Brink-biografie as “'n wetenskaplike literêre biografie” noem Annemarie van Niekerk (2019) pertinent die onderskeiding van feite en interpretasie, feite en fiksie as vereistes vir die (wetenskaplike) literêre biografie:

6. Daar moet 'n duidelike onderskeid wees tussen wat feite is en wat die biograaf se interpretasies is.

7. Waar fiksie as bron gebruik word, moet dit deur die biograaf as fiksie (en nie feite nie) benader word. Die gebiografeerde moet byvoorbeeld nie na aanleiding van 'n roman geïnterpreteer word nie.

⁶¹ Dit wat André Brink dryf. Rapport, 19 Mei 2019, <https://www.netwerk24.com/netwerk24/dit-wat-andre-brink-dryf-20190517>

Só ’n “vereiste” bring mee dat Kannemeyer se gebruik van JM Coetzee se *Boyhood: Scenes from Provincial Life*, wat as ’n gefiksionaliseerde outobiografie en ’n roman beskryf word, om die skrywer se kinderjare te help rekonstrueer in sy biografie van die skrywer, byvoorbeeld ook as problematies beskou sou kon word.

Van Niekerk noem twee ander vereistes wat ten nouste met die bogenoemdes skakel:

4. Die dokumentasie moet onberispelik wees en die bronne kontroleerbaar.

5. Die biograaf moet krities (my [AvN] toevoeging: en verantwoordelik) omgaan met die betroubaarheid van sy/haar bronne ongeag of dit gaan om lewende getuies (bv deur onderhoude) of historiese verslae.

Dié vereistes betrek die “argief” waarvan Meiring hier bo praat en spreek van ’n vertroue dat ’n krities verantwoordelike omgaan met die inhoud van ’n argief die waarheid “aan die lig sal bring”. Dieselfde vertroue onderlê ook De Kock se verweer met betrekking tot die omstrede van sy aanbieding van die intieme besonderhede van Brink se sekslewe in die dagboeke. In ’n koerantonderhoud verklaar hy: “Ek vrees dat die boodskapper ek verkwalik sal word, maar dit kom uit sy joernale.”⁶² En oor sy uitbeelding van die vrou in Brink se lewe in die biografie het hy in ’n ander onderhoud gesê elkeen het ’n geleentheid gekry om die “waarheid” van wat hy uit die joernale opgeteken het te verifieer: “Skryf daar: Elkeen van hierdie vroue in die joernale is kans gegee om te antwoord.”⁶³

Die probleem is dat die “tekste” in die argief, op sigwaarde geneem en in isolasie beskou, nie ongekwalfiseerde of ongekompliseerde “houers” van die waarheid is nie, omdat hulle – kontra die indruk wat die geïsoleerde items mag wek wat op die rakke van “die argief” verpak staan in dose – nie somer losgemaak kan word van die konteks van hulle makers en van hulle tyd en plek van “making” of “skepping” nie; en beskou ’n mens hulle as deel van ’n kommunikasienetwerk, soos hier die geval is, ook nie van die biograaf wat die bronne medieer en interpreteer nie. ’n Uitspraak wat Brink se biograaf na aanleiding van sy lees van ’n sentrale “hoofstuk” in die skrywer se liefdesgeskiedenis maak, is illustratief hiervan. De Kock, kommunikerende met sy lesers, beskryf hoe Brink herhaaldelik na sy oorspronklike “rou” joernaalinskrywings oor hom en Ingrid Jonker teruggekeer het om die teks in die kantlyne te korreger en te verander: eerstens is daar die teks waarin die skrywer “vir die eerste keer sy rou weergawe van die verhouding vertel. Maar as ‘rolspeler’ én ‘waarnemer’ sy woorde en daarna sou hy die gebeure eindeloos herlees en in kantaantekeninge korreger of verander soos dit hom pas”.⁶⁴ Van Niekerk (2014), op haar beurt, skryf in haar resensiestudie van die biografie uitgebreid oor al die maniere waarop De Kock in sy (kommunikatiewe) teks te werk gegaan het om die waarheid van Brink se “woorde” in sy joernale vir sy lesers op ’n krities verantwoordelike wyse te verifieer. Ten spyte van sy pogings, was resensente soos Hambidge en Meiring nie oortuig dat die Brink-biografie die onverdunde waarheid aan lesers aanbied nie en beide het dit reguit aan hulle lesers gekommunikeer.

Die vraag in die huidige stuk is wát die ontstaan- en publikasiegeskiedenis van die Roth-biografieë kan toevoeg tot verwagtinge omtrent waarheid en objektiwiteit van/in literêre biografieë.

⁶² Boek oor Brink dalk omstrede – Wei uit oor 5 huwelike, baie affairs, Beeld (Johannesburg, South Africa), May 14, 2019, p. 7.

⁶³ ‘Hierdie boek – het my byna – doodgemaak’ – Net soos André P. Brink, begeer Leon de, Rapport (Johannesburg, South Africa), June 2, 2019, p. 12, 13.

⁶⁴ <https://www.netwerk24.com/netwerk24/hierdie-boek-het-my-byna-doodgemaak-20190602>

Philip Roth en sy nalatenskap

Beide Brink en Roth was omstrede in hulle lewe en werk. Vir (Suid-)Afrikaanse lesers van Amerikaanse letterkunde wat in die 1960's en '70's grootgeword het, was beide ook ikone. Dit was 'n geslag letterkundeliefhebbers wat hulle eerste kennismakings met die werke van Oos-Europese (verset)skrywers van agter die ystergordyn, soos Kundera, Schulz, Hrabal, Gombrowicz, Kiš, in die boekwinkels van die tyd in buurte soos Hillbrow, Braamfontein en Melville – en, via hierdie werke en die begeleidende inleidings, blootstelling aan 'n tydsgees wat soos 'n voorbode by Suid-Afrikaners geresoneer het – te danke gehad het aan Roth en aan Penguin Books. Roth naamlik was die algemene redakteur van die “Writers from the Other Europe”-reeks wat Penguin tussen 1976 en 1983 uitgegee het met inleidings deur figure soos Carlos Fuentes, Irving Howe, Joseph Brodsky, Heinrich Boll, Angela Carter, Czesław Miłosz, Leszek Kołakowski, Jan Kott, John Updike en Josef Škvorecký.⁶⁵ Roth was ook 'n Kafka-man. Binne dié wye konteks het literêre figure soos Brink en Etienne Leroux vir/namens rebelse jong Afrikaanse kreatiewes en lesers die *mantel opgeneem en die vaandel van verset teen die “establishment”* gedra.

1.

Roth was in die laaste jare van sy lewe legendaries onseker oor waarvoor hy die bangste moes wees: sy dood of sy biografie. Soos CJ Langenhoven plaaslik was hy skynbaar ook baie benoud oor wat biograwe oor hom sou skryf. Anders as Langenhoven, wóu Roth egter 'n biografie hê en het alles binne sy vermoë gedoen om die uitkoms daarvan te beïnvloed; om die misverstand wat hy geglo het oor sy werk en sy lewe bestaan het finaal uit die weg te ruim en eiehandig die grondslag te lê vir die beeld wat nadoods van hom sou voortleef. Die uiteindelijke publikasie van Blake Bailey (2021) se *Philip Roth: The biography* het wyd opslae gemaak – om al die verkeerde redes – en in die proses ook Ira Nadel (2021) se *Philip Roth: A Counterlife* in 'n woordetwis ingesleep.

2.

Roth is in 'n stadium as (die laaste) Groot Amerikaanse Romanskrywer aangeprys. Sewe jaar ná sy dood, en 'n bietjie meer as vier jaar ná Bailey se biografie, is sy naam grootliks afwesig in elektroniese lyste van Great American Novelists – dalk net tydelik, maar tog veelseggend. Die verskuiwing kom boonop te midde van die groter debat oor die nut van die idee self van die “Groot Amerikaanse Roman”. 'n Jaar vóór Roth se dood het Ursula le Guin – ook op die ranglys, maar laag – die vraag gevra: “Who Cares About the Great American Novel?” Die subopskrif van haar meningstuk was veelseggend: “Against a Uselessly Competitive, Hopelessly Gendered Concept.”⁶⁶ Dít was na aanleiding van 'n vraag van die *New York Times* se “Bookends” oor waar die groot Amerikaanse roman deur 'n vrou is. Le Guin het haar antwoord begin deur die vraag deels te kontekstualiseer na aanleiding van 'n antwoord wat 'n ander romanskrywer, Mohsin Hamid, aan die hand gedoen het:

... Bear with me as I advocate the death of the Great American Novel.

⁶⁵ <https://neglectedbooks.com/?p=7808>

⁶⁶ <https://lithub.com/ursula-k-le-guin-who-cares-about-the-great-american-novel/>

The problem is in the phrase itself. “Great” and “Novel” are fine enough. But “the” is needlessly exclusionary, and “American” is unfortunately parochial. The whole, capitalized, seems to speak to a deep and abiding insecurity, perhaps a colonial legacy. How odd it would be to call Homer’s “Iliad” or Rumi’s “Masnavi” “the Great Eastern Mediterranean Poem.” (*ibid.*)

Le Guin se argument verskuif die aandag na ’n ander een van twee van die groot kwessies – ooreenvoellig: ras en geslag – wat debatte oor die Weste in die 21ste eeu domineer, om ’n blik te bied op die klimaat waarin Roth aan die einde van sy lewe sy reputasie probeer konsolideer het:

Greatness, in the sense of outstanding or unique accomplishment, is a cryptogendered word. In ordinary usage and common understanding, ‘a great American’ means a great American man, ‘a great writer’ means a great male writer. ... Greatness in the abstract, in general, is still thought of as the province of men. || The writer who sets out to write the great American novel must see himself as a free citizen of that province, competing on equal ground with other writers, living and dead, for a glittering prize, a unique honor. His career is a contest, a battle, with victory over other men as its goal. (He is unlikely to think much about women as competitors.) Only in this view of the writer as a fully privileged male, a warrior, literature as a tournament, greatness as the defeat of others, can the idea of ‘the’ great American novel exist. (*ibid.*)

Die “outeur” op soek na ’n biograaf

1.

Die amptelike weergawe van Roth se soektog na en sy uiteindelijke aanwysing as biograaf het Bailey in die Roth-biografie self vertel, maar verskillende variasies daarvan het ook tydens die bekendstelling van die biografie opgeduik in onderhoude met hom en met vriende en kennisse van Roth. In ’n stuk vir *The New York Times Magazine* vang Mark Oppenheimer die onstuimigheid van dié geskiedenis vas:

By 2012, when Roth gave Blake Bailey access to his papers, friends, little black book and innermost thoughts, Roth had parted ways with two previous biographers, courted another and threatened to sue a third. But Bailey, who had appealed to Roth with a sympathetic ear and a brazen request for the job, persuaded the aging author.⁶⁷

Dit blyk Roth het oor die jare minstens vyf kandidate oorweeg – ’n soektog wat hy in alle erns begin het ná die verskyning van sy voormalige vrou Claire Bloom se herinneringe *Leaving a Doll’s House: A Memoir* in 1996. Hoewel die indruk van Bloom se memoires was dat dit ’n betreklik genuanseerde beeld probeer gee het van ’n romanse wat skeefgeloop het, was Roth diep gegrief – tot die bitter einde. Oor die daaropvolgende jare het hy tot verskeie uiterstes toe gegaan om die “skade” van Bloom se boek te probeer teenwerk: sy eerste stap was ’n dokument van 295 bladsye lank getitel “Notes for My Biographer”. “I thought: Someone’s got to correct this story, or this is going to be the story,” het hy later aan die biograaf gesê wat hom uiteindelik sou help om sy waarheid aan die wêreld te vertel (*ibid.*). Vriende en adviseurs het Roth afgeraai om die Notas te publiseer.

⁶⁷ <https://www.nytimes.com/2021/03/30/magazine/philip-roth-biography-blake-bailey.html>

Die tweede stap was om 'n biograaf aan te stel wat sy kant van die saak kon stel: in 2004 het Roth Ross Miller, 'n neef van die Amerikaanse dramaturg Arthur Miller en professor aan die Universiteit van Connecticut aangestel, iemand wat Roth in 'n stadium as 'n nabye vriend gereken het. Miller het oor 'n periode van sowat twintig jaar verskillende weergawes van Roth se werke-in-wording gelees en was gevolglik 'n belangrike vroeë leser van Roth se romans van die 1980's en 1990's. Hy was/is ook die redakteur van die Library of America se versamelde werke van Roth.

Roth was egter nie tevrede met Miller se werk aan die biografie nie en het volgens wat Bailey aan Oppenheimer te kenne gegee het probeer om stukke wat hy onder oë gekry het te herskryf (*ibid.*). Vyf jaar later is Miller aan die projek onttrek: op die oog af omdat hy nie al die onderhoude met bejaarde familie en vriende wat Roth vir hom gereël het gevoer het nie, nie vinnig genoeg na Roth se sin gevorder het nie en boonop 'n opinie gehad het oor Roth se gedrag teenoor sy vroue wat nie met die skrywer se persoonlike siening van die werklikheid gestrook het nie. Toe hy die projek verlaat het, moes hy die bande met onderhoude wat hy wel gevoer het aan Roth oorhandig. Roth, gegrief deur wat hy bestempel het as Miller se onbeholpe tegniek, het op elke segment skriftelike kommentaar gelewer. Dié kommentaar het hy in 'n lang dokument saamgevat wat hy die titel "Notes on a Slander-Monger" gegee en later tot Bailey se beskikking gestel het. Wat Miller betref: "... Roth railed against Miller to his last day," het Bailey aan Oppenheimer vertel (*ibid.*). Miller self wou nie op die bewerings in Bailey se biografie kommentaar lewer toe Oppenheimer hom genader het nie en Andrew Wylie, Roth se agent en een van die eksekuteurs van die Roth-nalatenskap, was ontwykend toe hy gevra is of die Roth-trust Miller sal dagvaar as hy met Oppenheimer sou praat: "I really don't want to go into that" (*ibid.*).

Dit wil voorkom of die vrae wat Miller gevra het en die antwoorde van die respondente nie met Roth se sienings van die waarheid gestrook het nie, want daar is nêrens 'n aanduiding dat hy die bande self met die "rou" inligting aan sy amptelike biograaf beskikbaar gestel het nie.

Toe die Miller-aanstelling nie uitwerk nie het Roth vervolgens eers Stanford-professor Steven Zipperstein genader wat aangedui het dat hy "teen 'n gemagtigde biografie" besluit het.⁶⁸ In die prentjie was daar ook Roth se vriendin Judith Thurman, joernalis, skrywer vir die *New Yorker* en 'n bekroonde biograaf na wie Roth lank verwys het as sy toekomstige biograaf. Teen 2010 het Roth egter die Britse biograaf en akademikus Hermione Lee genader, 'n stap wat hy blykbaar gou berou het. In die eerste plek sou hy moes wag, want Lee was besig met 'n biografie van Penelope Fitzgerald. Maar daar was ook 'n ander rede: "He did not want to be remembered throughout posterity as a person who didn't like women," het 'n skrywer na aan Roth Oppenheimer laat verstaan, "And he thought that that was going to happen if he had a feminist biographer."⁶⁹ Toe, met die aanbod aan Lee nog hangende, het Bailey Roth in 2012 genader. Ook Lee wou nie kommentaar lewer toe Oppenheimer haar in 2021 genader het vir sy stuk oor Bailey en die komende Roth-biografie nie.

Uit beskrywings van die kandidate – in die biografie, en elders – kry lesers 'n taamlik goeie idee van die biograaf waarna Roth op soek was: iemand wat lojaal sou wees, nie geïntimideer is deur die skrywer se omstredenheid nie, wat sy werk ken en positief is daaroor, begrip toon vir die Joods-Amerikaanse kwessies waarteen Roth in opstand was (verkieslik self van Joodse herkoms), iemand wat die negatiewe persepsies oor sy seksisme en misogenie

⁶⁸ Ná Roth se dood het Zipperstein egter laat val dat hy tog begin skryf het aan "'n biografie".

⁶⁹ <https://www.nytimes.com/2021/03/30/magazine/philip-roth-biography-blake-bailey.html>

sou kon omkeer (verkieslik dalk 'n vrou, dalk 'n vriendelike feminis, maar bowenal liberaal, seksueel “bevry”). Thurman, byvoorbeeld, het 'n bekroonde biografie van die Deense skrywer Isak Dinesen op die rak gehad wat as grondslag gedien het vir die rolprent *Out of Africa*, asook 'n biografie van die Franse skrywer Colette – vroue wat in die beskrywing van die joernalis en skrywer Richard Bernstein in die *New York Times* daaraan gewoond was “(to) break rules and cross boundaries, in their writing and in their lives”.⁷⁰ En Lee se jongste boek op daardie tydstop was 'n bekroonde biografie van Virginia Woolf wat aangeprys is omdat dit teen die konvensie in Woolf nie as 'n “slagoffer” (van jeugdige seksuele misbruik) uitgebeeld nie. Daarby het Lee ook akademies oor aspekte van die biografie as genre en oor Roth se werk gepubliseer.

2.

Bailey kom nie uit 'n streng akademiese konteks nie en was op daardie tydstop ook nog nie bekend as 'n groot Roth-kenner nie, hoewel hy Roth se werk bewonder het. Aan Oppenheimer het hy vertel dat hy teen die tyd dat die biografie uiteindelik verskyn het, elf jaar ná sy aanstelling, wel al “honderde ure” aan Roth se werk bestee en “die meeste van Roth se romans” verskeie kere herlees het.⁷¹ Teen 2012 het Bailey weliswaar al 'n naam gemaak gehad met biografieë van twee ander omstrede Amerikaanse skrywers: John Cheever en Richard Yates. Taylor (2020) vertel in sy memoires *Here We Are: My Friendship with Philip Roth* dat Roth met verwysing na die Cheever-biografie teenoor hom opgemerk het: Bailey “doesn’t judge his protagonist – he just lets him perform. Behave, misbehave, whatever he chooses to do. But there is no moral overlay. ... That is the kind of moral latitude I need in a biography.”⁷²

Oppenheimer se beskrywing van Bailey se agtergrond skets 'n prentjie van iemand met 'n intense belangstelling in skrywers wat aktief in opstand teen of minstens wars van gemeenskapsnorme is. 1) *Oorspronklik*: Bailey die aspirant akteur en mislukte fiksieskrywer met 'n besondere bewondering vir Frederick Exley. “I was feeling,” het hy in sy 2014-memoires, *The Splendid Things We Planned*, geskryf, “‘a keen affinity’ for Exley, with ‘his alcoholism, his morbid interest in sports, his contempt for the workaday world – the whole narcissistic juvenile whirl.’”⁷³ 2) *Via*: 'n preokkupasie met Yates op die tydstop toe sy eerste agent, Elizabeth Kaplan, hom gevra het om met 'n voorstel te kom vir 'n boek. Die Yates-biografie, *A Tragic Honesty: The Life and Work of Richard Yates*, wat in Julie 2003 verskyn het, was Bailey se deurbraak.⁷⁴ Soos Oppenheimer verduidelik: “as Yates climbed out of the grave and into the literary canon, Bailey’s biography was lauded for finding the narrative tension in the writing life” (*ibid.*). In Yates se geval was dit 'n alleenlewe en een van armoede waarin hy sy dae met een sigaret na die ander rokend voor die tikmasjien deurgebring het en saans in die kroeg. Die boek het die kortlys van die National Book Critics Circle Award in Biography gehaal en Bailey kon sy lewe as onderwyser agterlaat. Hy was “a schoolteacher no more.” 3) *Tot*: die Cheever-biografie wat in 2009 verskyn en Roth se aandag getrek het.

⁷⁰ <https://www.nytimes.com/1999/11/03/books/books-of-the-times-so-saucy-in-her-life-and-her-work.html>

⁷¹ <https://www.nytimes.com/2021/03/30/magazine/philip-roth-biography-blake-bailey.html>

⁷² <https://metapsychology.net/index.php/book-review/the-written-and-unwritten-worlds-of-philip-roth/>

⁷³ <https://www.nytimes.com/2021/03/30/magazine/philip-roth-biography-blake-bailey.html>

⁷⁴ Dit is ook die jaar waarin Bailey na bewering sy voormalige leerling, Eve Crawford Peyton, verkrag het.

“Roth, who was about to publish his final novel and despairing of finding yet another biographer, read it admiringly” (*ibid.*).

Bailey-en-Roth, blyk dit, was ’n geval van ’n biograaf en ’n onderwerp op soek na mekaar. Bailey het met ’n ompad, via James Atlas, in 2012 van die Roth-Miller-uitval gehoor en dat Roth moontlik na ’n nuwe biograaf op soek was. Hy het dadelik belanggestel en ’n e-pos aan Roth gestuur, waarna dié hom na wat berig is by twee geleenthede uitgenooi het – eers na sy Upper West Side-woonstel in New York en toe na sy huis in Connecticut.

Op 5 September 2012 het *The New York Times* aangekondig dat Roth ’n nuwe biograaf gevind het: “Mr. Bailey ... approached Mr. Roth in the spring, after finishing his latest book, a biography of Charles Jackson, who wrote ‘The Lost Week-End,’ but had to undergo a lengthy vetting process before securing his approval. According to Mr. Bailey, the first thing Mr. Roth wanted to know was what qualified a gentile from Oklahoma to write his biography. ‘I pointed out that I’m not an aging bisexual alcoholic with an ancient Puritan lineage and I still managed to write a biography of John Cheever,’ he said.”⁷⁵

Roth het aan die werk gespring. Die Notas met sy gedetailleerde kommentaar op sy eksvrou, Claire Bloom, se memoires, die boeklengte “Notes for My Biographer” wat hy aan Houghton Mifflin verkoop het, het hy toe reeds onttrek en die kopieë wat hy aan vriende gestuur het, teruggevra. Dié Notas, tesame met sy Notas oor die Miller-onderhoude, plus ander aantekeninge en briewe waartoe navorsers volgens aanduidings nie gou nie – indien ooit – toegang sal kry, het hy tot Bailey se beskikking gestel.

Die ooreenkoms tussen Roth en sy biograaf was op die punt af. Van sy kant af, volgens Bailey, was dit dieselfde as wat hy met die Yates- en Cheever-families gehad het: “He would need free and complete access to Roth, his papers, all of Roth’s friends and family and anyone else – even potentially unsympathetic people.” Roth het ingestem: “His cooperation had the last-gasp urgency of one who had the end in sight,” was Oppenheimer se gevolgtrekking uit wat Bailey hom vertel het.⁷⁶ Van Roth se kant af, was die opdrag dat al die dokumente binne agtien maande ná die publikasie van die biografie aan Roth se boedel terugbesorg word. Aan sy eksekuteurs het Roth verder opdrag gegee om sekere van die dokumente te vernietig. Bailey se biografie sou in feite die definitiewe biografie wees.

Oppenheimer het Julia Golier, ’n voormalige minnares, daarna goeie vriendin en sedertdien mede-eksekuteur van Roth se nalatenskap, oor die toekoms van die dokumente uitgevra. Sy het hom laat verstaan dat sy en Andrew Wylie wanneer die tyd kom daaroor sal besluit, gebaseer op hulle interpretasie van Roth se wense. Sekere dokumente sou waarskynlik by sy argief in die Library of Congress gevoeg word wat reeds oor sowat 25 000 items beskik het. “When I asked about ‘Notes for My Biographer’ and ‘Notes on a Slander-Monger’ – in effect, Roth’s two unpublished books – she said: “There is a good chance we will destroy them,” volgens Oppenheimer (*ibid.*).

Die indruk wat Oppenheimer uit sy onderhoud met Bailey gevorm het, is dat Roth in die laaste ses jaar van sy lewe al sy biograaf se vrae beantwoord het, dikwels in briewe wat oor

⁷⁵ <https://archive.nytimes.com/artsbeat.blogs.nytimes.com/2012/09/05/philip-roth-to-cooperate-with-new-biographer/> Bailey het ook ander weergawes van die deurslaggewende moment vir Roth se goedkeuring vertel: soos een waarin die rolprentaktrise Ali MacGraw, wat in die rolprentweergawe van Roth se *Goodbye, Columbus* verskyn, figureer, wat Parul Sehgal in haar resensie van die biografie in *The New York Times* oortel het, <https://www.nytimes.com/2021/03/29/books/review-philip-roth-biography-blake-bailey.html>

⁷⁶ <https://www.nytimes.com/2021/03/30/magazine/philip-roth-biography-blake-bailey.html>

verskeie bladsye strek. Daar was ook lang persoonlike onderhoude en gereelde telefoniese gesprekke: “he smothered Bailey with attention, charmed him and offered the warmth reserved for intimates. He played easy to get, hoping to get something in return...”: sý weergawe van die waarheid (*ibid.*).

Die amptelike biograaf

1.

Oppenheimer se stuk het oorspronklik op 30 Maart 2021 in *The New York Times Magazine* verskyn onder die titel “Philip Roth Was His Own Favorite Subject. What’s Left for a Biographer? One of the great chroniclers of America’s literary lives takes on the author who fought to control his own story.”

Die stuk is om verskeie redes insiggewend en help lig werp op ’n hele paar sake. Nie net omdat Oppenheimer duidelik moeite gedoen het om kommentaar te probeer bekom van verskeie sleutelfigure wat by die ontstaan van die biografie betrokke was of ten nouste daardeur geraak is nie. Maar ook omdat die blik wat die stuk op Bailey, sy onderwerp en sy boek gee grootliks⁷⁷ onbeïnvloed was deur die komende storm wat in April 2021 om die biograaf se kop losgebars het. Oppenheimer het ook geen spesifieke akademiese belang by die onderwerp gehad nie. Hy was aan die woord as waarnemer en as ’n algemene, sy dit dan ’n goed ingeligte, leser wat sy indrukke sonder vrees vir inkriminering kon aanbied. Sy beskrywing van sy besoek aan huis by Bailey, sy vrou en 16-jarige dogter (kompleet met hond en kat) skep derhalwe ’n indruk van durendheid, van die gemoedelikheid van die gewone, ten spyte van die biograaf se belangstellingsveld en agtergrond – en in sterk kontras met die beeld van die biograaf wat oor die volgende weke na vore sou tree.

By nabetragting kom ’n mens weliswaar nie weg van ’n vermoede dat die lewe wat Oppenheimer beskryf het intussen ingrypend en onherroeplik verander het nie. Die beeld wat die beskrywing skep is/was van ’n huis en ’n huislikheid met “’n soort Wes Anderson-analoë gevoel”, deurmekaar, vol boeke – oral –, nêrens ’n TV in sig nie, maar met ’n klein vleuelklavier in ’n vertrek digby die leefkamer, waar die biograaf in die aand, ná ’n lang dag van skryf, sou ontspan. Die studeerkamer, is weg van die gewoel, op die derde verdieping. In die gang was daar nog ’n ry liasseerkabinette met honderde geel Manila-leggers met die Roth-argiefmateriaal wat Oppenheimer graag wou sien, en niemand dalk verder te lese sal kry nie. Iewers, effens ontliggaam, omdat lesers nie vertel word presies waar nie, was/is daar ook Roth se befaamde Eames-stoel en ottoman wat Bailey geërf het, waarop die onderhoudvoerder – op sy beurt – ook ’n klein swaairit onderneem. Dit was duidelik ’n besondere ervaring te oordeel aan sy beskrywing: “After dinner I swiveled around in one of Roth’s old Eames chairs, which Bailey had inherited; the chair’s ottoman was known as “Nicole’s seat,” as in Kidman, a close friend who sat there when she visited Roth” (*ibid.*). Die glans van die vermaaklikheidswêreld (van celebrity) het ook die literêre wêreld en die aanhangers van groot skrywers, waaroor Donna Rifkind dit eenmaal gehad het, oorrumpel. Ook Philip Roth was nie immuun nie. En ook hier vervul vroue ’n sentrale rol.

⁷⁷ Die aanlyn weergawe van Oppenheimer se stuk meld dat dit op 30 Maart 2021 gepubliseer en op 15 Junie 2023 opgedateer is.

2.

Oppenheimer se bewondering van Bailey se klaarblyklike werksvermoë is onbeskaamd: “Beholding six years of accumulated research into one man’s life is like coming upon a finished jigsaw puzzle covering a ballroom floor: awesome, but it hurts to imagine the effort” (*ibid.*). ’n Mens vermoed dat Roth se biograaf se argivale ingesteldheid van dieselfde orde was/is as dié van JC Kannemeyer en JC Steyn wat vir hulleself in die Afrikaanse en Suid-Afrikaanse konteks naam gemaak het met hulle biografieë van verskeie sleutelfigure in die (Suid-) Afrikaanse letterkunde en kulturele lewe, en in die geval van Kannemeyer, met sy JM Coetzee-biografie, ’n selfs wyer konteks. “There aren’t many writers like Bailey in American culture, where literary biography is an anemic tradition,” meen Oppenheimer (*ibid.*). “Bailey’s archivist tendencies have resulted in a book that is exhaustive in its attention to the details of Roth’s life: everything from the drudgery of his Army service in the mid-1950s to his disastrous marriages to his struggle with mental illness. The book is often sympathetic, presenting Roth as a figure who lived a life of equal parts discipline (the famed work routine that treated writing as a miracle hewed out of monkish labor) and exuberance (he enjoys one tryst with Ava Gardner and rejects another with Jackie Kennedy). We are thrust into the minutiae of the writer’s finances, feuds and psychoanalysis” (*ibid.*).

Die figuur van Roth wat vir Oppenheimer uit Bailey se biografie te voorskyn kom is dié van ’n man wat in staat was tot “sonderlinge dade van goedheid, irrasionele griewe en ongeërgde wreedheid” – “a man capable of great kindness, irrational grudges and casual cruelty” (*ibid.*). Maar Bailey en sy onderhoudvoerder het geweet watter agterdog daar by lesers bestaan teenoor biografieë wat met die toestemming en ondersteuning van die onderwerp of die bewakers van hulle nalatenskappe geskryf word; trouens ook teenoor biografieë wat sonder toestemming geskryf word. Oppenheimer skryf daaroor in sy stuk.

3.

In die geval van die gemagtigde biograaf (Bailey) en sy onderwerp (Roth), kon Bailey sy voorneme om Roth so goed hy kon met ál sy foute te wys, so hard hy wou, aan wie ook al sou luister, verklaar, maar in die finale instansie berus dit, soos met enige werk wat ernstig opgeneem wil word, uiteindelik by (onafhanklike) lesers en kritici om te bepaal of hy daarin geslaag het (of nie). Die beste wat die biograaf in dié instansie kon doen, is om ’n (sover-moontlik-objektiewe) vergelykende basis vir sy lesers en kritici daar te stel. In sy onderhoud met Oppenheimer het Bailey so ’n basis geskep deur die lesers en kritici van die Roth-biografie na die Cheever-biografie te verwys as ’n voorbeeld van sy filosofie en werkwyse (hy sou sy ander werk ook kon betrek het, maar Cheever was ’n takties goeie voorbeeld in die lig van Roth se bewondering vir die biografie): “Cheever is laid out on his ass in my book,” het Bailey aan Oppenheimer verduidelik, “but Cheever remains essentially a sympathetic character.” ... “If you tell the whole truth about a person, their humanity comes through,” ... “Philip believed that would be true for him.”⁷⁸

Die indruk wat Oppenheimer gehad het ná sy lees van Bailey se Roth-biografie was allermens dié van ’n hagiografie en van Roth as ’n heilige. ’n Beduidende deel van die vroeë besprekings het tot soortgelyke gevolgtrekkings gekom. Op 2 April 2021 het ’n *Los Angeles*

78

<https://www.nytimes.com/2021/03/30/magazine/philip-roth-biography-blake-bailey.html>

Times-opskrif by 'n bespreking byvoorbeeld selfs aangekondig: "If 'Philip Roth: The Biography' leaves you hating its subject, thank Blake Bailey".⁷⁹

... met voete van klei

(Subtitel: Anatomie van 'n val in stadige aksie)

1.

Die Roth-biografie het op 6 April 2021 verskyn. Die reklamemeul het twee weke vóór die datum aan die gang begin kom met aankondigings, plasings van profile, onderhoude, vroeë resensies, kommentare en wat nog – waaronder ook Oppenheimer se stuk. Die media-aandag wat Bailey en sy biografie ontvang het, het egter ook ander reaksies op aanlyn forums ontlok wat uiteindelik na die hoofstroommedia toe teruggespoel en Bailey se literêre agent en die uitgewer van die biografie tot optrede gedwing het.

'n Leser wat die eerste keer met al die mediaberigte en aanlyn verslae en kommentare oor die bewerings teen Bailey te doen kry, kry aanvanklik die indruk dat die narratiewe op 'n amorfe wyse ineenvloei. Dit raak egter betreklik gou duidelik dat die klagtes oor Bailey se seksuele wangedrag uit drie verskillende oorde gekom het en betrekking het op 'n gedragspatroon oor 'n periode van twintig jaar.

Die vroegste klagtes behels bewerings van onvanpaste seksueel verwante gedrag teenoor skoolmeisies van tussen 12 en 13 jaar in die 1990's toe hy 'n onderwyser by 'n skool in New Orleans was, met 'n opvolg 10 jaar later wat tot 'n bewering van verkragting gelei het deur een van sy voormalige leerlinge. Dié klagtes het aan die lig gekom in kommentare wat op 16 April 2021 gelaat is by 'n kritiese bespreking van die Roth-biografie op die Reluctant Habits-blog van Edward Champion onder die titel "Blake Bailey, Casual Misogynist and Eager Rube".⁸⁰ (Beide die artikel en die blog het intussen van die internet verdwyn.) Op grond van dié bewerings het Bailey se literêre agent The Story Factory hulle aan hom onttrek.

'n Tweede stel bewerings hou verband met verskeie klagtes van onbehoorlike seksuele gedrag tydens Bailey se termyn as professor in kreatiewe skryfwerk by die Old Dominion Universiteit tussen 2010 en 2016. Dit is gedurende die tyd dat Bailey Roth se amptelike biograaf geword en aan die Roth-biografie begin werk het, te midde van werk aan sy eie memoires *The Splendid Things We Planned: A Family Portrait* wat in 2014 by WW Norton verskyn het. Dié klagtes is aan die lig gebring in 'n artikel wat op 10 Junie 2021 in die *Virginian-Pilot* verskyn het, ses weke ná die oorspronklike opskudding.⁸¹ Die titel by die artikel was: "Blake Bailey was an ODU star. Faculty and students say he abused and harassed women for years". Die aantygings daarin word ten dele ondersteun deur bevindinge van 'n formele ondersoek na die beweerde voorvalle.

Die derde behels 'n klage van "niekonsensuele seks" deur 'n "publishing executive", Valentina Rice, oor 'n voorval aan huis van die *New York Times* se boeke-kritikus Dwight Garner in 2015. Dié voorval is op 21 April 2021 in *The New York Times* gerapporteer en het

⁷⁹ Review: Blake Bailey Philip Roth biography exposes darkness – Los Angeles Times

⁸⁰ Champion, Edward. 2021. "Blake Bailey, Casual Misogynist and Eager Rube." Reluctant Habits, 16 April 2021.

⁸¹ <https://www.pilotonline.com/2021/06/10/blake-bailey-was-an-odu-star-faculty-and-students-say-he-abused-and-harassed-women-for-years/>

die bal aan die rol gesit vir Norton se optrede teen Bailey. Me. Rice het nie ten tye van die voorval 'n formele klag teen Bailey gelê nie, maar die voorval aan verskeie persone, onder andere aan Garner, genoem. Die klagtes oor seksuele misbruik in die vermaaklikheidswêreld wat die #MeToo-beweging sedert 2017 na die oppervlak begin bring het, het die situasie egter verander. In 2018 het Rice sowel die *New York Times* as Julia Reidhead, Norton se president, onder 'n skuilnaam en alternatiewe e-posadres genader met besonderhede oor die Bailey-voorval. Reidhead het nie direk gereageer nie, maar die klagte aan Bailey gestuur wat 'n e-pos teruggestuur het:

“I can assure you I have never had non-consensual sex of any kind, with anybody, ever, and if it comes to a point, I shall vigorously defend my reputation and livelihood,” he wrote in the email, which *The Times* reviewed. “Meanwhile, I appeal to your decency: I have a wife and young daughter who adore and depend on me, and such a rumor, even untrue, would destroy them.”⁸²

Twaalf jaar voor die beweerde aanval op me. Rice, was daar ook 'n ander voorval toe Bailey me. Eve Crawford Peyton, sy voormalige leerling, na bewering in Junie 2003 verkrag en ná die tyd glo vir haar gesê het: “What is wrong with you? You just don’t know how the game is played” in 'n eggo van Roth se reaksie toe sy eksvrou hom oor sy seksuele ontrou gekonfronteer het: “This is what people are. This is what people do.”⁸³ Bailey het me. Peyton 'n paar dae ná die voorval en weer sewentien jaar later in 2020 in e-posse wat *The New York Times* onder oë gehad het om verskoning gevra en verduidelik dat hy psigies onwel was ten tye van die voorval.⁸⁴

2.

Toe me. Rice haar in April 2021, midde-in die reeds ontwikkelende skandaal, ook nog bereid verklaar om in die lig van die bewerings deur Bailey se voormalige leerlinge haar klag onder haar eie naam te herhaal, en dit toe ook in *The New York Times*⁸⁵ gedoen het, was Norton se reaksie onomwonde.

Op 21 April 2021 het Norton aangekondig dat die verspreiding van Bailey se boek en die druk van 'n tweede oplaag gestaak en alle verdere publisiteit en bekendstellingsgeleenthede gekanselleer is. 'n Week later op 28 April 2021 is bekend gemaak dat die uitgewer alle bande met Bailey verbreek en 'n sessyferbedrag, gelykstaande aan die voorskot vir die biografie, bewillig het aan organisasies wat slagoffers van geweld teen vroue bystaan. Op die De Kock-skandaal twee jaar vroeër was Jonathan Ball se reaksie grotendeels 'n wag-en-kyk-houding, met 'n vae dreigement dat hulle nie sal huiwer om hulle steun van De Kock te onttrek indien daar bewyse sou wees dat hy hom aan rassisme skuldig gemaak het nie, terwyl hulle in dieselfde asem bevestig het dat hulle steeds by De Kock se boek staan, hoewel alle bekendstellingsgeleenthede gekanselleer sou word. Daar is verskeie vrae te vra oor die uitgewers se rol in die dilemmas waarin hulle kliënte hulle laat beland het en hulle onderskeie reaksies daarop, wat in albei gevalle dalk nie heeltemal goed deurdink was nie; en in Norton se geval dalk ook

⁸² <https://www.nytimes.com/2021/04/21/books/philip-roth-blake-bailey.html>

⁸³ <https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-allegations-against-blake-bailey-and-the-shock-of-the-familiar>

⁸⁴ <https://www.nytimes.com/2021/04/21/books/philip-roth-blake-bailey.html>

⁸⁵ <https://www.nytimes.com/2021/04/21/books/philip-roth-blake-bailey.html>

eerder 'n poging was om te kompenseer vir die feit dat die uitgewer nie vroeër/betyds meer doeltreffend opgetree het toe die klagte oor Bailey se gedrag in 2018 (voordat die boek se verskyning 'n voldonge feit was) die eerste keer direk aan Reidhead gerapporteer is nie.⁸⁶

Die feit dat die twee uitgewers hulle uiteindelik verplig gevoel het om op te tree teen die wangedrag van die twee biograwe met wie hulle formele kontrakte gesluit het, is egter veelseggend. Dit dui op 'n verander(en)de klimaat in die nawerking van die #MeToo-beweging, met uitgewers wat toon dat hulle ook begin besef het dat hulle, soos ander bedrywe wat op wins ingestel is, 'n wyer sosiale verpligting het teenoor spesifieke groepe (en kwesbare individue binne daardie groepe) waaruit hulle voordeel trek en waarop die bedryf 'n impak het. Met die aanvaarding van daardie verantwoordelikheid (selfs al sou dit met minder suiwer motiewe wees), erken hulle ook die “sosiale lewe” van hulle produkte. Dit skep weliswaar 'n komplekse situasie. Francine Prose, Amerikaanse skrywer, kritikus, en 'n voormalige president van PEN Amerika, wys byvoorbeeld daarop dat 'n omstrede etiese klousule in Amerikaanse kontrakte met skrywers uitgewers in staat stel om 'n skrywer se kontrak te beëindig en 'n voorskot terug te eis indien dié van “immoral, illegal, or publicly condemned behavior” beskuldig word. “The idea is to protect the publisher in cases like Bailey’s,” maar: “the slippery slope is obvious”. Norton se optrede, derhalwe, was weliswaar wettig, maar, was/is Prose se vraag, is dit dan die taak van uitgewers om as morele arbiters op te tree deur 'n reeds gepubliseerde boek (wat deur al die vooraf-prosesse is – rj) aan die mark te onttrek?⁸⁷ Prose gaan verder en vra voorts wat 'n gepaste optrede sou gewees het in dié geval? Haar voorstel: “In an ideal world, the book would continue to be distributed, and the profits put in escrow. In the event that Bailey was found guilty of the more serious charges against him, the author’s share could be donated to a charity that significantly improved the lives of women” (*ibid.*). Maar – soos Prose ook besef – hierdie is nie 'n ideale wêreld nie. Die betrokke vroue het nie formele klagtes gelê nie – gedeeltelik sekerlik in die pynlike besef van die emosionele en psigiese koste daaraan verbonde om die gebeure nog 'n keer, in die openbaar en onder 'n moontlik vyandige “male gaze”, te herleef, maar dalk ook ontmoedig deur die daaropvolgende gebeure waarby 'n uitgewer ook betrokke was, wat die indruk wek dat Bailey onaantasbaar was.

3.

Binne weke nadat Norton sy kontrak met die biograaf tot niet verklaar het, het Bailey 'n nuwe uitgewer gehad, met minder gewetenswroeging oor die klagtes teen die biograaf, waarmee Prose se voorstel oor die aanvaarding van sosiale verantwoordelikheid netjies gesystap word. Dié uitgewer, Skyhorse Publishing, het toe reeds 'n stewige reputasie opgebou gehad vir die publikasie van kontroversiële werke waarvoor hoofstroom-uitgewers nie kans sien nie. Onder hulle kontroversiële publikasies tel die memoires van die omstrede rolprentregisseur Woody Allen wat na bewering sy stiefdogter by die rolprentster Mia Farrow seksueel gemolesteer en met 'n ander stiefdogter getrou het.

Skyhorse het intussen ook Bailey se 2014-memoires oorgeneem by Norton. 'n Bemoedigde Bailey het, nadat hy eers alle aantygings teen hom “kategoriees” ontken het,⁸⁸ 'n verklaring

⁸⁶ <https://newrepublic.com/article/162156/blake-bailey-fiasco-implicates-everyone>

⁸⁷ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/25/philip-roth-blake-bailey-all-too-perfect-match>

⁸⁸ The Blake Bailey Injustice – The American Conservative.

deur sy regsverteenwoordiger laat uitreik dat hoe “deplorable” sy gedrag dalk ook al was, niks daarvan regssoortredings konstitueer nie.⁸⁹

Met dié stap het Bailey nie bloot ’n onbegrip/onsensitiwiteit jeens sy slagoffers en die #MeToo-projek vir almal om te sien ten toon gestel nie, maar terselfdertyd homself, sy biografie en die uitgewers speelballe in ’n groter “twis” gemaak. Norton het onder druk dalk nie die wyer ramifikasies van hulle onttrekking aan Bailey se biografie deeglik genoeg oorweeg nie. Met dié verdelende optrede het die uitgewer hom egter onvermydelik langs lyne van marksegmentering en uitgewerhandelsmerke ten opsigte van die sogenaamde Culture Wars geposisioneer. Die beeld van Skyhorse wat in die sosiale verbeelding gevestig geraak het – ten spyte daarvan dat die uitgewer homself bemark as voorstander van vryheid van spraak, sy boeke deur die gerespekteerde Simon en Schuster versprei word en omstrede boeke oor die algemeen ’n klein deel van die katalogus uitmaak – is dié van ’n uitgewer wat uitdagend *anti-woke* is en ’n tuiste aan gekanselleerdes bied, ongeag. Onvermydelik raak die gebeure ook die posisionering van Bailey se biografie van Roth, en die beeld van beide skrywer en biograaf in die sosiale verbeelding.

4.

In Junie 2022, ’n jaar ná die Bailey-skandaal, het Skyhorse aangekondig dat Bailey aan sy herinneringe werk wat in Maart 2023 sou verskyn. Teen Maart 2023 is ’n nuwe verskyningsdatum aangekondig: Bailey se memoires *Repellent: Philip Roth, #MeToo, and Me* sou teen die einde van Junie 2023 gereed wees vir versending. En, is aangekondig, soos die titel te kenne gee, sou die memoires op die publikasiedebakel rondom die Roth-biografie fokus.⁹⁰

Met ’n goeie skeut opportunistiese manipulering van die feite vir effek het die uitgewer die kritiek teen die Roth-biografie as bemarkingsmateriaal ingespan en ’n gepas populistiese omslag vir die boek laat ontwerp. Op die voorblad verskyn *The Daily Beast* se beskrywing van Bailey as “perhaps the greatest literary biographer of our time”. Die voorafreklame het ’n duidelike boodskap gestuur: Bailey was ’n “slagoffer” van die *woke*-kansellasiekultuur se aanval op vryheid van spraak. Die reklamestuk op die uitgewer se webblad het die “besonderse band” tussen Roth en Bailey wat oor ’n periode van ses jaar ontwikkel en op die biografie uitgeloop het, beklemtoon. Maar, verklaar Skyhorse, “ominous forces were afoot”:

because of revelations in Bailey’s biography, many were calling for Philip Roth and his work to be “canceled,” while others seemed to think Bailey had been overly sympathetic and even “complicitous” with his subject’s worst failings. Soon rumors exploded on the internet about Bailey’s own private life, and within days he himself was roundly canceled.

In *Repellent*, Bailey looks back at his fraught collaboration with Philip Roth, whose reputation as a misogynist, philanderer, and self-hating Jew – not to say one of the greatest novelists of the postwar era – left him obsessively preoccupied with his only authorized biography. Bailey also frankly describes his own wayward behavior and reflects on the extent to which writers’ personal lives should affect the perception of their work.

⁸⁹ <https://www.theguardian.com/books/2022/jul/27/blake-bailey-biographer-accused-rape-memoir>
⁹⁰ Kyk ook: <https://www.theguardian.com/books/2022/jul/27/blake-bailey-biographer-accused-rape-memoir>

Repellent is a provocative account of the private Philip Roth and his biographer, as well as a clear-eyed examination of the perils courted by any writer or artist – fallible human beings, after all – in the era of cancel culture.⁹¹

Roth se biograaf, het die reklamestuk laat blyk, sou sonder om veel daarvan te dink sy verbintenis met Roth uitbuit om sy beeld te rehabiliteer en homself te bevorder. Bailey en sy nuwe uitgewer het egter hulle hand oorspeel, het dit spoedig geblyk. Die inligting oor die komende boek het binne dae weer van Skyhorse se webwerf af verdwyn. Junie 2023 het gekom en gegaan sonder dat die boek verskyn het – en sonder dat redes verstrek is – en op webwerwe wat boeke adverteer en bevorder, soos byvoorbeeld Goodreads, was daar slegs plekhouerteks. Dit is moeilik in te dink dat die eksekuteurs van Roth se boedel – wat formeel vir die beskerming van die skrywer se naam en literêre nalatenskap verantwoordelik is – gediend sou wees met die wyse waarop Bailey en Skyhorse probeer munt slaan het uit sy wangedrag en dit boonop probeer regverdig het deur Roth daarby in te sleep. Of dat hulle sou toelaat dat die historiese verbintenis tussen Bailey en Roth uitgebuit word en die materiaal waartoe Roth Bailey eksklusiewe toegang gegee het sonder toestemming vir ander doeleindes as vir die biografie aangewend word.

Dat Bailey nie so vry is/was om op sy Roth-verbintenis te kapitaliseer as wat hy dalk gedink het nie – en 'n leidraad dat Roth se eksekuteurs beplan om sy nalatenskap met 'n ysterhand te bestuur – blyk onder andere uit die feit dat die Roth-boedel die medekopiereghouer is van die Roth-biografie (dus ook van die Skyhorse-uitgawe), iets wat tot nog toe ongehoord was in die Amerikaanse uitgewersbedryf. Soos hier bo op gewys, het Bailey ook opdrag gehad om alle materiaal wat Roth met die oog op die biografie aan hom beskikbaar gestel het aan die eksekuteurs terug te besorg, wat op hulle beurt weer opdrag gehad het om van die materiaal (wat vir 'n groot deel weliswaar waarskynlik kopieë is) te vernietig. Volgens 'n berig in *The New York Times* het die eksekuteurs intussen ook in 'n ongewone stap toegetree om toegang tot die Roth-materiaal wat Benjamin Taylor in 2018 aan Princeton Universiteit verkoop het en waarvan Bailey kopieë gehad het, te beperk: “Normally, access to materials in archives is governed by an agreement with the donor, not the person who created the documents. In 2018, Princeton announced the collection was open to researchers, but it subsequently closed it and removed the guide to the collection from the internet. || Scholars researching books on Roth were stunned by the abrupt closure. A spokesman for the university said it is in ‘ongoing discussions’ with the Roth estate regarding the collection.”⁹² Ook materiaal wat Roth self sedert die 1970's aan die Library of Congress begin skenk het en teen 2001 al sowat 25 000 items behels het en die periode 1938 tot 2001 dek en onder andere korrespondensie met Harold Bloom, John Updike, Saul Bellow en Cynthia Ozick insluit, is nie vrylik beskikbaar nie – spesifiek die laaste 15 dose met materiaal van 1945 tot 2018 wat tot 2050 slegs met die toestemming van die eksekuteurs van die boedel besigtig kan word.

Wat die toekoms van die Brink-argief is – in die lig van die bogenoemde – is nog onseker.

5.

Die narratief van Bailey se val het sedertdien nog 'n stertjie bygelas gekry. Op 1 April 2025 het die memoires van die skandaal toe wel by Skyhorse verskyn, maar met 'n ander aanslag:

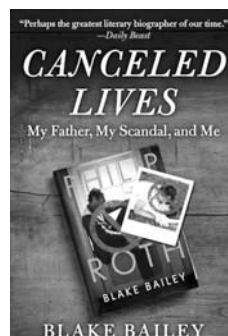
⁹¹ Die inligting was op 5 April 2023 nog beskikbaar op die volgende bladsy: <https://uk.bookshop.org/p/books/repellent-philip-roth-metoo-and-me-blake-bailey/7244906?ean=9781510773325>

⁹² <https://www.nytimes.com/2021/06/04/books/philip-roth-biography-blake-bailey.html>

Canceled Lives. My Father, My Scandal, and Me vertel naamlik die verhaal van die effek van die skandaal op “father and son ... ravaged by the ordeal of Blake’s spectacular public humiliation”. Op sy webblad bemark Skyhorse die werk onder die opskrif: “A canceled bestselling author’s highly personal account of his public scandal – a scandal that was reported on the front page of the *New York Times* and throughout the world.” Weer is dit die manier waarop die “skuld” vir die skandaal deur vernuftige taalgimnasiek voor Roth se deur gelê word – in ’n woordelike herhaling van ’n deel van die oorspronklike reklame vir die geaborteerde *Repellent* – wat aandag trek. Plus, addisioneel, die manier waarop die skuld vir die kansellasies en die “terrible price” daarvan (vir die biograaf en ander na aan hom) voor die deur gelê word van “many” wat jaloers was/is op sy groot sukses:

But [Bailey se] success [met die biografie] came at a terrible price: because of revelations in Bailey’s biography, many were calling for Roth and his work to be “canceled,” while others thought Bailey had been overly sympathetic and even “complicitous” with his subject’s worst failings. Soon rumors exploded on the internet about Bailey’s own private life, and within days he himself was roundly canceled.⁹³

Opvallend figureer die vroue wat slagoffers was van die biograaf se misbruik nêrens in die reklame nie – dit is immers sy “private life” wat hy op sy eie voorwaardes sal bespreek. Dit behoort nogtans interessant te wees om te sien hoe die memoires as epiteks terugspeel op die Roth-biografie.

“A! (O!) die vroue”

Dit wil voorkom of lesers buite die akademiese sfeer gemakliker is daarmee dat waarheid en objektiwiteit nie “absolute” voorvereistes is om biografieë (ook literêre biografieë) te geniet nie en elke leser self verantwoordelikheid moet neem vir wat hulle uit ’n “relaas” oor ’n lewende haal. In ’n destydse resensie van JC Kannemeyer se Langenhoven-biografie begin Madeleine van Biljon⁹⁴ haar bespreking byvoorbeeld met ’n waarskuwing aan lesers: “Tussen ’n biograaf en sy onderwerp moet daar noodwendig ’n verhouding wees. Volslae onpartydigheid is onmoontlik en al waarop mens kan hoop is ’n sekere afstand sodat die ‘verliefdheid’ of die ‘afkeur’ nie te sterk deurskemer nie.” Sy gaan voort: “Kannemeyer is kennelik ‘verlief’ op Langenhoven in sy persona as Groot Gees, as skrywer vir die volk, as kampvegter vir Afrikaans en as iemand wie se literêre waarde nog nie ten volle erken word nie. Hy is ook gefassineer deur Langenhoven se persoonlike lewe... Hierdie ‘verliefdheid’ word egter deurgaans getemper deur gesonde verstand.”

Ook Francine Prose se verwagtinge oor die objektiwiteit/subjektiwiteit van Bailey se biografie was nugter. Sy situeer die Roth-biografie binne die kategorie van “celeb bios”, wat ooglopend ’n ander stel leserverwagtinge oproep:

Perhaps I hadn’t expected much. ... I naturally assumed that Bailey was telling Roth’s side of the story, and that its villains – most notably, Roth’s ex-wife, the actor Claire

⁹³ <https://www.skyhorsepublishing.com/9781510783324/canceled-lives/>

⁹⁴ Van Biljon, Madeleine. 1995. “Kannemeyer se Langenhoven.” In *Die Suid-Afrikaan*, 31 Oktober 1995, p. 37.

Bloom – would likely have told a very different version. (Indeed, Bloom did tell it, in a memoir that Roth found enraging.)

I wasn't disappointed by Bailey's lack of "objectivity", because (again to be honest) I wasn't looking for a historical record or a moral reckoning with Roth, but rather for gossip, preferably sordid – and there is plenty of that. The world-famous writers! The movie stars! The artists and critics! The beautiful women! People I actually know! Spiced with plenty of sex, betrayals and nasty professional feuds, it's the perfect celebrity bio for readers who might feel a little *déclassé* committing to an 800-page celebrity bio.⁹⁵

Sy het egter 'n ander probleem gehad: Prose sou op 28 April 2021 vir Books and Books 'n aanlyn onderhoud met Bailey gevoer het oor sy Roth-biografie voordat Norton besluit het om alle bekendstellingsgeleenthede te kanselleer. In die plek van die onderhoud het sy op 25 April 2021 'n kort kommentaar in *The Guardian* gepubliseer. Insiggewend vir die doel hier het sy in haar kommentaar twee parallelle narratiewe in die Bailey-skandaal onderskei: "the one about two guys with serious problems with women" en die ander "the story of Bailey's book having been pulled from circulation" (*ibid.*).

Daar is minstens nog twee verdere storielyne wat Prose nie genoem of nie eksplisiet geïdentifiseer het as konstituerende narratiewe nie. Die een is die storielyn van die vroue aan die ontvangkant van die attenties van die "two guys with serious problems with women". Die ander is die lyn van die konvensionalisering van die "serious problems with women" in die biografie. Daar is ook nog die vyfde (of dalk 'n voortsetting van die tweede) lyn waarvan Prose ten tye van haar skrywe nie bewus sou gewees het nie, omdat dit ontwikkel het toe Bailey 'n ander uitgewer gevind het. Hoewel dit handig is om hierdie storielyne uitmekaar te haal en afsonderlik te ondersoek ten einde 'n beter greep op die verskillende aspekte van die probleem te kry, raak dit teenproduktief sodra hulle slegs as narratiewe in eie reg hanteer word asof die lyne nie ten nouste met mekaar te maak het en op mekaar ingespeel het nie.

Prose laat blyk iets van die simpatieë tussen die biograaf en sy onderwerp en hoe dit in die biografie neerslag vind wanneer sy praat van "this tale about a biographer, hired partly for being permissive – and bringing more attention to his subject's cruelty to women because, or so it seems, he understands it all too well" (*ibid.*).

In die eerste instansie gaan dit vir haar oor wat die biograaf gekies het om te vertel: "... even as I tried to read it uncritically, for entertainment, certain sentences jumped out at me... The odd claim that childbirth had withered Roth's first wife's vagina; the suggestion that Roth was more excited about having dinner with Robert Penn Warren and Eleanor Clark, both important writers, when he learned that their daughter was home from Yale; the description of Roth's particular sexual acts with women mentioned by name" (*ibid.*). Daar is ook nog die seks met talle vroue wat nie by die naam genoem word nie – dié wat nie "noemenswaardig" was nie (net soos in die Brink-biografie); die vertelling oor hoe akademiese kollegas spesiaal vrouestudente vir die besoekende Roth uitgesoek het (wat 'n komplement van soorte vind in De Kock se beskrywing van hoe Brink sy akademiese posisie gebruik het om seksuele verhoudings met vrouestudente aan te knoop, in kontravensie van universiteitsreëls, en nie daarvoor tot verantwoording geroep is nie); die beskrywing van Roth se vrese vir die skade wat #MeToo-onthullings aan sy reputasie sou doen en sy swak vertoning toe hy uiteindelik wel in 'n onderhoud daaroor uitgedaag is deur 'n joernalis (met De Kock wat die "paradyslike

⁹⁵ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/25/philip-roth-blake-bailey-all-too-perfect-match>

onskuld” van die era voor #MeToo in die biografie gebruik om Brink se gedrag en ook sy eie – agterna, in ’n onderhoud oor die biografie – te verskoon).

’n Mens ontkom moeilik aan die indruk dat die oormaat aandag aan die seksuele in Bailey en De Kock se biografieë vanuit ’n spesifiek manlike blikhoek vir die (bewonderende) manlike blik (“male gaze”) aangebied word – as ’n soort driftige ekwivalent van die manlike skrywer se skeppingskrag. Die klem op Roth se seksuele bedrywighede in Bailey se biografie verlei James Wolcott in die *London Review of Books* tot sy eie, lang opsomming van Bailey se “kompendium” van Roth se lang spoor van “verowerings”, met die volgende aanloop: “Ah, yes, the girls. It keeps coming back to the girls. No matter how loftily we may wish to elevate our sights and vouch that only the Work matters, the sheer volume of activity in Roth’s erotic life as recorded in Blake’s compendium, the turnstile whirl of passing infatuations (while certain lovers loyally remain in the corner of the frame), makes that a tough go...”.⁹⁶ Is daar ’n soortgelyke, hoewel veel meer omsigtig geformuleerde bewondering te bespeur in die volgende beskrywing van Jean Meiring in sy resensie van die Brink-biografie in *Rapport*?:

Tereg hanteer De Kock vir Brink met ’n gesonde vervlegting van oordeel en piëteit. Hy verbeeld met durf en vaart en groot behendigheid ’n uiters komplekse man wat op byna bomenslike skaal sy drifte laat botvier het – vir woorde en verhale en vir vroue in ’n wêreld voor #MeToo. Veral oor sy omgaan met vroue, ook op papier, staan Brink se kritici nie terug nie.⁹⁷

Hierteenoor staan dié uitspraak van Joan Hambidge in die enkele voorbeeld in die resensies wat vanuit die oogpunt van die vroue in die Brink-biografie kyk na sommige van hulle se hantering, én nie terughou nie: “Terselfdertyd vind hierdie leser die grensoorskrydende opmerkings oor ’n eggenote van Brink (en die kommentaar van sy vriende) wreed, onaangenaam, ontoepaslik en uiters gemeen.”⁹⁸ Sy verwys ook na Brink se fiksionalisering van haar as “’n bedenklike karakter” in sy roman *Philida*. Dit laat ’n mens wonder of De Kock en sy uitgewer ernstig gedink het dat die vroue wat hy met die manuskrip van die Brink-biografie genader het hom met hulle weergawes van hulle verbintenisse met die skrywer sou/moes vertrou het en nie agterdogtig oor die rede vir die toenadering sou wees nie. Ek het vroeër daarop gewys dat vroue in die lewe van belangrike skrywers ook hulle eie verhale (intertekste) oor hierdie verbintenisse begin publiseer het waarin hulle perspektiewe vooropstaan. In die geval van Roth se tweede vrou, het sy hom voorgespring met haar memoires en só die koers bepaal wat sy amptelike biografie sou inslaan. In die geval van Brink kan ’n mens jou byvoorbeeld ook ’n groepsbiografie indink wat inspeel op die titel van sy weduwee se memoires: “Die vyf mevroue Brink.”

Aansluitend by die waarnemings hier bo, is daar in die tweede instansie dus ook die maniere waarop die biografe oor vroue rapporteer – daardie sinne wat vir Prose uitspring vanweë die detail, die oormaat en die vreemdheid daarvan. Sowat ’n maand voor Prose se *Guardian*-kommentaar (en ook voor die Bailey-skandaal) het Laura Marsh in *The New Republic* in een van die eerste besprekings van die Roth-biografie wat verskyn het pertinent die wyse van verslagdoening oor die vroue uitgelig: “Women in this book are forever screeching, berating, flying into a rage, and storming off, as if their emotions exist solely for the purpose

⁹⁶ <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v43/n10/james-wolcott/sisyphus-at-the-selectric>

⁹⁷ <https://www.netwerk24.com/netwerk24/dit-wat-andre-brink-dryf-20190517>

⁹⁸ <https://www.netwerk24.com/netwerk24/openhartig-ongehoord-en-totaal-onverbloemd-20190519>

of sapping a man's creative energies.”⁹⁹ Wat Roth se benadering tot vroue blyk te spieël: “Roth seems to have sorted women into distinct groups: those who could help him – the facilitators and curators of Rothworld – and those who dared ask something from him (‘half a pound of Parmesan cheese’)” (*ibid.*).

In De Kock se Brink-biografie word die konvensionalisering van die liefdes-, huweliks- en seksuele verhoudings van die skrywer vanuit ’n manlike oogpunt (wat lesers dikwels mislees) verskuil in/agter ’n literêr-kritiese benadering tot Brink se “romantisering” en “literarisering” van sy liefdeslewe en verhoudings: in ’n opeenvolgende reeks beskrywings van ’n reeks opeenvolgende siklusse in die lewe en werk van die skrywer. Annemarié van Niekerk praat van die biograaf se hantering van die liefdespel in die lewe van Brink as ’n hoërorde-ordeningsprinsipe wat die relaas van die lewe laat uitstyg tot die vlak van die wetenskaplike.

Wat verder duidelik raak uit hierdie voorbeelde is dat Bailey en De Kock met die skryf van hulle biografieë van twee “groot skrywers” nie juis (kritiese) vrouelesers as ’n teikengehoor (’n kategorie “bedoelde” of primêre lesers) van hulle “literêre biografieë” in gedagte gehad het nie, hoewel beide melding maak van die #MeToo-moment en feminisme.

Marsh kom in haar bespreking van die Roth-biografie tot ’n gevolgtrekking wat later profeties sou blyk: “The novelist wanted his biography to settle scores. It has badly backfired”:¹⁰⁰ “In Bailey, Roth found a biographer who is exceptionally attuned to his grievances and rarely challenges his moral accounting” (*ibid.*). Toe Bailey voor die skandaal oor Marsh se kritiek uitgeva is, was sy reaksie een van “verbasing”: “That was harsh. I mean, wow.”¹⁰¹ Hy verduidelik dat David Remnick van *The New Yorker* dan van mening was dat hy “uncowed” was: “...that I let the repellent in, that I present an extremely flawed man. And if you weigh the reviews so far, most are on the David Remnick side” (*ibid.*). Wat ’n navorser weer by die verwikkelde kwessies van objektiwiteit/subjektiwiteit, betrokkenheid/neutraliteit, en waarheid in die morele sin, in die lig van die gedrag van die biograwe en hulle onderwerpe bring.

By sommige resensente van die Roth-biografie was daar weliswaar ’n verwagting dat die biograaf homself op die een of ander manier van sy onderwerp moes gedistansieer het. Objektiwiteit of neutraliteit raak sover dit Bailey en Roth betref dan in elk geval ’n manier van kant kies deur die biograaf, is die standpunt; ’n vereenselwiging met of kondonering van die houding en gedrag van die onderwerp – spesifiek sover dit Roth se wyd gerapporteerde misogenie betref. James Ley maak in sy bespreking van die Roth-biografie ’n stelling wat illustreer presies hoe maklik “feitelikheid” en “neutraliteit” (asook ’n rits sinonieme) in biografieë met onverwagse gevolge gekompliseer word: “Roth,” sê Ley, “chose his official biographer because Bailey was willing to be non-judgmental about his busy sex life, and given that Roth’s Achilles heel as a writer is widely considered to be his depiction of women, it would appear that, on top of everything else, the biography is a spectacular own goal. Instead of settling some old scores and consolidating his literary reputation, Roth has associated himself with a posthumous scandal that has inevitably drawn attention to the charges of misogyny that dogged him throughout his career, much to his irritation.”¹⁰²

⁹⁹ <https://newrepublic.com/article/161640/philip-roths-revenge-fantasy-review-blake-bailey>

¹⁰⁰ <https://newrepublic.com/article/161640/philip-roths-revenge-fantasy-review-blake-bailey>

¹⁰¹ <https://www.latimes.com/entertainment-arts/books/story/2021-03-31/blake-bailey-discusses-controversial-biography-of-philip-roth>

¹⁰² <https://www.smh.com.au/culture/books/marred-by-controversy-the-philip-roth-biography-is-a-spectacular-own-goal-20210506-p57pkq.html>

Die ongemagtigde Roth-biografie

1.

Terwyl Bailey besig was om sy biografie, met ruim ondersteuning deur Roth, te skryf, het Ira Nadel ook aan een gewerk – sonder Roth se steun, en met die spreekwoordelike swaard van dreigende regsaksie oor sy kop. Nadel se *Philip Roth: A Counterlife* het in Maart 2021 by Oxford University Press verskyn, ’n maand voor Bailey s’n; ’n bietjie meer as die helfte van die omvang van *Philip Roth: The Biography* van bykans 900 bladsye. Die twee titels is veelseggend. Bailey s’n met die bepaalde lidwoord straal van vertroue in die “definitiwiteit” van sy biografie. Hý was die een met onbelemmerde toegang tot Roth, sy kontakte en dokumente; baie van dié inligting sal waarskynlik nooit weer vir ander biograwe beskikbaar wees nie. Die titel van Nadel se boek – wat op ’n vroeëre Roth-boektitel inspeel – daarenteen, stel sy biografie as die alternatiewe biografie op, onder meer omdat hy nie Roth se samewerking gehad het nie. Roth het trouens uit sy pad gegaan om Nadel se biografie in die wiele te ry.

Bailey (2021) vertel in sy biografie die een en ander oor die geskiedenis tussen Roth en Nadel.¹⁰³ Dit blyk dat 2011 – ’n jaar voor Bailey se aanstelling – ’n kritieke jaar was vir Nadel se voorgenome biografie. Eerstens was daar ’n opstel wat Nadel in dié tyd aan Roth gestuur het vir kommentaar. Volgens Bailey het Roth min van Nadel se akademiese insig gedink: “pure rubbish...” het hy blykbaar by die manuskrip van “Philip Roth and Film” geskryf. Tweedens het Roth op die galeiproewe van ’n naslaanwerk oor hom, waarvan Nadel die redakteur was, “afgekom”, waarin die volgende sin hom erg gegrief het: “... a familiar pattern emerged, characteristic of [Roth’s] life with women: With intimacy increasing, his anxieties over being emotionally engulfed by a woman caused him to withdraw.” Die sin verwys na ’n opmerking in Claire Bloom (1996) se memoir (*Leaving a Doll’s House*) oor haar huwelik met Roth – ’n rooi doek voor die spreekwoordelike bul. Na wat Bailey vertel, het Roth sy literêre agent en latere eksekuteur Andrew Wylie op Nadel se spoor geplaas en in die proses meer as sestig duisend dollars bestee aan prokureurskoste om Nadel te forseer om die sin te verwyder en die omringende paragrawe in die biografiese skets te herskryf. Voorts het Roth ook ’n navorsingsassistent aangestel om na te gaan presies hoe ver die Bloom-memoires se invloed reeds in die akademie ingedring het.

Die derde van die reeks gebeurtenisse beskryf Bailey (2021) só:

The final straw, for Roth, was his discovery that the aforementioned Nadel had signed a contract with Oxford University Press to write “a full-scale biography” of Roth, at whose urging Wylie informed Nadel that he didn’t have permission to quote from Roth’s work, nor would Roth’s friends and associates cooperate in any way: “I trust that you will make any prospective publisher aware of this, so as not to misrepresent your position.” Another letter followed from Stacey Rappaport of Milbank Tweed, who admonished Nadel to “consider the credibility of any sources on which you choose to rely in writing such a biography,” particularly the “false and defamatory” *Leaving a Doll’s House*. (hfst. 48)

Anders as in die geval van die Brink-biografie, waar dit die resesente was wat lesers gewaarsku het oor die twyfelagtigheid van die waarheidsaansprake van die biografie, is dit in Roth se geval die skrywer self wat by monde van sy gemagtigde biograaf in sy gemagtigde biografie

¹⁰³ Hoofstukke 48 en 50.

waarsku teen die “onwaarheid” van die ongemagtigde biografie en die onbetroubaarheid van die ongemagtigde biograaf.

2.

Wat Bailey nie uitspel nie, maar uit dié en ander gebeurtenisse wat hy beskryf na vore kom, is dat Nadel, soos Miller voor hom, in die kruisvuur beland het in die langdurige vete wat Bloom se memoires ontketen het – wat hoofsaaklik van Roth se kant af gevoer is. In die voorafgaande paragrawe beskryf Bailey hoe die toekenning van die vierde Internasionale Man Booker-prys in 2011 ’n storm veroorsaak het toe een van die drie juriesede, Carmen Callil, haar onttrek het toe die prys aan Roth toegeken is: “He goes on and on and on about the same subject in almost every single book”... “It’s as though he’s sitting on your face and you can’t breathe”, was Callil se mening oor Roth se oeuvre, maar, het Bailey teëgekap, lesers moet in gedagte hou dat Callil ’n stigterslid is van die “feministiese” Virago Press wat *Leaving a Doll’s House* uitgegee het. Boonop het Roth geglo – en die skrywer was nie alleen in dié oortuiging nie, verduidelik Bailey verder – dat Bloom se memoires grootliks die rede was dat die Nobelprys nie aan hom toegeken is nie (*ibid.*).

In die paragraaf wat op die beskrywing van Roth se waarskuwing aan Nadel oor sy beplande biografie volg, is Bailey eksplisiet daaroor dat Roth vasbeslote was dat sý “waarheid” sou seëvier: “Another writer my age awaiting a biography and awaiting death (which is worse?) might not care,” Roth wrote of Bloom’s book. “I do. I can no longer allow her falsifications to impinge on my personal and professional reputation” (*ibid.*).

3.

Toe Nadel se *Philip Roth. A Counterlife* op 10 Maart 2021 by Oxford University Press verskyn het, was daar soos gebruikelik in die akademiese konteks nie voorafonderhoude en -reklame in die algemene pers nie en ook nie spesiaal deur die uitgewer aangevraagde besprekings nie. Die ontvangs in die media was koel – Roth sou dit as regverdiging gesien het vir sy besluit om Nadel met alle mag te verhinder om ’n biografie oor hom te skryf.

Resensente was gou om op te merk dat Nadel se biografie nie dieselfde media-aandag ontvang het as Bailey s’n nie en van hulle het die feit dat Bailey se biografie gemagtig was en Nadel s’n nie met die swak ontvangs in verband gebring. Die Kanadese kritikus Randy Boyagoda (2021) het Bailey se biografie verkies, ten spyte van die biograaf se oënskynlike gediensdigheid aan Roth. Onder die opskrif “Why the Other Philip Roth Bio Never Took Off” argumenteer hy:

I was invested in reading Bailey because Roth had collaborated with him, and not at all interested in reading Nadel; (and) given the broader, starkly divergent reception of their biographies, I’m not alone in absolutely preferring the authorized version of a writer’s or an artist’s life over the alternatives. Such versions of biography speak to us in consonance with the writer’s mindset and intentions, promising some substantively credible correspondence to what we already know about the writer: the work.¹⁰⁴

Die ontvangs van Nadel se biografie in die literêre gemeenskap was gemeng. Sommige kritici het lof gehad vir die wyse waarop die biograaf die skrywer se lewe en werk uitvoerig op

¹⁰⁴ <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2021/05/why-authorized-biographies-are-best/618797/>

mekaar afstem. William J Connell (2024:126), in 'n laat bespreking van die biografie in *Philip Roth Studies*, oordeel soos volg:

As a critic who finds in Roth not only a biographical subject but a genuine literary hero, Nadel is well equipped to examine the recurring themes and patterns that characterized different periods in the author's writing and to discuss the evolution of his books from drafts to published work.

Most importantly, Nadel feels an obligation to move from reportage to literary interpretation of the novels. He imputes motives to characters, discusses the structure of the novels, and comments on the quality of the prose. In the biography's elegant introduction, Nadel describes how anger repeatedly proved a motivating force for Roth as a writer.

Ander akademiese besprekings (die meerderheid) het Nadel se "wetenskaplike" werkwyse egter problematies (simplisties en eng) gevind, soos Andy Connolly (2022) wat in 'n artikel-lengte bespreking in *Style* bevind dat Nadel se biografie "fails to offer serious discussion of how its relentless biographical details add to our understanding of Roth's art. Rather, this biography tends to go in the opposite direction, collapsing the aesthetic complexities of the writer's work into biographical self-expression" (p.67).

Waar ons staan?

In die voorwoord tot die reeks van vier artikels wat ek in die vooruitsig gestel het, het ek daarop gewys dat kontroversies wat na aanleiding van en rondom literêre biografieë ontstaan dikwels genoeg bykans die hele kommunikasienetwerk waartoe die tekste behoort in so 'n mate in beroering bring dat dit ernstige aandag verdien. Wat in die loop van die ondersoek oor die omstrede van die Roth- en Brink-biografieë onder andere na vore gekom het, is dat die omstrede gedrag waarvan invloedryke verteenwoordigers van 'n toenemend betwiste periode in die literêre geskiedenis in die media beskuldig staan – die lewes van beide die skryweronderwerpe én die biograwe wat hulle nalatenskap moet help bestendig – net met groot toegewing losgemaak word van die oeuvres waaraan dié figure se roem gemeet word. Aan die ander kant kan egter ook nie net aanvaar word dat die lewe en die werk van skrywers op 'n simplistiese, direkte manier op mekaar afgestem is nie.

Die omstrede optredes van skrywers (sowel die skryweronderwerp as die biograaf), dikwels gekonvensionaliseer in die biografieë, gerasionaliseer deur akademici en kritici in akademiese studies, en verdra en selfs bewonder deur geslagte van lesers, dui heen na 'n komplekse psigososiale dinamiek wat inter- en multidissiplinêre insette met die oog op dieper begrip sal verg. Van die eerste/voorlopige reaksies op die Roth- en Brink-biografieë het aan die oppervlak van die probleem begin krap, maar indringender ondersoeke oor tradisionele akademiese grense heen blyk nodig te wees.

Soos die titels van die stukke wat hier verskyn te kenne gee, het dit vir my uiteindelik veral gegaan oor wat navorsers oor die literêre biografie kan leer wanneer die grense wyer (as die generiese) getrek en die (sub)genre beskou word binne die verskillende (die openbare en akademiese) kontekste van die diskoers waarin hulle in omloop is. Wat selfs uit 'n redelik beperkte ondersoek (aan die hand van 'n drietal biografieë) na die epitekste (sowel die ontstaan- en publikasie- as die ontvangsgeskiedenis) van die Roth- en Brink-biografieë duidelik word, is dat die konteks(te) waaruit die biografieë voortkom en waarbinne hulle sirkuleer oor die vermoë beskik om enige gemaklike (onkritiese) aansprake op die waarheid en objektiwiteit

van, oor en in die tekste te kompliseer en selfs te ondermyn. Burger se geïmpliseerde waarskuwing tussen hakies aan die begin van hierdie stuk oor die komplekse verhouding tussen feit en fiksie en “die mate waarin elke sogenaamde realiteitsprogram ook maar gemanipuleerde ‘fiktiewe’ realiteit is,” is ter sake. ’n Opstel deur die gedragsielkundige en filosoof Max Hocutt (2001) onder die titel “Reconstructing truth” oor die dikwels verwarde en verwarrende gebruik van die term en die begrip “waarheid” kan as ’n nuttige vertrekpunt dien om ’n beter begrip te vorm van die probleme rondom waarheid en objektiwiteit in literêre biografieë, maar dit bring ons onder andere op die vlak van die konflik tussen die natuur- en geesteswetenskappe, waaroor ’n hele aparte debat nodig sal wees.

Connolly (2022:67) hier bo wag ’n omgekeerde standpunt oor wat van ’n akademiese biografie ’n goeie literêre biografie sou maak wat as ’n aanknoping sou kon dien vir ’n meer behartigbare diskoers oor die problematiek, wat die problematiese aard van die waarheidsaansprake en die neerslag van vooroordele in die tekste in ag kan neem sonder om noodwendig daardeur lamgelê te word: “A biography that offers no new contribution to understanding the aesthetic, humanistic, social, political, or otherwise extra-personal concerns of the author and his work remains mired in its narrow focus on the life of a noted individual. As such, it tends to fall into the bracket of celebrity biography” (*ibid.*). Wanneer die uitspraak saamgelees word met die kritiek teen Nadel se Roth-biografie kom ’n ander benadering tot die literêre biografie na vore: ’n benadering waarin die lewe en die oeuvre nie gebruik word om as (onvolmaakte) spieëlbeelde van mekaar te dien nie, maar ’n *gekontekstualiseerde benadering waarin die proses van (self-bewuste) tot begrip kom deur die biograaf – van die skrywer en/plus sy oeuvre in konteks – kan lei tot nuwe insig in beide*. In die lig hiervan sou ’n praktiese vraag in verband met die Brink-biografie wees: is dit dan nie presies wat De Kock vermag het nie? Van Niekerk (2014) sou waarskynlik meen van wel. Een ding wat navorsers wel weet uit wat De Kock self oor sy biografie gesê het, is dat hy Brink oor sy eie dringendste belange, hoofsaaklik sy liefdes- en sekslewe, aan die woord gestel het

Connolly het dit – belangrik – ook oor die buite-persoonlike belange van die skrywer en sy werk: die manier waarop persoonlike belange oorstyg word en deel raak van die wyer konteks, wat spesifieke eise stel aan die biograaf, en aan die kritici wat oor die skrywer en die biograaf se bereikinge oordeel.

Steven Zipperstein se biografie van Roth waaraan hy in 2021 begin skryf het, *Philip Roth: Stung by Life (Jewish Lives)*, is geskeduleer om op 14 Oktober 2025 by Yale University Press te verskyn en word op Amazon soos volg bemark:

Employing extensive archival research and well over one hundred interviews, including conversations with Roth himself, Zipperstein provides an intimate and probing look at one of the twentieth century’s most influential authors, placing his work in the context of Jewishness, freedom, and sexuality in America.¹⁰⁵

Sou ’n mens jou ’n soortgelyke tema in ’n Afrikaanse konteks vir ’n Brink-biografie kon voorstel? En, hoe sal die Zipperstein-biografie verskil van die biografieë van Bailey en Nadel (en van De Kock se biografie van Brink)? Wat mens uit die reklame aflei, is dat Zipperstein beoog om die kwessie van seks(-ualiteit), wat so ’n prominente plek in Bailey se Roth-biografie (en De Kock se Brink-biografie) ingeneem het – saam met ander belangrike temas – in die wyer sosiaal-kulturele (Amerikaanse) konteks waaruit Roth se werk voortgekom en waarin

¹⁰⁵ Philip Roth: *Stung by Life (Jewish Lives)*: Zipperstein, Steven J.: 9780300251555: Amazon.com: Books.

dit invloed uitgeoefen het, te beoordeel. Indien die nuwe biografie daarin sou slaag, kan so 'n benadering, in samehang met Connolly se beskouing, die literêre biografie dalk net herfokus en die teoretiese diskoers daaroor in 'n nuwe rigting stuur.

Tekste wat saampraat¹⁰⁶

- Bailey, Blake. 2021. *Philip Roth. The Biography*. Skyhorse Publishing.
- Bloom, Claire. 1996. *Leaving a Doll's House*. Virago Press.
- Burger, Willie. 2014. "Twintig jaar na demokrasie: Realiteitshonger, die populêre wending en transnasionisme." <https://www.litnet.co.za/poolshoogte-twintig-jaar-na-demokrasie-realiteitshonger-die-populere-wending-en-transnasionisme/>
- Connell, William J. 2024. "Book Review: *Philip Roth. A Counterlife*." *Philip Roth Studies*. 20(2):124-129.
- Connolly, Andy. 2022. "Review Essay: Philip Roth. His Life as a Man, and Not Much More Besides." *Style*. 56(1-2):66-77.
- De Kock, Leon. 2019. *André P Brink en die spel van liefde: 'n biografie*. [S.l.]: Jonathan Ball. <https://ebook.yourcloudlibrary.com/library/oclc/detail/vvg5xz9>.
- Hocutt, Max. 2001. "Reconstructing Truth." https://www.researchgate.net/publication/316778714_Reconstructing_Truth
- Nadel, Ira. 2021. *Philip Roth. A Counterlife*. Oxford University Press.
- Taylor, James. 2020. *Here We Are: My Friendship with Philip Roth*. Penguin Random House.
- Van Niekerk, Annemarié. 2014. "Leon de Kock se André P Brink en die spel van liefde: 'n LitNet Akademies-resensie-essay." <https://www.litnet.co.za/leon-de-kock-se-andre-p-brink-en-die-spel-van-liefde-n-litnet-akademies-resensie-essay/>
- Zipperstein, Steven. 2025. *Philip Roth: Stung by Life (Jewish Lives)*. Yale University Press.

¹⁰⁶ Dokumente van 'n meer informele aard wat aanlyn beskikbaar is, word in die voetnote aangedui.

Tom McLachlan – taaladviseur by uitstek

Die Akademiesraad betuig graag hiermee dank en erkentlikheid teenoor mnr. Tom McLachlan vir sy uitnemende bydrae as taaladviseur van die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* (TGW) die afgelope jare. Soos blyk uit die groetwoord van die vorige redakteur, Ina Wolfaardt-Gräbe in die Junienommer het sy deurlopende taaladvies beslissend bygedra tot die opgang van die TGW as 'n gesogte en gerespekteerde afsetpunt vir navorsing in Afrikaans, waardeur 'n kernuitgangspunt van die TGW verwezenlik kon word, naamlik dat gesofistikeerde navorsing professionele taalversorging regverdig. Vir die Akademiesraad is dit belangrik dat daardeur terselfdertyd gestand gedoen is aan een van die hoofdoelwitte van die Akademie, naamlik die uitbouing van Afrikaans as wetenskapstaal, oftewel die handhawing van Afrikaans in een van sy hoëvlakfunksies.

Anders gestel: helder formulering is 'n sine qua non vir die oortuigingskrag van akademiese diskoers. Dit is dan veral op hierdie vlak waar Tom McLachlan se besonderse bydrae tot die opgang van die TGW merkbaar word. Sodanige bydrae is des te merkwaardiger as in ag geneem word dat dit kon geskied ten spyte van nie net die volgehoue druk op Afrikaans as wetenskapstaal nie, maar dat dit terselfdertyd rekening moes hou met toenemende kommer oor die *gehalte* van Wetenskapsafrikaans.

Tom McLachlan het hierdie probleem reeds in 2013 raak opgesom in 'n artikel met die veelseggende titel: “Moet 'n mens Engels ken om Afrikaans te verstaan?” waarin die agterstand in die ontwikkeling van Afrikaanse terminologie getipeer word as “die inkleding van wesenlik Engelse segswyses in Afrikaanse woorde, waardeur die skyn van Afrikaansheid gewek maar idiomatiese Afrikaans verdring word”. Volgens Ina Wolfaardt-Gräbe is Tom McLachlan juis weens sy standpuntinname in hierdie artikel genooi om as taaladviseur in die TGW-redaksie te dien.

Benewens die redakteur kon talle outeurs wie se tekste deur Tom taalversorg is, getuig van die waarde wat helder formulering vir die kommunikasie van gesofistikeerde navorsing inhou. Van besondere belang is hier ook Tom se bydrae tot die ontwikkeling van vakterminologie, oftewel 'n geskikte “vakjargon” in die woorde van 'n bekroonde outeur tydens ontvangs van 'n prys vir beste artikel in die TGW – hierdie outeur het trouens spesifiek verwys na Tom se hulp in sy pogings om 'n grondige vakregister vir die dissipline Middeleeuse filosofie in Afrikaans te vestig. Soos gestel in die groetwoord van Ina Wolfaardt-Gräbe in die Junienommer van die TGW verteenwoordig sodanige uitspraak “die beste moontlike uitkoms van gesofistikeerde navorsing wat gerugsteun word deur professionele taalversorging”.

Ten slotte: Die Akademiesraad neem met dank kennis dat Tom McLachlan steeds bereid is om op 'n ad hoc-basis die nuut aangestelde redakteur by te staan; voorts dat hy steeds beskikbaar is as taalversorger vir outeurs wat hulle artikels aan die TGW voorlê vir publikasie.

Dr. Annelise de Vries

Hoof- Uitvoerende Beampte

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns

Voorskrifte aan skrywers

Die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* word gewy aan die publikasie van oorspronklike navorsings- en oorsigartikels in die teologie, die kunste en kulturele, sosiale, ekonomiese en opvoedkundige wetenskappe, sowel as aan boekbesprekings, kronieke en gedigte. Artikels of bydraes wat elders verskyn het, word nie vir publikasie oorweeg nie. Twee eksemplare van die uitgawe waarin 'n bydrae verskyn, word gratis aan die outeur verskaf. Indien 'n outeur meer eksemplare verlang, kan dit teen die heersende prys van die Akademiekantoor bestel word.

Die volgende **algemene voorskrifte** geld vir voorgelegde manuskripte:

- Stuur 'n **elektroniese kopie** aan publikasies@akademie.co.za. Manuskripte moet in dubbelspasiëring getik word in skrifgrootte Arial 12-punt met 'n 25 mm-linkerkantlyn.
- Die manuskripte moet **persgereed en taalversorg** wees. Skrywers moet skriftelik bewys lewer dat die artikel deur 'n **erkende taalversorger** geredigeer is.
- Bydraes moet in Afrikaans of Nederlands geskryf wees en beperk wees tot tussen **8 000 en 10 000** woorde.
- Bydraes moet vergesel gaan van 'n kort *curriculum vitae* in Afrikaans en Engels (100-200 woorde) en 'n foto(s) van die outeur(s) in JPEG-formaat.
- Die bydrae moet vergesel gaan van 'n opsomming van **100-250** woorde in Afrikaans, Nederlands, Duits of Frans, plus 'n opsomming van **600-1 000** woorde in Engels. 'n Opsomming in 'n ander taal as Afrikaans moet 'n **vertaling van die titel** as opskrif hê.
- Outeurs moet 'n lys van **10-20 trefwoorde** in Afrikaans en Engels net ná die Engelse opsomming verskaf.
- **Illustrasies of grafika** moet van toepaslike onderskrifte voorsien wees en moet ten opsigte van grootte rekening hou met die formaat van die *Tydskrif*.

Opskrifte in die *Tydskrif* lyk soos volg:

1. **Hoofopskrifte** is in hoof- en kleinletters en vetdruk. Daar is 'n lynspasie tussen die hoofopskrif en die teks.

1.1 *Opskrifte* is in hoof- en kleinletters en kursief; daar is 'n lynspasie tussen die opskrif en die teks.

1.1.1 *Subopskrifte* is kursief; daar is 'n lynspasie tussen die opskrif en die teks.

Opskrifte kan soos bo genommer word indien 'n outeur dit verkies. Daar is geen punte ná opskrifte nie.

Opskrifte by tabelle lyk soos volg:

TABEL 2: Ekonomiese ontwikkeling volgens rassegroep

Onderskrifte by figure lyk soos volg:

Figuur 3: *Sistemiese interafhanklikhede in mensstrewes: Die waardestruktuur.*

Indien 'n opskrif of onderskrif 'n **subtitel** bevat, volg die subtitel ná 'n dubbelpunt en begin dit met 'n hoofletter, met inagneming van die gewone Afrikaanse patroon, byvoorbeeld die konvensie rakende die lidwoord 'n.

Plaas asseblief tabelle en figure op die regte plek in die teks.

Aanhalings en verwysings

- **Aanhalings** word nie kursief gedruk nie, ook nie as hulle in ander tale as Afrikaans is nie. Aanhalings wat langer as **drie reëls** is, word geïndenteer en nie tussen aanhalingstekens geplaas nie. Enige invoeging in 'n aanhaling staan tussen blokhakies. Raadpleeg die *Tydskrif* vir voorbeelde.
- **Afkortings** moet sover moontlik vermy word.
- **Literatuurverwysings** word volgens die verkorte Harvardmetode gedoen, met uitsondering van bepaalde vakgebiede.

Alle bibliografiese besonderhede word verstrek in die taal van die geraadpleegde bron, mits dit in die Romeinse alfabet is.

Voorbeelde:

- **Boek:** Olivier, DV. 1996. *Die nag van die vlieë*. Kaapstad: Blackwell.
- **Tydskrifartikel:** Van Wyk, B. 1993. Vesel voorkom hartsiektes. *SA Tydskrif vir Dieetkunde*, 19(3):56-59.
- **Hoofstuk in 'n boek:** Verhoef, G. 2012. 'n Ekonomiese geskiedenis van die 19de eeu. In Pretorius, F (red.). *Geskiedenis van Suid-Afrika: Van voortye tot nou*. Kaapstad: Tafelberg, pp. 201-217.
- **Internetbron:**
Gries, HB. 1996. Experimental learning. *Education online*, 21(1). <http://www.edu.learning.html> [14 October 2004].

In Afrikaans:

- Mc Farlane, LR. 2004. Afrikaans en die media. *SA Akademie vir Wetenskap en Kuns*, <http://www.akademie.co.za> [14 Oktober 2004].

Bronverwysings in die teks:

Volgens Swan (1996:45) ...
OF: ... (Swan, 1996:45) ...
OF: ... (Swan, 1996:45). [aan sinseinde]

Bladgeld

Geen bladgeld of koste vir die publikasie van artikels (APC's) in die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* is betaalbaar nie.

Outeursreg

Outeur(s) behou outeursreg in 'n artikel wat in die *Tydskrif* gepubliseer word.

Guidelines for authors

The *Journal of Humanities/Tydskrif vir Geesteswetenskappe* publishes original research and review articles in the subject fields of theology, languages, arts and culture, and social, economic and educational sciences, as well as book reviews, chronicles and poems. Articles or contributions published elsewhere will not be considered for publication in the *Journal*. An author will receive two complimentary copies of the edition in which his/her contribution appeared. More copies may be ordered from the publications office at the current price.

Submitted manuscripts should meet the following requirements:

- Contributions are to be submitted electronically by email to publikasies@akademie.co.za. Manuscripts should be typed in double spacing in Arial 12 point, leaving a 25 mm left margin.
- Manuscripts have to be **edited and be ready for printing**. Authors have to submit proof in writing that their text has been language edited by a **recognised text editor/language practitioner**.
- Contributions should be submitted in Afrikaans or Dutch and be limited to **8 000-10 000** words.
- An abridged *curriculum vitae* in Afrikaans and English (100-200 words) and a photograph (JPEG format) of each author should be submitted along with the contribution.
- Manuscripts should be accompanied by an abstract of **100-250** words in Afrikaans, Dutch, German or French, plus an English abstract of **600-1 000** words. An abstract in a language other than Afrikaans should be headed by a **translation of the title**.
- The English abstract should be followed by a list of approximately **10-20 keywords** in English and Afrikaans.
- **Illustrations or graphics** should be provided with suitable captions placed below them, and their size should be appropriate for the format of the *Journal*.

Headings in the *Journal* are styled as follows:

1. **Main headings** are in upper and lower case, and bold. Leave a line space between the heading and the text.
 - 1.1 *Headings* are in upper and lower case and italics. Leave a line space between the heading and the text.
 - 1.1.1 *Subheadings* are in italics. Leave a line space between the heading and the text.

Headings may be numbered, if preferred. There are no full stops after headings.

Table headings are styled as follows:

TABLE 2: Economic development according to demographic groups

Captions of figures:

Figure 3: *Systemic interdependence: The value structure*

If a **subtitle** occurs in any heading or caption, it is preceded by a colon and begins with an upper-case letter.

All tables and figures are to be inserted at the correct place in the text.

Quotations and references

- **Quotations** are not italicised – not even when in a foreign language. Quotations that exceed **three lines** are indented and are not placed in quotation marks. Anything inserted in a quotation is placed in square brackets. See examples in the printed *Journal*.
- **Abbreviations** should be avoided as far as possible.
- **Bibliographic references** follow the abbreviated Harvard method, with some variation allowed for specific subjects.

All bibliographic details are given in the language of the source used, provided the source is in the Roman alphabet.

Examples:

- **Book:** Quirk, R. & Greenbaum, S. 1973. *A university grammar of English*. Essex, UK: Longman.
- **Article in a journal or magazine:** Paterson, A-M. 2013. Inspired by fellowship: How Poet's Corner in Westminster Abbey brought Burns lovers together. *The Scots Magazine*, 178(1):36-38.
- **Chapter in a book:** De Gruchy, JW. 1984. Jung and religion: A theological perspective. In Papadopoulos, RK & Saayman, GS. (eds). *Jung in modern perspective*. London: Ad Donker, pp. 193-203.
- **Internet source:**
Gries, HB. 1996. Experimental learning. *Education online*, 21(1). <http://www.edu.learning.html> [14 October 2004].

In Afrikaans:

- McFarlane, LR. 2004. Afrikaans en die media. *SA Akademie vir Wetenskap en Kuns*, <http://www.akademie.co.za> [14 Oktober 2004].

Citations in the text:

According to Swan (1996:45) ...
OR: ... (Swan, 1996:45) ...
OR: ... (Swan, 1996:45). [at the end of a sentence]

Page fees:

No Page Fees or APC's (Article Producing Costs) are payable by authors for publishing in the *Journal of Humanities*.

Copyright:

Copyright of articles published in the *Journal* vests in the author(s).